શ્રી પૂંજાભાઈ જૈન ગ્રંથમાળા

પ્રાપ્તિસ્થાન
નવજીવન કાર્યાલય
અમદાવાદ અને મુંબઈ (૨)

શ્રી પૂંજાભાઈ જૈનગ્રંથમાળા-૧૦

મહાવીરસ્વામીનો સંયમધર્મ

[જૈન આગમ 'સૂત્રકૃતાંગ'નો છાયાનુવાદ]

સંપાદક
ગોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલ

'बुज्झिज्जत्ति तिउट्टिज्जा बंधणं परिजाणिया'
'જીવના બંધનનું કારણ જાણી તેને દૂર કરવું' સૂત્ર ૧

પ્રાપ્તિસ્થાન
નવજીવન કાર્યાલય
અમદાવાદ અને મુંબઈ (૨)

પ્રકાશક ગોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલ,
મંત્રી, જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન મંડળ,
અમદાવાદ

આવૃત્તિ પહેલી, સં ૧૯૯૨

મુદ્રક બાલુભાઈ મગનલાલ દેસાઈ,
મણિ મુદ્રણાલય, કાળુપુર,
અમદાવાદ

કિંમત એક રૂપિયો

નિવેદન

આ ગ્રન્થ પ્રસિદ્ધ જૈન આગમ સૂત્રકૃતાંગનો છાયાનુવાદ છે એટલે કે, મૂળ ગ્રન્થની પૂરેપૂરી છાયા પ્રામાણિકપણે સચવાય એ દૃષ્ટિ રાખી, મૂળ ગ્રંથના વિષયોનું સ્વતંત્ર શૈલીથી આમાં સંપાદન કરવામાં આવ્યું છે આ શૈલી ગ્રહણ કરવાનું સૂઝતું તો આ વિચારથી કે મૂળ ગ્રન્થ નહિ નહિ તોય ૨૦૦૦ ઉપર વરસનો જૂનો ગણાય તેની શૈલી — પુસ્તકરચના તથા વિષયનિરૂપણ વગેરે — સૌ રીતે તે જમાનાને યોગ્ય હોય આજે એ જ શૈલીનો ગ્રન્થ ઓછો લોકપ્રિય થાય આ માળાનો પ્રધાન ઉદ્દેશ તો આ આપણા જૂના અમૂલ્ય વારસાને આજે સમાજગત કરવાનો હોઈ, શૈલીભેદ કરવો જ ઘટે એ પરથી આ અનુવાદનું સ્વરૂપ સૂઝ્યું એ સ્વરૂપ લોકપ્રિય, સફળ છે કે કેમ એ અભ્યાસીગણ જણાવે એવી વિનતી છે

આ શૈલી અનુસરતા ગ્રથમક્ષેપ આપોઆપ જ થાય. એ દેખીતુ છે જૂની મવાદશૈલીમાં વસ્તુ ઉપર ભાર દેવા તેનું અનેકરૂપે પુનરાવર્તન કરાતું જોવામા આવે છે એ. વસ્તુનો છેદ ઉડાડવાનુ તા સાજે જ સૂઝે એ એ- સક્ષેપક ફરફાર તો અનુવાદમા છે જ

ઉપરાત, વાતુ પ્રકરણનુ વસ્તુ ક્રમબદ્ધ થઈને જો રજૂ થાય, તો આજના વાચકને વધારે ફાવે એથી કરીને અનુવાદમા ફકરા પાડવાની ગોઠવણ સ્વીકારી છે અને એમ કરતા ચીજને ક્રમબદ્ધ કરવા મૂળના લોકોને ઉપર નીચે કરવા પડયા છે અભ્યાસીની અનુકૂળતાનો વિચાર કરીને, ફકરાને અતે મૂળમાના સ્થાનનો નિર્દેશ કરેલો છે

ફકરા પાડવા ઉપરાત પ્રકરણોમા પણ વિષયની રજૂઆતની દૃષ્ટિએ સ્થાનાતર મક્ષેપ વગેરે થઈ શકત પણ એ ફેરફાર એટલો બધો આવશ્યક ન જણાવાથી અને બને ત્યા સુધી મૂળના રચનાક્રમાદિને વળગી રહેવાના ઇરાદાથી તે નથી કયુ ક્યાક પ્રકરણનો નામફેર કર્યો છે એટલુ જ આવી જાતના ફેરફારો જ્યા કર્યો છે ત્યા નીચે નોધમા એ બતાવવાનો નિયમ રાખ્યો છે

મૂળ ગ્રથમા વિદ્યમાન ઐતિહાસિક, સામાજિક ધાર્મિક વગેરે બધી હકીકતો તથા માન્યતાઓને એમની છાયારૂપે આ ગ્રન્થમા પૂરુ સ્થાન આપેલુ જ છે એ વાત જણાવવાની ભાગ્યે જરૂર હોય

સૂત્રકૃતાગનો મોટો ભાગ પદ્યાત્મક છે એટલે તેમાથી સુભાષિતો જેવા લોકો અનેક મળી આવે તેમ છે તેમાથી

કેટલાક ચૂંટી કાઢી, મૂળ પ્રાકૃતમાં ગુજરાતી ભાવાર્થ સહિત પુસ્તકને અંતે આપ્યા છે તે ઉપરથી મૂળની ભાષા તેમજ શૈલીનો કાંઈક ખ્યાલ વાચકને આવી શકશે

પ્રથમાંના વસ્તુને સમજાવવાની દૃષ્ટિએ તેમજ જૈનઆગમ ગ્રંથો અને તેમના ઇતિહાસનો કાંઈક ખ્યાલ અજૈન વાચકને પણ મળી રહે તે દૃષ્ટિથી શરૂઆતમાં વિસ્તૃત ઉપોદ્ઘાત જોડ્યો છે તેમાં આપેલી માહિતી બધા મુદ્દાઓની બાબતમાં શ્વેતાંબર કે દિગંબર એમાંથી કોઈ એક જ પરંપરાને અનુસરતી નહિ માલૂમ પડે સામાન્ય રીતે આધુનિક વિદ્વાનો અને પરંપરાની વિગતો મેળવીને જે સામાન્ય ખોખું ઉપજાવે છે, તેને અનુસરવાનો તેમાં પ્રયત્ન કર્યો છે ભગવાન મહાવીરના કાળનિર્ણયની બાબતમાં સામાન્ય રીતે જૈનપરંપરા જે સમય સ્વીકારે છે, તે જ સ્વીકારેલો છે પરંતુ તેને અંગે કેટલાક વખતથી ઉદ્ભવેલી ચર્ચા વાચકના ખ્યાલ બહાર ન રહે તે માટે, તે વિશે વધુ પુસ્તકને અંતે પૂર્તિમાં જણાવેલું છે અભ્યાસીને ઉપયોગી થાય તે દૃષ્ટિથી ગ્રંથના વિષયોની અને વિશેષનામોની સૂચિ પણ સાથે જોડેલી છે

આ અનુવાદ તથા ટિપ્પણો વગેરે તૈયાર કરવામાં પં બેચરદાસજીના 'પુરાતત્ત્વ'માં પ્રસિદ્ધ થયેલા 'સૂત્રકૃતાંગ વિશેના લેખોની તેમજ પ્રો• જેકોબીના અનુવાદની જે મદદ લીધેલી છે, તેની અહીં નોંધ લેવી ઘટે છે તથા, જ્યારે જ્યારે મુશ્કેલી કે શંકા પડી, ત્યારે ત્યારે પં સુખલાલજીએ કામનું દબાણ હોવા છતાં સદ્ભાવથી તરત જ જે મદદ આપી, તે માટે તેમનો પણ અહીં આભાર માનવો ઘટે છે

આચાર્યશ્રી આનંદશંકરભાઈએ નાદુરસ્ત તબિયત તથા અનેક કામના બોજાઓની ઉપરવટ થઈને જે પ્રસ્તાવના લખી આપી છે, તે બદલ તેમનો આભાર માનવામાં વાચકવર્ગ પણ સામેલ થશે એવી ખાતરી છે

— સંપાદક

પ્રસ્તાવના

આ ગ્રન્થ જૈન આગમના એક પ્રાચીન ગ્રન્થ—સૂત્રકૃતાંગ—નો 'છાયાનુવાદ' છે. દર્પણમાં પડતી 'છાયા' તો મૂળનું સર્વાંશે પ્રતિબિમ્બ હોય છે, પણ આ 'છાયા' એટલે પડછાયો: માત્ર આકૃતિનું દર્શન. તે વાચક આગળ મૂકવામાં અનુવાદકર્તાનો એક સ્તુત્ય ઉદ્દેશ એ છે કે, આવા પ્રાચીન ગ્રન્થોના જે ભાગમાં આજકાલના જમાનાને રસ નથી અને જે જાણવાથી ખાસ લાભ થવાનો પણ સંભવ નથી, તેવા ભાગ છોડી દઈ, માત્ર જે ભાગ અત્યારના વાચકને રસ ઉપજાવે, જ્ઞાન આપે, અને લાભ કરે, તેવા ભાગ જ રજૂ કરવા. આ અનુવાદપદ્ધતિ પં. સુખલાલજીએ 'તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર'ના અનુવાદમાં સ્વીકારી હતી, અને એ જ અત્રે ચાલુ રાખવામાં અનુવાદકે બહુ ડહાપણ વાપર્યું છે અને ગૂજરાતના સર્વ વાચકોની—જૈનોની તેમજ જૈનેતરની—સારી સેવા બજાવી છે.

'સૂત્રકૃતાંગ' એ જૈન આગમનો એક પ્રાચીન તેમજ બહુ મૂલ્યવાન ગ્રંથ છે. એમાં 'નવા દીક્ષા પામેલા શ્રમણોને સંયમમાં સ્થિર કરવા માટે અને તેઓની મતિને શુદ્ધ કરવા માટે જૈન સિદ્ધાન્તોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એટલું જ નહિ પણ, વર્તમાન સમયના વાચકને, જેને આપણા દેશની પ્રાચીન બુદ્ધિસંપત્તિ જાણવા ઉત્સુકતા હોય તેને જૈન સાથે જૈનેતર બીજા વાદીઓના સિદ્ધાંતો જાણવાનું પણ મળે છે. તેમજ કોઈ ભાઈને ભૌતિક જીવનમાંથી આધ્યાત્મિક જીવનમાં ઊંચે ચડવા ઇચ્છા હોય તેને જૈન-જૈનેતર એવા તું બેની પાર વિચારતા "જીવ-અજીવ લોક-અલોક પુણ્ય-પાપ આસ્રવ-સંવર, નિર્જરા બંધ અને મોક્ષ" એ પદાર્થોનું વિવેચન સાહાય્યકારી થાય છે.

મને આ હમેશાં આશ્ચર્ય લાગ્યા કર્યું છે, અને જે કોઈ ભાઈ આપણા પ્રાચીન ધર્મગ્રન્થોનું નિષ્પક્ષપાત અને તત્ત્વગ્રાહિણી દૃષ્ટિથી અવલોકન કરશે તેને એ આશ્ચર્ય લાગ્યા વિના રહેશે નહિ કે જૈન, બૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ યાને વૈદિક ધર્મના અનુયાયીઓ વચ્ચે આટલો વિરોધ શો? કહેવાતા ત્રણ ધર્મ તે વસ્તુતઃ એક જ ધર્મની ત્રણ શાખાઓ છે. એઓના તત્ત્વજ્ઞાનના દર્શનોમાં વિરોધ હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી. કારણ કે, તત્ત્વ એવો વિશાળ પદાર્થ છે કે આંધળાના હાથી પેઠે દરેક જિજ્ઞાસુ એનું અપૂર્ણ સ્વરૂપ ગ્રહણ કરે અને અંશ (part) ને કૃત્સ્ન (whole) માની લઈ, પરસ્પર અજ્ઞાનથી લડી પડે એ સ્વાભાવિક છે. પણ આ જાતનો વિરોધ તો તે તે ધર્મના અવાન્તર દર્શનોમાં

ક્યા નથી ? નૈતિક સિદ્ધાન્તમા અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સપાદન કરવાના આચારમા ત્રણે ધમમા તત્ત્વત એટલી એકતા છે કે, તેઓનો પરસ્પર વિરોધ સમજી શકાતો નથી

વાચકની ક્ષમા યાચીને હુ એને મ્હારા પોતાના એક વાક્યનુ સ્મરણ આપવા ધૃષ્ટતા કરુ છુ કે—'જૈન' થયા વિના 'બ્રાહ્મણ' થવાતુ નથી, અને 'બ્રાહ્મણ' થયા વિના 'જૈન' થવાતુ નથી તાત્પર્ય કે જૈન ધર્મનુ તત્ત્વ ઇન્દ્રિયોને અને મનોવૃત્તિઓને જીતવામા છે, અને બ્રાહ્મણ ધમનુ તત્ત્વ વિશ્વની વિશાળતા આત્મામાં ઉતારવામા છે તો હવે, કહો કે ઇન્દ્રિયોને અને મનોવૃત્તિઓને જીત્યા વિના આત્મામા વિશાળતા શી રીતે આવે ? અને આત્માને વિશાળ કર્યા વિના ઇન્દ્રિયોને અને વૃત્તિઓને શી રીતે જિતાય ? આ કારણથી જ આ ગ્રન્થમા 'બ્રાહ્મણ' શબ્દના ખરા અર્થમા અને 'બ્રાહ્મણ'ની ઊંચી ભાવનાનુ સ્મરણ કરાવતા શબ્દોમા મહાવીર સ્વામીને 'મતિમાન બ્રાહ્મણ મહાવીર' (પૃ ૧૨૧, ૧૨૮) કહ્યા છે, અને જગતનો મલ વિચાર કરનાર'' એમા શ્રમણ અને બ્રાહ્મણ ગણ્યા છે (પૃ ૧૩૬) તે જ પ્રમાણે ઉત્તરાધ્યયન વગેરે અનેક પ્રતિષ્ઠિત જૈન ગ્રન્થોમા 'બ્રાહ્મણ'ની પ્રશસા કરી છે અને ખરો બ્રાહ્મણ કેણ એ સમ્જાવ્યુ છે બેશક, એ પ્રશસા ખરા 'બ્રાહ્મણ'ની જ છે, પણ ખરા 'જૈન' થયા વિના કયા જૈનને વર્તમાન બ્રાહ્મણની નિંદા કરવાનો અધિકાર છે ? અને એ જ પ્રમાણે, ખરા 'બ્રાહ્મણ' થયા વિના વર્તમાન જૈનની નિંદા કરવાનો પણ દરેક બ્રાહ્મણને અધિકાર નથી । અને બ્રાહ્મણ ખરો બ્રાહ્મણ થશે, અને જૈન ખરો જૈન થશે, પછી નિન્દાનો

[illegible] મત રહે ? કોઈની, બ્રાહ્મણોની તેમજ જૈનોની, અને બુદ્ધિ ઉપયોગ કરી જેમથી આધ્યાત્મિક ઉચ્ચ જીવનને કોઈને જે સત્ય આવા વિચાર જીવનમા ઉતારવાની ફરજ છે

પ્રાચીન ભારતના તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસીને સૂત્રકૃતાગમા એ દિશ વિવિધ જૈનેતર સિદ્ધાન્તો જાણવા જેવા અને રસ ઉપજાવે એવા છે એવી જ નોધ બૌદ્ધ ધમના બ્રહ્મજાલ સુત્તમાં પણ મળે છે પણ એ સિદ્ધાતોના સમયનો પ્રશ્ન તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસના ને મૂઝવે એવો છે બૌદ્ધ ત્રિપિટકો અને ખાસ કરીને તદન્તગત બ્રહ્મજાલસુત્ત ઈ સ પૂ ૨૦૦ વર્ષ પહેલા મૂકી શકાય એમ નથી એમ એની ભાષાના સ્વરૂપ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે જૈન આગમના મર્મથી પ્રાચીનમા પ્રાચીન ગ્રન્થો, જે મહાવીર સ્વામીથી પણ પૂર્વેના માનવામા આવે છે, એ 'પૂર્વ' નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને તે પછીની 'દ્વાદશ અગ' નામની ગ્રન્થાવલિમા બારમુ અગ જે 'દૃષ્ટિવાદ કહેવાતુ, તેમા દાખલ કરવામા આવ્યા હતા પરતુ કાળાન્તરે બારમુ અગ આખુ લુપ્ત થયુ અને તે સાથે પૂર્વો પણ ગયા' એ દૃષ્ટિવાદ અને પૂર્વો હયાત હોત, તો એમા જૈનેતર દૃષ્ટિની ખાસ હકીકત આપણને મળત, અને એ પુસ્તકો મહાવીરસ્વામીની પહેલાના હોવાથી એ દૃષ્ટિઓના સમયના પ્રશ્નનો પણ કાઈક અંશે નિર્ણય થઈ શકત પરતુ ઉપર કહ્યુ તેમ એ નષ્ટ થવાથી સૂત્રકૃતાગ વગેરે જે અગો હયાત છે, એમાથી જે પુરાવો મળે એ આપણે આધાર રાખવો પડે એમ છે સૂત્રકૃત અંગોની પેઠે સુધર્માસ્વામી, જેમનો જન્મ ઈ મા થયેલો મનાય છે એમણે મહાવીરસ્વામીના

પછી, પોતાના શિષ્ય જમ્બુસ્વામીને કહ્યું અને ઈ સ. પૂર્વે
પહેલા શતકમા પાટલિપુત્રમા મળેલા સઘે જૈન આગમના
સરક્ષણનો ભારે પ્રયત્ન કરી, આગમ અમુક રૂપમા સ્થિર
કર્યા તે પછી કેટલેક કાળે, ઈ સ. ૪૫૪ મા, દેવર્દ્ધિગણિના
પ્રમુખપદે વલભીપુરમા જૈન સઘ મળ્યો એણે આગમોને
વ્યવસ્થિત કરી પત્રારૂઢ કર્યા આ રીતે, આપણે હાલ જે
રૂપમા એ ગ્રન્થો જોઈએ છીએ એ રૂપમા જૈન આગમ
મહાવીરસ્વામી પછી લગભગ એક હજાર વર્ષ પછીનો છે
ઓછીવત્તી આ સ્થિતિ પ્રાચીન બૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ ગ્રન્થની
પણ છે પણ જે શ્રદ્ધા અને માનથી પ્રાચીન ગ્રન્થો — અને
તે પણ ધર્મના પ્રાચીન ગ્રન્થો — આપણી પ્રજા સાચવે છે, તે
ધ્યાનમા લેતા, ઉપલબ્ધ ગ્રન્થો એના ગબ્દાશમા ભલે કાઈક
ભિન્ન હો, પણ એના અર્થાશમા તો એ લગભગ યથાપૂર્વ
રક્ષિત હશે એમ માનવુ અપ્રમાણ નથી આ રીતે સૂત્રકૃતાગ
પ્રાચીન દૃષ્ટિઓના સ્વરૂપ ઉપર બહુ પ્રકાશ પાડે છે અને
એને બૌદ્ધ બ્રહ્મજાલસુત્તમા કરેલા નિરૂપણથી સ્વતન્ત્ર પુષ્ટિ
મળે છે એ દૃષ્ટિઓનુ આ પુસ્તકના ઉપોદ્ઘાતમા મારુ
સ્પષ્ટીકરણ થએલુ છે એટલે એ સબન્ધી પિષ્ટપેષણ કરવાની
જરૂર નથી તથાપિ એક વસ્તુ સ્મેરુ એમા ઉલ્લેખાયેલા
વાદો પુરાણા સિદ્ધાન્તોના વિકૃત રૂપ જણાય છે, અને એ
વિકૃતરૂપે શ્રીમહાવીરસ્વામીના સમયમા એ લોકમા પ્રચલિત
હશે એમ અનુમાન કરવુ પડે છે તેમ, મૂળ રૂપમા પણ એ
સર્વ વાદો અનેકાન્ત જૈન દૃષ્ટિએ અપૂર્ણ સત્ય છે એ
ધ્યાનમા રાખવાનુ છે અને સહુથી મોટી વાત લક્ષમા
રાખવાની છે તે એ કે, અત્રે કરેલા જૈન ઉપદેશ પ્રમાણે

"બાકી જ્ઞાનમાત્રનો સાર તો આ જ છે કે, કોઈ પણ જીવની હિંસા ન કરવી. પ્રાણીઓનુ સ્થાવર હોવુ કે જંગમ એ અમુક ચોક્કસ કારણોને લીધે હોય છે. બાકી બધા જ જીવભાવે સમાન છે. તેમાય જંગમ પ્રાણીઓ વિષે તો આ સ્પષ્ટ સમજાય એવુ છે એટલે પોતાની જેમ કોઈને દુઃખ નથી ગમતુ માટે કોઈની હિંસા ન કરવી. અહિંસાનો સિદ્ધાંત તે આ જ છે. માટે મુમુક્ષુએ ચાલવામા, સૂવાબેસવામા તથા ખાવાપીવામા સતત જાગૃતિભેર સંયમી ને નિરાસક્ત રહેવુ તથા માન, ક્રોધ, માયા ને લોભ તજવા. આ પ્રમાણે સમ્યક્ આચારવાળા થઈ તથા કર્મો આત્માને ન લેપે એ સારુ અહિંસા સત્યાદિ પાચ મહાવ્રતોરૂપી સંવર (એટલે કે છત્ર) દ્વારા સુરક્ષિત બનવુ અને એમ કરી કર્મબંધનના આ લોકમા પવિત્ર ભિક્ષુએ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરતા સુધી રહેવુ' (પૃ૦ ૭૮-૯)

અમદાવાદ
શ્રાવણ શુક્લ ૧૫ સોમવાર — આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ

અનુક્રમણિકા

ખંડ ૨ જો

ઉપોદ્ઘાત

૧

જે ગ્રંથનો છાયાનુવાદ આ પુસ્તકમાં રજૂ કરવામાં આવ્યો છે તે ગ્રંથ જૈન ધર્મગ્રંથોમાં સૌથી પ્રાચીન ગણાતા 'બાર અંગ' ગ્રંથોમાં મહત્ત્વનું બીજું સ્થાન ભોગવે છે. બૌદ્ધ ધર્મગ્રંથોનો સમૂહ જેમ ત્રિપિટક નામથી ઓળખાય છે તેમ જૈન ધર્મગ્રંથો ગણિપિટક કહેવાય છે. 'ગણી' એટલે સાધુઓના ગણ અથવા સમૂહનો નાયક — આચાર્ય અને આચાર્ય પાસે રહેતી જ્ઞાનની પેટી તે 'પિટક'. આ સૂત્રકૃતાંગ ગ્રંથમાં જ (૨-૧-૧૧) જણાવ્યું છે કે 'इम समणाण निग्गंथाण दुवालसंग गणिपिडग, त जहा आचारो, सूयगडो जाव दिट्ठिवाओ' જૈન શ્રમણ નિર્ગ્રંથોનું આચારાંગ સૂત્રકૃતાંગથી માંડીને દૃષ્ટિવાદ સુધીનાં ૧૨ અંગ ગ્રંથોરૂપી ગણિપિટક છે'*

---

* તે બારે અંગ ગ્રંથોનાં નામ તથા વિષયનાં ટૂંક વર્ણન માટે જુઓ ઉપોદ્ઘાતને અંતે પરિશિષ્ટ ૧

તે અગ ગ્રથોમા વળ તેનો સિદ્ધાતભાગ જૈન ધર્મના ૨૪મા તીર્થ કર શ્રીમહાવીર ભગવાને ઉપદેશેલો ભલે હોય પરંતુ એ ગ્રથો પોતે મળ તો ભગવાન મહાવીરના ૧૧ પટ્ટશિષ્યો જેઓ ગણધર ' કહેવાતા તેમાંના પાચમા સુધર્મસ્વામીએ રચ્યા છે એમ કહી શકાય કારણ કે તેવી પરંપરા હોવા ઉપરાંત તે ગ્રથોની રચના જ એવા પ્રકારની છે કે જાણે સુધર્મસ્વામીને તેમના શિષ્ય જબુસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો હોય અને તેના જવાબમા સુધર્મસ્વામી તે તે અગ કે તેનાતા અધ્યયનનો વિષય કહી સમજાવતા હોય પરંતુ જે અગિયાર અગગ્રથો અત્યારે ઉપલબ્ધ છે, તેમનું અત્યારનુ સ્વરૂપ શાથી કેવી રીતે નિશ્ચિત થયુ તથા જૈન પરંપરામાં તે અગગ્રથોના રચયિતા ગણાતા શ્રીસુધર્મસ્વામીનું શુ સ્થાન હતુ એ વગેરે બાબતો સમજવા માટે આપણે પ્રથમ જૈન સઘ વિષે થોડીક ઐતિહાસિક માહિતી મેળવી લેવી પડશે

મહાવીર ભગવાને પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન જ, પોતાના ચૌદ હજાર શ્રમણ (સાધુ) અનુયાયીઓને વ્યવસ્થિત તેમજ નિયત્રિત કરવા જુદા જુદા ગણો — સમૂહો — માં વહેંચી નાખી, પોતાના ૧૧ પ શિષ્યોના નિયમન હેઠળ ગોઠવી દીધા હતા તે અગિયાર શિષ્યો તે કારણથી ગણધર કહેવાતા તે અગિયારમાં ગૌતમ ઇદ્રભૂતિ મહાવીરના મુખ્ય શિષ્ય હતા[1]

---

૧ તેમને વિષે વિશેષ હકીકત માટે જુઓ આ ગ્રંથ ખડ ૨, અધ્ય ૭ ને અતે ટિપ્પણ ન ૧

મહાવીર ભગવાનના નિર્વાણ પછી ગૌતમ બાર વર્ષ કેવળજ્ઞાની તરીકે રહ્યા (ઈ સ પૂર્વે ૫૧૫), પણ કેવળજ્ઞાનીને સઘવ્યવસ્થા વગેરે કાર્યો કરવાના હોય નહિ એટલે તે કામ પાચમા ગણધર સુધર્મ સ્વામી ઉપર આવી પડ્યુ કારણકે તેમના સિવાય બીજા ગણધરો મહાવીરની પહેલા જ નિર્વાણ પામી ગયા હતા

સુધર્મ સ્વામીનો જન્મ ઈ સ પૂ. ૬૦૭મા એટલે કે ગૌતમનો જન્મ જે વર્ષમા થયો હતો તે જ વર્ષમા નાનકડા નગર આવેલા કોલ્લાકમા થયો હતો તેમના પિતાનુ નામ અગ્નિમિત્ર તથા માતાનુ નામ ભદ્રિલા હતુ સુધર્મા વેદપારગત હાઈ સેકડો શિષ્યોના અધ્યાપક હતા એક વખત અપાપા નગરીમા સોમિલ નામના એક ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણે યજ્ઞ કર્યો, તેમા તેણે ગૌતમ, સુધર્મા વગેરે તે વખતના અગિયાર સુપ્રસિદ્ધ બ્રાહ્મણોને યજ્ઞકર્મમા કુશળ જાણી નોતર્યા એ અ સામા ભગવાન મહાવીર તે જગાએ ફરતા ફરતા આવી ચડ્યા તેમને આવેલા જાણી મનુષ્ય સમુદાય યજ્ઞ છોડી તેમની પાસે જવા લાગ્યો એટલે ચિડાઈને ગૌતમ વાદવિવાદમા મહાવીરને હરાવવા તેમની પાસે ગયા આખ્યાયિકા એવી છે કે તે અગિયારે વિપ્રો તત્ત્વજ્ઞાનાદિમાં કુશળ છતા દરેકના મનમા એક એક શકા હતી પરતુ પોતાનુ મહત્ત્વ ઘટવાને ભયે તેઓ એકબીજાને પૂછી તેનુ નિવારણ કરી શકતા નહોતા તે દરેકની શકાનો ભગવાન મહાવીરે નિરાસ કર્યો એટલે તે અગિયારે જણ પોતાના શિષ્યો સાથે મહાવીરના પથમા ભળ્યા પ્રથમથી જ તેઓ પ્રજ્ઞાવાન તથા વિચક્ષણ તો હતા જ

એટલે પોતાના હ યમાથી મિથ્યા વાનરૂપી ગૈત્ય' દૂ થતાં તેઓ ઝ સમ્યકનાન અને ચા િત્ર પ્રાપ્ત કરી શક્યા

મધની વ્યવસ્થાનુ ામ મ ભાળના મ ભાળના સુધર્મા સ્વામીને ૯૨ વષની ઉમરે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ એટલે તેમણે સંઘનુ કામ પોતાના શિષ્ય જ બુસ્વામીને સોપ્યુ ત્યા બા તે ક્રગનાતી તરીકે આ૦ વર્ષ ન્યા અને ૧૦૦ વર્ષની ઉમરે ર્ડ મ પૂ ૫૦૭મા એટલે કે મહાવી ના નિર્વાણ પછી ૨૦ વર્ષ નિર્વાણ પામ્યા

જ બુસ્વામીનો જ મ ા ાજગૃહ ા ગરમા ત્યા ા પ્રસિદ્ધ શેઠ ઋ ાભદત્તની પત્ની ધારિણીને પુ થયો હતો તે નાનપણથી જ ચતુર હોઈ પોતાના માતપિતાને અત્ય ત લાડકા હતા અને માતપિતા પણ પોતાની સર્વ સિદ્ધ સિદ્ધિથી તેમને ઉછરતા હતા તે સોળ વર્ષના થયા ત્યારે એક વખત સુધર્મસ્વામી ફરતા ફરતા તે ગામમા આવી ચઢ્યા જ બુસ્વામી પણ બીજાઓની સાથે તેમનો ઉપદેશ સાભળવા ગયા તે સાભળતા જ પોતાના પૂર્વસ સ્કારો જાગૃત થઈ આવવાથી તે સસાર પ્રત્યે તીવ્ર વૈરાગ્ય પામ્યા અને જલદી માતપિતા પાસે આવી પ્રવ્રજ્યા લવાની રજા માગવા લાગ્યા પ તુ માતપિતા તેની રજા કેમ સ્હેજે આપે? અતે માતાએ જણા યુ કે તને પ ણનો જોવાનો મારો ઘણો જૂનો તેમજ ઉત્કટ મનોરથ છે તે પૂર્ણ કરીને પછી ભને તારી ખુશી હોય તો તું પ્રવ્રજ્યા લેજે જ બુસ્વામી માતપિતાની યુક્તિ સમજતા હતા છતા તેમ કરવા કબૂલ થયા જ બુસ્વામીનો વિવાહસ બધ ત્યાર પૂર્વે રાજગૃહના જ કેટલાક પ્રસિદ્ધ શેઠ ઓની આઠ કન્યાઓ

આને થઈ ગયેલો હતો તે લોકો હવે ઘર્મ ૧૦૦મા આવી પહોંચ્યા ૦ા ણ તે બધા જાગતા હતા કે જબુકુમાર લગ્ન પછી તરત જ અવશ્ય પ્રવ્રજ્યા લેવાનો છે પરંતુ તે ૦ યાઓએ ભારપૂર્વક પોતાના માતપિતાને જણાવ્યુ કે, તમે એક વાર મનથી તો અમને જબુકુમારને જ આપી ચૂક્યા છો એટલે હવે અમે બીજા કોઈ સાથે લગ્ન ૦૦નાર નથી તેમજ લગ્ન પછી જબુકુમાર જે માર્ગ લેશે તે અમારો પણ થશે પછી ધામધૂમથી તમની સાથે જબુકુમારનુ લગ્ન થયુ ઘરના બધા માણસો મોડી રાત સુધી ઉત્સવમા થાકી જઈ ઘોર નિદ્રામા પડ્યા હતા તે વખતે અવસર જોઈ જયપુરનિવાસી વિધ્યરાયનો પુત્ર તથા યોગવિદ્યામા નિષ્ણાત એવો પ્રભવ તે ઘરમા દાખલ થયો તે વખતે જબુ જાગતો હતો તેની સાથે પ્રભવનો વાર્તાલાપ થયો વાતચીત દરમિયાન પ્રભવે જાણ્યુ કે આ બધો વૈભવ તથા પોતાની તરુણ નવોઢા પત્નીઓને છોડીને જબુ બીજે દિવસે જ સંન્યાસી થઈ જવાનો છે, ત્યારે તેને ઘણુ આશ્ચર્ય થયુ અને જબુને તેનુ કારણ પૂછવા લાગ્યો કારણ જાણ્યા પછી તેને પણ વૈરાગ્ય આવ્યો અને તેણે પણ જબુસ્વામી સાથે દીક્ષા લીધી

આ જબુસ્વામીના પ્રશ્નોના જવાબમાં સુધર્મસ્વામીએ બારે અગો કહ્યા છે તથા મહાવીરના મૂળ ઉપદેશને વણી લીધો છે એવી પરપરા છે પરંતુ આપણે હજુ આગળ ચાલીએ

જબુસ્વામીને સઘની વ્યવસ્થા કરતા કરતાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ એટલે તેમણે તે કામ પોતાના મુખ્ય શિષ્ય બનેલા પ્રભવને સોંપ્યુ ત્યાર બાદ તે કેવળજ્ઞાની તરીકે ૪૪

વર્ષ જીવ્યા અને ૮૦ વર્ષની ઉંમરે ઈ સ પૂ ૪૬૩માં એટલે મહાવીર પછી ૬૪ વર્ષે નિર્વાણ પામ્યા જંબુસ્વામી આ યુગના છેલ્લા કેવળજ્ઞાની કે કેવળી કહેવાય છે કારણ કે જૈન માન્યતા પ્રમાણે મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી જે દુષમા નામનો ૨૧૦૦૦ વર્ષ પહોંચનારો યુગ બેઠો છે તેમાં આ ક્ષેત્રે કોઈ કેવળજ્ઞાન કે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ નથી મહા પ્રયત્ને પણ મનુષ્ય ઉચ્ચ દેવગતિ જ પ્રાપ્ત કરી શકે અને ત્યાંથી પછી એક યા વધુ જન્મે ભલે મોક્ષ પામે

તેથી જંબુસ્વામી પછીના સંઘપતિઓ શ્રુતકેવળી જ કહેવાયા કારણ કે તેમને શ્રુત એટલે શાસ્ત્ર મારફતે તત્ત્વોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હતું મહાવીર પછી સાતમા સંઘપતિ સંભૂતિવિજયના મૃત્યુ બાદ તેમના ગુરુભાઈ ભદ્રબાહુ સંઘપતિ બન્યા તે છેલ્લા શ્રુતકેવળી હતા એમ કહી શકાય તેમના સમયમાં એટલે કે ઈ સ પૂ ૩૧૦માં અશોકનો પિતામહ ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય રાજગાદીએ આવ્યો તે અરસામાં મગધ દેશમાં બાર વર્ષનો મોટો દુકાળ પડ્યો આવા કાળમાં દુકાળના વખતમાં લોકો પર અસહ્ય બોજો નાખ્યા વિના આટલો મોટો ભિક્ષુસંઘ જીવનનિર્વાહ કરી શકશે નહિ તેમજ સંઘના સખત નીતિનિયમોનું પાલન અસંભવિત થઈ પડશે એમ લાગવાથી ભદ્રબાહુ પોતાના કેટલાક વિશ્વાસુ અને ધર્મનિષ્ઠ અનુયાયીઓ, કે જેમની સંખ્યા ૧૨૦૦૦ કહેવાય છે તેમને લઈને દક્ષિણમાં કર્ણાટક તરફ ચાલ્યા ગયા બાકી રહેલાઓના નાયક સંભૂતિવિજયના શિષ્ય સ્થૂલભદ્ર બન્યા

દુકાળના વખતની અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં પરંપરાથી ચાલ્યું આવતું શ્રુતજ્ઞાન ઘણું છિન્નભિન્ન તથા લુપ્ત થઈ ગયા જેવી દશામાં આવ્યું હતું. તેનો સમૂળગો લોપ થઈ જતો અટકાવવા બાકી રહેલા મગધના જૈનોએ પાટલીપુત્રમાં (આશરે ઈ.સ. પૂર્વે ૩૦૦ના ગાળામાં) શાસ્ત્રગ્રંથો એકત્રિત કરવા સંઘ એકઠો કર્યો. તે વખતે અગિયાર અંગ ગ્રંથો એ નિત થઈ શક્યા. પરંતુ જેમાં જૈન ધર્મનો પ્રાચીન ઉપદેશ સચવાઈ રહેલો મનાતો હતો, તે ૧૪ 'પૂર્વ' ગ્રંથોવાળું બારમું અંગ દૃષ્ટિવાદ લુપ્ત થઈ ગયેલું માલૂમ પડ્યું. માત્ર ભદ્રબાહુને જ ચૌદે પૂર્વનું જ્ઞાન હતું. સ્થૂલભદ્ર માત્ર દશ પૂર્વો જ યથાર્થ જાણતા હતા. એટલે સ્થૂલભદ્રના વખતથી પછીના સંઘપતિઓ 'દશ પૂર્વી' કહેવાયા. એવા સાત દશપૂર્વી થયા. ત્યાર પછી તો તે દશ પૂર્વનું જ્ઞાન પણ ધીમે ધીમે લુપ્ત થતું ગયું અને અત્યારે માત્ર ૧૧ અંગોનું જ જ્ઞાન બાકી રહ્યું છે.[1]

આ 'પૂર્વ' ગ્રંથો વિષે થોડો વિચાર કરી લેવો જરૂરનો છે. સિરીવાલ ચકમાં કહ્યું છે કે, 'ચૌદે પૂર્વમાં અને તેથી તે પૂર્વેનો જેના એક ભાગમાં સમાવેશ થતો હતો એવા 'દિવાદ' નામના બારમા અંગમાં બધા સિદ્ધાંતો સમાયેલા છે (सर्वस्य वाङ्मयस्य अवतार) પરંતુ ઓછી બુદ્ધિવાળા સામાન્ય મનુષ્યો તથા સ્ત્રીઓ વગેરેથી તે સમજી શકાય તેમ ન હોવાથી, તેમને વિસ્તારીને અંગ ગ્રંથો રચવામાં આવ્યા છે.' પ્રભાવકચરિત્રકાર પ્રભાચંદ્રસૂરિ તો જણાવે છે કે, તે પૂર્વ ગ્રંથો સંસ્કૃતમાં રચાયેલા હતા તથા

---

[1] આ પછનો નાના અક્ષરવાળો ભાગ ચર્ચાત્મક હોઈ, તેને પડતો મૂકીને પણ આગળ ચાલી શકાય.

અતિ પ્રખર બુદ્ધિવાળા વડે જ સમજી શકાય તેમ હોવાથી ધીરે ધીરે ઉચ્છિન્ન થઈ ગયા. તેથી હાલમાં સુધર્મસ્વામીએ રચેલી એમ શાખ ચાલે છે. જો કે આ ઉપરથી એમ નથી માનવાનું કે મહાવીર ભગવાન સંસ્કૃતમાં ઉપદેશ આપતા હશે. કારણ સમવાયાંગમાં જણાવ્યું છે કે, ભગવાન અર્ધમાગધી ભાષા દ્વારા ધર્મને કહે છે.

હવે સવાલ એ થાય છે કે મૂળ અને સ્વતંત્ર કહી શકાય એવા પૂર્વ ગ્રંથો બારમા અંગમાં શા માટે અને ક્યારે સમાવી દેવામાં આવ્યા, તેમજ અત્યારના અંગ ગ્રંથોમાં દ્વાદશાંગી— બાર અંગો — એવો જોકે ઉલ્લેખ મળતો હોવા છતાં, તથા ચોથા અંગમાં તથા નંદીસૂત્રમાં બારમા અંગના વિષયોનું વર્ણન પણ વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યું હોવા છતાં, તથા પછીના સમયની ટીકાઓમાં પણ પૂર્વ ગ્રંથોમાંથી ઉતારાઓ આપવામાં આવ્યા હોવા છતાં, ભગવાનના સમય જેટલા જૂના સમયમાં જ એ બારમું અંગ કેમ લુપ્ત થયું એવી શંકા સ્વાભાવિક રીતે થઈ? પરંતુ તેમાં પણ ચૌદ પૂર્વો એકસામટા ક્ષય થઈ ગયા મનાતા નથી. ભદ્રબાહુ પછી દશ પૂર્વો રહ્યા હતા અને ત્યાર પછી તે એક એક કરતા ઓછા થઈ ગયા એમ માનવામાં આવે છે. એ ગમે તે હો, પણ મહાવીરસ્વામી પછી ૧૦૦૦ વર્ષ બાદ એટલે કે દેવર્દ્ધિગણિએ ફરી વલભીનો સંઘ ભેગો કરી અંગ ગ્રંથો એકઠા કર્યા ત્યારે પણ એક પૂર્વ બાકી રહેલું જણાવવામાં આવે છે.

આથી અર્વાચીન જૈન પરંપરામાં આવી કેટલીક ગડબડો ઊભી થવાથી ઘણા વિદ્વાનો એવી કલ્પના કરે છે કે, 'પૂર્વ ગ્રંથો' એ જૈનધર્મના મૂળ પ્રાચીન ગ્રંથ હશે. મહાવીર પહેલાં જૈનધર્મ હતો એ તો પાર્શ્વનાથની ઐતિહાસિકતાથી જ સિદ્ધ થઈ શકે છે. પરંતુ તે ગ્રંથોના સિદ્ધાંતો તથા ભગવાન પછીના સમયમાં નિરુપયોગી અથવા તો અપૂરા માલૂમ પડ્યા હશે, એટલે ચાલુ લોકભાષામાં નવા આગમો કંઈક વિસ્તારથી રચવામાં આવ્યા હશે. ધીમે ધીમે

અંગગ્રંથોનો જ પ્રચાર થવાથી પૂર્વગ્રંથો ભુલાવા લાગ્યા હશે એટલે તેમના બાકી રહેલા ભાગો ૧૨મા દૃષ્ટિવાદ અંગના એકત્રિત કરી લેવામાં આવ્યા હશે પરંતુ તે જ કારણે તે બારમું અંગ પણ પાછી ભુલાવા લાગ્યું હશે

દુકાળ પૂરો થતાં દક્ષિણમાં ગયેલા સાધુઓ પાછા આવ્યા તે વખતે તેમને માલૂમ પડ્યું કે, ઉત્તરમાં રહેલા સાધુઓએ શ્વેત વસ્ત્રો પહેરવાનું શરૂ કરી દીધું હતું તેમજ બીજી બાબતોમાં પણ તેમનું જીવન ધર્મના કડક નિયમોની દૃષ્ટિએ કંઈક શિથિલ માલૂમ પડ્યું દક્ષિણમાં ગયેલાઓએ તો નગ્ન રહેવાનો મૂળ કડક નિયમ જ ચાલુ રાખ્યો હતો ઉત્તરના સંઘે વસ્ત્રો પહેરવાનું શા માટે શરૂ કર્યું તેનાં કારણો બતાવવાં અશક્ય છે પરંતુ એટલું તો નક્કી જ છે, મહાવીરની પહેલાંના જૈન તીર્થંકર પાર્શ્વનાથના અનુયાયીઓ વસ્ત્રો પહેરતા હતા અને મહાવીરે જ વસ્ત્રો ન પહેરવાનો નિયમ દાખલ કર્યો હતો એટલે ત્યારથી જ વસ્ત્ર પહેરવા ન પહેરવા બાબતમાં મતભેદ જેવું તો જૈનસંઘમાં ચાલતું જ હોવું જોઈએ અને તેમાં દુકાળની વિકટ પરિસ્થિતિએ કાંઈક કારણો ઉમેરી આપ્યાં હશે ગમે તેમ હો પણ તે વખત પૂરતા તો બંને સંઘો શ્વેતાંબર અને દિગંબર એમ બે ભાગોમાં વહેંચાઈ ન જતાં સ્થૂલભદ્રના નેતૃત્વ હેઠળ જ એકઠા રહ્યા એમ કહેવાય છે કે ભદ્રબાહુ જ આખો સંઘ સ્થૂલભદ્રને સોંપી તપશ્ચર્યા કરવા નેપાલમાં ચાલ્યા ગયા જ્યારે બીજી પરંપરા એવી પણ છે કે ભદ્રબાહુનું અવસાન દક્ષિણમાં ચંદ્રગિરિ ઉપર થયું હતું

પરંતુ ઉત્તરના અને દક્ષિણના સંઘોમાં વસ્ત્ર પહેરવા ન પહેરવાના મતભેદ કરતાં મુખ્ય મતભેદ તો ઉત્તરના સંઘે

ભેગા મળેલા સને એ ધ ૃરેલા ગ્રથો તરફ તે કારણે જ
અશ્રદ્ધાની નજર જોવાની જરૂર નથી

૭

હવે આપણે સૂત્રકૃતાગ¹ ઉપર આવીએ

મૂળસૂત્ર' ગણાતા ઉત્તરાધ્યયનમા સૂત્રકૃતાગ વિષે શુ છે કે

तवीसाइ सूयगडे न भिक्खू जय नि च से
न अच्छइ मंडले । ३१–१६ ॥

જે ભિક્ષુ સૂત્રકૃતાગસૂત્રના તેવીસ અધ્યયનો જાણે છે તથા તે પ્રમાણે પ્રયત્નપૂર્વક આચરણ કરે છે તે સસારના પરિભ્રમણમાથી મુક્ત થાય છે ”

સમવાય સૂત્રમા તથા નદીસૂત્રમા સૂત્રકૃતાગના વિષય પ્રયોજનનુ આ પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે —

નવા દીક્ષા પામેલા શ્રમણોને સયમમા સ્થિર કરવા માટે અને તેઓની મનિન મતિને શુદ્ધ કરવા માટે સૂત્રકૃતાગ

---

(૧) 'સૂત્રકૃતાગ શબ્દનો અર્થ બતાવતા નિર્યુક્તિકાર કહે છે

सोऊण जिणवरमत गणहारी काउ तक्खओवसम ।
अज्झवसाणेण कयं सुत्तमिण तेण सूयगड ॥ १८ ॥

જિનેશ્વર તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરના સિદ્ધાત સાભળીને તેમના પટ્ટશિષ્ય ગણધરોએ પોતાના જ્ઞાનનો પ્રતિબધ કરનારા કર્મનો ક્ષય તથા ઉપશમ કરીને શુભ અધ્યવસાયથી આ સૂત્ર રચ્યુ, માટે તેને સૂત્રકૃત કહેવામા આવે છે

સૂત્રમા જૈન સિદ્ધાંતોનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે ઉપરાત બીજા વાદીઓના સિદ્ધાતો તેમજ જીવઅજીવ, લો અનોક, પુણ્યપાપ, આસ્ત્રવસવર, નિર્જરા, બધ અને મોક્ષ પદાર્થનુ પણ વર્ણન કર્યુ છે "

શ્રીમદ્ રાજચદ્ર તેના વિષયને પોતાની પ્રાસાદિક ભાષામા ટૂકમા આ પ્રમાણે વર્ણવી બતાવે છે [1]

'આ કર્મરૂપી જે ક્લેશ જીવને નાશ થયો છે તે કેમ તૂટે' એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવ કરી 'બોધ પામવાથી તૂટે' એવુ એ સૂત્રકૃતાગનુ પ્રથમ વાક્ય છે તે બધન શુ અને શુ જાણવાથી તે તૂટે એવો બીજો પ્રશ્ન ત્યા થવે છે અને 'તે બધન વીરસ્વામીએ કેવા પ્રકારનુ કહ્યુ છે' એ વાક્યથી એ પ્રશ્ન મૂક્યો છે અર્થાત પ્રશ્નમા ન (વીરસ્વામી) શબ્દ મૂકી અર્થ કર એમ કહે છે કે આત્મસ્વરૂપ એવા શ્રી વીરસ્વામીના કહેલુ તમને કહીશુ કેમકે આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છના ને માટે આત્મસ્વરૂપ પુરુષ જ અત્યત વિશ્વાસ કરવા લાયક છે તે બધનનુ સ્વરૂપ ત્યાર પછી ગ્રથકાર કહે છે તે ફરીફરી વિચારવા યોગ્ય છે

"આ જે સમાધિમાર્ગ છે તે આત્માના નિશ્ચય વિના ઘટે નહિ અને જગતવાસી જીવે અજ્ઞાની ઉપદેશકોની જીવનુ સ્વરૂપ અન્યથા જાણી, કલ્યાણનુ સ્વરૂપ અન્યથા જાણી અન્યથાનો યથાર્થપણે નિશ્ચય કર્યો છે તે નિશ્ચયનો ભગ થયા વિના, તે નિશ્ચયમા સદેહ પડ્યા વિના, અમે જે અનુભવ્યો

(૧) મૂળમાના જાતિ, વચન, વિષય વગેરે બદલ્યા છે અનુ૦

છે એના સમાધિમાર્ગ તે તેમને મળ્યા પછી રીતે ફળીભૂત થયો એનું જાણે અવતરણ કહે છે

આવા માર્ગનો ત્યાગ કરી કેટલા શ્રમણબ્રાહ્મણ અજ્ઞાનપણે ઇતર વિચાર અન્યથા પ્રકારે માને છે તે અન્યથા પ્રકાર પછી અથવા ... નિવેદન કરે છે ત્યાર પછી ... યથાર્થ અભિપ્રાયનો બોધ કરી 'યથાર્થ માર્ગ' જેનાથી ... ગર્ભપણું ટળે નહિ જન્મ ટળે નહિ મરણ ટળે નહિ દુઃખ ટળે નહિ એવો નિગ્રંથ ઉપદેશરૂપ આગ્રહ કરી અનુક્રમે ઉપશમ ... — આત્માર્થ બોધ્યા ... લક્ષમાં રાખી વાત ... છે

આમ એક બાજુ સૂત્રકૃતાંગમાં મોક્ષાર્થ પ્રતિપાદિત કર્યો છે અને બીજી બાજુ તે બાબતમાં બીજા વાદીઓ પોતપોતાની ભિન્ન ભિન્ન મતિ—રુચિ અનુસાર જે વાદો બાંધે છે તેનું વર્ણન કર્યું છે નર્યા મોક્ષાર્થ નિરૂપણના ગ્રંથમાં આટલા બધા વાદીઓનો મેળો — સમવસરણ — શા માટે

ચોમાસાની વનસ્પતિની પેઠે ફૂટી નીકળેલા અનેક વાદો સામે ક્રમનો કરી, તેમણે તેમનો ઉચ્છેદ કરી નાખ્યો છે ખરો અલબત્ત તેમના તે સપાટામાથી બ્રાહ્મણધર્મનાય કેટલાક અનિષ્ટ અંગો બચી ગયા નથી, પણ તે અંગોનો વિરોધ બ્રાહ્મણધર્મના જ ઓછા નથી થયો યજ્ઞોનો નિરોધ ઉપનિષદોએ જ ક્યા નથી કર્યો ? વેદોને અપરા વિદ્યા કહેનાર ઉપનિષદ્ જ છે ને ? પરંતુ એ બધી ચર્ચામા ઊતરવા કરતા આપણે તે વખતના ટૂંક ઇતિહાસ તરફ જ વળીએ

૩

વેદકાળ છોડીને આપણે ઉપનિષત્કાળમા પ્રવેશ કરીએ છીએ કે તરત આપણને એ મોટામા મોટો ફેરફાર માલૂમ પડે છે કે, માણસની નોંધનું કેન્દ્ર બાહ્ય જગત અને તેના નિયંતા મટી આન્તર જગત અને તેનો પ્રેરક બન્યુ છે બીજા શબ્દોમા કહીએ તો યા દેવને હવિ વડે પૂજીએ ' એ પ્રશ્નને બદલે 'કોના પ્રેર્યા આ આંખ કાન, મન વગેરે દોડે છે' એ પ્રશ્ન મુખ્ય બન્યા છે

પરંતુ આ બેની વચ્ચે આખો બ્રાહ્મણયુગ અને આરણ્યકયુગ આવી જાય છે નિર્મળ ભક્તિ અને ઉ નામથી પરિપૂર્ણ વેદકાળ પછી યજ્ઞયાગ અને તેમના જટિલ વિધિઓમા પર્યાપ્ત થતો બ્રાહ્મણયુગ શી રીતે આવ્યો તે વિષે માત્ર કલ્પનાઓ જ કરવાની રહે છે એમ તો ઋગ્વેદના સૂક્તોની સાથે સાથે અથર્વવેદના મારણ, સ્તંભણ, વશીકરણ અને ઉચ્ચાટન ક્યાથી આવ્યાં એ પણ એવો જ પ્રશ્ન છે વિદ્વાનો એવી કલ્પના કરે છે કે વેદોમા આર્યોને બીજી

છે એવા સમાધિમાર્ગ તે તેમને સંભળાયો શી રીતે ફળીભૂત થશે તેનું ગણી અથવા ર કહે છે

આના માર્ગ ો યા ા ્રી કટનાર શ્રમણબ્રાહ્મણ અન્યયુથિક ગ વિચાર અન્યથા પ્રકારે માર્ગ કહે છે' તે અન્યથા પ્રકાર કહી અથવા ર નિવેદન કરે છે ત્યાર પછી યથાર્થ અભિપ્રાયનો બોધ કરી યથાર્થ માર્ગ નિ ા છટના થી ગર્ભપણુ ટળ નહિ જન્મ ટળે નહિ, મરણ ટળે નહિ દુખ ટળે નહિ એવો વિચાર ઉપ રૂપ આગ્રહ કર્યા અનુક્રમે ઉપશમ જ્ઞાણ — આત્માર્થ સાધ્યા ન લક્ષમાં રાખી વાંચન શ્રવણ ઘરે છ'

આમ એક બાજુ સૂત્રકૃતાંગમા મોક્ષાર્થ પ્રતિપાદિત કર્યા છે અને બીજી બાજુ તે જમાનામાં બીજા વાદીઓ પોતપોતાની ભિન્ન ભિન્ન મતિ — રુચિ અનુસાર જે વાદો સાધે છે તેનું વર્ણન કર્યું છે નવી મોક્ષાર્થ નિરૂપતા ગ્રંથમા આટલા બધા વાદીઓનો મેળો — સમવસરણ — શા માટે એ હા ગી નોંધ્યો હશે તેવો પ્રશ્ન કાચ અત્યારે આપણને ઊભો થાય પરંતુ મહાવીર સ્વામીના જમાના તરફ સહેજ દૃષ્ટિ કરીએ અને તે સમતે વિચાર અને આચારની અરાજકતાએ જે ધમસાણુ મચાવી મૂક્યુ હતુ તે જોઈએ તો તરત દેખાઈ આવશે કે મહાવીર સ્વામીનો મુખ્ય પ્રયત્ન જ તે અરાજકતા અને તેને પરિણામે વ્યાપેલી ઘોર હિંસામાંથી તત્ત્વજ્ઞાન ધર્મ અને સમાજને બચાવી લેવાનો હતો સામાન્ય રીતે જૈન તેમજ બૌદ્ધ ધર્મોને હિંદુધર્મ સામેના બળવારૂપે વર્ણવવામાં આવે છે પરંતુ તે વાત સાચી નથી તેમણે કોઈની સામે બંડ ઉઠાવ્યુ નથી હા ચારે બાજુ

ચોમાસાની વનસ્પતિની પેઠે ફૂટી નીકળેલા અનેક વાદો સામે ઝૂમથો કરી, તેમણે તેમનો ઉચ્છેદ કરી નાખ્યો છે ખરો. અલબત્ત તેમના તે સપાટામાંથી બ્રાહ્મણધર્મના ય કેટલાક અનિષ્ટ અંશો બચી ગયા નથી. પરંતુ તે અંગોનો વિરોધ બ્રાહ્મણધર્મમાં જ ઓછો નથી થયો. યજ્ઞોનો વિરોધ ઉપનિષદોએ જ ક્યાં નથી કર્યો? વેદોને અપરા વિદ્યા કહેનાર ઉપનિષદો જ છે ને? પરંતુ એ બધી ચર્ચામાં ઊતરવા કરતાં આપણે તે યુગના ટૂંક ઇતિહાસ તરફ જ વળીએ.

૩

વેદકાળ છોડીને આપણે ઉપનિષત્કાળમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ કે તરત આપણને આ મોટામાં મોટો ફેર એ માલૂમ પડે છે: માણસની શોધનો વિષય, બાહ્ય જગત અને તેના નિયંતા મટીને આંતર જગત અને તેનો પ્રેરક બન્યું છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો 'કયા દેવને હવિ વડે પૂજીએ?' એ પ્રશ્નને બદલે 'કોના પ્રેર્યાં આ આંખ, કાન, મન વગેરે દોડે છે?' એ પ્રશ્ન મુખ્ય બન્યો છે.

પરંતુ આ બેની વચ્ચે આવેલો બ્રાહ્મણયુગ અને આરણ્યકયુગ આવ્યો ક્યાંથી? નિર્મળ ભક્તિ અને ઉદાત્તતાથી પરિપૂર્ણ વેદકાળ પછી યજ્ઞયાગ અને તેમના જટિલ વિધિઓમાં પર્યાપ્ત થતો બ્રાહ્મણયુગ શી રીતે આવ્યો તે વિષે માત્ર કલ્પનાઓ જ કરવાની રહે છે. એમ તો ઋગ્વેદના સૂક્તોની સાથે સાથે અથર્વવેદના મારણ, [illegible], [illegible] અને ઉચ્ચાટન ક્યાંથી આવ્યાં એ પણ એવો જ પ્રશ્ન છે. વિદ્વાનો એવી કલ્પના કરે છે કે વેદોમાં આર્યોને બીજી

જાતિઓ સાથે થયેલા વિરોધના જે ઉલ્લેખો ઠેકઠેકાણે મળી આવે છે તે ઉપરથી એવું સૂચિત થાય છે કે, બીજી જાતિઓ સાથેના સંસર્ગ અને તેને લીધે ઊભી થયેલી પરિસ્થિતિનું એ પરિણામ હોવું જોઈએ. બ્રાહ્મણગ્રંથોમાં સર્વત્ર આપણને એક જ વસ્તુ તીવ્રતા અને મહોટતા સાથે વારંવાર જોવામાં આવતી માલૂમ પડે છે અને તે એ કે અસુરોના યજ્ઞો અસુરોના વિધિઓ અને અસુરોની ક્રિયાઓની બદલે દેવોના યજ્ઞો દેવોના વિધિઓ અને દેવોની ક્રિયાઓ સ્થાપવી. તે અસુરો બીજા કોઈ નહિ પણ આર્યોના જેવા જ પ્રજાપતિના પુત્રો કે જેઓ આર્યોની પહેલાં આર્યાવર્તમાં આવીને વસેલા હશે તે જ હોવા જોઈએ એવી વિદ્વાનોની કલ્પના રહે છે. તે અસુરોની મેલી વિદ્યાઓ અને તેવી જ મેલી ક્રિયાઓએ આર્ય પ્રજાના મોટા ભાગને આકર્ષવાની શરૂઆત કરી હશે, તે વખતે બ્રાહ્મણયુગના નેતાઓને તેમાંથી પાછા વાળવા માટે કોઈ શુદ્ધ ભાવનાઓ અને શુદ્ધ ઉદ્દેશવાળા વિધિઓ પ્રચલિત કરી આર્યપ્રજાની સંસર્ગજનિત અયોગ્ય રીતરસમો અટકાવવાના પ્રયત્નો કરવા પડ્યા હશે. આમ કરતાં જતાં તેમને પોતાનું સારું એવું ઘણું છોડવું પણ પડ્યું હશે અને ઘણું ઘણું સ્વીકારવું પડ્યું હશે અથવા નવું નવું ઉમેરવું પડ્યું હશે. તથા સાથે સાથે સમાજની વ્યક્તિઓની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ

બીજું જોવા વિચારવાનું જ છોડી દે એવી વસ્તુસ્થિતિ ઊભી થવા માટે તેવો પર્જનિમ પર્ણનો કે અસર્ગનો વિન્ટ કાળ કલ્પવા જ જોઈએ

પરંતુ એ બધું જ્યાં સુધી આખી પ્રજા કોઈ કટોન્ગીની સ્થિતિમાથી પસાર થતી હોય ત્યા સુધી જ ચાલે જેમ જેમ નવી વસ્તુસ્થિતિ સહજ બનતી જાય અને પ્રજા તે મુજબ ગોઠવાઈ જાય તેમ તેમ મનુષ્યજીવનના સ્વભાવિક પ્રશ્નો પોતાનો જવાબ બમણા જોરથી માગવા માંડે જ અને સમાજધુરીણોએ ગવેલ સમાજધર્મના શ્રદ્ધાયુક્ત પાલનમાં જ મનુષ્યજીવનની કૃતિકર્તવ્યતા દેખાતી બંધ થાય

પરિણામે આરણ્યક યુગમાં નોકો યન અને સમાજને (અથવા તે બંનેને એ ત્રિત કરનાર એક શબ્દ અગ્નિ ને) છોડી એકાત જ તેમાં જઈ ઉપાસના અને તપશ્ચર્યાનું જીવન ગાળતા જતા માલૂમ પડે છે એ સહુ બ્રાહ્મણ યુગના કર્મકાંડમાથી સ્વાભાવિક રીતે નીકળી આવતું હોય એમ લાગતું નથી જ્યાં સુધી માણસને પ્રચલિત વિધાનોમાં અશ્રદ્ધા પેદા ન થાય અથવા તેમનાથી સધાતા લક્ષ્યથી કૃતકૃત્યતા પ્રાપ્ત થતી ન લાગે ત્યાં સુધી માણસ અગ્નિહોત્ર છોડી અરણ્યમાં ન જાય અને એક વાર એમ બનવા માડ્યું એટલે પછી ચા આશ્રમ વગેરેની વ્યવસ્થાથી તે વસ્તુસ્થિતિને અમુક અંશે સ્વીકારી લઈ, તેની ગતિ થોડો વખત ભલે ધીમી કરી શકાય પરંતુ અંતે અધૂરા કલા યજ્ઞવિધિઓ છૂટી ગયા વિના ન રહે

પરિણામે ઉપનિષદ્કાળમાં આપણને આ યજ્ઞવિધિઓ અને 'પુત્રમય તથા વિત્તમય લોકજીવનના ચોખ્ખા વિરોધ

થતો કે માય છે યજ્ઞવિધિઓ ' અદૃઢ હોડીઓ ' કરે છે અને વેદો અ રા વિદ્યા ' બની જાય છે, અને " પુત્ર વગેરે આ લોકનુ અમારે શુ કામ છે, અમારે તો 'અમર'લોક જોઈએ છે ' એવી બૂમ ચારે બાજુ ઊઠે છે

ઉપનિષદ્યુગની મુખ્ય શોધ એવુ કાંઈક જાણવાની છે કે જે જાણવાથી બધું જણાઈ જાય યેન વિજ્ઞાતેન સર્વં વિજ્ઞાત ભવતિ (મુ ૧ ૧ ૩) તે વખતના જિજ્ઞાસુઓ પૂછે છે કે, એવી કઈ વસ્તુ છે કે ' જેમાથી આ બધુ ઉત્પન્ન થાય છે જેને આધારે ટકી રહે છે તથા જેમા પાછુ સમાઈ જાય છે (છા ૩ ૧૪ ૧) તેમને એવુ પદ જોઈએ છે કે જે પાપરહિત, જરારહિત, મૃત્યુરહિત, શોકરહિત ક્ષુધા રહિત તૃષારહિત, સત્યકામ તથા સત્યસંકલ્પ હોય અને જેને જાણવાથી સર્વ લોકો અને સર્વ કામો પ્રાપ્ત થાય (છા અ ૮ ખ ૭ ૧૨-૧૫) જેને જાણવાથી શોકમાત્રને તરી જવાય (છા અ ૭ ખ ૧ ૩)

ઉપનિષદોમા આપણે પાનેપાને સ્ત્રી અને પુરુષ રાજા અને રંક, બ્રાહ્મણ અને શૂદ્ર એમ બધાંને એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે કે એક જ્ઞાની પાસેથી બીજા જ્ઞાની પાસે ફેરતા જોઈએ છીએ કોઈ એકાદ તત્ત્વના સાક્ષાત્કાર માટે કે એકાદ મૂઝવણના ઉકેલ માટે ગુરુ કહે તે પ્રમાણે પચીસ પચીસ વર્ષ તપશ્ચર્યા કરવી, કે તેના ઘરમા તેનાં બધાં સામાન્ય કામો કરતા રહેવુ અને તેને અતે પણ બધી મુશ્કેલીઓનો અત ન આવતા ગુરુ પાસે ફરી બીજા પચીસ વર્ષની તપશ્ચર્યા માગવી — એવા અનેક દાખલાઓ

આપણને ઉપનિષદોમા મળે છે નચિકેતા જેવા કુમારો પણ મૃત્યુના મુખમા ઊભા ઊભાય એ જ પ્રશ્નનો નિવેડો લાવવાની ઇંતેજારી દાખવતા જણાય છે

પરિણામે, 'તે મૂળતત્ત્વ શુ છે' એ પ્રશ્નના સેકડો ભિન્ન ભિન્ન જવાબો ઉપનિષદોમા આપણને મળે છે કોઈએ તે શોધ ભૌતિક ક્ષેત્રોમાં ચલાવી હોય છે, તો કોઈએ માનસિક ક્ષેત્રમા પરતુ અંતે સર્વને અમૃત' જોઈએ છીએ અને તે બધી શોધો તે કસોટીએ કસાય છે તેથી કોઈ એકાદ તત્ત્વ શોધી કાઢી અટકી પડનારો શોધક પોતાનું તત્ત્વ હજુ અધૂરુ છે એવુ લાગતાં, બીજા જાણકાર પાસે વિના આડખરે, નમ્રતાથી અને શ્રદ્ધાથી દોડી જાય છે

ઉપનિષત્કાળમા થયેલી એ જુદી જુદી શોધો અને નિર્ણયોનુ વૈવિધ્ય જોતાં નવાઈ પામી જવાય છે કેટલાક પાણીને જગતનુ મૂળકારણ માને છે (બૃહ ૫ ૫ ૧), કેટલાક વાયુને (છા ૪ ૩ ૧-૨) કેટલાક આકાશને (છા. ૧ ૯ ૧), કેટલાક પ્રાણને (છા ૪ ૩ ૩), કેટલાક અસતને (તૈ ૨ ૧), કેટલાક મૃત્યુને (બૃ ૧ ૨ ૧-૨), કેટલાક અન્નને (છા ૩ ૧૯ ૧-૩) કેટલાક સતને (છા ૬ ૨ ૧-૪), કેટલાક પ્રજાપતિને (પ્ર ૧ ૩-૧૩) કેટલાક આત્માને (બૃ ૧ ૪ ૧-૪), કેટલાક અમૂર્ત પુરુષને (મું ૨ ૧ ૨-૯), તો કેટલાક ઈશ્વરને (શ્વે ૩ ૨) સર્વનું કારણ માને છે

માનસિક ક્ષેત્રમા પણ તેમણે જુદા જુદા મુદ્દાઓ ઉઠાવેલા આપણે જોઈએ છીએ મરણ બાદ મનુષ્યનું શુ

થાય છે તે પ્રત પણ તેમનુ ધ્યાન ખેચ્યુ છે એટલુ જ નહિ પણ તે જ્ઞાનને જ પરત્વ જ્ઞાન માનવામા આવ્યુ છે (છાં ૫ ૩૧ ૪) ક (૧ ૧ ૨૦ – ૨૯) સ્વપ્નાવસ્થા અને સુષુપ્તિ અવસ્થાની ચર્ચા પણ નેટનુ જ અગત્યનુ સ્થાન ભોગવે છે જીવનુ સ્થાન શરીરમા ક્યા હોય છે તેનો પણ વિચાર થયો છે (તૈ ૧ ૬ ૧ – ૨) શરીરને ચલાવનાર પ્રાણ છે તેમજ ઇંદ્રિયો કોના ઉપર આધાર રાખે છે તેની પણ ચર્ચા છે (મૈ ૨ ૩ – ૪) આત્માનુ કદ કેટલુ છે તે વિષે પણ ચર્ચા છે (બૃહ ૫ ૬ ૧ ૨ ૨ ૧૨, છા ૫.૧૮ ૧) આત્માની જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્ત ઉપરાંત ચોથી તુર્યાવસ્થાનુ પણ વર્ણન છે અને અને આત્મામા સમગ્ર વિશ્વ સમાયુ છે આત્મા એ જ સમગ્ર જગતનુ મૂળ તેમજ અધિષ્ઠાન છે અને તેના સિવાય બીજુ કાઈ નથી એવો માયાવાદ પણ ઉપસ્થિત કરવામા આવ્યા છે

પુનર્જન્મના સિદ્ધાન્તની પણ સારી ચર્ચા થયેલી છે અને દેવયાન પિતૃયાન વગેરે માર્ગો તેમજ પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત ન થાય તેવી મુક્ત સ્થિતિનું વર્ણન અને તેને પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયો પણ ચર્ચ્યા છે કર્મનો નિયમ પણ નિશ્ચિત સ્વરૂપમા આપણને માલૂમ પડે છે તેમજ મુક્તિ માટે સમાજમા રહી કર્મ કર્યા કરવા કે બધુ છોડી વનમા જઈ અધ્યાત્મયોગપરાયણ જ રહેવુ તેની પણ ચર્ચા છે (બૃહ ૪ ૪ ૨૨ ઈશ ૨) સારુ કે નરસુ કરવુ અથવા ન કરવુ એ મનુષ્યના હાથની વાત છે (કઠ ૨ – ૧ મુક્તિ ૨ ૫ – ૬ બૃહ ૮ ૪ ૫) કે પ્રાણી તો અવશ છે (કૌ ૦ – ૯) એ પ્રશ્ન પણ ચર્ચાયો છે

૪

આમ વિવિધ રીતે મનુષ્યજીવનને લગતા અંતિમ પ્રશ્નો છેડાતા શરૂ થતાં અને તે પ્રશ્નોનું નિરાકરણ જૂનાં શાસ્ત્રો કે વિધિઓમાં શોધવાને બદલે સ્વપ્રયત્ને આત્મચિંતન અને અધ્યાત્મયોગથી ખોળવાનું છે એવો ભાવ પેદા થવો, એ તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ અત્યંત આવશ્યક હોવા છતાં તેમાં તત્ત્વજ્ઞાન તેમજ આચાર બંનેને માટે ભારે જોખમો રહેલાં છે એ સહેજે સમજી શકાય તેવું છે. કારણ કે યજ્ઞાદિના વિધિઓની બાબતમાં તો જે ફળ માટે તે કરવામાં આવતા, તે ફળ જો ઐહિક હોય તો તેની પ્રાપ્તિ કે અપ્રાપ્તિરૂપી પ્રત્યક્ષ પુરાવો નજર સામે રહેતો. એટલે ગમે તેવી ઉટાંગ કલ્પના તે બાબતમાં ન ચાલી શકે. તે જ પ્રમાણે શ્રદ્ધાથી અમુક પ્રાચીન ગ્રંથોને જ અનુસરવાનું હોય, ત્યાં જો કે તેવો કોઈ પ્રત્યક્ષ પુરાવો મળવો શક્ય ન હોય તો પણ, તે ગ્રંથો પોતાના જેવા માણસોથી સૈકાઓથી તપાસાતા આવ્યા છે એવું સમાધાન રહેતું. પરંતુ આત્મજ્ઞાન એવી વસ્તુ છે કે, તેનો એવો કોઈ ખાસ બાહ્ય પુરાવો ન મળી શકે. કારણ જ્ઞાનીઓ પોતે જ તેને મન અને વાણીથી પર ઠરાવે છે. એટલે અમુક માણસે સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે કે નહિ તેની કસોટી સામાન્ય માણસ માટે એટલી જ રહેતી કે તે માણસ સંન્યાસી છે, આત્મચિંતનને આવશ્યક એવા કઠોર તપશ્ચર્યાઓ કરતો આવ્યો છે તથા તેના પુષ્કળ અનુયાયીઓ છે. એટલે પરિણામે, ગમે તેવા બિનજવાબદાર કે ધૂર્ત લોકો માટે ગમે તેવા સિદ્ધાંતો અને ગમે તેવા પંથો સ્થાપવાનો માર્ગ ખુલ્લો થઈ

ગણાવવામાં આવી છે તે ઉપરથી ચોખ્ખું માલૂમ પડી આવે છે કે તે સંખ્યા પોતાના સિદ્ધાંતથી વિરુદ્ધ કેટલા પ્રકારના વાદો હોઈ શકે એમ ગણીને કુશાગ્રબુદ્ધિથી ઉપજાવી કાઢેલી છે. પરંતુ તે ઉપરથી તે ગણનાના બધા વાદોને અનૈતિહાસિક માનવાની જરૂર નથી. કારણ કે બંને ગણનાઓમાં અમુક વાદો અને વાદીઓના નામ સાથે વિગતોમાં મળતા આવે છે, એટલે તેમને તો ઐતિહાસિક માનવા જોઈએ.

(૪) જૈન અને બૌદ્ધ ગણનાઓને ટેકો આપે એવી કેટલીક માહિતી શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ (૧. ૨; ૬. ૧) મૈત્રાયણી ઉપનિષદ (૬. ૧૪; ૬. ૨૦; ૭. ૮) માંડૂક્ય કારિકા (૧. ૭-૯; ૨. ૨૦-૮) વગેરે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં મળી આવે છે. આ ગ્રંથોમાં કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, યદૃચ્છા, મહાભૂતો, પુરુષ, ઈશ્વર વગેરેને મૂળતત્ત્વ માનનારા વાદોનું વર્ણન કે ખંડન છે. ઉપરાંત ષષ્ટિતંત્ર નામના સાંખ્ય ગ્રંથના વિષયોનું વર્ણન પંચરાત્રોની અહિર્બુધ્ન્ય સંહિતામાં મળી આવે છે.

૨૨૫) વગેરે ગ્રંથોમાં મળી આવે છે શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ્‌માં (૧ ૨ ૪, ૬ ૧૪ ૧૬) તેનું ખંડન કરેલું છે ઉપરાંત પાછીના જૈન ગ્રંથોમાં (૧ ૨૪૫), અશ્વઘોષના બૌદ્ધ ચરિત કાવ્યમાં (૧૬ ૧૭) તથા સાંખ્યસૂત્રમાં (૧ ૧૨) તેનું ખંડન છે પરંતુ મહાવીર તેમજ બુદ્ધે તે વાદનો નામ દઈને ઉલ્લેખ કર્યો નથી, કે ખંડન કર્યું નથી શીલાચાર્યે આચારાંગસૂત્રની ટીકામાં ઈશ્વરવાદ, આત્મવાદ, નિયતિવાદ, સ્વભાવવાદ અને યદૃચ્છાવાદની સાથે કાલવાદને અક્રિયાવાદમાં સમાવી દીધો છે કારણ તે વાદ પણ બંધ–મોક્ષ, સુખદુ ખ વગેરેનું કારણ કાલને જ માનતો હોઈ એક પ્રકારનો અક્રિયાવાદ જ છે અક્રિયાવાદ એટલે કર્મોની જવાબદારી તેમજ ફળમાં ન માનનારો વાદ

ઈશ્વરવાદ આત્મવાદ પુરુષવાદ વગેરે વાદો ઉપનિષદોમાં સુપ્રસિદ્ધ છે તે વાદોને અક્રિયાવાદમાં સમાવવાનું કારણ એ લાગે છે, કૌશી૦ ૩–૯ વગેરેમાં આવેલા एष ह्येव साधु कारयति, एष असाधु कारयति, ઈશ્વર માણસ પાસે સારાં કર્મ કરાવે છે, તથા ખોટાં કરાવે છે' વગેરે સિદ્ધાંતો તેમજ આત્મા નિષ્ક્રિય છે તેને પાપપુણ્યનો લેપ થતો નથી વગેરે સિદ્ધાંતો છેલ્લી હદે લઈ જવામાં આવે તો અક્રિયાવાદ જ આવીને ઊભો રહે છે

સાંખ્ય સિદ્ધાંતમાં પણ પ્રકૃતિને જ બધી ક્રિયાનું મૂળ માનેલી છે અને પુરુષને નિર્ગુણ તથા નિર્લેપ માનેલો છે, એટલે તેની વિકૃતિમાંથી પણ અક્રિયાવાદ પ્રાપ્ત થાય છે

ગણાવવામાં આવી છે તે ઉપરથી ચોખ્ખું માલૂમ પડી આવે છે કે, તે સમયમાં પોતાના સિદ્ધાંતોથી વિરુદ્ધ કેટલા પ્રકારના વાદો હોઈ શકે એમ ગણીને ગુણાકારથી ઉપજાવી કાઢેલી છે. પરંતુ તે ઉપરથી તે ગણનાના બધા વાદોને અનૈતિહાસિક માનવાની જરૂર નથી; કારણ કે બંને ગણનાઓમાં ઘણા વાદો અને વાદીઓના નામ બધી વિગતોમાં મળતા આવે છે, એટલે તમને તો ઐતિહાસિક માનવા જોઈએ.

(૨) જૈન અને બૌદ્ધ ગણનાઓને ટેકો આપે એવી કેટલીક માહિતી શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષ (૧ ૬ ૧) મૈત્રાયણી ઉપનિષ (૬ ૧૪ ૬ ૨૦ ૭ ૮) માઠૂકર કારિકા (૧ ૭ ૯ ૨ ૨૦ ૮) વગેરે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં મળી આવે છે. આ ગ્રંથોમાં કાળ સ્વભાવ નિયતિ યદૃચ્છા, મહાભૂતો, પુરુષ ઈશ્વર વગેરેને મૂળતત્ત્વ માનનારા વાદોનું વર્ણન કે ખંડન છે. ઉપરાંત ષષ્ટિતંત્ર નામના સાંખ્ય ગ્રંથના વિષયોનું વર્ણન પંચરાત્રોની અહિર્બુધ્ન્ય સંહિતામાં મળી આવે છે. તેમાં સાંખ્યથી ભિન્ન એવા ૩૨ તંત્રો એટલે કે દર્શનોનું વર્ણન છે. તે આ પ્રમાણે

બ્રહ્મતંત્ર, પુરુષતંત્ર શક્તિતંત્ર, નિયતિતંત્ર, કાલતંત્ર ૩ ગુણતંત્રો અક્ષરતંત્ર પ્રાણતંત્ર, કર્તૃતંત્ર, સામિ (?) તંત્ર ૪ જ્ઞાનતંત્રો, ૫ ક્રિયાતંત્રો, ૫ માત્રાતંત્રો, ૫ ભૂતતંત્રો.

એ બધા પ્રકારના સ્થળોમાં વર્ણવેલા જુદા જુદા વાદોમાંથી કાલવાદ અથર્વવેદ (૧૯ ૫૩ ૪) જેટલો જૂનો છે અને તેનું વિસ્તૃત વર્ણન મહાભારત (શાંતિપર્વ ૨૨૩–

૨૭૫) વગેરે ગ્રંથોમાં મળી આવે છે શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ્માં (૧ ૨ ૪, ૬ ૧૪ ૧૬) તેનું ખંડન કરેલું છે ઉપગત પછીના જ્ઞાત ગ્રંથોમાં (ન ૨૪૫), અશ્વઘોષના સૌંદરાનંદ કાવ્યમાં (૧૬ ૧૭) તથા સાંખ્યસૂત્રમાં (૧ ૧૭) તેનું ખંડન છે પરંતુ મહાવીર તેમજ બુદ્ધે તે વાદનો નામ દઈને ઉલ્લેખ કર્યો નથી, કે ખંડન કર્યું નથી શીલાંકાચાર્યે આચારાંગસૂત્રની ટીકામાં ઈશ્વરવાદ, આત્મવાદ, નિયતિવાદ સ્વભાવવાદ અને યદૃચ્છાવાદની સાથે કાલવાદને અક્રિયાવાદમાં સમાવી દીધો છે, કારણ તે વાદ પણ બંધ – મોક્ષ, સુખદુઃખ વગેરેનું કારણ કાલને જ માનતો હોઈ એક પ્રકારનો અક્રિયાવાદ જ છે અક્રિયાવાદ એટલે કર્મોની જવાબદારી તેમજ ફળમાં ન માનનારો વાદ

ઈશ્વરવાદ આત્મવાદ, પુરુષવાદ વગેરે વાદો ઉપનિષદોમાં સુપ્રસિદ્ધ છે તે વાદોને અક્રિયાવાદમાં સમાવવાનું કારણ એ લાગે છે કે, કૌષી૦ ૩–૯ વગેરેમાં આવેલા एष साधु कारयति, एष असाधु कारयति ' ઈશ્વર માણસ પાસે સારા કર્મ કરાવે છે, તથા ખોટાં કરાવે છે ' વગેરે સિદ્ધાંતો તેમજ આત્મા નિષ્ક્રિય છે તેને પાપપુણ્યનો લેપ થતો નથી વગેરે સિદ્ધાંતો છેલ્લી હદે લઈ જવામાં આવે, તો અક્રિયાવાદ જ આવીને ઊભો રહે છે

સાંખ્ય સિદ્ધાંતમાં પણ પ્રકૃતિને જ બધી ક્રિયાનું મૂળ માનેલી છે અને પુરુષને નિર્ગુણ તથા નિર્લેપ માનેલો છે, એટલે તેની વિકૃતિમાંથી પણ અક્રિયાવાદ પ્રાપ્ત થાય છે

પચમહાભૂતોમા જ માનનાર તથા આત્મા કે પરલોકમાં ન માનનારા ભૂતવાદીઓ દેખીતા જ અક્રિયાવાદીઓ છે

સ્વભાવ નિયતિ અને યદૃચ્છાવાદીઓનુ પણ તેમજ છે

અક્રિયાવાદીઓ ઉપરાત મહાવીર ભગવાન ક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદીનો ઉલ્લેખ કરે છે જૈનો તેમજ બૌદ્ધો બને ક્રિયાવાદીઓ જ છે પરતુ તેઓમા ક્રિયાની બાબતમા જ અમુક મતભેદ છે તેનુ તથા વિનયવાદીનુ વર્ણન આગળ યોગ્ય સ્થળે કરેલુ છે અજ્ઞાનવાદીઓના સિદ્ધાંતનું વર્ણન સજય બેલટ્ઠીપુત્તના વર્ણનમા આવી જાય છે એટલે હવે જૈન તેમજ બૌદ્ધ ગ્રથોમા મોટે ભાગે સમકાલીન એવા જે કેટલા પ્રસિદ્ધ વાદીઓનો ઉલ્લેખ મળે છે તેમનુ જ વર્ણન અહીં ઉતારીએ કારણ કે માત્ર વાદના ઉલ્લેખ કરતા ઐતિહાસિક વ્યક્તિ રૂપે પ્રસિદ્ધ વાદીની હકીકત વધુ પ્રામાણિક ગણાય

૫

ભગવાન મહાવીર અને બુદ્ધ બાદ કરતા નીચેના પાચ આચાર્યો તે સમયે અત્યત પ્રસિદ્ધ હતા તેમના નામ આ પ્રમાણે છે

(૧) પૂરણ કસ્સપ (પૂર્ણ કાશ્યપ)
(૨) પકુધ કચ્ચાયન (કકુદ કાત્યાયન)
(૩) અજિત કેસકમ્બલી (અજિત કેશકબલી)
(૪) મક્ખલિ ગોસાલ (મસ્કરિન્ ગોશાલ)
(૫) સજય બેલટ્ઠીપુત્ત

બાદ્ધ ગ્રંથોમાં તેમના સિદ્ધાંતોનું જે વર્ણન મળે છે તે અહીં ઉતારવામાં આવ્યું છે સૂત્રકૃતાંગમાં નામ દીધા વિના તેમના જ સિદ્ધાંતોનો ઉલ્લેખ થયેલો છે એ વાચક તરત જોઈ શકશે

૧ પૂરણકસ્સપ તેનો સિદ્ધાંત આ પ્રમાણે વર્ણવવામાં આવ્યો છે

"કોઈએ કાંઈ કર્યું હોય અથવા કરાવ્યું હોય, કાપ્યું હોય અથવા કપાવ્યું હોય, ત્રાસ આપ્યો હોય અથવા અપાવ્યો હોય પોતે શોક કર્યો હોય પોતાને ત્રાસ થયો હોય અથવા બીજાને અપાવ્યો હોય, પોતે બીન્યો હોય અથવા બીજાને બીવરાવ્યો હોય પ્રાણીનો વધ કર્યો હોય ચોરી કરી હોય ઘર ફાડ્યું હોય ધાડ પાડી હોય, એકાદ ઘરમાંથી કાંઈ ચોર્યું હોય અથવા વાટમાં લૂટ કરી હોય અથવા વ્યભિચાર કર્યો હોય, કે જૂઠું બોલ્યો હોય, તો પણ તેને પાપ લાગતું નથી તીક્ષ્ણ ધારવાળા શસ્ત્રથી જો કોઈ પૃથ્વી ઉપર માંસનો એક ઢગ અથવા ઢગલો કરે, તો તેમાં મુદ્દલ પાપ નથી ગંગા નદીના દક્ષિણ તીર ઉપર જઈ કોઈ મારામારી કરે, કાપે અથવા કપાવે કે ત્રાસ આપે અથવા અપાવે તો પણ તેમાં મુદ્દલ પાપ લાગતું નથી અથવા ગંગા નદીના ઉત્તર કિનારા ઉપર જઈ કોઈ દાન દે અથવા દેવરાવે, યજ્ઞ કરે અથવા કરાવે, તો તેથી જરા પણ પુણ્ય થતું નથી દાન ધર્મ, સંયમ સત્ય ભાષણ એ બધાથી કાંઈ જ પુણ્ય થતું નથી એમાં જરા પણ પુણ્ય નથી"[1]

---

૧ આ તેમજ હવે પછી મૂકેલા બીજા વાદીઓના સિદ્ધાંતોના ઉતારા અધ્યાપક ધર્માનંદ કોસંબીના પુરાતત્ત્વ પુ ૨ માં પ્રસિદ્ધ થયેલા લેખમાંથી લીધા છે

પૂરણ કસ્સપ ઈ સ પૂર્વે ૫૦૨ મા મરણ પામ્યો એમ કહેવાય છે એટલે તે અમુક અંશે બુદ્ધનો સમકાલીન જ કહેવાય સામઞ્ઞફલ સુત્ત (દીર્ઘનિકાય) મા તેના વાદને અક્રિયાવાદ કહેવામા આવ્યો છે સૂત્રકૃતાંગ ૧ ૧ ૧ ૧૩ મા તેના વાદ જેવો જ વાદ આવે છે ટીકાકાર તેને અકારક વાદ કહે છે આત્મા પોતાના મૂળ સ્વરૂપે નિષ્ક્રિય છે તથા પાપપુણ્યથી પર છે એવા ઉપનિષદના વાદને અંતિમ હદે લઈ જવામા આવે તો આવો જ વાદ આવીને ઊભો રહે બૌદ્ધ સાહિત્યમા પૂરણ કસ્સપને 'અનેક' એટલે ન ન તપસ્વી તથા મોટા શિષ્યવૃંદના નાયક અને દેશભરમા પ્રસિદ્ધ એવા તીર્થંકર તરીકે વર્ણવવામા આવ્યો છે

૨ પકુધ કચ્ચાયન તેનો સિદ્ધાંત આ પ્રમાણે વર્ણવવામા આવ્યો છે

આ જગત સાત પદાર્થોનુ બનેલુ છે અને તે પદાર્થોનો કોઈ પણ કારણથી વિનાશ નથી તે સાત પદાર્થો કોઈએ કરેલા કે કરાવેલા અથવા નિર્માણ કરેલા કે કરાવેલા નથી તેઓ વંધ્ય કૂટસ્થ અને સ્તંભ જેવા અચલ છે તે ચળતા નથી બદલાતા નથી, એક બીજાને ત્રાસદાયક થતા નથી કે એક બીજાનુ સુખ કે દુખ અથવા બંને ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી તે સાત પદાર્થો નીચે મુજબ છે પૃથ્વી, આપ, તેજ વાયુ સુખ દુખ અને જીવ આ સાતને મારનાર મરાવનાર સાંભળનાર, કહેનાર જાણનાર અથવા વર્ણન કરનાર કોઈ પણ નથી જે તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર વડે કોઈનુ ડોકુ કાપે છે તે કોઈનુ પણ જીવિત હરણ કરતો નથી માત્ર આ સાત પદાર્થોની વચ્ચેની જગામાં શસ્ત્રોએ પ્રવેશ કર્યો એટલુ જ '

પકુધ કચ્ચાયન પણ બુદ્ધનો કોઈક અશે સમકાલીન હતો પ્રશ્નોપનિષદ્મા ગ્મન્વી કાત્યાયનનો ઉલ્લેખ છે કબન્ધી અને ૫કુધ એ બન્ને શબ્દો એક જ શારીરિક ખોડના વાચક છે બુદ્ધઘોષ જણાવે છે કે, તે ઠંડુ પાણી કદી નહોતો પીતો, ગરમ પાણી જ પીતો, તેમજ તેના અનુયાયીઓ પણ તપસ્વી જીવન ગાળનારા હતા એના વાદને શાશ્વતવાદ અથવા અનેકયવાદ કહેવામા આવે છે સૂત્રકૃતાગ ૧ ૧ ૧ ૧૫ – ૬ મા વર્ણવેલા વાદને વેણીમાધવ બરુઆ[1] પકુધ કચ્ચાયનના વાદ તરીકે જણાવે છે જો કે તેમા આત્મા સાથે ૭ પદાર્થ માનનાર વાદીનુ વર્ણન છે ઉપનિષદોના, 'આત્માને મારી શકાતો નથી છેદી શકાતો નથા (કાઠી ૩ ૮ – ૨ ૧ ૭ ૧૮ – ૨૫) એ સિદ્ધાન્તો જરા આગળ લઈ જઈએ એટલે આવો વાદ જ આવીને ઊભો રહે છે

૩ **અજીત કેસકબલ** એનો સિદ્ધાન્ત નાસ્તિકવાદ કે લોકાયતિક મતને જ મળતો આવે છે આવો વાદ સ્વરૂપમા કોઈને કોઈ સ્વરૂપે અસ્તિત્વમા હોય જ છે એ વાદને ભૂતવાદ પણ કહી શકાય જગતના મૂળ કારણ તરીકે જડ ભૂતો અને તેમની જડ શક્તિઓ સિવાય બીજુ કંઈ ન સ્વીકારવુ એ ભૂતવાદનુ મુખ્ય લક્ષણ હોય છે એક સામાન્ય વલણમાથી વ્યવસ્થિત દર્શનનુ સ્વરૂપ લેતા આ વાદને વાર ન લાગે કૌટિલ્ય તો પોતાના અર્થશાસ્ત્રમા લોકાયત દર્શનને એક સ્વતંત્ર દર્શન તરીકે સ્થાન આપે છે, જે સમય કોઈ બે તત્ત્વો નાનામા નાની એકાદ વાત વિષે

૧ પ્રીબુદ્ધિસ્ટીક ઇન્ડિયન ફિલોસોફી પા ૨૮૧ – ૬

પણ એકમત ન થઈ શકતા હોય, તેવા સમયે નકામી તાત્ત્વિક ચર્ચાઓમાંથી પાછા ફરી, પ્રત્યક્ષ દેખાતા પદાર્થોમાં સામાન્ય બુદ્ધિ સમજી શકે તેવી રીતે ભૌતિક જીવન જીવવાનો ઉપદેશ આપનાર તીર્થંકરનું સ્થાન પણ છે જ

અજિતનો સિદ્ધાંત આ પ્રમાણે હતો

' દાન યજ્ઞ હોમ વગેરે કાંઈ પણ નથી સારાં ખોટાં કર્મનું ફળ અથવા પરિણામ પણ નથી આ લોક પરલોક માતાપિતા કે દેવો નારકીઓ વગેરે પારલૌકિક યોનિઓ પણ નથી આ લોક અને પરલોકને જાણી અને બરાબર ઓળખી, બીજાને શીખવનારા, સવળા અને સાચે માર્ગે જ જનારા શ્રમણો કે બ્રાહ્મણો આ જગતમાં નથી મનુષ્ય ચાર ભૂતોનો બનેલો છે જ્યારે તે મરે છે ત્યારે તેનામાંથી પૃથ્વી ધાતુ પૃથ્વીમાં આપો ધાતુ પાણીમાં તેજો ધાતુ તેજમાં અને વાયુધાતુ વાયુમાં જઈ મળે છે અને ઇન્દ્રિયો આકાશમાં જાય છે મરેલા માણસને ચાર પુરુષો ઠાઠડીમાં નાખી, સ્મશાનમાં તેના ગુણ ગાતા ગાતા સ્મશાનમાં લઈ જાય છે ત્યાં ભૂખરા રંગનાં હાડકાં પડી રહે છે[1] અને તેણે કરેલા યજ્ઞ હોમ અને આહુતિઓ રાખોડીરૂપે બાકી રહે છે! દાન (હોમ)ની આ બેવકૂફી મૂર્ખ માણસોએ શોધી કાઢી છે જે કોઈ આસ્તિકવાદનું પ્રતિપાદન કરે છે, તેનું કહેવું તદ્દન ખોટું અને નકામી બડબડ છે ડાહ્યા અને મૂર્ખ બનેના શરીર જુદું પડ્યા પછી ઉચ્છેદ અને વિનાશ થાય છે[2] મરણ પછી તેમનું કાંઈ બચતું નથી '

1 બરાબર આવા જ શબ્દો સૂત્રકૃતાંગ ૨. ૯ માં આવે છે
2 સૂત્રકૃતાંગ ૧ ૧ ૧૧ – ૨ માં આવા જ શબ્દો છે

અજીન વાળનો બનાવેલો કામળો જ ઓઢતો તેથી તે કેશ મલી કહેવાતો બૌદ્ધ ગ્રંથોમા તેના વાદને ઉચ્છેદવાદ કહ્યો છે

૪ **મખ્ખલિ ગોસાલ** આ એક તે સમયની ધ્યાન ખેચે તેવી વ્યક્તિ છે તે આજીવિક સપ્રદાયનો ત્રીજો અને છેલ્લો તીર્થંકર કહેવાય છે વિરાધીઓએ તેનુ જે રીતે વર્ણન કર્યું છે, તે રીતે જોતા તેવો માણુસ શી રીતે પોતાનો પથ ચલાવી શક્યો એ જ નવાઈ લાગે છે કારણ કે તેના સિદ્ધાત પ્રમાણે માણુસમા સારુ અથવા ખોટુ કાઈ જ કરવાનુ બળ, વીર્ય પુરુષાર્થ કે પરાક્રમ જ નથી ઉપાસકદશાસૂત્રમા તો ગોસાલના અનુયાયી એક કુભારને ભગવાન મહાવીર માત્ર એટલી જ દલીલ કરીને સમજાવી દીધો છે કે જો માણુસમા કશુ જ કરવાનુ બળ, વીર્ય ઇત્યાદિ ન હોય તો કોઈ માણુસ આવી આ તારા વાસણ ચોરી જાય કે ભાગી નાખે અથવા આ તારી પ્રિય સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરે તો તારે તેની સાથે લડવા ન એમણુ કારણ તારે મતે માણુસમા ચોરી કરવાનુ, વ્યભિચાર કરવાનુ કે કાઈ પણ કરવાનું બળ જ નથી!

અને છતા અશોક રાજાના શિલાલેખોમા ત્રણ વખત આજીવિક સપ્રદાયનો માનપૂર્ણ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે તથા તેના પૌત્ર દશરથે તેમને માટે રહેવાની ગુફાઓ ભેટ આપી છે વિરાધીઓ પણ એટલુ તો કબૂલ કરે છે કે, તે લોકો અચેલક (નગ્નાવસ્થામા રહેનાર) તપસ્વીઓ હતા, સર્વ વસ્તુઓમાં જીવ રહ્યો છે માટે તેમને ઈજા ન થાય એવી રીતે ચાલવુ એમ માનતા, તથા સામાન્ય

પણ એ મત ન થઈ શકતા હોય, તેવ સમયે નકામી તાત્ત્વિક ચર્ચાઓમાંથી પાછા ફરી પ્રત્યક્ષ દેખાતા પદાર્થોમાં સામાન્ય બુદ્ધિ સમજી શકે તેવી રીતે ભૌતિક જીવન જીવવાનો ઉપદેશ આપનાર તીર્થંકરનું સ્થાન પામે જ

અજીતનો સિદ્ધાંત આ પ્રમાણે હતો

દાન યજ્ઞ હોમ વગેરે મા પણ નથી સારા ખોટા કર્મનું ફળ અથવા પરિણામ પણ નથી આ લોક પરલોક માતાપિતા કે દેવો નારકીઓ વગેરે પારલૌકિક યોનિઓ પણ નથી આ લો અને પરલો ને જાણી અને બરાબર ઓળખી, બીજાને શીખવનાર સવજ્ઞ અને સાચે માર્ગે જ જનારા શ્રમણો કે બ્રાહ્મણો આ જગતમાં નથી મનુષ્ય ચાર ભૂતોનો બનેલો છે જ્યારે તે મરે છે ત્યારે તેનામાંથી પૃથ્વી ધાતુ પૃથ્વીમાં આપો ધાતુ પાણીમાં તેજો ધાતુ તેજમાં અને વાયુધાતુ વાયુમાં જઈ મળે છે અને ઇન્દ્રિયો આકાશમાં જાય છે મરેલા માણસને ચાર પુરુષો ઠાઠડીમાં નાખી સ્મશાનમાં તેના ગુણ ગાતા ગાતા સ્મશાનમાં લઈ જાય છે ત્યાં ભૂખરા રંગના હાડકાં પડી રહે છે[1] અને તેણે કરેલા યજ્ઞ હોમ અને આહુતિઓ રાખોડીરૂપે બાકી રહે છે! દાન (હોમ)ની આ બેવકૂફી મૂર્ખ માણસોએ શોધી કાઢી છે જે કોઈ આસ્તિ વાદનું પ્રતિપાદન કરે છે તેનું કહેલું તદ્દન ખોટું અને નકામી બડબડ છે ડાહ્યા અને મૂર્ખ બન્નેનાં શરીર જુદું પડ્યા પછી ઉચ્છેદ અને વિનાશ થાય છે[2] મરણ પછી તેમનું કાંઈ બચતું નથી ”

---

[1] બરાબર આવા જ શબ્દ । સૂત્રકૃતાંગ ૨ ૯ મા આવે છે

[2] સૂત્રકૃતાંગ ૧ ૧ ૧૧ – ૨ મા આવા જ શબ્દો છે

અજીન વાળનો બનાવેલો કામળો જ ઓઢતો તેથી તે કેશકંબલી કહેવાતો બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં તેના વાદને ઉચ્છેદવાદ કહ્યો છે

૪. **મક્ખલિ ગોસાલ** આ એક તે સમયની ધ્યાન ખેંચે તેવી વ્યક્તિ છે તે આજીવિક સંપ્રદાયનો ત્રીજો અને છેલ્લો તીર્થંકર કહેવાય છે વિરોધીઓએ તેનું જે રીતે વર્ણન કર્યું છે તે રીતે જોતાં તેવો માણસ શી રીતે પોતાનો પંથ સ્થાપી શક્યો એ જ નવાઈ લાગે છે કારણ કે તેના સિદ્ધાંત પ્રમાણે માણસમાં સારું અથવા ખોટું કાંઈ જ કરવાનું બળ વીર્ય પુરુષકાર કે પરાક્રમ જ નથી ઉપાસકદશાસૂત્રમાં તો ગોશાલના અનુયાયી સદ્દાલપુત્ર કુંભારને ભગવાન મહાવીરે માત્ર એટલી જ દલીલ કરીને સમજાવી દીધો છે કે જો માણસમાં કશું જ કરવાનું બળ, વીર્ય ઇત્યાદિ ન હોય તો કોઈ માણસ આવી આ તારાં વાસણ ચોરી જાય કે ભાંગી નાખે અથવા આ તારી પ્રિય સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરે તો તારે તેની સાથે ઝઘડવા ન જોઈએ કારણ તારે મતે માણસમાં ચોરી કરવાનું, વ્યભિચાર કરવાનું કે કાંઈ પણ કરવાનું બળ જ નથી।

અને છતાં અશોક રાજાના શિલાલેખોમાં ત્રણ વખત આજીવિક સંપ્રદાયનો માનપૂર્ણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તથા તેના પૌત્ર દશરથે તેમને માટે રહેવાની ગુફાઓ ભેટ આપી છે વિરોધીઓ પણ એટલું તો કબૂલ કરે છે કે, તે લોકો અચેલક (નગ્નાવસ્થામાં રહેનારા) તપસ્વીઓ હતા, સર્વ વસ્તુઓમાં જીવ રહ્યો છે માટે તેમને ઈજા ન થાય એવી રીતે ચાલવું એમ માનતા, તથા સામાન્ય

રીતે ભિક્ષા માગવા જતાં કૂતરું સામું ઊભું હોય કે માખો બણબણતી હોય, તો તેમના હિસ્સામાંથી ભાગ પાડનાર ન બનવા ખાતર ભિક્ષા લીધા વિના ચાલ્યા જતા મજ્ઝિમનિકાયમાં જણાવ્યું છે કે, આજીવિક લોકો બીજાનો હુકમ માની સ્વમાનભંગ થવા દેતા નથી, તેમજ પોતાને માટે તૈયાર કરેલો ખોરાક સ્વીકારતા નથી લોકો ખાતા બેઠા હોય ત્યાંથી અથવા દુકાળના વખતમાં બેગા કરેલા અન્નમાંથી તેઓ ભિક્ષા માગતા નહિ તથા તેઓ માછલી, માંસ કે માદક પદાર્થો ખાતા નહિ ઉપરાંત જૈન પરંપરામાંથી પણ એટલું તો આપણે ચોક્કસ જાણી શકીએ છીએ કે, પાર્શ્વનાથના સંપ્રદાયના સાધુઓની આચારશિથિલતાથી ખિન્ન થઈ મહાવીર ગોસાલ સાથે છ વર્ષ રહ્યા હતા તથા ગોસાલે મહાવીરની પહેલાં બે વર્ષે જિનપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું મહાવીરના અને ગોસાલના સિદ્ધાંતોમાં કેટલીક બાબતમાં ઘણું સામ્ય છે[1] તે ઉપરથી કોણ કોની પાસે શીખ્યું તે બાબત વિવિધ અટકળો ચાલ્યા કરે છે જૈનપરંપરા જે આગ્રહથી ગોસાલને મહાવીરનો શિષ્ય ઠરાવવા પ્રયત્ન કરે છે તે ઉપરથી આધુનિક વિદ્વાનો મહાવીરને જ ગોસાલના શિષ્ય તરીકે ઠરાવે છે।

બૌદ્ધગ્રંથોમાં ગોસાલનો સિદ્ધાંત આ પ્રમાણે વર્ણવ્યો છે

[1] તે સામ્ય નીચેની બાબતોમાં છે

(૧) નિર્જીવ દેખાતા જડ પદાર્થોમાં પણ જીવ રહેલો છે એવી કલ્પના (૨) પ્રાણીમાત્રના (નિગ) શરીરના રંગ પ્રમાણે ભૂરો, પીળો વગેરે છ ભેદ (૩) કદાચ હોય, કદાચ ન હોય, કદાચ હોય તેમજ ન પણ હોય, એવો ત્રણ રાશિવાળો વાક્યપ્રયોગ.

"પ્રાણીઓની અપવિત્રતાનું કાંઈ પણ કારણ નથી, કાંઈ હેતુ સિવાય કે કારણ સિવાય જ પ્રાણી અપવિત્ર થાય છે પ્રાણીઓની શુદ્ધતામાં પણ કાંઈ હેતુ નથી કે કાંઈ પણ કારણ નથી હેતુ સિવાય તેમજ કારણ સિવાય જ પ્રાણી શુદ્ધ થાય છે પોતાના કે બીજાના સામર્થ્યથી કાંઈ પણ થતું નથી બળ નથી વીર્ય નથી પુરુષની શક્તિ અથવા પરાક્રમમાં પણ કાંઈ નથી સર્વે સત્ત્વો, સર્વે પ્રાણી, સર્વે જીવ અવશ, દુર્બલ અને નિર્વીર્ય છે તેઓ નસીબ, જાતિવૈશિષ્ટ્ય અને સ્વભાવ અનુસાર બદલાય છે[1] અને છ માંથી કોઈ પણ જાતિમાં[2] રહીને સુખ દુઃખનો ઉપભોગ કરે છે

'૮૪ લાખ મહાકલ્પના ફેરામાં ગયા પછી ડાહ્યા અને ગાંડા બંનેના દુઃખનો નાશ થાય છે 'આ શીલ, વ્રત તપ અથવા બ્રહ્મચર્યથી અપરિપક્વ કર્મોને પક્વ કરી નાખીશ અથવા પરિપક્વ થયેલા કર્મોના ફળો ભોગવીને નહિ જેવા કરી નાખીશ' એવું જો કોઈ કહે, તો તે બનવાનું નથી[3]

---

૧ 'પદાર્થોની વિવિધતાનું કારણ નિયતિ, સંગતિ અને ભાવ છે'

૨ ખાટકી, પારધી વગેરે લોકોનો કૃષ્ણ જાતિમાં સમાવેશ થાય છે ભિક્ષુ વગેરે કર્મવાદી લોકોનો નીલ જાતિમાં, એક વસ્ત્ર રાખનાર નિર્ગ્રંથોનો લોહિત જાતિમાં, સફેદ વસ્ત્ર પહેરનારા અચેલક આજીવિક શ્રાવકોનો હરિદ્ર જાતિમાં અને નંદ વચ્છ, કિસ, સંકિચ્ચ અને મક્ખલિગોસાલ (આજીવિક સંપ્રદાયના મુખ્ય આચાર્યો) નો પરમ શુક્લ જાતિમાં જૈનોનો લેશ્યાઓનો સિદ્ધાંત આ સાથે સરખાવવા જેવો છે તેઓ પણ ગુણકર્મ અનુસાર મનોવૃત્તિના આવા રંગભેદ પાડે છે

૩ એવી જૈન માન્યતાનો આ વિરોધ છે ક્રિયાવાદી ગણાતા બુદ્ધે પણ આ માન્યતાનો પ્રબળ વિરોધ (મજ્ઝિમનિકાય, ચૂળદુક્ખક્ખંધ સુત્તમાં) કર્યો છે

આ સંસારના સુખદુઃખ પરિમિત પાલીથી માપી શકાય એ રીતે ઠરાવેલા (નિયત) છે અને તે કમીજાસ્તી અથવા વત્તાઓછા કરી શકાય તેમ નથી જે પ્રમાણે સૂતરનો દડો ફેંકતાં તે ઉકલી રહે ત્યાં સુધી જ જાય તેમ ડાહ્યા અને મૂર્ખના દુઃખનો (સંસારના) ફેરામાં ગયા પછી જ નાશ થશે

બૌદ્ધગ્રંથોમાં એ સિદ્ધાંતને માનનારબુદ્ધિના કહ્યો છે તે હાથમાં મસ્કરી એટલે દંડ ધારણ કરતો હોવાથી (એમ ડી) મસ્કરી ગોસાલ કહેવાય છે તેનું ગોસાલ નામ પડવાનું કારણ એમ બતાવવામાં આવે છે કે તે ગૌશાળામાં જન્મ્યો હતો ગોસાલ મહાવીરનો સમકાલીન હતો તેમજ તે બંને છ વર્ષ સાથે રહ્યા હતા, એ ઉપરથી જૈન સૂત્રોમાં તેના વિષે વધુ માહિતી મળવી જોઈએ એમ સહેજે લાગ્યા વિના ન રહે તે પ્રમાણે ભગવતીસૂત્ર, ઉપાસકદશા, સૂત્રકૃતાંગ વગેરેમાં ગોસાલના વિસ્તૃત કે ટૂંકા ઉલ્લેખ મળે પણ છે પરંતુ તે બધે ઠેકાણે તેને ચારિત્ર્યભ્રષ્ટ તેમજ મહાવીરનો એક વખતનો શિષ્ય ઠરાવવા એટલા બધા પ્રયત્ન કરેલા માલૂમ પડે છે કે, દેખીતી રીતે જ તે ઉલ્લેખો ઉપર બહુ આધાર ન રાખવાનું મન થઈ જાય છે વિરોધીઓના ઉલ્લેખો ઉપરથી નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિએ ગોસાલના સિદ્ધાંતને શક્ય તેટલી સારી રીતે રજૂ કરવાના પ્રયત્ન વણીમાધવ બરુઆએ પોતાના પુસ્તકમાં[૧] કર્યો છે

---

૧ પ્રીબુદ્ધિસ્ટીક ઇંડિયન ફિલૉસોફી પા ૨૯૭-૩૧૮

૫. સજય બેલટ્ઠીપુત્ત સજય બુદ્ધનો સમકાલીન હતો તે પણ પરિવ્રાજક હોઈ તીર્થંકર તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો બુદ્ધના મુખ્ય શિષ્યો સારિપુત્ત અને મોગ્ગલાન પ્રથમ સજયના અનુયાયીઓ હતા એમ જણાવવામા આવે છે સજયના ઉપદેશનુ વનપુ વિક્ષેપવાદી કે અજ્ઞાનવાદીનુ હતુ તે કહેતો કે 'શુ પરલોક છે?' એમ મને પૂછવામા આવે તો, 'પરલોક છે' એમ મને લાગે તો, પરલોક છે' એમ હુ કહીશ પરતુ મને એમ પણ નથી લાગતુ અને તેમ પણ નથી લાગતુ આ બનથી ભિન્ન એવુ પણ નથી લાગતુ 'નથી' એમ પણ કાઈ લાગતુ નથી અને 'નથી એમ નથી એમ પણ લાગતુ નથી એ જ પ્રમાણે ઔપપાતિક પ્રાણીઓ[1] મારા અને ખોટા કર્મોનુ ફળ તથા તથાગત મરણ પછી રહે છે કે નહિ એ બાબતોનુ પણ સમજવુ "

સૂત્રકૃતાગમા અજ્ઞાનવાદીનુ વર્ણન ૧ ૬ ૨૭, ૧ ૧૨ ૧-૨, ૨ ૨ ૭૮ મા આવે છે

આવો અજ્ઞાનવાદ મનુષ્યોને ઇન્દ્રિયાતીત વસ્તુઓની વ્યર્થ ચર્ચાઓમાથી પાછા મનુષ્યજીવનને લગતી સીધી વાતોમા કે વિષે લાવવા ઘણો ઉપયોગી થઈ પડે બુદ્ધ પણ પોતાને એવા અતિમ પ્રશ્નોની બાબતોમા કોઈ પૂછે ત્યારે કહેતા કે, તે વિષે હુ કાઈ કહી શકુ તેમ છુ એમ મે કદી કોઈને કહ્યુ નથી તમને જગતમા દુખ દેખાતુ હોય અને તેમાંથી નીકળવાનો માર્ગ જોઈતો હોય, તો મારી પાસે

૧ ગર્ભવાસ પામ્યા વિના જ પરલોકમા જન્મનાર દેવ નારકિ વગેરે

આવો બાણ વાગ્યું હોય ત્યારે તેમાં પીંછાં કેવાં છે અથવા તે ક્યા પક્ષીના છે એવી નકામી ચિંતાઓમાં પડનાર મૂર્ખ છે ખરી જરૂર બાણ વાગ્યું છે તે જાણવાની અને તેને કાઢી નાખવાની છે।'

સબળ લોકોના હાથમાં એક ઉપયોગી સાધનની ગરજ સારી શકે તેવો એ નાં પરંતુ નિર્બળ, થાકેલા અથવા સુખેશી લોકોના હાથમાં એ વિનાશક સાધન થઈ પડે કારણ તેના આશરા હેઠળ મનુષ્યજીવનના અંતિમ પ્રશ્નોની ટોકણી મૂકી રી નિરંતરાય ઐહિક જીવનમાં તથા તેના સુખોમાં જ મગ્ન રહેવાની મગરૂ ગમે તેને મળી જાય અને કાઈક તેવું જ પરિણામ તે જમાનામાં આવવા પણ લાગ્યું હતું એવ વારે તેવું બન્યું એટલે ફરી તત્ત્વજિજ્ઞાસા અને આચારને તમને યોગ્ય સ્થાને સ્થાપી આપવાં એ ઘણું મુશ્કેલ બની જાય તેમ કરતા પહેલાં પ્રથમ લોકોના હાથમાં આવી પડેલું તે હથિયાર જ નકામું રી નાખવું જોઈએ તે કામ મહાવીરે સ્યાદ્વાદ થી પાર પાડ્યું મજ્ય કહેતો કે કોઈ પણ વસ્તુ વિષે તે છે' એમ પણ ન કહી શકાય કે તે નથી' એમ પણ ન કહી શકાય કે તે છે અને નથી' એમ પણ ન કહી શકાય મહાવીર ભગવાને જણાવ્યું, અલબત, દરેક વસ્તુ અનંત ધર્મો યુક્ત હોવાથી, તેના કોઈ પણ અમુક ધર્મ ઉપર ભાર મૂકી તેને વિષે નિરપેક્ષ કથન કરવા જઈએ તો તેનાથી વિરુદ્ધ એવું કથન પણ એ રીતે અમુક દૃષ્ટિબિંદુથી કરી શકાય અને એમ થતા અજ્ઞાનવાદ આવીને ઊભો રહે પરંતુ એમ કરવું એ જ ખોટું છે અનંત ધર્મો યુક્ત વસ્તુ માટે, અમુક ધર્મની અપેક્ષાએ

'સ્યાદ્' 'એમ પણ હોઈ શકે' એનુ જ કથન મળી શકે અમુક દૃષ્ટિબિંદુથી એટલે કે અમુક ધર્મની, કાળની કે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કોઈ વસ્તુને આપણે 'છે' (स्यादस्ति) એમ પણ કહી નાખીએ તે જ પ્રમાણે અન્ય ધર્મની, ક્ષેત્રની કે કાળની અપેક્ષાએ તે 'નથી' (स्यान्नास्ति) એમ પણ કહી શકીએ તથા વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુઓ ઉપર અનુક્રમે ભાર મૂકી, તે 'છે' અને 'નથી' (स्यादस्ति, स्यान्नास्ति) એમ પણ કહી શકીએ પરંતુ તે બંને વિરોધી પ્રયોગોને ક્રમ વિના એક જ સાથે કોઈ પણ વસ્તુની બાબતમા સમજવા જઈએ, તો તે વસ્તુ અવક્તવ્ય (स्यादवक्तव्य) બની જાય કારણ બંને વિરોધી ધર્મો એક સાથે એક વસ્તુમા ચિંતવી કે કહી શકાતા નથી આમ એ ચારે પ્રયોગને વળી એક બીજા સાથે ભળવતા, બીજા નીચેના ત્રણ પ્રયોગો નીકળી આવે જેમ અમુક દૃષ્ટિબિંદુથી વસ્તુને 'છે' એમ પણ કહી શકાય અને પાછી અવક્તવ્ય પણ કહી શકાય (स्यान्नास्ति स्यादवक्तव्य) તથા, તે જ પ્રમાણે જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુથી તે 'છે,' તે 'નથી' અને તે 'અવક્તવ્ય' છે એમ પણ કહી શકાય (स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, स्यादवक्तव्य)[1]

'લોકો વસ્તુના અમુક ધર્મો ઉપર જ ભાર મૂકવા જાય છે અને બીજા ધર્મો ઉપર દુર્લક્ષ કરી, એકાંતિક કથન કરવા જાય છે તેથી વિવિધ વિરોધોમા સપડાઈ છેવટે અજ્ઞાનવાદ ઉપર આવીને ઊભા રહે છે પરંતુ તેમ ન કરતાં,

---

1 જેકોબી આ વિષે ટીકા કરતા જણાવે છે કે, જો કોઈ વિરોધીવાદીને ચૂપ કરવો ન હોય, તો કોઈપણ તત્ત્વવિચારક આવી સામાન્ય વાત આટલા આડંબરથી રજૂ કરવાની જરૂર દેખી શકે ખરો ?

જો વસ્તુને અનેક ધર્મો યુક્ત સ્વીકારી લઈ, તેને વિષે અનેક સાપેક્ષ કથનો થઈ શકે એમ સ્વીકારી લઈએ તો વસ્તુ પણ કાયમ રહે અને આપણો વ્યવહાર પણ ચાલે જેમકે આત્મા બધા ફેરફારોમાં કાયમ રહે છે માટે તે કૂટસ્થ નિત્ય છે એમ જ કહેવું એ જેમ ખોટું છે તેમ આત્મા જે ફેરફારો રૂપે દેખાય છે તે ક્ષણિક પર્યાયો જ સાચા છે અને તે ફેરફારો પાછળ નિત્ય કાયમ રહેનારી આત્મા જેવી વસ્તુ છે જ નહિ એમ કહેવું એ પણ ખોટું છે અને આમ નિત્ય આત્મા પણ નથી, તથા ક્ષણિક પણ નથી એમ દેખી આત્મા જેવી વસ્તુ જ છે કે નહી એમ કશું કહી શકાય તેમ નથી એમ માની લેવું, એ પણ ખોટું છે તેને બદલે દરેક વસ્તુ દ્રવ્ય અને પર્યાય ઉભયાત્મક છે તેથી દ્રવ્યરૂપે નિત્ય છે અને પર્યાય રૂપે અનિત્ય છે એમ માનીએ, તો વસ્તુ પણ કાયમ રહે અને આપણો વ્યવહાર પણ કાયમ રહે

૬ વિનયવાદ આ વાદનો અર્થ સમજવામાં ઘણી સમજફેર થતી જોવામાં આવે છે વિનય એટલે આચાર નિયમ વિધાન જૈન 'વિનયવાદ' જેવો જ બૌદ્ધ શબ્દ સીલબ્બતપરામાસ છે ધમ્મસંગણીમાં આ વાદને વર્ણવતાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે આ લોકો માત્ર આચારના અમુક નિયમો પાળવાથી જ જ્ઞાનશુદ્ધિ થાય છે એમ માને છે બુદ્ધ કહે છે કે અશિક્ષિત લોકો અને કેટલીક તુચ્છ અને ભિનઅગત્યની વસ્તુઓ માટે વખાણે છે જેમકે તેઓ કહે છે કે ગૌતમ પ્રાણીવધ અને જીવહિંસાનો ત્યાગ કરનારો હોઈ, કોઈ આપે તેટલું જ લે છે ઇત્યાદિ પરંતુ આવી સ્થૂલ બાબતો કરતાં બીજી વધુ મહત્ત્વની સૂક્ષ્મ અને ગહન

વસ્તુઓ માટે ખરી રીતે તથાગતને વખાણવો જોઈએ' ઉગ્ગહમાન કહેતો કે "કાયાથી કાંઈ પાપ ન કરે, વાણીથી કોઈને પીડા થાય તેવા શબ્દો ન બોલે મનમા કાંઈ પાપવૃત્તિ ન રાખે અને સદાચારી હોય તો તેવો માણસ સપન્નકુશલ એટલે કે 'કરવાનું બધુ કરી ચૂકેલો' કહેવાય" ત્યારે બુદ્ધ કહ્યુ કે, જો એમ હોય તો તરત અવતરેલુ બાળક બધા નીતિનિયમો પાળનાર, સદાચારી, કૃતકૃત્ય, સંપન્નકુશલ અને અનુપમ શ્રમણ ઠરે કારણ તેને શરીર નુ ખાસ ભાન હોતુ નથી કે જેથી તે કાયિક પાપ કરે તેને બોલતા જ નથી આવતુ એટલે વાચિક પાપ પણ ન કરવાની કરે અને તેને મન પણ નથી હોતુ એટલે મલિન વૃત્તિ પણ કયાથી રાખે ?

કેટલાક લોકો આચાર ઉપર જ ભાર મૂકી આચારનું મૂળ જે જ્ઞાન તેના તરફ દુર્લક્ષ કરતા તેમનો વિરોધ કરીને બુદ્ધે જણાવ્યુ છે કે માત્ર પાપકૃત્ય ન કરનાર માણસ ધાર્મિક ન કહી શકાય તે કહેતા કે 'ચેતના વદામિ કમ્મ' યાજ્ઞવલ્ક્યે પણ કહ્યુ છે કે 'જેવો સંકલ્પ તેવુ કર્મ' કોઈ પણ કર્મને કર્મ ત્યારે જ કહેવાય કે, જ્યારે તે મનુષ્યના સંકલ્પમાથી નીપજ્યુ હોય, તેની પાછળ અમુક હેતુ હોય અને તે અમુક નિશ્ચિત લક્ષ્ય સિદ્ધ કરતું હોય

તે જમાનામા સ્મૃતિકારોએ આચારના અમુક વિધિઓના પાલન ઉપર જ ભાર મૂકવા માંડ્યો હશે તથા લોકો પણ તે વિધિઓના પાલનને ધર્મસર્વસ્વ માની, તે આચારના હેતુ અને લક્ષ્ય તરફ બેદરકાર બન્યા હશે એટલે મહાવીર વગેરેને તેમની સામે વિરોધ કરવો પડ્યો હશે તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિકમા વિનયવાદીઓના જે નામ આપ્યા છે તેમા સ્મૃતિકારો જેવા

नामो ज आपणने मुख्यत्वे जणाई आव छे जेमके वसिष्ठ पाराशर, ज्ञातुकर्णि वाल्मीकि, रोमर्षि, सत्यदत्त, व्यास, ऐतापुत्र आपमन्यव, अदत्त, अवरयूण इत्यादि

६

आ बधा वादीनो अने वादीओनो परिचय अहीं सुधी रता आवता वाचकने एटलु लाग्या विना तो नहि रहे के जे जमानामा आवी धृष्ट कल्पनाओ अने एटला ज धृष्ट आचारो शक्य बन्या हशे ते जमानो बीजु काई नहि तो तात्त्विक सिद्धांतोनी बाबतमा बहु उत्सुक होवो जोईए एक पछी एक वादीओ पोतपोताना वादो अने अनुयायीओना झूड लईने, गाम बहार उद्यानोमा आवीने पडाव नाखता होय अने पोतपोताना वादोनो उपदेशथी अने आचारथी बेधडक प्रचार करता होय, ते वस्तुस्थिति शक्य बनवाने एटलु तो कबूल राखवु ज जोईए के, आमप्रजा ए बाबतमा काई पण साभळवाने जाणवाने के आचरवाने उत्सुक तो हती ज ते वखतना बधा ज वादीओ लोकभाषामा ज पोतपोताना सिद्धांतो कहेता मालूम पडे छे तेनो अर्थ पण ए ज छे तत्त्वज्ञान अमुक वर्ग के शास्त्रोनी ज मिलकत गणातु होय त्या आवु न बने ते वखतनु बधु तत्त्वज्ञान आमप्रजा माटे छे, तथा आमप्रजाने उद्देशीने बोलायेलु छे ते वखतनी बोधपद्धति पण एवी ज अनुरूप होती सूत्रकृतागमा जीवहिंसानी क्रूरताना बतावया आपणो तत्त्वज्ञ बधा बेठा होय छे त्या अग्निना अगारानी भरेली लोढानी कढाई लावीने धरे छे अने दरेकने ते कढाई खुल्ला हाथ वडे पकडवानु कहे छे बधा जीवानी

બીક તેને હાથમા લેવાની ના પાડે છે ત્યારે તે તેમને કહી બતાવે છે કે, 'વાહ! જેમ તમને દુખ અપ્રિય છે અને તમે દુખથી બચવા ચાહો છો, તેમ બીજા પ્રાણીઓને પણ દુખ અપ્રિય છે અને તેઓ પણ તેનાથી બચવા ચાહે છે માટે હવે જે પ્રાણી કોઈ ને જીવહિંસા કરશે, તે જન્મોજન્મ અનત દુખ પામશે!'

બ્રાહ્મણયુગમા જે જ્ઞાન યજ્ઞના પુરોહિતોમા જ છાનુ રહ્યું હતું તથા ઉપનિષત્કાળમા જે અરણ્યવાસી મુનિ અને તેના સેંકડો શિષ્યોમાંથી કોઈ લાયક અધિકારી પૂરતુ જ નિયત રહ્યું હતું તે તત્ત્વજ્ઞાન હવે આમપ્રજામાં ઘસડાઈ આવ્યુ છે અને તેના ફાયદા તેમજ ગેરફાયદા હવે આપણે સ્પષ્ટ જોઈ શકીએ છીએ અમુક અમુક નિયત મર્યાદાઓમા જ સુદર લાગતો ગમે તેવો મોટો સિદ્ધાંત પણ હવે સામાન્ય જનસમુદાય આગળ ખુલ્લામા તપાસાય છે પરિણામે, સામાન્ય બુદ્ધિ તેનો જે અર્થ સમજી શકે અને સ્વીકારી શકે તે જ અર્થમા તે સિદ્ધાત રૂઢ થાય છે અને તેથી ગમે તેવા સારા સિદ્ધાંતો પણ તેમની છેલ્લી હદે વઈ જવાતા આપણે જોઈ શકીએ છીએ બીજી બાજુથી આડબરી છતાં ચતુર વાદીઓ પણ લોકોને વધારે ગૂચવવામા ઓછો ફાળો નથી આપી રહ્યા બોલવામા અમુક પ્રકારની ચાલાકી અને ધૃષ્ટતા, તથા આચારમાં તે જમાનામા જ્ઞાનીના લક્ષણ તરીકે સ્વીકૃત થયેલા કઠોર તપશ્ચર્યા અને બાહ્ય સન્યાસ પોતાના જીવનમા એક વાર દેખાડી બતાવે, એટલે તીર્થંકર તરીકે સ્વીકારાતાં કોઈ ભારે મુશ્કેલી નડે નહિ, અને એક વાર તીર્થંકર તરીકે પ્રતિષ્ઠા મળી, એટલે

પછી તેના ગમે તેવા અધૂરા કે વિપરીત સિદ્ધાંતિ પણ વેન્નાકર જ કરે

અને તે લોકો જાણી જોઈને જ તેમ કરતા હતા એમ પણ નહોતું સૂત્રકૃતાગમા જ (૨ – ૧) એ વાત ભારપૂર્વક નોંધી છે કે પ્રથમ તો તે લોકોના મનમા એવો નિશ્ચય હોય છે કે આપણે શ્રમણ થઈ દિઆથી વિ ન થઈશું તથા અનત સુખનો માર્ગ પ્રાપ્ત કરીશુ પરંતુ રાચી સાચો માર્ગ જાન મળવાથી તથા અન્તરમાથી ભોગિક સુખોની લાલચ દૂર થઈ ન હોવાથી તે લોકો આ પા કે પેલે પાર પહોચવાને બદલે અધવચ જ કામભોગોમા ડૂબી જાય છે

આથી જ ઉત્તમ અને ગજા ઉપરાંતનાં ધ્યેયો ગમે તેવા બિનઅધિકારી આગળ રજૂ ન કરવાની કાળજી રાખવાનો તથા તેવાં ધ્યેયો અમુક અધિકારી વર્ગ કે પુરુષોમાં જ મર્યાદિત કરવાનો પ્રયત્ન વારંવાર ઇતિહાસમાં થતો આપણને માલૂમ પડે પરંતુ પરિસ્થિતિમા ફેરફારો થતા થતાં તે મર્યાદા તોડવાનો પ્રસંગ આવીને ઊભો રહે છે તે વખતે સામો પ્રત્યાઘાત થઈ, અમુક વર્ગ પૂરતી મર્યાદિત થયેલી તે મૂડી આખા સમુદાયને વહેંચી નાખવામા આવે છે અને એક વાર તો પ્રજા ગાંડી બની — પોતાના વિજયના ઉત્સાહમા આંધળી બની — તે ધ્યેયો પાછળ દોડવા લાગે છે આપણે જે સુમની વાત કરી રહ્યા છીએ, તેમાં પણ તેવું જ કંઈક થતું આપણને માલૂમ પડે છે તેથી જ આખી પ્રજાને ઉત્સાહમાં આવી જઈ અતીંદ્રિય ધ્યેયો પાછળ, ગમે તેટલા અસંભવિત લાગતા ત્યાગો કરીને તથા કઠોરમા કઠોર

સયમો અને તપસ્યાઓને પણ ન ગણકારીને, દોડતી આપણે જોઈએ છીએ

પરંતુ આખી પ્રજા એવા ધ્યેયો પાછળ લાંબો વખત દોડી શકે નહી પરિણામે આપણે ટૂંક સમયમા જ વિવિધ વિકૃતિઓ પેદા થતી સ્પષ્ટ દેખી શકીએ છીએ ધીમે ધીમે તો ભરતીને ઠેકાણે ઓટ જ આવતી આપણે દેખીએ છીએ અને તેથી એક વાર જેટલા જોરથી પ્રજા તે ઇન્દ્રિયાતીત ધ્યેયો પાછળ દોડી હતી તેટલા જ જોરથી તે પાછી સ્થૂળ ભૌતિક ધ્યેયો અને ઐહિક જીવનને જ રજૂ કરતા સિદ્ધાંતોને વળગતી દેખાય છે પરિણામે તેવા ભૌતિક વાદો ઉપરાંત પ્રજાના ઉગ્ર માર્ગે થયેલા પ્રબળ પ્રયત્નને અંતે આવેલી નિષ્ફળતા અને હતાશનાના સૂચક નિયતિવાદ અને અજ્ઞાનવાદ પણ તેમના સ્થૂળમા સ્થૂળમા સ્વરૂપે પ્રચારમા આવતા આપણને દેખાય છે

એક વાર પ્રજા આમ થાકીને તથા હતાશ બનીને પુરુષાર્થહીનતા તથા બધા જ પ્રકારના પ્રશ્નોની બાબતમા આંખો મીચવા તરફ જ વળી, એટલે તેને ફરી સચેત તથા પુરુષાર્થયુક્ત કરવાનું કામ કેટલુ મુશ્કેલ બની જાય તે સહેજે સમજાય એવુ છે આમ તે સમયનો પ્રશ્ન દ્વિવિધ બની જાય છે એક બાજુ સૂઝાયેલા તથા થાકેલા લોકો અજ્ઞાનવાદ સ્વીકારી, ઐહિક સુખોમા જ મૂઢ થઈ બેઠા છે તેમનામા ફરી સાચી તત્ત્વજિજ્ઞાસા જાગૃત કરવાની છે તથા તેમને સયમવર્ધમા સ્થાપિત કરવાના છે બીજી બાજુ, જે મોટો ભાગ હજુ તે દોડ અવળે માર્ગે ચાલુ રાખી રહ્યો છે, તેને યોગ્ય દિશા આપવાની છે

એવા કટોકટીના સમયમાં જે મહાપુરુષોએ જીવનભરના પુરુષાર્થથી પ્રજાનું તે કામ બજાવી આપ્યું, તેમાંના ભગવાન મહાવીર એક હતા.

૭

મહાવીરને સમકાલીન સાહિત્યમાં 'નિગ્ગંથ નાતપુત્ત' એટલે કે જ્ઞાત નામના રાજવંશમાં જન્મેલો નિર્ગ્રંથ તપસ્વી એ નામથી ઓળખવામાં આવે છે. ઘણી વાર તેમને કાશ્યપ કે વૈશાલીય પણ કહેવામાં આવે છે. વર્ધમાન એ તેમનું માતપિતાએ આપેલું મૂળ નામ હતું અને મહાવીર વીર જિન અર્હંત વગેરે નામો તેમને તેમના પ્રબળ પુરુષાર્થ અને વિજયને લીધે મળ્યાં હતાં. તેમને કાશ્યપ નામ તેમના ગોત્રને લીધે મળેલું છે. અને વૈશાલીય નામ પાને વૈશાલિ નગરીના હોવાથી મળેલું છે. વૈશાલિનું રાજ્ય તે વખતે આઠ નાનાં નાનાં ક્ષત્રિયકુળોનું એક સમૂહતંત્ર હતું. તે દરેકના મુખિયાઓ ભેગા મળી તેનો રાજકારભાર ચલાવતા અને પોતામાંથી એકને રાજા તરીકે ચૂંટી કાઢતા. જ્ઞાત વંશ એ આઠ કુળોમાંનો એક હતો. મહાવીરના પિતા સિદ્ધાર્થ જ્ઞાતલોકોના તે વખતે અગ્રણી હતા અને તેમનું લગ્ન તે વખતના વૈશાલિના રાજાની પુત્રી ત્રિશલાદેવી સાથે થયું હતું. મહાવીરનો જન્મ ઈ. સ. પૂ. ૫૯૯ માં ચૈત્ર સુદ ૧૩ ને દિવસે થયો હતો. અત્યારે પટણાથી નજીક આવેલા બસાર ગામને વૈશાલિનું અવશેષ માનવામાં આવે છે. તેમનો ગર્ભવાસ થતાં કુટુંબની સંપત્તિ, યશ કીર્તિ વગેરે વધતાં ચાલ્યાં એટલે તેમનું નામ વર્ધમાન પાડવામાં આવ્યું હતું.

યોગ્ય વયે તે યશો । નામની ક્ષત્રિયકુમારીને પરણ્યા, અને તેમને પ્રિયદર્શના નામની પુત્રી જન્મી દિગંબરો મહાવીરસ્વામીના લગ્નની વાત નથી સ્વીકા તા તેમની માન્યતા પ્રમાણે નાનપણથી જ તે વૈરાગ્યવાન હતા અને આઠ વર્ષની વયે તો જૈન શ્રાવકના બાર વ્રતો* તેમણે સ્વીકાર્યાં હતાં

શ્વેતાંબરો જણાવે છે કે, પોતાનામાં તીવ્ર વૈરાગ્ય હોવા છતા, માતાપિતાના જીવનકાળ દરમ્યાન સંન્યાસ ન લેવાના સંકલ્પને કારણે તેમણે ૩૦ વર્ષ બાદ સંન્યાસ લીધો દિગંબરો પણ ૩૦ મે વર્ષે તેમણે દીક્ષા લીધી એ બાબતમા એકમત છે પરંતુ તેઓ જણાવે છે કે, મહાવીરે માતાપિતાના જીવનકાળ દરમ્યાન જ ગૃહત્યાગ કર્યો હતો

જ્ઞાતવંશી ક્ષત્રિયો ત્યાંથી ૨૫૦ વર્ષ પૂર્વે§ થઈ ગયેલા પાર્શ્વનાથના સંપ્રદાયના અનુયાયીઓ હતા

* (૧) પાંચ અણુવ્રતો હિંસા, જૂઠ, ચૌર્ય, મૈથુન અને પરિગ્રહનો ત્યાગ

(૨) ત્રણ ગુણવ્રતો પ્રવૃત્તિની દિશાઓ મર્યાદિત કરવી, ઉપભોગપરિભોગના પ્રમાણને નિયમિત કરવું તથા નિરર્થક પાપક્રિયાનો ત્યાગ કરવો.

(૩) ચાર શિક્ષાવ્રતો અમુક કાળ પર્યંત સ્થિર થઈ ધ્યાનમાં બેસવા રૂપી સામાયિક વ્રત, પ્રવૃત્તિઓના ક્ષેત્રને મર્યાદિત કરવા રૂપી દેશાવકાશિક વ્રત, આઠમ, ચૌદશ, પૂનમ અને અમાવાસ્યાને દિવસે ઉપવાસ કરી સાધુજીવન ગાળવારૂપી પૌષધ વ્રત અને શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને જોઈતી વસ્તુઓ પૂરી પાડવા રૂપી અતિથિસંવિભાગ વ્રત

§ મહાવીરની પૂર્વે

વૈશાલિમાં ક્ષત્રિયો જે વિભાગમાં રહેતા હતા તે કુંડગ્રામની બાજુના ઉદ્યાનમાં જ તે પંથના સાધુઓને ઉતારો હતો એટલે સ્વાભાવિક રીતે મહાવીરે શરૂઆતમાં તે પંથનો જ આચાર સ્વીકાર્યો હશે પાર્શ્વનાથના અનુયાયીઓ વસ્ત્રો પહેરતા એટલે મહાવીર પણ શરૂઆતમાં વસ્ત્ર પહેરતા હશે પરંતુ પછીથી તે સંપ્રદાયના સાધુઓની આચારશિથિલતાથી કંટાળી અથવા વધુ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરવા તેમણે વસ્ત્રોનો અને તેમના સંગનો ત્યાગ કર્યો અને એકલા જ કઠોર સંયમધર્મ આચરતા વિચરવા લાગ્યા એટલી હકીકત આપણે જુદી જુદી દંતકથાઓમાંથી તારવી શકીએ છીએ દિગંબરો એમ માને છે કે દીક્ષાને સમયે જ તેમણે તમામ વસ્ત્રોનો ત્યાગ કર્યો હતો

ત્યાર બાદ તેમનો આજીવિક સંપ્રદાયના ગોસાલ સાથે ભેટો થયો અને તે બંને છ વર્ષ સુધી સાથે રહ્યા પછી કાંઈ મનભેદને કારણે તે બંને છૂટા પડી ગયા ચોમાસાના ચાર મહિના બાદ કરતા તે એક જગાએથી બીજી જગાએ એમ વિચર્યા કરતા ગામડામાં કદી એક રાતથી વધારે નહોતા રહેતા અને શહેરમાં પાંચ રાતથી વધુ નહોતા રહેતા એક ઠેકાણે પડી રહેતા સાધુ માટે કેવા પ્રલોભનો ઊભા થાય છે તેનો તેમને પાર્શ્વનાથના સાધુઓના જીવન ઉપરથી ખ્યાલ આવી ગયો હતો એટલે એ બાબતમાં તે બહુ સાવચેત હતા સૂત્રકૃતાંગમાં પણ સાધુને જ્યાં જ્યાં ઉપદેશ આપ્યો છે, ત્યાં ત્યાં અંતે આ શબ્દો આવે જ છે કે ' આમ કરતા કરતા તેણે મોક્ષ થતા સુધી વિચરવું '

બાર વર્ષ આ પ્રમાણે ભિક્ષુજીવનમા તપશ્ચર્યામા અને આત્મચિંતનમા ગાળ્યા બાદ, ૧૩મે વર્ષે એક દિવસ પાર્શ્વનાથની ટેકરીઓ પાસેના જૃભક ગ્રામમા તેમણે ઉતારો કર્યો હતો ત્યા એક જૂના મંદિરની આસપાસ ખેતર આવેલુ હતુ અને તેમા થઈને ઋજુવાલિકા નામની નદી વહેતી હતી બપોરનો સમય હતો અને મહાવીર એક શાલવૃક્ષની છાયામા ધ્યાનમગ્ન થઈ બેઠા હતા તેમને બ્રે દિવસના ઉપવાસ થયા હતા તે વખતે અચાનક જે પડદો તેમનામા આવરણ ઊભુ કરી રહ્યો હતો, તે સરી જતા તેમને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ અને તેમની દીર્ઘ તપશ્ચર્યા સફળ થઈ તેમના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યને રૂધનારા કર્મોના છેક છેલ્લા અંશનો પણ નાશ થઈ ગયો અને તે મુક્ત બન્યા બાકીનુ જીવન તેમણે સફળતાથી ઉપદેશ કરવામા અને અવળે માર્ગે ચડેલા કે મોહનિદ્રામા પડેલા જનસમુદાયને જગાડવામાં કે સન્માર્ગે વાળવામા ગાળ્યુ આમ કરતા વિચરતાં વિચરતાં ૭૨ મા વર્ષે ઈ સ પૂર્વે પર૭માં એટલે કે બુદ્ધથી ૫૦ વર્ષ પહેલાં, તે પાવાપુરીમા નિર્વાણ પામ્યા

જૈનો પોતાના ધર્મના ૨૪ તીર્થંકરો માને છે મહાવીર એ ચોવીસમા અને પાર્શ્વનાથ એ તેવીસમા પાર્શ્વનાથ ઈ સ પૂર્વે ૮૧૭મા બનારસના ઇક્ષ્વાકુવંશના રાજા અશ્વસેનને ત્યા જન્મ્યા હતા એવી પરપરા છે તેમણે પણ ૩૦મે વર્ષે ગૃહત્યાગ કર્યો હતો અને ૮૩ દિવસના કઠોર તપ અને ધ્યાન પછી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું ત્યારબાદ ૭૦ વર્ષ સુધી તેમણે ઉપદેશ આપ્યો

હતો અને ઘણા મનુષ્યોને પોતાના પંથમા આણ્યા હતા. તેમનો ધર્મ ચાતુર્યામસંવર કહેવાય છે કારણ તેમના ધર્મમા અહિંસા સત્ય અસ્તેય અને અપરિગ્રહ એ ચાર જ વ્રતો સ્વીકારવામા આવ્યા હતા, અને બ્રહ્મચર્ય નનો અપરિગ્રહ વગેરેમા સમાવેશ કરી લેવામાં આવ્યો હતો પરંતુ તેમના મૃત્યુ પછી મહાવીરના સમય સુધીમા તે સંપ્રદાયના સાધુઓમા તેને કારણે ભ્રષ્ટતા દાખલ થઈ ચૂકી હતી તેથી મહાવીરે બ્રહ્મચર્યને પાયમા વ્રત તરીકે દાખલ કર્યું અને પ્રતિક્રમણ વિધિ એટલે ગુરુ આગળ દોષની કબૂલાત કરી તેનુ પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકારવાનો વિધિ સ્થાપિત કર્યો. આમ મહાવીરે નવો પંથ સ્થાપ્યો એમ કહેવાને બદલે પાર્શ્વનાથના ધર્મનો સસ્કાર કર્યો એમ કહેવુ જ ઉચિત છે અને જૈન પરંપરા પણ મહાવીરને પાર્શ્વનાથની હારમા જ ૨૪ મા તીર્થંકર તરીકે મૂકી એ વસ્તુ સ્પષ્ટ કરે છે

જૈન પરંપરા ઋષભદેવને જૈન ધર્મના આદિ તીર્થંકર માને છે એટલુ તો નક્કી કે મહાવીર અને પાર્શ્વનાથની પહેલા પણ જૈન ધર્મ કોઈ સ્વરૂપમા હશે જ મહાવીર અને પાર્શ્વનાથ એ બને ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ હતી તે વિષે પૂરતા પ્રમાણો મળે છે બીજા બાવીસ તીર્થંકરોમાથી ઋષભદેવ, અજિતનાથ અને અરિષ્ટનેમિ એ ત્રણનાં નામ યજુર્વેદમા આવે છે તેમજ ભાગવત પુરાણમાં, ઋષભદેવ જૈન ધર્મના સંસ્થાપક હતા એવો ઉલ્લેખ મળે છે પરંતુ જૈન પરંપરા પાર્શ્વનાથની પહેલાના ૨૨મા તીર્થંકર નેમિનાથને જ પાર્શ્વનાથના નિર્વાણ પહેલા ૮૩૭૫૦ વર્ષ પૂર્વે નિર્વાણ પામેલા કહીને, ઐતિહાસિક કાલમર્યાદાનુ ઉલ્લંઘન કરી જાય છે.

હવે આપણે ભગવાન મહાવીરના મુખ્ય સિદ્ધાંત તરફ પાછા વળીએ મહાવીર પોતાના વાદને ક્રિયાવાદ કહે છે, અને તેને બીજાઓના અક્રિયાવાદ અજ્ઞાનવાદ કે વિનયવાદથી જુદો પાડે છે તે કહે છે "માણસ જે આમ દુખી થાય છે, શોક પામે છે, ઝૂરે છે, પિટાય છે, પીડાય છે, અને પરિતાપ પામે છે, તે બધુ તેના પોતાના કરેલાનુ ફળ છે દુખ પોતાનુ કરેલુ થાય છે બીજાનુ કરેલુ થતુ નથી તેમજ મોક્ષ પણ જ્ઞાન અને તદનુસાર ચારિત્ર્યથી પ્રાપ્ત થાય છે આ વિવિધ પ્રાણીઓ જે સમાનની અહીં વિવિધ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે તે શાશ્વત છે પ્રાણીઓ પોતપોતાના કર્મોનુ ફળ પૂરપૂરુ ભોગવી રહે ત્યા સુધી તે શાશ્વત સસારમા વારવાર જન્મ પામ્યા કરે છે આ જન્મમરણનુ ચક્ર વિષમ છે અને કામ ક્રોધ વગેરે વિષયોમા ખૂપી ગયેલા જીવો તેમાથી મહેનતાઈથી છૂટી શકતા નથી આવા જગતમા, પ્રાણીમાત્રના ચક્ષુરૂપ સર્વજ્ઞ સત્પુરુષો જ, જગતનુ અને કર્મનુ સત્ય સ્વરૂપ જાણીને, તે ચક્રનો અત લાવે છે તેઓ નાના કે મોટા પ્રાણીને પોતાના જેવા ગણે છે અને પ્રયત્નપૂર્વક તેમને સહેજ પણ ઈજા થવા દેતા નથી તેવા જગતના જ્યોતિરૂપ મહાત્માની સમીપમા રહીને ધર્મનુ સ્વરૂપ જાણવુ તે મહાપુરુષો જગતને, જીવોની ગતિ–અગતિને, જન્મ-મરણને તેમજ પ્રાણીઓના પરલોકમા થતા જન્મોને જાણે છે, ત્યા જીવને ભોગવવા પડતા દુખો જાણે છે, કર્મ કેવી રીતે આત્મામા દાખલ થાય છે તેમજ તેને કેવી રીતે રોકી શકાય છે તે જાણે છે, ટૂકમા, દુખ તેમજ તેનો નાશ, ઉભયને જાણે છે"

ક્રિયાવાદનું કાંઈક આવું વર્ણન સૂત્રકૃતાંગ ૧ ૧૨ માં આવેલું છે તેટલા ઉપરથી આપણે તેમના વાદનો કાંઈક ખ્યાલ બાંધી શકીએ છીએ તેમાં જીવ અને જગતની શાશ્વતતા જણાવી છે તથા જીવ કર્મો કરી શકે તેવો સ્વતંત્ર છે અને બીજા કોઈનું માર્યું મરાયું થતું નથી તે વસ્તુ સ્વીકારી છે ઉપરાંત તમામ ગત સત્ય અને વાસ્તવિક હોવા છતાં આત્યંતિક મોક્ષની શક્યતા પણ સ્વીકારી છે

એ ટૂંક વર્ણનમાંથી આપણે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમાં સ્વીકારાયેલાં ૭ તત્ત્વો સહેજે તારવી શકીએ તે સાતે તત્ત્વો ક્રિયાવાદને સ્થાપિત કરવા તથા તેને અનુકૂળ એવા સ્વરૂપમાં જ દર્શાવેલાં છે એ આ ઉપરથી તરત દેખાઈ આવે છે પ્રથમ તો ક્રિયાની શક્યતા માટે તે ક્રિયાનો કરનાર (૧) ચેતન જીવ જોઈએ અને તે ક્રિયાના ક્ષેત્રરૂપ જગત અથવા (૨) અજીવ તત્ત્વ જોઈએ તે જીવ નિર્ગુણ નિષ્ક્રિય નથી તેમ ક્ષણિક પણ નથી પરંતુ નિત્ય હોવા છતાં વિવિધ ક્રિયાઓ કરીને પાપી, પુણ્યશાળી, સુખી દુઃખી વગેરે અવસ્થાઓ પામી શકે તેવો છે *

*જીવ નિત્ય હોવા છતાં પરિણામી શી રીતે હોઈ શકે એવી ન્યાયશાસ્ત્રની દલીલને અહીં અવકાશ નથી ક્રિયાવાદ સ્થાપવો હોય તો જીવ નિત્ય પણ હોવો જોઈએ અને પરિણામી પણ હોવો જોઈએ. અજીવ તત્ત્વ પણ જીવના કર્મ ભોગવાઈ રહે ત્યાં સુધી ટકી રહે તેવું એટલે કે જીવની પેઠે નિત્ય માનવું જોઈએ તે બંનેને કોણે સર્જ્યાં એવો પ્રશ્ન ઊભો કરવાની જરૂર નથી. કારણ, તો પછી બધી ક્રિયાઓનો આધાર તેમને સૃજનાર ઈશ્વર બની જાય, અને બંધમોક્ષ તેની કૃપાઅકૃપાનું પરિણામ બની જાય, તથા ક્રિયાવાદ સ્થાપિત ન થઈ શકે એટલે તે બંનેના કારણ તરીકે ઈશ્વરને માનીને પાછો તેને સ્વયંભૂ માનવો તેના કરતાં જીવ અજીવ તત્ત્વોને જ સ્વયંભૂ માની લેવામાં શો વાંધો છે ?

જીવ અને અજીવ એ બે તત્ત્વો સ્વીકાર્યા એટલે તે બનેનાથી શકય બનતી ક્રિયાને કારણે જીવ કર્મયુક્ત બનવાનો જૈન માન્યતામા કર્મ એ ભૌતિક રજકણ જેવી વસ્તુ છે અને શુભઅશુભ દરેક પ્રકારની ક્રિયા વખતે તે સૂક્ષ્મ કર્મરજકણો આત્મામા દાખલ થાય છે અને તેલવાળા શરીર ઉપર ધૂળ ચોટે તેમ તેને ચોટે છે એ કર્મરજકણોની જીવાત્માનુ મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપ મલિન થયેલુ છે બીજા શબ્દોમા, તે કર્મરજકણો આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને આવરે છે, અને તેને કારણે જીવ વિવિધ વાસનાઓ અને અપૂર્ણતાઓવાળો બને છે આમ વિવિધ ક્રિયાઓ દ્વારા કર્મનો આત્મામા 'આસ્રવ' થતો હોવાથી ત્રીજુ તત્ત્વ તે આસ્રવ' આસ્રવ એ જીવ અજીવ જેવો પદાર્થ ન હોવા છતા તેને તત્ત્વ કહેવાનું કારણ એ છે કે, અહીં તત્ત્વના અર્થ ' મોક્ષપ્રાપ્તિમા ઉપયોગી એવુ જ્ઞેય ' એવો લેવામા આવ્યો છે આસ્રવ'ની વાસ્તવિકતા સ્વીકારી એટલે 'બધ'ની વાસ્તવિકતા પણ સ્વીકારવી જ જોઈએ એટલે 'બધ' એ ચોથુ તત્ત્વ પરતુ પ્રબળ પુરુષાર્થથી કર્મરજને આવતી રોકી શકાય અને મૂળથી નષ્ટ પણ કરી શકાય એટલે સવર' અને નિર્જરા એ પાચમુ તથા છઠ્ઠુ તત્ત્વ થયા અને કર્મરજ નષ્ટ થતા આત્મા તેના બધનમાથી મુક્ત થાય, એટલે સાતમુ 'મોક્ષ' તત્ત્વ પણ આવીને ઊભુ રહ્યુ

વાચક જોઈ શકશે કે આ તત્ત્વોની આખી સકલના તથા તેમનું સ્વરૂપ ન્યાયશાસ્ત્રની આવશ્યકતા અનુસાર નહિ, પરતુ મોક્ષાર્થે પુરુષાર્થની શકયતા બતાવવા અથવા ક્રિયાવાદની આવશ્યકતા અનુસાર કલ્પવામા આવ્યા છે જે જમાનામાં તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે

ચર્ચવામાં આવતા હતા, તે જમાનામાં આટલા સીધા સરળ સિદ્ધાંતો લઈને હાજર થવું એ ભારે બહાદુરીની વાત છે. સાચે જ જૈન તત્ત્વો એ જમાનામાં ગાંધીજીના રેંટિયા જેવાં લાગતાં હશે. અને છતાં વ્યાપક યંત્રયુગના વીસમી સદીના જમાનામાં એ સીધા સાદા રેંટિયાને પ્રજા સમક્ષ ધરનાર મહાપુરુષની હિંમત વખાણવી કે તેની પાછળ રહેલું સત્ય વખાણવું ?

મહાવીર ભગવાને જે સિદ્ધાંતો પ્રજા આગળ રજૂ કર્યા તેમાં કાંઈ જ નવીન નહોતું. એ સિદ્ધાંતો ત્યારે આગમચ જુદા જુદા વાદોમાં જુદે જુદે સ્વરૂપે સ્વીકારવામાં આવેલા જ હતા. ઉપનિષદોમાં તેમનો એકેએક સિદ્ધાંત આવી ગયેલો બતાવી શકાય તેમ છે. છતાં, અગત્યની વસ્તુને બીજી બિનઅગત્યની અથવા તો અંતિમ અવસ્થાની તથા વીરલા જ અનુભવી શકે તેવી વસ્તુઓ સાથે ભેળવી દેવાથી પ્રજાનો જે બુદ્ધિભ્રંશ થતો હતો તે જોઈ લઈ, આવશ્યક વસ્તુઓ જ પ્રજા આગળ મૂકવાની વિચક્ષણતા અને કુશળતા બતાવનારે નવું નથી કર્યું એમ પણ કેમ કહી શકાય ? અને નવું હો કે ન હો, પણ તેમણે જે કર્યું તે કેટલું અગત્યનું હતું તે વિષે તો બે મત હોઈ શકે જ નહિ. તે મહા-વીરના પ્રબળ પુરુષાર્થથી સેંકડોથી ગણાતા વાદીઓના અને હજારોની સંખ્યામાં ગણાતા તેમના અનુયાયીઓના નામ પણ અત્યારે હંમેશને માટે ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાંથી લુપ્ત થઈ ગયા છે.

૯

પરંતુ મહાવીર ભગવાનને ઉપર જણાવેલા અક્રિયા-વાદીઓ, અજ્ઞાનવાદીઓ કે વિનયવાદીઓ સાથે જ યુદ્ધ કરવાનું

નહોતુ તે જમાનામા ક્રિયાવાદી કહી શકાય તેવા વાદીઓ પણ પોતાની કાંઈક શિથિલતાઓ અથવા પ્રમાદને કારણે લોકોને તેમની અધોગતિમા ઓછી મદદ કરી રહ્યા નહોતા એ વાત તો બધા જ કબૂલ કરી શકે કે, કોઈ પણ ક્રિયાના સારા નરસાપણાનો આધાર તેના બાહ્ય પરિણામ કરતા તેની પાછળ રહેલા હેતુઓ ઉપર વધારે રહેલો છે ડૂબતા માણસને બચાવવા કોઈ પૂરમા ઝપલાવે, તે ભલે અંતે તેને બચાવી ન શકે, પરંતુ તેથી કરીને તેના પ્રયત્નની કિંમત કાંઈ ઓછી થઈ શકે નહિ પરંતુ જ્યારે માનસિક હેતુઓની શુદ્ધતાના બહાના હેઠળ શારીરિક ક્રિયાઓ તરફ દુર્લક્ષ કરવામા આવે, અથવા તો અપ્રત્યક્ષ રીતે પણ જાણી જોઈને પાપક્રિયા જ કરવામા આવે ત્યારે એ સિદ્ધાતને પડતો મૂકી, બાહ્ય ક્રિયાને પણ તેટલી જ અગત્યની ગણી તેના ઉપર ભાર મૂકવો પડે

અત્યાર જૈન લોકોની જતુઓ ન મરવા દેવા માટેની વધારે પડતી કાળજી જોઈ તેમની ઓછી ઠેકડી નથી કરવામા આવતી તે વખતે પણ સમકાલીન બૌદ્ધો વગેરેએ તેમની ઓછી ઠેકડી નથી કરી અજાણતા થતી હિંસાની ક્ષમ્યતા કદાચ આપણે સ્વીકારી શકીએ પણ કઈ હિંસાને અજાણતાં થયેલી ગણવી તેને વિષે એકમત થવાય ખરુ? અને તેનો દુરુપયોગ કરવા ઇચ્છનારાને એ સિદ્ધાત હેઠળ જેટના જેટ ચાલ્યાં જાય તેવા દરવાજા ન મળી આવે? સૂત્રકૃતાગમા જે વર્ણન મળે છે, તે ઉપરથી ચોખ્ખુ દેખાઈ આવે છે કે, તે વખતે ભિક્ષુઓ અચૂક તે પ્રમાણે કરવા જ લાગ્યા હતા એટલે ભગવાન મહાવીરે ઠેકડીનું જોખમ

વહોરી લઈને પણ, શારીરિક ક્રિયાની શુદ્ધિઅશુદ્ધિ ઉપર પણ વાચિક અને માનસિક ક્રિયા જેટલો જ ભાર મૂક્યો અને પ્રમાદ અથવા દુરુપયોગનાં બારણાં હંમેશને માટે બંધ કરી દીધાં

એક વાખલો મસ થશે તે વખતે ભિક્ષુમંડોને ગૃહસ્થીઓ ભોજન માટે નિમંત્રણ આપતા બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ તેના નિમંત્રણો સ્વીકારતા તે વખતે માંસાહાર તો પ્રચલિત હતો જ[1] એટલે ગૃહસ્થો ભિક્ષુઓના સત્કાર માટે સૂત્રકૃતાંગની ભાષામાં સ્થૂળ અને પુષ્ટ ઘેટો મારી, તેના માંસને મીઠું નાખી તેનમાં તળી પીપર ભભરાવી ' તૈયાર કરતા અને તે માંસને સારી પેઠે હાસતા છતા અમે પાપથી લેપાતા નથી એવું તે ભિક્ષુઓ માનતા અત્યારે પણ તિબેટ બ્રહ્મદેશ વગેરે દેશોમાં અહિંસક બૌદ્ધો બજારમાં વચાતું માંસ ખરીદી પોતે અહિંસક રહેવાનો સંતોષ પ્રાપ્ત કરે છે કારણ કે બકરું કંઈ તેમણે પોતાને હાથે માર્યું નથી !

---

૧ આચારાંગ સૂત્રમાં તેમજ દશવૈકાલિક સૂત્રમાં જૈન ભિક્ષુને કહેવામાં આવ્યું છે કે, તેણે બહુ હાડકાવાળું માંસ કોઈ આપે તો ન લેવું, પણ આપનારને કહેવું કે ભાઈ, તારે આપવું હોય તો માત્ર માંસ આપ, હાડકાં ન આપ આમ માંસભિક્ષાનો સ્વીકાર જૈન ભિક્ષુઓ પણ કરતા પરંતુ મુદ્દો એ હતો કે, વનસ્પત્યાહાર શું કે માંસાહાર શું — બંનેમાં સરખી જ હિંસા રહેલી છે એટલે સાધુએ તો પોતાને માટે કશું ખાવાનું જ તૈયાર ન કરવું કે ન કરાવવું પરંતુ ગૃહસ્થીઓએ પોતાને માટે જે કાંઈ તૈયાર કર્યું હોય, તેમાંથી વધ્યુંઘટ્યું — નાખી દેવાનું — જઈને માગી લાવવું અને સંયમપૂર્વક દેહનિર્વાહાર્થે તેને ખાઈ લેવું

ભગવાન મહાવીરે એ વસ્તુનો તોડ એક જ મપાટે કાઢયો, અને તે, નિમંત્રણ સ્વીકારવાની પદ્ધતિ બધ કરીને પોતે ગમે તે ઠેકાણે અચાનક જઈને ઊભા રહેવુ અને ગૃહસ્થે પોતાને માટે જે કાઈ તૈયાર કર્યું હોય, તેમાંથી વધ્યુઘટ્યુ અથવા તે આપી શકે તેમ હોય તે મેળવીને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવો જૈનભિક્ષુઓ પાણી પણ સીધુ જળાશયમાથી લેતા નહિ પરતુ બીજા કોઈએ વાસણ વગેરે ધોવામા વાપર્યું હોય તેવુ મરેલુ — નિર્જીવ થયેલુ — પાણી વાપરતા 'ઠડુ પાણી ન વાપરવુ' તેનો અર્થ એ જ કે જીવતુ પાણી ન પીવુ મરેલુ પીવુ મરેલાનો અર્થ સામાન્ય રીતે ઉકાળેલુ — ગરમ કરેલુ — એવો કરવામા આવે છે

આ ક્રિયાવાદીઓ સાથેની ચર્ચા સૂત્રકૃતાગમા ઠેર ઠેર આવેલી છે અને તેના વિવિધ જવાબ જુદે જુદે સ્થળે આપેલા છે પરતુ છેક છેવટે, મહાવીર ભગવાન એક સીધો જવાબ આપી દે છે, અને તે એ કે, ખાસ વ્રત — નિયમ — લઈને જે જે પાપ કે હિંસાનો ત્યાગ મનુષ્યે નથી કર્યો, તે તે પાપ કે હિંસાને માટે મનુષ્ય જવાબદાર છે જ 'વનસ્પતિ વગેરે જીવોના પાપપુણ્યનો વિચાર કરવાની શક્તિ નથી એમ કહેવામા આવે છે, તે જ પ્રમાણે કેટલાક મૂઢ મનુષ્યોમા સ્વપ્નામા પડેલા માણસ જેટલા પણ હોસ હોતા નથી છતા તેઓ પણ તેમના બધા કર્મો માટે જવાબદાર છે' અન્ય ક્રિયાવાદીઓની શિથિલતાના ઉપાય તરીકે જ મહાવીરભગવાનને સામી આટલી હદે તીવ્રતા બતાવવી પડી હશે, અને તેથી જ

અહિંસામાં અનેક ધર્મો માનતા હોવા છતાં, એમના જૈન ધર્મમાં જ પ્રવૃત્તિનું ક્ષેત્ર ઘટાડતા જવાનું મુસાફરીની દિશાઓ નિયંત્રિત કરવાનું તેમજ ઉપભોગપરિભોગની વસ્તુઓ નિરત કરવાનું — એવા વ્રતો માલૂમ પડે છે

૧૦

અંતમાં આ અનુવાદ વિષે બે બોલ કહેવાની જરૂર છે

આ અનુવાદ કરવામાં પ્રો જેકોબીના અનુવાદનો તેમજ પંડિત બેચરદાસે પુરાતત્ત્વ ત્રૈમાસિકમાં લખેલા લેખોનો ઘણો ઉપયોગ કર્યો છે તેની અત્રે નોંધ લેવી આવશ્યક છે છતાં ઘણી જગાએ યોગ્ય લાગતા જુદા અર્થો પણ કર્યા છે પરંતુ તે સમજ લાગતાં પ્રમાણોને આધારે જ કર્યા છે યોગ્ય સ્થળોએ નોંધ તથા ટિપ્પણો પણ આપ્યાં છે તે વાચકને ઉપયોગી થઈ પડશે એવી આશા છે

આ સૂત્રના અન્ય ગૂજરાતી ભાષાંતરો થયાં જાણ્યામાં નથી સૂત્રકૃતાંગની ટીકાનો મળતો અનુવાદ પાંચ ભાગમાં બહાર પડ્યો છે પરંતુ તે સૂત્રકૃતાંગસૂત્રનો [illegible] નથી

છે પરંતુ તેથી તેનું વાચન અરસિક બને તેવું નથી આ ઉપોદ્‌ઘાતમાં પરવાદીઓનો થોડો ઘણો પરિચય મેળવી લીધા પછી તો તે ચર્ચા વળી વધુ રસિક થઈ પડવાનો સંભવ છે મહાવીર ભગવાનના આચાર્ય કથનની કિંમત તો તેથી જ આંકી શકાય તેમ છે તે ઉપર જણાવી આવ્યા છીએ સંમતિતર્કના કર્તાએ તો પોતાના પુસ્તકને અંતે જિનવચનને પ્રણામ કરતા એ વસ્તુને જિનવચનની વિશિષ્ટતારૂપે જણાવી છે પરવાદીઓની જાળમાંથી પ્રજાને બચાવી, તથા તેમના સિદ્ધાંતોનો સમન્વય બતાવી, જિન સિદ્ધાંતે લોકોની અને તે વાદીઓની પોતાની ઓછી સેવા નથી બજાવી એટલે આપણે પણ સન્મતિકારના શબ્દોમાં જ ભક્તિભાવે જિન સિદ્ધાન્તને આપણા પ્રણામ નિવેદિત કરી, આ પ્રસ્તાવના પૂરી કરીએ

भद्दं मिच्छादंसणसमूहमइयस्स अमयसारस्स ।
जिणवयणस्स भगवओ संविग्गसुहाहिगम्मस्स ॥

सन्मति० ६९ ॥

—મિથ્યાદર્શનોના સમૂહરૂપ અમૃત આપનાર અને મુમુક્ષુઓ વડે અનાયાસે સમજી શકાય એવા પૂજ્ય જિનવચનનું ભદ્ર હો !

અહિંસામાં અનેક ધર્મો માનતા હોવા છતાં, એકના જૈન ધર્મમાં જ પ્રવૃત્તિનું ક્ષેત્ર ઘટાડતા જવાનું, મુસાફરીની દિશાઓ નિયંત્રિત કરવાનું તેમજ ઉપભોગપરિભોગની વસ્તુઓ નિયત કરવાનું — એવા નનો માલૂમ પડે છે

૧૦

અંતમાં આ અનુવાદ વિષે બે બોલ કહેવાની જરૂર છે

આ અનુવાદ કરવામાં પ્રો જેકોબીના અનુવાદનો તેમજ પંડિત બેચરદાસે પુરાતત્ત્વ ત્રમાસિકમાં લખેલા લેખોનો ઘણો ઉપયોગ કર્યો છે તેની અત્રે નોંધ લેવી આવશ્યક છે તેના ઘણી જગ્યાએ યોગ્ય લાગતા જુદા અર્થો પણ કર્યા છે પરંતુ તે સબળ લાગતાં પ્રમાણોને આધારે જ કર્યા છે યોગ્ય સ્થળોએ નોંધ તથા ટિપ્પણો પણ આપ્યાં છે તે વાચકને ઉપયોગી થઈ પડશે એવી આશા છે

આ સૂત્રના અન્ય ગુજરાતી ભાષાંતરો થયાં જાણમાં નથી સૂત્રકૃતાંગની ટીકાનો મગળ અનુવાદ પાંચ ભાગમાં બહાર પડ્યો છે પરંતુ તે સૂત્રકૃતાંગસૂત્રનો અનુવાદ નથી જૂની ટીકાઓમાં ટીકાકાર સૂત્રનો મળગ અર્થ કહી નથી આપતા પરંતુ અમુક અમુક શબ્દો ઉપર વિવેચન કરે છે ઉપર જણાવેલા અનુવાદમાં ટીકાના અર્થ પ્રમાણે સૂત્રની નીચે શબ્દાર્થ પણ આપ્યો હોત તો વાચકવર્ગને તે પુસ્તક કાંઈક ઉપયોગી થઈ પડત ટીકાના અનુવાદ વગેરે વિષે અહીં કશું કહેવાની આવશ્યકતા નથી

શરૂઆતમાં જ જણાવ્યું હતું તેમ સૂત્રકૃતાંગમાં મોક્ષાર્થની સાથે સાથે જ પરવાદીઓના વાદોનું ખંડનમંડન

-છે પરંતુ તેથી તેનું વાચન અરસિક બને તેવું નથી આ ઉપોદ્ઘાતમાં પરવાદીઓનો થોડા ઘણો પરિચય મેળવી લીધા પછી તો તે ચર્ચા વળી વધુ રસિક થઈ પડવાનો સંભવ છે મહાવીર ભગવાનના સાચા શરણની કિંમત તો તેથી જ આંકી શકાય તેમ છે તે ઉપર જણાવી આવ્યા છીએ સન્મતિતર્કના કર્તાએ તો પોતાના પુસ્તકને અને જિનવચનને પ્રણામ કરતા એ વસ્તુને જિનવચનની વિશિષ્ટતારૂપે જણાવી છે પરવાદીઓની જાળમાંથી પ્રજાને બચાવી, તથા તેમના સિદ્ધાંતોનો સમન્વય બતાવી, જિન સિદ્ધાંતે લોકોની અને તે વાદીઓની પોતાની ઓછી સેવા નથી બજાવી એટલે આપણે પણ સન્મતિકારના શબ્દોમાં જ ભક્તિભાવે જિન સિદ્ધાંતને આપણા પ્રણામ નિવેદિત કરી, આ પ્રસ્તાવના પૂરી કરીએ

भद्दं मिच्छादंसणसमूहमइयस्स अमयसारस्स ।
जिणवयणस्स भगवओ संविग्गसुहाहिगम्मस्स ॥

सन्मति० ६९ ॥

—મિથ્યાદર્શનોના સમૂહરૂપ, અમૃત આપનાર અને મુમુક્ષુઓ વડે અનાયાસે સમજી શકાય એવા પૂજ્ય જિનવચનનું ભદ્ર હો !

પરિશિષ્ટ ૧

શ્વેતાંબરોના ૪૫ આગમ ગ્રંથો

૧૧ 'અંગ' ગ્રંથો

(૧) આચારાંગ સૂત્ર (આયારાંગ) સાધુઓના આચાર વિષે

(૨) સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર (સૂયગડાંગ) આ ગ્રંથ પોતે જ

(૩) સ્થાનાંગ સૂત્ર (ઠાણાંગ) જૈન ધર્મનાં મૂળતત્ત્વોની ગણના અને વ્યાખ્યા

(૪) સમવાયાંગ સૂત્ર

*(૫) વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્ત્યંગ (વિયાહપન્નત્તિ) સંવાદો અને કથાઓ દ્વારા ધર્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ

*(૬) જ્ઞાતાધર્મકથાંગ (નાયાધમ્મકહાઓ) કથાઓ અને ઉદાહરણો દ્વારા ધર્મનો ઉપદેશ

*(૭) ઉપાસકદશાંગ (ઉવાસગદસાઓ) જૈન ધર્મના ૧૦ ઉપાસકોનાં જીવન

---

* આ સૂત્રોનો અનુવાદ આ ગ્રંથાવલીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો છે

(૮) અતકૃદ્દશાગ (અતગડદસાઓ) કર્મક્ષય કરનાર દશ સાધુઓની કથા

(૯) અનુત્તરૌપપાતિક દશાગ (અનુત્તરોવવાઇયદસાઓ) સર્વોચ્ચ સ્વર્ગ પામેના દશ આચાર્યોની કથા

(૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણાગ (પ હાવાગરણાઇ) ધર્મના વિધિનિષેધ

(૧૧) વિપાકસૂત્રાગ (વિવાગસુયમ્) કર્મફળના ભોગ વિની કથાઓ

બારમુ 'અગ દૃષ્ટિવાદ (દિટ્ઠિવાય) જે લુપ્ત થઈ ગયેલુ કહેવાય છે, તેના વિષયોનુ વર્ણન બીજા ગ્રથોમા મળી આવે છે તે આ પ્રમાણે છે તેના નીચે પ્રમાણે પાચ વિભાગ કહેવામા આવે છે

(ક) પરિકર્મ દિગબરોને મતે તેમા ચદ્ર સૂર્ય, જબુદ્વીપ વગેરે દ્વીપો અને સાગરો તથા જીવ અજીવ વગેરે તત્ત્વોનુ વર્ણન છે

(ખ) સૂત્ર તેમાં સાચુ અને ખોટુ જ્ઞાન દેખાડનાર સૂત્રો છે

(ગ) અનુયોગ તેમા ધાર્મિક મહાપુરુષોની કથાઓ છે

(ઘ) પૂર્વગત આ વિભાગમા પહેલા જણાવેના ૧૪ પૂર્વોનો સમાવેશ થાય છે તે દરેકના વિષયો અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે છે દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય, મૂળતત્ત્વ અને દ્રવ્ય, દ્રવ્યની, મહાપુરુષોની અને દેવોની શક્તિ, નિર્ણયના સાત પ્રકાર અને ન્યાયના સાત પ્રમાણ વડે વસ્તુસ્થિતિનો નિર્ણય, સત્ય અને મિથ્યા જ્ઞાન સત્ય અને અસત્ય વચન, આત્માનો સ્વભાવ કર્મ, કર્મક્ષય, વિદ્યા શી રીતે પ્રાપ્ત કરાય ૬૩

સનાન પુરુષોની જીવનકથા ઔષધ, સગીત, વાદ્ય આદિ કલાઓ અને ધર્મક્રિયાઓ લોક, ધર્મક્રિયા અને ગણિત

(૭) ચૂલિકા તે ટીકા જેવી છે દિગબરોને મતે તેમાં જળ થ ભાવનાની તેમાંથી પાર નીકળવાની અગ્નિને ખાવાની, મત્રસાધનાથી દૂર દેશ જઈ શકવાની, ચમત્કારો કરવાની સિંહ હાથી વગેરેનુ રૂપ ધારણ કરવાની વનસ્પતિ અને ધાતુનાં રૂપ બદલવાની અને આકાશમા ઉડવાની વગેરે જુદી જુદી સિદ્ધિઓ મેળવવાની વિદ્યાઓનુ વર્ણન છે

૧૨ ઉપાગો

(૧) ઔપપાતિક (ઓવવાઇય) મહાવીરના દર્શને કોણિક રાજા ગયેલો તેનુ અને દેવલોકમા જન્મ કેમ પામી શકાય તેનું વર્ણન

(૨) રાજપ્રશ્નીય (રાયપસેણઇજ્જ) પાર્શ્વનાથના અનુયાયી કેશિએ પ્રદેશી રાજાને જૈનધર્મમા આણ્યો પછી તે સૂર્યાભ નામનો દેવ થયો અને તેણે મહાવીરનું સન્માન કર્યું તેની કથા

(૩) જીવાભિગમ જગતનુ અને તેમા વસતા જીવોનું વર્ણન

(૪) પ્રજ્ઞાપના (પન્નવણા) જીવના રૂપ, ગુણ વગેરે અનેક બાબતોનુ વર્ણન

(૫) સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ (સૂરિયપન્નત્તિ) સૂર્ય અને ગ્રહનક્ષત્રનું વર્ણન

(૬) જમ્બુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ (જમ્બુદીવપન્નત્તિ) જંબુદ્વીપનુ અને પ્રાચીન રાજાઓનુ વર્ણન

(૭) ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ (ચન્દપન્નત્તિ) ચંદ્ર અને ગ્રહનક્ષત્રોનુ વર્ણન

(૮) નિરયાવલી જે દશ કુમારો ઓરમાન ભાઈ રાજા કુણિક સાથે મળી, પોતાના દાદા વૈશાલીના રાજા ચેટક સાથે યુદ્ધમા ઊતર્યા, માર્યા ગયા, અને નરકમા ઊપન્યા, તેનુ વર્ણન

(૯) કલ્પાવતંસિકા (કપ્પાવદંસિઆઓ) એ જ રાજાના પુત્રો સાધુ થયા અને વિવિધ સ્વર્ગમા ગયા તેનુ વર્ણન

(૧૦) પુષ્પિકા (પુપ્ફિઆઓ) જે દેવોએ મહાવીરની પૂજા કરી તેમના પૂર્વજન્મની કથાઓ

(૧૧) પુષ્પચૂલિકા (પુપ્ફચૂલિઆઓ) ઉપરના જેવી જ કથાઓ

(૧૨) વૃષ્ણિદશા (વન્હિદસાઓ) તીર્થંકર અરિષ્ટનેમિએ વૃષ્ણિવંશના દશ રાજાઓને જૈન ધર્મમા આણ્યા એની કથા

૧૦ પ્રકીર્ણ

(૧) ચતુઃશરણ (ચઉસરણ) પ્રાર્થના અને પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ

(૨) આતુરપ્રત્યાખ્યાન (આઉરપચ્ચક્ખાન) જ્ઞાનીઓના અંત સમયના પ્રયત્નો

(૩) ભક્તપરિજ્ઞા (ભત્તપરિણ્ણા) ઉપરના વિષયને લગતો વિધિ

(૪) સંસ્તારક (સંથારગ) મૃત્યુની ઇચ્છાએ જ્ઞાનીઓ જે કુશાસન ઉપર સૂતા તેનું વર્ણન

(૫) તંદુલવૈતાલિ । (તંદુલવેઆલિયા) શરીરવિદ્યા ગર્ભવિદ્યા ઇ

(૬) ચન્દ્રવેધ્યક (ચંદાવિજ્ઝય) ગુરુશિષ્યના ગુણો, પ્રયત્નો ઇત્યાદિ

(૭) દેવેન્દ્રસ્તવ (દેવિન્દત્થવ) સ્વર્ગના રાજાઓની ગણના

(૮) ગણિવિદ્યા (ગણિવિજ્જા) ફલિત જ્યોતિષ ઇત્યાદિ

(૯) મહાપ્રત્યાખ્યાન (મહાપચ્ચક્ખાન) પ્રાયશ્ચિત્ત ઇત્યાદિ

(૧૦) વીરસ્તવ (વીરત્થવ) મહાવીરની નામાવલી

૬ છેદસૂત્રો

(૧) નિશીથ (નિસીહ) સાધુઓના ધર્મો અને દોષોના પ્રાયશ્ચિત્તો

(૨) મહાનિશીથ (મહાનિસીહ) પાપ તથા પ્રાયશ્ચિત્ત

(૩) વ્યવહાર (વવહાર) શાસનના વિધિ

(૪) આચારદશા (આયારદસાઓ) આચારના વિધિ આ અથવા દશાશ્રુતસ્કંધ ગ્રંથનો નવમો અધ્યાય ભદ્રબાહુ રચિત કલ્પસૂત્ર છે તેમાં તીર્થંકરનાં જીવનચરિત્રો, સાધુઓના આચાર વિષયક નિયમો તથા સંપ્રદાયોના નામોનું વર્ણન છે

(૫) બૃહત્કલ્પસૂત્ર સાધુઓ અને સાધ્વીઓ માટેના વિધિ

(૬) પચ્ચકપ્પ (પંચકલ્પ) ઉપર પ્રમાણે. કેટલાક જિતકલ્પને છઠ્ઠું છેદસૂત્ર કહે છે

---

૨ સૂત્રો

(૧) નંદીસૂત્ર જ્ઞાનના પાંચ પ્રકારનું વર્ણન

(૨) અનુયોગદ્વારસૂત્ર (અનુઓગદાર) વિદ્યાસર્વસ્વનું વર્ણન.

૪ મૂલસૂત્રો

(૧) ઉત્તરાધ્યયન (ઉત્તરજ્ઝયન) સિદ્ધાંતો ઉપર કથાઓ દૃષ્ટાંતો, ઉપમાઓ, સંવાદો અને ઉપદેશો

(૨) આવશ્યક (આવસ્સય) દિનચર્યાના આવશ્યક વિધિઓ ઇત્યાદિ

(૩) દશવૈકાલિક (દશવેયાલિય) સાધુજીવનના નિયમો

(૪) પિણ્ડનિર્યુક્તિ (પિંડનિજ્જુત્તિ) સાધુઓએ દાન સ્વીકારવાના વિધિ કેટલાક તેને ઓઘનિર્યુક્તિ પણ કહે છે

આ ૪૫ ઉપરાંત બીજાં ૨૦ પ્રકીર્ણ ૧૨ નિર્યુક્તિ અને બીજા કેટલાક ગ્રંથો ઉમેરીને એકંદર ૮૪ ધર્મગ્રંથોની ગણના પણ કરવામાં આવે છે

શ્વેતામ્બરોમાં પણ સ્થાનકવાસી[1] સંપ્રદાયવાળા દશ પ્રકીર્ણો તથા છઠ્ઠા છેદસૂત્રને અને પિંડનિર્યુક્તિને પ્રમાણભૂત નથી માનતા. તેમના ધર્મગ્રંથોની સંખ્યા એ હિસાબે ૩૨ છે.

---

૧ એ સંપ્રદાય મૂર્તિપૂજાના વિરોધમાંથી ઉદ્ભવેલો. ઈ. સ. ૧૪૭૪ ના અરસામાં અમદાવાદના લોંકાશાહે પ્રતીમાપૂજનનો વિરોધ કર્યો અને ત્યાર બાદ તેમના પંથના ફાંટા તરીકે સ્થાનકવાસી કે ઢૂંઢિયા સંપ્રદાય ઊભો થયો. લોંકાશાહ તો વ્યવહારસૂત્રને પણ આગમગ્રંથ તરીકે નહોતા સ્વીકારતા.

પરિશિષ્ટ ૨

દિગંબરોની માન્યતા પ્રમાણે

આગમ ગ્રંથો

જે પ્રાચીન ગ્રંથો લુપ્ત થઈ ગયા છે તેમને સ્થાને દિગમ્બરોએ કેટલાક અર્વાચીન ગ્રંથોને પ્રમાણભૂત સિદ્ધાંતગ્રંથો તરીકે સ્વીકાર્યા છે તેમના ચાર વર્ગ છે (૧) ઇતિહાસ (૨) વિશ્વવ્યાખ્યાન, (૩) તત્ત્વજ્ઞાન, (૪) નીતિ આ ચાર વર્ગને દિગમ્બરો ચાર વેદ કહે છે એ બધા ગ્રંથો ઈ સ ૯૦૦ પૂર્વે રચાયેલા છે તે ગ્રંથો નીચે પ્રમાણે છે

(૧) ઇતિહાસ (પ્રથમાનુયોગ) રવિષેણનું પદ્મપુરાણ (ઈ સ ૬૫૦) જિનસેનનું હરિવંશપુરાણ અને આદિપુરાણ (૭૮૩), ગુણભદ્રનું ઉત્તરપુરાણ (૮૭૮)

(૨) વિશ્વવ્યાખ્યાન (કરણાનુયોગ) સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, જયધવલ

(૩) તત્ત્વજ્ઞાન (દ્રવ્યાનુયોગ) કુન્દકુન્દનો પ્રવચનસાર સમયસાર નિયમસાર, પંચાસ્તિકાય ઉમાસ્વાતીનુ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર અને સમન્તભદ્ર (૬૦૦) પૂજ્યપાદ (૭૦૦), અકલંક (૭૫૦), વિદ્યાનંદ (૮૦૦) વગેરેએ એના ઉપર લખેલી ટીકાઓ, સમન્તભદ્રની આપ્તમીમાંસા (૬૦૦) અને અકલંક વિદ્યાનંદ વગેરેએ એના ઉપર લખેલી ટીકાઓ

(૪) નીતિ (ચરણાનુયોગ) વટ્ટકેરનો મૂલાચાર અને ત્રિવર્ણાચાર; સમન્તભદ્રનો રત્નકરંડશ્રાવકાચાર (૬૦૦)

મહાવીરસ્વામીનો સંયમધર્મ

ખંડ ૧ લો

અધ્યયન ૧ લુ

જુદા જુદા વાદો

૧

"જીવના બંધનનું કારણ જાણી, તેને દૂર કરવુ જોઈએ"

એ પરથી જંબુસ્વામીએ શ્રીસુધર્મસ્વામીને પૂછ્યુ 'મહારાજ! મહાવીર ભગવાને બંધન કોને કહ્યુ છે? અને શુ જાણવાથી તે ટળે?' [૧]

શ્રીસુધર્માએ ઉત્તર આપ્યો — હે આયુષ્મન્! જ્યા સુધી માણસ જડચેતન[૧] વસ્તુઓમા થોડીઘણી પણ પરિગ્રહ—

---

૧ મૂળ સચિત્ત અને અચિત્ત। જૈન માન્યતા પ્રમાણે, પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ વગેરે જડ દેખાતા પદાર્થો પણ જીવયુક્ત તો છે જ, પરંતુ તેઓમા ચિત્ત ન હોવાથી, પુરુષાર્થ સાધવાની શક્તિ નથી.

બુદ્ધિવાળો[1] હોય છે કે બીજાના પરિગ્રહમાં અનુમતિવાળો છે, ત્યાં સુધી તે દુઃખમાંથી છૂટી શકતો નથી જ્યાં સુધી તે જાતે પ્રાણીની હિંસા કરે છે કે બીજા પાસે કરાવે છે, કે કરનાર કોઈને અનુમતિ આપે છે, ત્યાં સુધી તેનું વેર વધ્યે જાય છે, અર્થાત્ તેને શાંતિ નથી હોતી પોતાના કુળમાં કે સગાસંબંધીમાં મારાપણાની મમતાવાળો મનુષ્ય, છેવટે છેતરાઈને નાશ પામે છે કેમકે, ધન વગેરે પદાર્થો કે સગાંસંબંધી સાચું રક્ષણ કરી શકતાં નથી

આમ જાણીને બુદ્ધિમાન મનુષ્યો પોતાના જીવનનું સાચું મહત્ત્વ વિચારી આવા કર્મબંધનનાં કારણોથી દૂર રહે છે [૨–૫]

પરંતુ આ સદ્બોધને ન ગણકારી કેટલાક શ્રમણો ને બ્રાહ્મણો[2] પોતપોતાના મતમતાંતરોને વળગી રહે છે ને કામભોગોમાં રચ્યાપચ્યા રહે છે કેટલાક માને છે કે, 'આ જગતમાં જે છે તે પૃથ્વી પાણી, તેજ વાયુ ને આકાશ એ પાંચ ભૂતોમાત્ર છે છઠ્ઠો જે દેહી કે જીવ, તે આ પાંચમાંથી જ નીપજે છે એટલે એ પાંચ નાશ પામે તેની સાથે દેહી જીવનો પણ અંત આવે છે[3] [૬–૮] બીજા

1 એટલે કે આસક્ત જુઓ તત્ત્વાર્થસૂત્ર ૭ ૧૨ मूर्छा परिग्रह । "પરિગ્રહમાં આસક્તિ તેનું નામ પરિગ્રહ

2 બૌદ્ધ ગ્રંથોની પેઠે અહીં પણ श्रमणब्राह्मण એવો જોડો શબ્દ "જુદા જુદા પંથોના પ્રચારક' એવા સામાન્ય અર્થમાં જ વપરાયો છે

3 મૂળમાં આ મતનું કાંઈ નામ નથી બીજા ખંડમાં (૨ ૧ ૧૦) આ મતને મૂળમાં 'પંચમહાભૂતિક' તરીકે ઉલ્લેખ્યો છે નિર્યુક્તિકાર ભદ્રબાહુએ (ઈ સ પૂ ૨૯૭) આ વિભાગને 'પંચમહાભૂત' નો કહ્યો છે અને ટીકાકાર શીલાંકદેવે (ઈ સ ૮૭૨) આને ચાર્વાક મત કહ્યો છે

કેટલા- મ દબુદ્ધિ આમક્ત લોક એમ જણાવે કે, 'ઘડો, ઠીકરુ, ઈંટ આદિરૂપે એક જ માટી અનેકરૂપ દેખાય છે એમ જ આ વિશ્વ એક આત્મરૂપ હોવા છતા, પશુ, પક્ષી, વનવૃક્ષાદિરૂપે અનેક દેખાય છે' અને એમનું કહ્યુ માની ચાલનારાઓ, પાપો કરી કરીને દુખોમા સડ્યા કરે છે[1] [૯-૧૦] વળી કેટલાક એવુ માનનારા છે કે, 'આત્મા કે જીવ જે કાંઈ છે, તે આ પ્રત્યેક શરીર જ છે એટલે મર્યા પછી જ્ઞાની કે અજ્ઞાની કહેવાતા કોઈ નથી રહેતા, પુનર્જન્મ છે જ નહિ, કે નથી પુણ્યપાપ કે પરલોક શરીરનાશની સાથે શરીરી જીવનો પણ નાશ થાય છે'[2] [૧૧-૧૨] અને કેટલાક બીજા તો ધૃષ્ટતાપૂર્વક કહે છે કે કરવા કરાવવા વગેરેની ક્રિયાઓ આત્મા નથી કરતો — એ તો અકર્તા છે!'[3] [૧૩]

આ પ્રમાણે કહેનાર લોકો આ વૈવિધ્યપૂર્ણ જગતની સાચી સમજ પછી ના રીતે મેળવી શકે[4] પ્રવૃત્તિઓના

---

૧ મૂળમા આ મતનુ નામ નથી. નિર્યુક્તિકારે આ વિભાગને 'એકાત્મક' કહ્યો છે ટીકાકારે આને એકાત્મ-અદ્વૈત-વાદ કહ્યો છે

૨. મૂળમા આ વાદનુ કશું નામ નથી પરંતુ નિર્યુક્તિકાર તેમજ ટીકાકાર બંને આ વાદને 'तज्जीवतच्छरीरवाद' કહે છે આ વાદનુ વધુ વર્ણન ૨ ૧ મા આવે છે અને ત્યા તેને મૂળમા જ તે નામે ઉલ્લેખેલો છે આની અને ચાર્વાકમતની વચ્ચેના તફાવત માટે જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ૧

૩ નિર્યુક્તિકાર આ મતને 'અકારકવાદ' કહે છે ટીકાકારે આને 'સાખ્ય કહ્યો છે મૂળમા તેનુ નામ નથી.

૪ કારણ કે, ચાર્વાકમત અનુસાર પાપપુણ્યના ફળ જ મ-જન્માતરમા ભોગવનાર કોઈ આત્મા જ ન હોય, અથવા એકાત્મવાદીના કહ્યા પ્રમાણે એક આત્મા સિવાય બીજુ કાંઈ

મી । જેના એ અમોઘ નૌકા વધારે ને વધારે અંધારામાં ખૂચ્યે જાય છે [૧૪] વળી બીજા કેટલાક ભ્રમ–વાદી તને કહુ કેટલાક કહે છે ૭ તત્ત્વો છે પાચ મહાભૂત ને આત્મા અને તે સધા શાશ્વત છે એમાના એકેનો નાશ થતો નથી અને જે વસ્તુ અસત્ છે — છે જ નહિ — એ ઉત્પન્ન જ ક્યાથી થાય ' આમ બધા પદાર્થો સર્વથા નિત્ય છે[૧] [૧૫–૧૬] અને કેટલાક દોઢડાહ્યા મૂર્ખાઓ કહે છે ક્ષણે ક્ષણે ઉપજતા ને નાશ પામતા રૂપાદિ પાચ સ્કંધો[૨] સિવાય બીજો એક (આત્મા જેવો) પદાર્થ જ નથી પછી એ હેતુવાળો છે કે હેતુ વિનાનો છે બધાથી ભિન્ન છે કે એકરૂપ છે એવો કશી જાતનો વાદ જ શો ? પૃથ્વી પાણી તેજ અને વાયુ – આ ચાર ધાતુઓનુ[૩] રૂપ (એટલે કે શરીર તેમજ આ સંસાર) બનેલુ છે '[૪] [૧૭–૧૮]

જ ન હોય તથા સાખ્યવાદીના કથા પ્રમાણે આત્મા પાપ કે પુણ્ય કરતો જ ન હોય, તો કોઈ સુખી અને કોઈ દુખી એવા બે વાળુ આ જગત શી રીતે ઘટી શકે ?

૧ મૂળમા આ વાદનુ નામ નથી. નિર્યુક્તિકાર આને આત્મષષ્ઠવાદી કહે છે ટીકાકાર તેને શૈવાધિકારી (વૈશેષિક) કે સાખ્ય મત હોવાનું જણાવે છે

૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૨

૩ ધારણ કરે છે, પોષે છે, માટે તે તત્ત્વો 'ધાતુ' કહેવાય છે

૪ મૂળમા આ મતનુ નામ નથી. નિર્યુક્તિકાર એ બંને શ્લોકમા વર્ણવેલા વાદને 'અફલવાદ' એવુ એક જ નામ આપે છે ટીકાકાર ૧૭મા શ્લોકના વાદને બૌદ્ધ અને ૧૮મા શ્લોકના વાદને 'બૌદ્ધવિશેષ' તરીકે ઉલ્લેખે છે

અને વળી, આ બધા જ વાદીઓ પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે, 'ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ કે સંન્યાસી, જે કોઈ અમારા સિદ્ધાંતનું શરણ લેશે, તે સર્વ દુઃખોમાંથી છૂટશે ' [૧૯]

હું તને કહું છું કે, આ બધા વાદીઓને નથી ખરા સાચા જ્ઞાનની, કે નથી ભાન સાચા ધર્મનું પરિણામે તેઓ આ સંસારસાગર નથી તરી શકતા, અને જરા-મરણ-વ્યાધિ-પૂર્ણ આ સંસારચક્રમાં આટા ખાતા દુઃખ ભોગવ્યા જ કરે છે જ્ઞાતપુત્ર જિનેશ્વર મહાવીરે કહ્યું છે કે તે બધા લોકો મારીનરમી યોનિઓમા ભમતા અનેક વાર જન્મશે ને મરશે [૨૦-૨૧]

૨

વળી કેટલાક જાણવા જેવા મિથ્યાવાદો તને કહું કેટલાક દૈવમા માનનારા નિયતિવાદીઓ કહે છે જીવો છે, તેમને સુખદુઃખનો અનુભવ થાય છે, તથા છેવટે તે સ્થાનભ્રષ્ટ થઈ નાશ પામે છે આ તો બધા સ્વીકારે છે હવે જે સુખદુઃખાદિ છે તે કોઈ જીવના જાતે કર્યા થતા નથી એ તો દૈવનિયત છે " અને આવી વાત કરી, તે પોતાને પંડિત માની બીજીય અને ધૃષ્ટ કલ્પનાઓ દોડાવે છે, ને તે મુજબ ઉન્માર્ગી આચરણ કરી કરીને, દુઃખમાથી છૂટી શકતા જ નથી એ ધમંડી લોકને એટલુંય જ્ઞાન નથી કે સુખદુઃખમા તો દૈવ તેમજ પુરુષાર્થ બેઉ કારણો સંકળાયેલા હોય છે [૧-૫]

આ બધા લોકોની દશા કોના જેવી છે? શિકારીના ભયથી ભાગતુ હરણ જેમ અભય સ્થાનોમાં ભય પામે છે, ને ભયવાળામા નીડર રહે છે, તથા જ્યાં જાળ હોય ત્યા

કીડા જેવા એ અબોધ લોકો વધારે ને વધારે અંધારામાં ખૂંચ્યે જાય છે [૧૪] વળી બીજા કેટલાક ભ્રમ-વાદી તને કહે છે કેટલાક કહે છે ૭ તત્ત્વો છે પાંચ મહાભૂત ને આત્મા અને તે બધા શાશ્વત છે એમાંના એકેનો નાશ થતો નથી અને જે વસ્તુ અસત્ છે — છે જ નહિ — એ ઉત્પન્ન જ ક્યાંથી થાય ? આમ બધા પદાર્થો સર્વથા નિત્ય છે [૧] [૧૫-૧૬] અને કેટલાક દેખાડવા મૂર્ખાઓ કહે છે ક્ષણે ક્ષણે ઊપજતા ને નાશ પામતા રૂપાદિ પાંચ સ્કંધો[૨] સિવાય બીજો કોઈ (આત્મા જેવો) પદાર્થ જ નથી વળી એ હેતુવાળો છે કે હેતુ વિનાનો છે બધાથી ભિન્ન છે કે એ રૂપ છે એવો કશી જાતનોય વાદ જ શો ? પૃથ્વી પાણી તેજ અને વાયુ – આ ચાર ધાતુઓનું[૩] રૂપ (એટલે કે શરીર તેમજ આ સંસાર) બનેલું છે '[૪] [૧૭-૧૮]

જ ન હોય તથા સાંખ્યવાદીના કહ્યા પ્રમાણે આત્મા પાપ કે પુણ્ય કરતો જ ન હોય, તો કોઈ સુખી અને કોઈ દુખી એવા બે વાજુ આ જગત શી રીતે ઘટી શકે ?

૧ મૂળમાં આ વાદનું નામ નથી. નિર્યુક્તિકાર આને આત્મષષ્ઠવાદી કહે છે ટીકાકાર તેને શૈવાધિકારી (વૈશેષિક) કે સાંખ્ય મત હોવાનું જણાવે છે

૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૨

૩ ધારણ કરે છે, પોષે છે, માટે તે તત્ત્વો ' ધાતુ કહેવાય છે

૪ મૂળમાં આ મતનું નામ નથી. નિર્યુક્તિકાર એ બંને શ્લોકમાં વર્ણવેલા વાદને ' અફલવાદ એવું એક જ નામ આપે છે ટીકાકાર ૧૭મા શ્લોકના વાદને બૌદ્ધ અને ૧૮મા શ્લોકના વાદને ' બૌદ્ધવિશેષ તરીકે ઓળખાવે છે

અને વળી, આ બધા જ વાદીઓ પ્રતિના કરે છે કે, 'ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ કે સન્યાસી, જે કોઈ અમારા સિદ્ધાંતનુ શરણુ લેશે તે સર્વ દુખોમાથી છૂટશે ' [૧૯]

હું તને કહું છુ કે, આ બધા વાદીઓને નથી ખબર સાચા જ્ઞાનની, કે નથી ભાન સાચા ધર્મનુ પરિણામે તેઓ આ સસારસાગર નથી તરી શકતા, અને જરા-મરણ-વ્યાધિ-પૂર્ણ આ સસારચક્રમા આટા ખાતા દુખ ભોગવ્યા જ કરે છે જ્ઞાતપુત્ર જિનેશ્વર મહાવીરે કહ્યુ છે કે તે બધા લોકો સારીનરસી યોનિઓમા ભમતા અનેક વાર જન્મશે ને મરશે [૨૦-૨૧]

૨

વળી કેટલાક જાણવા જેવા મિથ્યાવાદો તને કહુ કેટલાક દૈવમા માનતા । નિયતિવાદીઓ કહે છે જીવો છે, તેમને સુખદુખનો અનુભવ થાય છે તથા છેવટે તે સ્થાનભ્રષ્ટ થઈ નાશ પામે છે આ તો બધા સ્વીકારશે હવે જે સુખદુખાદિ છે, તે કોઈ જીવના જાતે કર્યા થતા નથી એ તો દૈવનિયત છે " અને આવી વાત કરી, તે પોતાને પડિત માની બીજુય અને ધૃષ્ટ કલ્પનાઓ દોડાવે છે, ને તે મુજબ ઉન્માર્ગી આચરણ કરી કરીને, દુખમાથી છૂટી શકતા જ નથી એ ધમડી લોકને એટલુય જ્ઞાન નથી કે, સુખદુખમા તો દૈવ તેમજ પુરુષાર્થ બેઉ કારણો સકળાયેલા હોય છે [૧-૫]

આ બધા લોકોની દશા કોના જેવી છે? શિકારીના ભયથી ભાગતુ હરણ જેમ અભય સ્થાનોમાં ભય પામે છે, ને ભયવાળામા નીડર રહે છે, તથા જ્યાં જાળ હોય ત્યાં

તેને કૂદી જવાને કે તેની નીચેથી સરી જવાને બદલે તેને દેખ્યા વિના તેમા પડતુ જ નાખે છે અને એમ પોતાના જ અજ્ઞાને કરીને ફસાય છે તેમજ આ મિથ્યાવાદી મૂર્ખ લોકોનુ છે સાચા ધર્મજ્ઞાનથી તેઓ ગભરાઈને ભાગે છે, ને જ્યા ભયસ્થાન છે, એવી અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ, તેમા નિર્ભય વિચરે છે પ્રવૃત્તિઓના પ્રેરના ૨ લોભ માન, માયા ને ક્રોધનો[1] ત્યાગ કરીને માણુસ કર્મબધથી છૂટી શકે પરતુ આ મૂઢ વાદીઓ પેલા મૃગની પેઠે એ જ નથી જાણતા અને આ ભયમા જાળમા ફસાઈ વારવાર જન્મે ને મરે છે [૬-૧૩]

કેટલાક બ્રાહ્મણો ને શ્રમણો વળી એવા છે કે, તે એમ જ માની બેઠા છે કે જ્ઞાન તો અમારી પાસે જ છે બીજા તો બિચારા કાઈ નથી જાણતા પરતુ એમનુ જ્ઞાન એટલે શુ ? પરપરાથી ઊતરી આવેલી તત્ત્વની વાતો તે પોપટની પેઠે બોલે છે એ જ એના પર પછી એ અજ્ઞાની લોકો તર્કો દોડાવે છે પણ તેથી તે કાઈ જ્ઞાન મળતું હશે ? અને પોતે જ જ્યા એવા અપગ છે, ત્યા તેઓ બીજાને તો શુ જ આપી શકવાના હતા ? આમ આધળાનુ ગાડુ કુગાસા કરે છે નથી તેઓ બીજા પાસેથી સાચુ જ્ઞાન લેતા કે નથી ધમડમા પોતાનુ જ જ્ઞાન પૂરુ માની હાથે રાખવાનુ છોડતા પોતાના કલ્પના – મતોની પ્રશસા ને પારકાના વચનોની નિંદા એ લોકો છોડતા જ નથી પરિણામે પાજરાના પક્ષી પેઠે તેઓ બધાયેલા જ રહે છે [૧૪–૨૦]

---

१ मूळ सर्वात्मक युरुकप णूम अप्पत्तिय ।

આ ઉપરાંત એક જૂના જમાનાથી ચાલતા ક્રિયાવાદ[૧] વિષે જાણવા જેવું છે કર્મબંધન વિષે સાચું જ્ઞાન નહિ બતાવનાર એવા એ વાદને અનુસરીને કેટલાય લોકો સંસારમાં ડૂબતા રહ્યા છે આ વાદમાં એમ કહ્યું છે કે, "જે માણસ ઇન્દ્રિયો છતાં શરીરથી હિંસા નથી કરતો, તથા જે અજાણમાં હિંસા કરે છે તેઓને કર્મનો સ્પર્શ લાગે છે ખરો, પરંતુ તેનું પૂરેપૂરું પાપ નથી લાગતું જ્યાંથી પાપ પૂરેપૂરું લાગે તેવાં સ્થાન ત્રણ છે જાતે ઇચ્છાપૂર્વક કરવાથી બીજા પાસે કરાવવાથી કે બીજાના કરનારને અનુમતિ દેવાથી પરંતુ એ ત્રણ રીતે હૃદય જો પાપમુક્ત હોય, તો જરૂર નિર્વાણ મળે' [૨૪–૨૭] અને એ વાદમાં એક દૃષ્ટાંત આપ્યું છે કે, "કોઈ ગૃહસ્થ પિતા દુકાળમાં ભૂખનો માર્યો પુત્રમાંસ ખાતો હોય ને કોઈ ભિક્ષુ તેમાંથી ભિક્ષા લઈને ખાય તો તેને કર્મનો લેપ ન લાગે" [૨૮]

કહું છું કે, આ વાદ અજ્ઞાન છે મનથી પણ જે દોષ કરે છે, તેને નિર્દોષ ન માની શકાય કારણ કે, તે સંયમમાં કાચો છે પરંતુ ભોગાસક્ત લોક ઉપરની વાતો માની પાપમાં પડ્યા કરે છે આ બધા મિથ્યાવાદીઓ કોના જેવા છે? કાણી હોડીમાં બેસી કોઈ જન્માંધ પ્રાણી

---

૧ 'ક્રિયા છે, અને 'ક્રિયાનું ફળ છે એવું માનનાર વાદી તે ક્રિયાવાદી કહેવાય એ ગણે તો જૈનો પોતે પણ ક્રિયાવાદી જ છે પરંતુ ક્રિયાવાદીઓમાં પણ બૌદ્ધો જેવા કેટલાક માત્ર માનસિક હેતુ ઉપર જ ભાર મૂકનારા હોઈ, અજાણતા થતા કૃત્યો માટે બેદરકારી કે બેજવાબદારી રાખવતા, તેથી તેમનો અહીં વિરોધ કર્યો છે આની જ વધુ ચર્ચા ૨૮ અને ૨૯ માં છે

પાર કરવા ચાહે, એના જેવી એમની દશા છે અને થાય છે એવા અનાર્ય શ્રમણો સંસારમાં ચાક ખાયા જ કરે છે [૨૯–૩૨]

૩

અને પેલા દૃષ્ટાંત વિષે તો શું જ કહેવું ? કોઈ શ્રદ્ધાળુ ગૃહસ્થે ભિક્ષુ માટે મનાવેલું ભોજન ભલેને તે હજાર હાથમાં થઈને મળે પણ જો તે નિષિદ્ધ હોય, તો તે ખાનારને દોષ લાગે જ પણ કેટલાક શ્રમણો આ વાત નથી સ્વીકારતા દુનિયામાં ક્યાં જોખમ છે એનું એમને ભાન નથી ને વર્તમાન સુખની લાલસાના માર્યા તેઓ આમાં પડે છે પછી ભરતી કાળે તણાઈ આવી ઓટમાં જમીન પર રહી જતા માછનાની પેઠે તેમનો વિનાશ થાય છે [૧–૪]

વળી બીજા પ્રકારના કેટલાક મૂર્ખ વાદીઓ વિષે કહું છું તે સાંભળ કોઈ કહે છે દેવે આ જગત રચ્યું છે ને કોઈ કહે છે કે બ્રહ્માએ કોઈ વળી એમ જણાવે છે કે જડચેતનથી ભરપૂર તથા સુખદુઃખવાળું આ જગત ઈશ્વરે ઘડ્યું છે અને કોઈ કહે છે ના એ તો પ્રકૃતિનું કાર્ય છે કોઈ મહર્ષિએ વળી એમ કહ્યું છે કે, સ્વયંભૂ આત્મામાંથી આ જગતની ઉત્પત્તિ છે જ્યારે બીજું એક કથન છે કે મૃત્યુએ પોતાની માયાશક્તિથી આ અશાશ્વત જગત રચ્યું છે[1] કેટલા શ્રમણો ને બ્રાહ્મણો કહે છે આ જગત ઈંડામાંથી ઊપજેલા પ્રજાપતિનું રચેલું છે[2] [૫ – ૭]

(૧) બૃહદારણ્યકોપનિષદ્ ૧ ૨ ૧ – ૨. (૨) શતપથ ૧૧ ૧ ૬ – ૧

આવું રહસ્ય ન સમજનારા આ વાદીઓ મિથ્યાભાષી છે. તેમને આગી ઉત્પત્તિની ખબર જ નથી. એમ જાણો કે, આ સંસાર આગ મારા કર્મોનું ફળ છે. પણ એ આવું કારણ ન જાણનારા પેલા બધા વાદીઓ, તેમાથી ઊગરવાનો માર્ગ તો પછી ક્યાથી જ જાણે ? [૮-૧૦]

એક બીજા મિથ્યાવાદ વિષે વળી કહું. કેટલાક કહે છે "શુદ્ધ પાણી જેમ મલિન થઈ શકે, એમ જ પ્રયત્નો કરીને શુદ્ધ નિષ્પાપ બનેલો સંયમી મુનિ પણ પાછો પાપયુક્ત મલિન થાય. તો પછી બ્રહ્મચર્યાદિ પ્રયત્નોનું શું ફળ રહ્યું ? અને બધા વાદીઓ પોતપોતાના વાદનું ગૌરવ તો ગાય જ ને !"[૧] વળી કેટલાક સિદ્ધિઓ (અણિમા, ગરિમાદિ) નું ગૌરવ કરતા કહે છે, 'જુઓ, અમે તો અમારા સિદ્ધિબળે કરીને સમાધિમાં, ને આરોગ્ય થઈ યથેચ્છ આ જગતમાં માણીએ છીએ'[૨] [૧૧-૧૫]

પોતપોતાના સિદ્ધાતની આવી આવી સમજે રાખીને તેમાં જ ડૂબ્યા રહેનારા આ બધા અસંયમી લોકો, સંસારના આ અનાદિ ચક્રમાં ગોથાં ખાતા કલ્પ સુધી અધમ અસુરો બની અવતરશે. [૧૬]

૪

રાગદ્વેષાદિથી જિતાયેલા આ બધા વાદીઓ પોતાને પંડિત માને છે, અને ત્યાગી સંન્યાસી બન્યા છતા

૧ દાખલા તરીકે મંખલિ ગોશાલનું એવું કહેવું હતું કે "પ્રાણીઓ કારણ સિવાય અપવિત્ર થાય છે અને કારણ સિવાય શુદ્ધ થાય છે, અને શુદ્ધ થઈને પાછા આપની મેળે અપવિત્ર થાય છે.

૨ ટીકાકારના કહ્યા પ્રમાણે શૈવો અને એકદંડીઓ.

પાર કરવા ચાહે એના જેવી એમની દશા છે અને થાય છે એવા અનાર્ય શ્રમણો સમારંભમાં થાક ખાયા જ કરે છે [૨૯–૩૨]

૩

અને પેના દૃષ્ટાંત વિષે તો શું જ કહેવું ? કોઈ શ્રદ્ધાળુ ગૃહસ્થે ભિક્ષુ માટે બનાવેલું ભોજન ભલેને તે હજાર હાથમાં થઈને મળે પણ જો તે નિષિદ્ધ હોય, તો તે ખાનારને દોષ લાગે જ પરંતુ કેટલાક શ્રમણો આ વાત નથી સ્વીકારતા દુનિયામાં ક્યાં જોખમ છે એનું એમને ભાન નથી ને વર્તમાન સુખની લાલસામાં માર્યા તેઓ આમાં પડે છે પછી ભરતી મળે તણાઈ આવી ઓટમાં જમીન પર નહી જતા માછલાની પેરે તેમનો વિનાશ થાય છે [૧–૪]

વળી બીજા પ્રકારના કેટલાક મૂર્ખ વાદીઓ વિષે કહું છું તે સાંભળ કોઈ કહે છે દેવે આ જગત રચ્યું છે ને કોઈ કહે છે કે બ્રહ્માએ કોઈ વળી એમ જણાવે છે કે જડચેતનથી ભરપૂર તથા સુખદુઃખવાળું આ જગત ઈશ્વરે ઘડ્યું છે અને કોઈ કહે છે ના એ તો પ્રકૃતિનું કાર્ય છે કોઈ મહર્ષિએ વળી એમ કહ્યું છે કે સ્વયંભૂ આત્મામાંથી આ જગતની ઉત્પત્તિ છે જ્યારે બીજું એક કથન છે કે મૃત્યુએ પોતાની માયાશક્તિથી આ અશાશ્વત જગત રચ્યું છે[૧] કેટલાક શ્રમણો ને બ્રાહ્મણો કહે છે 'આ જગત ઈંડામાંથી ઊપજેલા પ્રજાપતિનું રચેલું છે '[૨] [૫–૭]

(૧) બૃહદારણ્યકોપનિષદ્ ૧ ૨ ૧–૨ (૨) શતપથ ૧૧ ૧ ૬–૧

આ રહસ્ય ન સમજનારા આ વાદીઓ મિથ્યાભાષી છે. તેમને આની ઉત્પત્તિની ખબર જ નથી. એમ જાણો કે આ સંસાર સારાં માઠાં કર્મોનું ફળ છે. પણ એ આનું કારણ ન જાણનારા પેલા બધા વાદીઓ, તેમાંથી ઊગરવાનો માર્ગ તો પછી ક્યાંથી જ જાણે? [૮-૧૦]

એક બીજા મિથ્યાવાદ વિષે વળી કહું. કેટલાક કહે છે, "શુદ્ધ પાણી જેમ મલિન થઈ શકે, એમ જ પ્રયત્નો કરીને શુદ્ધ નિષ્પાપ બનેલો સંયમી મુનિ પણ પાછો પાપયુક્ત મલિન થાય. તો પછી બ્રહ્મચર્યાદિ પ્રયત્નોનું શું રહ્યું? અને બધા વાદીઓ પોતપોતાના વાદનું ગૌરવ તો ગાય જ ને!"[૧] વળી કેટલાક સિદ્ધિઓ (અણિમા, ગરિમાદિ)નું ગૌરવ કરતા કહે છે, "જુઓ, અમે તો અમારા સિદ્ધિબળે કરીને સમાધિમાં, ને અરોગ થઈ યથેચ્છ આ જગતમાં માણીએ છીએ."[૨] [૧૧-૧૫]

પોતપોતાના સિદ્ધાંતની આવી આવી સમજો રાખીને, તેમાં જ ડૂબ્યા રહેનારા આ બધા અસંયમી લોકો, સંસારના આ અનાદિ ચક્રમાં ગોથાં ખાતા કલ્પ સુધી અધમ અસુરો બની અવતરશે. [૧૬]

૪

રાગદ્વેષાદિથી જિતાયેલા આ બધા વાદીઓ પોતાને પંડિત માને છે, અને ત્યાગી સંન્યાસી બન્યા છતાં

૧. દાખલા તરીકે મંખલિ ગોશાલનું એવું કહેવું હતું કે "પ્રાણીઓ કારણ સિવાય અપવિત્ર થાય છે અને કારણ સિવાય શુદ્ધ થાય છે, અને શુદ્ધ થઈને પાછા એમની મેળે અપવિત્ર થાય છે."

૨. ટીકાકારના કહ્યા પ્રમાણે શૈવો અને એકદંડીઓ.

ગામાદિક ઉપદેશ જ આપ્યા કરે છે એવા એ મંદબુદ્ધિ પુરુષો તમારું શું ધોળી શકવાના હતા? એટલે સમજુ વિદ્વાન ભિક્ષુએ એમની જાળમાં ન ફસાતાં, નિરભિમાન, નિરાસક્ત થઈ રાગદ્વેષાતીત એવો મધ્યમ માર્ગ લઈને મુનિજીવન ગાળવું. એવું કહેનારા લોક પણ પડ્યા છે કે, પરિગ્રહી તથા પ્રવૃત્તિમય હોવા છતાં મુક્ત થઈ શકાય. આ ન માનતાં ભિક્ષુએ તો અપરિગ્રહી અને નિવૃત્તિમયનું શરણ લેવું. વિદ્વાન ભિક્ષુએ બીજાને માટે તૈયાર કરેલો આહાર અને ખુશીથી જે આપવામાં આવે તે ગ્રાહી થઈને ભિક્ષામાં લેવો. રાગદ્વેષરહિત થઈ કોઈનો તિરસ્કાર ન કરવો. કેવા કેવા લોકવાદો પ્રચલિત હોય છે! જેમકે લોક અનંત છે, નિત્ય છે, શાશ્વત છે, અપરિમિત છે ઇત્યાદિ વિપરીત બુદ્ધિમાંથી ઊપજેલા કે ગતાનુગતિક ચાલેલા આ અને આવા બધા લોકવાદો[1] ભિક્ષુએ સાવધાન રહીને જાણવા. [૧–૭]

બાકી જ્ઞાનમાત્રનો સાર તો આ જ છે કે, કોઈ પણ જીવની હિંસા ન કરવી. પ્રાણીઓનું સ્થાવર હોવું કે

1 આ જગત અનંત છે કે સાંત છે (કાળની અપેક્ષાએ) તથા અપરિમાણ છે (દેશની અપેક્ષાએ) એ પ્રશ્નોની બાબતમાં કોઈ પણ એક છેડો પકડવાની જરૂર નથી, પરંતુ, અપેક્ષાએ બંને દૃષ્ટિનો સમન્વય કરવો એવું અહીં વિવક્ષિત છે. જુઓ ખંડ ૨, અધ્ય. ૫, શ્લો ૧-૩ તથા તેના ઉપર નોંધ.
બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં આવા વાદોને લોકાયિતા શબ્દથી ઓળખવામાં આવ્યા છે. જુઓ દીઘનિકાય — બ્રહ્મજાલસુત્ત ઈ૦ સાર. આ ઉપરાંત લોકવાદોના બીજા દાખલા આ પ્રમાણે આપે છે: 'અપુત્રની ગતિ ન થાય, કૂતરા યક્ષ છે, ગાયથી મરનાર કે ગાયને મારનારની ગતિ નથી' ઇત્યાદિ.

જગમ[1] એ અમુક ચોક્કસ કારણોને લીધે હોય છે બાકી બધા જ જીવભાવે સમાન છે તેમાય જગમ પ્રાણીઓ વિષે તો આ સ્પષ્ટ સમજાય એવુ છે એટલે, પોતાની જેમ કોઈને દુ ખ નથી ગમતું, માટે કોઈની હિંસા ન કરવી અહિંસાનો સિદ્ધાત તે આ જ છે માટે મુમુક્ષુએ ચાલવામા, સૂવા બેસવામા તથા ખાવાપીવામા સતત જાગૃતિભેર સયમી ને નિરાસક્ત રહેવુ તથા માન, ક્રોધ માયા ને લોભ તજવા[2] આ પ્રમાણે સમ્યક્ આચારવાળા[3] થઈ, તથા કર્મો આત્માને ન લેપે એ માટુ અહિંસા, સત્યાદિ પાચ મહાવ્રતો રૂપી સવર[4] (એટલે કે છત્ર) દ્વારા સુરક્ષિત બનવુ, અને એમ કરી કર્મબધનના આ લોકમા પવિત્ર ભિક્ષુએ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરતા સુધી રહેવુ [૮-૧૩]

આમ કહી શ્રીસુધર્મસ્વામી થોભ્યા

---

૧ જૈન પરિભાષામા સ્થાવરજગમ જોડકાને માટે त्रसस्थावर એવો પ્રયોગ છે त्रस એટલે ત્રાસ થતા નાસી જઈ શકે તેવા – જગમ

૨. મૂળ શબ્દો उत्कर्ष, ज्वलन, णूम, मध्यस्थ (આખા સસારમા બધામા રહેલો) જુઓ ૧ ૧ ૨–૧૨ ૧ ૨ ૩–૨૯

૩ મૂળ समित, એટલે કે 'સમિતિઓ યુક્ત. અમુક પાચ વિવેકયુક્ત સમ્યક્ પ્રવૃત્તિઓને જૈન પરિભાષામા સમિતિ કહે છે (सम्+इ=સમ્યક્ રીતે ચાલવુ તે.) જુઓ પ્રકરણને અતે ટિપ્પણ ન ૩

૪ જુઓ પ્રકરણને અતે ટિપ્પણ ન ૪

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ નં૦ ૧ આગળ આવી ગયેલો [૭-૮] ચાર્વાક મત જેને બીજા ખંડમાં (૨ ૧ ૧૦) મૂળમાં જ પંચમહાભૂતિક વા તરીકે ઓળખાવ્યો છે — તેમાં અને તજ્જીવતચ્છરીરવાદમાં ફેર આટલો જ દેખાય છે કે, તજ્જીવતચ્છરીરવાદ શરીરને જ આત્મા માને છે, જ્યારે પંચમહાભૂતવાદી શરીરાકારે ભેગા થયેલા પંચમહાભૂતોમાંથી નવું ચેતન તત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે, તથા તે શરીરની બધી ચેતન ક્રિયાઓ કરે કરાવે છે, એમ માને છે જો કે, તે ચેતનનો પણ શરીરના નાશની સાથે નાશ થાય છે જ

ટિપ્પણ નં૦ ૨ બૌદ્ધો આત્મા જેવી સ્થાયી, અવિનાશી વસ્તુ નથી માનતા પરંતુ ક્ષણે ક્ષણે બદલાતા પાંચ સ્કંધો માને છે તે પાંચ સ્કંધો આ પ્રમાણે (૧) પૃથ્વી, પાણી, તેજ અને વાયુ એ ચાર મહાભૂતો તે **રૂપસ્કંધ** (૨) સુખકારક, દુઃખકારક અને ઉપેક્ષાયુક્ત એ ત્રણ પ્રકારની વેદનાઓ તે **વેદનાસ્કંધ** (૩) એક જ જડ સૃષ્ટિના બનેલા મૂર્ત અમૂર્ત એમ સર્વ પદાર્થોનું જે શક્તિ વડે આપણને ઘડો, ગામ એવું ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ લાગે છે, તે **સંજ્ઞાસ્કંધ** (૪) પ્રેમાદિ રાગ, દ્વેષાદિ અકુશળ અને અમુક પ્રકારની અભિરુચિ, આવડત વગેરે અર્જિત સંસ્કારો તે **સંસ્કારસ્કંધ** (૫) ચક્ષુ શ્રોત્ર, ઘ્રાણ જિહ્વા, કાય અને મન એ છ વિજ્ઞાનો તે **વિજ્ઞાનસ્કંધ**

ટિપ્પણ નં૦ ૩ પાંચ સમિતિઓ આ પ્રમાણે છે —

(૧) **ઈર્યાસમિતિ** કોઈ જંતુને ઈજા ન થાય તેમ કાળજીપૂર્વક ચાલવું (૨) **ભાષાસમિતિ** સત્ય, હિતકર, પરિમિત અને સંદેહ વિનાનું બોલવું (૩) **એષણાસમિતિ** જીવનયાત્રામાં આવશ્યક એવા નિર્દોષ સાધનો મેળવવા સાવધાનતાથી પ્રવૃત્તિ કરવી (૪) **આદાનનિક્ષેપસમિતિ** વસ્તુમાત્રને જોઈ તપાસી કાળજીથી લેવી મૂકવી (૫) **ઉત્સર્ગસમિતિ** અનુપયોગી વસ્તુ જંતુ વિનાને સ્થળે જોઈ તપાસી નાખવી

ટિપ્પણ નં૦ ૪ સવરનો મૂળ અર્થ જૈન પરિભાષામા, 'કર્મોને આત્મામા દાખલ થતા રોકવા' એવો થાય છે કર્મબંધનની જૈન કલ્પના એવી છે કે, શુભ અશુભ પ્રવૃત્તિઓ વખતે કર્મરજ આત્મા તરફ ખેચાય છે અને ત્યા તેલવાળા શરીર ઉપર ધૂળ ચોટે તેમ ચોટી જાય છે કર્મો આત્મામા દાખલ થાય તેને આસ્રવ કહે છે અને તે આસ્રવને રોકવા તેનુ નામ સવર ઉપર જણાવેલી સમિતિરૂપ સમ્યક્ પ્રવૃત્તિથી, તથા સમજપૂર્વક મન વાણી અને કાયાને ઉન્માર્ગેથી રોકવારૂપી ગુપ્તિ (રક્ષણ) થી, ક્ષમા, માર્દવ, શૌચ, સત્ય, સયમ તપ, ત્યાગ, અપરિગ્રહ અને બ્રહ્મચર્યરૂપ ધર્મથી, જીવનશુદ્ધિમા ઉપયોગી થાય તેવા તાત્ત્વિક ચિંતનથી (અનુપ્રેક્ષા), ધર્મમાર્ગમા ટકી રહેવા અને કર્મબધનો ખખેરી નાખવા સમભાવપૂર્વક આચરેલી તિતિક્ષાથી (પરિષહ) તથા આત્મિક શુદ્ધ દશામા સ્થિર થવાના પ્રયત્નરૂપ ચારિત્રથી સવર સિદ્ધ થાય છે જુઓ તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અ ૯, સૂત્ર ૨.

અધ્યયન ૭ મું

કર્મનાશ

૧

શ્રીસુધર્મસ્વામી પછી કહેવા લાગ્યા

મનુષ્યજન્મ મળવો દુર્લભ છે અને એક વાર ગયેલી પળ પાછી ફરતી નથી મૃત્યુ તો બાલ્ય, યૌવન કે જરા એ કોઈ પણ અવસ્થામા ગમે ત્યારે આવીને ઊભુ રહે છે માટે તમે બધા સાચુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા વેળાસર પ્રયત્ન કરો ।

---

(૧) મૂળ વેયાલિય । તેના બે અર્થ થાય, વૈદારિક તેમજ વૈતાલીય. આ અધ્યયન વૈતાલિક છન્દમા છે એટલે વૈતાલીય અર્થ પણ બેસે તેમજ વિદૂ–વિદલન 'કર્મ'નો નાશ એ આ અધ્યયનનો વિષય છે, એટલે વૈદારિક અર્થ પણ બેસે.

મનુષ્યો જીવન દરમ્યાન કામભોગોમા તેમજ સ્ત્રીપુત્રાદિના સ્નેહમાં અટવાઈ રહે છે તથા પોતાને તેમજ પોતાના સબધીઓને માટે અનેક સારાનરમાં કર્મો કર્યા કરે છે પરતુ દેવ ગાંધર્વ સર્વને આયુષ્ય પૂરુ થયે, ન ગમતું હોવા છતાં, પોતાના પ્રિય મજોગો અને મબધો છોડીને અવશ્ય જવુ પડે છે તથા પોતપોતાના કર્મના ફળ જાતે એકલા ભોગવવા પડે છે તે વખતે રાજ્યવૈભવ, ધનસપત્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન, ધર્મજ્ઞાન બ્રાહ્મણપણુ કે ભિક્ષુપણુ કોઈને પોતાના પાપકર્મના ફળમાથી બચાવી શકતા નથી માટે વખત છે ત્યા સુધી, એ ક્ષુદ્ર તથા દુખરૂપ કામભોગોથી નિવૃત્ત થઈ, સાચુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરો જેથી, કર્મો તેમજ કર્મોના હેતુઓનો નાશ કરી તમે આ દુખચક્રમાથી મુક્ત થઈ શકો [૧-૭] આ અતવાન જીવિત દરમ્યાન મૂઢ મનુષ્યો જ જગતના કામભોગોમા મૂર્છિત રહે સમજુ પુરુષે તો ઝટપટ તેમાથી વિરત થઈ, પરાક્રમ અને પુરુષાર્થપૂર્વક નિર્વાણપ્રાપ્તિનો માર્ગ હાથ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ [૧૦ ૧૨]

પરતુ, એ કર્મનાશનો માર્ગ ઘણો સૂક્ષ્મ તથા દુર્ગમ છે ઘણાય મનુષ્યો તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને ઇરાદે સન્યાસી થઈ, ભિક્ષાચર્યા સ્વીકારે છે, નગ્નાવસ્થા સ્વીકારે છે, તથા મહિના મહિનાને આતરે ખાવારૂપી કઠોર તપશ્ચર્યાઓ કરે છે પરતુ પોતાની આતર કામનાઓ નિર્મૂળ ન કરી શકતા હોવાથી, તેઓ કર્મચક્રમાથી મુક્ત થવાને બદલે, તેમા ને તેમા ગહેસાયા કરે છે મનુષ્યે પ્રથમ જ્ઞાની પુરુષોનુ શરણુ સ્વીકારી, તેમની પાસેથી યોગ્ય માર્ગ જાણી, તેમણે બતાવેના માર્ગે પ્રયત્નપૂર્વક તથા યોગયુક્ત

બની આગળ વધવું સામાન્ય માર્ગ ઉપર ચાલવામાં જ કેટલી આંટીઘૂંટી જાણવાની હોય છે ? તો પછી આ કર્મનાશના દુર્ગમ માર્ગે જતાં ગોથાં ન ખાઈ જવાય તે માટે પ્રથમ એ માર્ગના ભોમિયા પુરુષનું શરણ સ્વીકારવું જોઈએ. વળી સામાન્ય જીવનવ્યવહારમાં જેમ અનેક મુશ્કેલીઓ સહન કરવાની હોય છે તેમ જેને આત્માનું હિત સાધવું છે, તેને એ માર્ગે જતાં કેટલીય મુશ્કેલીઓનો વીરતાપૂર્વક સામનો કરવાનો હોય છે. એ બધાથી ગભરાઈ ગયે કેમ ચાલે ? તેણે તો, છાણાં થાપેલી દીવાલ જેમ છાણાં ઉખાડી નાખવાથી પાતળી થઈ જાય તેમ પોતાનાં શરીર મનના પડ વ્રતસંયમાદિથી ઉખાડી જવાથી તે બંનેને કૃશ થઈ જતાં જોવાનાં છે. એ બધું કંઈ સહેલું નથી. જે સાચો વૈરાગ્યવાન તથા તીવ્ર મુમુક્ષુ છે, સંત પુરુષોએ શાસ્ત્રોમાં બતાવેલ માર્ગને જે અનુસરે છે તથા જે કઠોર તપસ્વી છે તે જ ધૂળથી છવાયેલી પંખિણીની પેઠે પોતાનાં કર્મ ખંખેરી નાખી શકે છે; બીજું કોઈ નહીં. [૮-૯, ૧૧, ૧૩-૧૫]

આવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સાંસારિક સંબંધો છોડીને ચાલી નીકળેલા ભિક્ષુને સૌથી પ્રથમ પોતાના પૂર્વસંબંધીઓ પ્રત્યેની મમતા દૂર કરવી પડે છે. કોઈ વખત ભિક્ષા માગવા તે પોતાને ઘેર આવી ચડે છે ત્યારે તે બધાં તેને સામટાં ઘેરી લઈ વિનંતિઓ, કાકલૂદીઓ અને રુદન વગેરેથી સમજાવવા લાગે છે. વૃદ્ધ માતપિતા વગેરે તેને કરગરતાં કહે છે કે, અમને આમ અસહાય છોડી જવાને બદલે અમારું ભરણપોષણ કર; એ તારી સૌથી પહેલી ફરજ

છે તેને જતી કરીને તું શું પુણ્ય પામ કરી શકીશ' ? વળી તેઓ તેને એક જ વંશરક્ષક પુત્ર ઉત્પન્ન થતા સુધી જ ઘરમાં રહેવાનું કહીને સમજાવે છે તથા બીજી પણ ઘણી લાલચો બતાવે છે કોઈ વાર બળજબરી પણ વાપરે છે છતાં જેને જીવિત ઉપર મમતા નથી એવા ભિક્ષુને તેઓ કાંઈ કરી શકતા નથી પરંતુ સગાસંબંધીમાં મમતાવાળા અસંયમી ભિક્ષુઓ તે વખતે મોહ પામી જાય છે, અને ફરી પાછા ફરી, ધૃષ્ટતાપૂર્વક બમણા વેગથી પાપકર્મો કરવા શરૂ કરે છે । માટે બુદ્ધિમાન ભિક્ષુએ પ્રથમ પોતામાં રહેલી એ માયામમતા દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો આ મહામાર્ગમાં પરાક્રમી પુરુષો જ અંત સુધી સ્થિર રહી શકે છે [૧૬–૨]

૨

સગાસંબંધીઓમાં મમતા જેવું જ આ માર્ગમાં બીજું મોટું વિઘ્ન તે અહંકાર છે ઘણા ભિક્ષુઓ ગોત્ર વગેરેને કારણે અભિમાન કરે છે તથા બીજાનો તિરસ્કાર કરે છે પરંતુ સાચો મુનિ તો પોતાની મુક્તાવસ્થાનો પણ ગર્વ નથી કરતો તેમ, ખરો ચક્રવર્તી રાજા, સંન્યાસી થયેલા પોતાના એક વખતના દાસાનુદાસનું પણ વિના સંકોચે યથાયોગ્ય સંમાન કરે છે અહંકારપૂર્વક બીજાનો તિરસ્કાર કરવો એ પાપરૂપ છે માટે મુમુક્ષુએ, કશી વાતનું અભિમાન કર્યા સિવાય, અપ્રમત્ત રીતે, સાધુ પુરુષોએ બતાવેલ સંયમધર્મમાં[1] સમાન વૃત્તિથી અણીશુદ્ધ રહેવું

---

૧ જૈન મોક્ષસાધન સંયમપ્રધાન હોવાથી, તેને માટે 'સંયમ' અથવા 'સંયમધર્મ' એવો પ્રયોગ ઘણો આવે છે

તથા ફરનો વિચાર કરી, શરૂઆતમા ગમે તેટલી મુશ્કેલીઓ આવી પડે તોપણુ પોતાના માગમા અડગ રહીને વિચરવુ આ પ્રકારે જે સતત સયમધર્મનુ સપૂર્ણ પાલન કરી શકે છે, તથા સર્વ પ્રકારની આસક્તિ દૂર થવાથી જેની પ્રજ્ઞા સરોવર જેવી નિર્મળ બની છે, તેવો મુનિ ધર્મનો તથા પ્રવૃત્તિઓનો અંત પામી શકે છે અને જગતના પદાર્થોમા મમત્વવાળા અને પોતાની નામનાઓ તૃપ્ત ન થવાથી શોક કરતા અન્ય સંસારીઓને ઉપદેશ વડે માર્ગ બતાવી શકે છે સમારા સર્વ પ્રાણીઓને સુખદુઃખની બાબતમા પોતાની સમાન જાણી સર્વ પ્રકારની હિંસાથી વિરત થયેલો તે મુનિ, અંતકાળ પૂર્વે જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી કૃતકૃત્ય થાય છે માટે જગતના પદાર્થોને આ લોકમાં તેમજ પરલોકમા પણ દુઃખ આપનાર તથા ક્ષણભંગુર જાણી ઘ નો ત્યાગ કરી બહાર ચાલ્યા આવો પદાર્થોમા તીવ્ર આસક્તિ તથા જગતના વંદનપૂજન એ કાંગ બહુ સૂક્ષ્મ છે તથા મહાપ્રે કાઢી શકાય તેવો છે માટે બુદ્ધિશાળી પુરુષે જગતના સસર્ગનો ત્યાગ કરી, એકલા થઈ જવુ અને મનવાણીને અંકુશમા રાખી સમાધિ અને તપમા પરાક્રમી બનવુ [૧-૧૨]

પરંતુ એમ સર્વ સંબંધોનો ત્યાગ કરી એકલા ફરવુ ઘણું મુશ્કેલ છે એકલા વિચરનાર ભિક્ષુને નિર્જન સ્થાનોમા કે શૂન્ય ઘરોમા નિવાસ કરવાનો હોય છે ત્યા જમીન ઊંચીનીચી હોય ડાસમચ્છર હોય તેમજ સાપ વગેરે ભયંકર પ્રાણીઓનો પણ વાસ હોય છતા, તેણે તેથી ગભરાઈને બારણું બંધ કરી કે ઘાસ પાથરી, રસ્તો ન કાઢવો કારણ તેણે તે ભયોને જીતવાના જ છે તો જ તે એવી નિર્જન જગાઓમાં

શાંતિથી, એકાગ્રતાપૂર્વક સ્થિર થઈને ધ્યાનાદિ કરી શકે અથવા સૂર્યાસ્ત વખતે જ્યાં હોય ત્યાં ઉતારો કરવાના યતિધર્મનું પાલન કરી શકે

જ્યાં સુધી તે એકાંતમાં નિર્ભયતાથી રહી શકતો નથી, ત્યાં સુધી તે વસતીમાં કે સોબતમાં રહેવા પ્રયત્ન કરે છે અને સાધુ માટે સંગ જેવી જોખમકારક એકે વસ્તુ નથી બીજી બધી રીતે માણસ ઉચ્ચ ચારિત્ર્ય અને સંયમને પાળતો હોય, પણ જો તે સંગદોષનો ત્યાગ ન કરે તો તે તથાગત બન્યો હોય તો પણ સમાધિથી ચ્યુત થઈ જાય કારણ, સંગ એ કજિયાનું, આસક્તિનું તથા પૂર્વે ભોગવેલા ભોગોની સ્મૃતિનું કારણ છે માટે બુદ્ધિશાળી ભિક્ષુએ સંસારીઓના સંસર્ગથી દૂર રહેવું, તથા જીવિતને ક્ષણભંગુર જોઈ સર્વ પ્રકારનો પ્રમાદ દૂર કરી મોહમાયાથી રહિત થઈ સ્વચ્છંદે અનુસરવું છોડી દઈ શીતોષ્ણ વગેરે દ્વંદ્વો સહન કરી લઈ, જ્ઞાની પુરુષોએ બતાવેલા ધર્મને જ અનુસરવો [૧૩-૨૨]

વધારે શું કહેવું ? કુશળ દ્યૂતકાર જેમ ખોટા દાવ[૧] છોડી દઈ, સાચામાં સારો દાવ જ લે છે, તેમ તમે પણ સ્ત્રીસંગાદિ ગ્રામધર્મો તથા ભોગવેલા વિષયોની કામના કરવાનું મૂકી દઈ, જગતને તારનારા સંતપુરુષોએ ઉપદેશેલા સર્વોત્તમ ધર્મમાર્ગને જ અનુસરવા માંડો જેઓ મનને દૂષિત કરનારા વિષયોમાં ડૂબેલા નથી તેઓ જ સંત પુરુષોના માર્ગને અનુસરવા શક્તિમાન થાય છે માટે તમે મનના મોહને દૂર કરી, માયા, લોભ, માન ક્રોધ, પ્રમાદ કે

---

૧ મૂળ કલિ, ત્રેતા અને દ્વાપર નામના પાસા કૃતનો પાસો જ શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે

શિથિલતાનો ત્યાગ કરી, તેમજ નકામી વાતચીત, પંચપૂછ કે વાતડહાપણ વગેરે નિરર્થક પ્રવૃત્તિઓમાં વખત ખોવાનું છોડી પોતાના કલ્યાણમાં તત્પર થાઓ, ધર્માર્થ સાધવાની ઉત્કટતા વાળા બનો અને તપ વગેરેમાં પ્રબળ પુરુષાર્થ દાખવો મન વચન અને કાયા ઉપર જેણે કાબૂ મેળવ્યો નથી, તેને માટે આત્મકલ્યાણ સવાનું સહેલું નથી

મહર્ષિ જ્ઞાતપુત્ર[1] વગેરેએ જીવો ઉપરની કરુણાથી, જગતનું સંપૂર્ણ તત્ત્વ જાણી જે પરમ ધર્મમાર્ગ[2] ઉપદેશ્યો છે તે અદ્ભુત છે માટે સદ્ગુરુની આજ્ઞાનુસાર તે માર્ગ વડે આ સંસારરૂપી મહાન પ્રવાહનો અંત લાવો [૨૨–૩૨]

૩

એ જ વિષયને આગળ ચલાવતા સુધર્મસ્વામી કહેવા લાગ્યા —

કામોને રોગરૂપ સમજી, જેઓ સ્ત્રીઓથી અભિભૂત નથી થતા તેમની ગણના મુક્ત પુરુષો સાથે થાય છે જેઓ કામભોગને જીતી શકે છે તેઓ જ તેમનાથી પર વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી શકે છે પરંતુ કોઈ વીરલા મનુષ્યો જ તેમ કરી શકે છે બાકી બીજા મનુષ્યો તો કામભોગોમાં આસક્ત અને મૂઢ બની જાય છે એટલું જ નહિ, ઊલટા તેમાં બહાદુરી માને છે તેઓ માત્ર વર્તમાનકાળ જ દેખી

---

1. જ્ઞાત નામના રાજવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ મહાવીર સ્વામી

2. મૂળ સમાધિ। જૈન ગ્રંથમાં સમાધિ શબ્દ યોગના અર્થમાં નથી વપરાતો, પણ સમ્યક્ આધીયતે મોક્ષં પ્રતિ આત્મા યેન એટલે કે, જે જે સાધન વડે આત્મા મોક્ષ તરફ વ્યવસ્થિત થાય, તે બધા સાધનના અર્થમાં વપરાય છે

રોકે છે અને કહે છે કે, પરલોક કોણ જોઈ આવ્યુ છે? તેવા મનુષ્યોને ગમે તેટલુ સમજાવો પણ તેઓ પોતાના વિષયસુખો છોડી શકતા જ નથી નબળા બળદને ગમે તેટલો મારો કૂટો, પણ તે આગળ ચાલવાને બદલે ઊલટો ગળિયો થઈને બેસી પડે છે તેના જેવી દશા વિષયરમ ચાખેલા મનુષ્યની છે વિષયોમા લેશમાત્ર સુખ નથી તથા તે ક્ષણભગુર છે, એમ જાણવા છતા, તથા આયુષ્ય પણ તેવુ જ હોવા છતા તેઓ છેવટ સુધી તેમને વળગી રહે છે અને અતે, તે ભોગોને કારણે કરેલા હિંસાદિ અનેક પાપકર્મોના ફળ ભોગવવા, તેમને હીન આસુરી ગતિને પામવુ પડે છે તે વખતે તેઓ પસ્તાય છે અને વિલાપ કરે છે આવા મનુષ્યો આ ખાવા જેવા છે કારણ તેઓ જ્ઞાનીઓએ ઉપદેશેલા મોક્ષમાર્ગને જાણતા નથી તેમજ સસારનુ સત્ય સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ કરી, જેણે તેમાથા છૂટવાનો માર્ગ બતાવ્યો છે, તેવા મુનિના વચન ઉપર પણ તેમને શ્રદ્ધા નથી અનત વાસનાઓથી ઘેરાયેલા તે અધ મનુષ્યો પોતાની અથવા પોતાના જેવી બીજાની અધતાને જ જીવનભર અનુસર્યા કરી, ફરી ફરી મોહ પામ્યા કરે છે અને સસારચક્રમા ભટક્યા કરે છે [૨–૧૨]

માટે, વિવેકી પુરુષે ગૃહસ્થાશ્રમ દરમ્યાન પણ પોતાની યોગ્યતાનુસાર અહિંસાદિ વ્રતો પાળવા પ્રયત્ન કરવો અને જેને મહાપુરુષોએ કહેલા ઉપદેશને સાભળી સત્ય માર્ગ ઉપર શ્રદ્ધા જન્મી છે તેણે તો પ્રવ્રજ્યા લઈ મોક્ષપ્રાપ્તિ અર્થે જ સર્વતોભાવે પ્રયત્નશીલ બનવુ તથા તેમા સ્થિર થવુ તેણે તો ગગદ્વેષાદિનો ત્યાગ કરી, મન વચન અને કાયાને સયમમાં રાખી, નિરતર પરમાર્થપ્રાપ્તિમાં જ મચ્યા રહેવુ

કારણ મૂઢ મનુષ્ય જ સાંસારિક પદાર્થો અને સંબંધીઓને પોતાનું શરણ માની તેમાં બંધાઈ રહે છે તે જાણતો નથી કે, અંતે તો તે બધાને છોડી એકલા જ જવાનું છે તથા પોતાનાં કર્મોનાં વિષમ પરિણામો ભોગવતા, દુઃખથી પીડાઈ ૪ મેશાં આ યોનિચક્રમાં ભટકવું પડવાનું છે પોતાનાં કર્મો ભોગવ્યા વિના કોઈનો છૂટકો જ નથી અને દરેકને તેના કર્મો અનુસાર જ દશા પ્રાપ્ત થાય છે માટે જાગૃત થાઓ! વર્તમાન કાળ એ જ એકમાત્ર તક છે અને બોધપ્રાપ્તિ સુલભ નથી માટે આત્મકલ્યાણ રારુ તીવ્રતાથી કમર કસો ત્રણે કાળના સંતપુરુષો ભારપૂર્વક એ જ વસ્તુ કહેતા આવ્યા છે તથા વિશાલા નગરીના નિવાસી જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન મહાવીરે પણ એ જ કહ્યું છે સર્વ પ્રકારે[1] હિંસાદિ પાપકર્મોથી રહિત થાઓ આત્માના કલ્યાણમાં તત્પર બનો, અને ફળની કામના રાખ્યા વિના સંયમધર્મમાં પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરો એ જ માર્ગે અનંત પુરુષો સિદ્ધિ પામ્યા છે અને બીજા પણ પામશે[2] [૧૩-૨૦]

એમ કહી શ્રીસુધર્મા બોલ્યા

૧ મન, વાણી અને કાયાથી તથા કરવાથી, કરાવવાથી કે અનુમતિ આપવાથી

૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૧

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ નં૦ ૧ આ અધ્યયનનો ઉપદેશ ઋષભદેવે પોતાના ૯૮ પુત્રોને આપ્યો હતો એમ ટીકાકાર જણાવે છે ઋષભદેવ સો પુત્રોને રાજ્ય વહેંચી આપી, સાધુ થયા હતા તેમાંથી ભરતે ચક્રવર્તી થવા પોતાના બધા ભાઈઓને પોતાને તાબે થવા જણાવ્યું ત્યારે ૯૮ ભાઈઓ પિતાની સલાહ લેવા ગયા તે વખતે ઋષભદેવે તેમને સાંસારિક કામનાઓથી પર વસ્તુનો ઉપદેશ આપી, તેમને સંસારથી વિમુખ કર્યા એટલે તે સંન્યાસી થયા ૯૯ મા ભાઈ બાહુબલિએ ભરતનું કહેણ સ્વીકાર્યું નહીં અને તેને હરાવ્યો પરંતુ પાછો તે પણ બીજા ભાઈઓની પેઠે સંન્યાસી થયા, એટલે ભરત પૂર્ણ ચક્રવર્તી થયો

અધ્યયન ૩ જુ

જુદા જુદા વિઘ્નો

૧

શ્રીસુધર્મસ્વામી આગળ કહેવા લાગ્યા

ઘણા લોકો આવેશમાં આવી જઈ પ્રથમથી કશી મુશ્કેલીઓનો વિચાર કર્યા વિના ભિક્ષુજીવન સ્વીકારી બેસે છે પછી, જ્યારે એક પછી એક મુશ્કેલીઓ આવતી જાય છે, ત્યારે તેઓ હતાશ થઈ જાય છે તથા ઢીલા થઈ બેસી પડે છે ઘણા ભિક્ષુઓ હેમંતની ટાઢ કે ગ્રીષ્મનો તાપ દેખી ગભરાઈ જાય છે જ્યારે કેટલાક ભિક્ષા માગવા જતા ખિન્ન થઈ જાય છે શેરીઓમાં કરડકણા કૂતરા તેમને જોઈ કરડવા દોડે છે તથા ઘણા અસંસ્કારી લોકો તેમને ગમે તેવા શબ્દો નભાવી તેમનો તિરસ્કાર કરે છે તેઓ કહે છે કે 'કામ કરવું પડે એટલે સાધુ થયા! વળી બીજાઓ તેમને નાગડા ભિખારા અધમ મૂંડિયા ખસિયલ ગંદા કે અપશુકનિયા કહીને ગાળો ભાંડે છે

તે વખતે નબળા મનનો ભિક્ષુ ઢીલો થઈ જાય છે વળી જ્યારે ડાંસમચ્છર કરડે છે, અને ઘાસની અણીઓ ખૂંચે છે, ત્યારે તેને પોતાના ભિક્ષુજીવનની સાર્થકતા વિષે જ શંકા આવે છે 'કદાચ પરલોક જેવું કાંઈ જ ન હોય અને મરણ એ જ બધાનો અંત હોય તો!' બીજા કેટલાક, વાળ ચૂંટાવવા પડતા હોવાથી ત્રાસી જાય છે અથવા બ્રહ્મચર્ય પાળી ન શકવાથી હારી જાય છે વળી કોઈ વાર ભિક્ષુ ફરતા ફરતા સરહદના ભાગોમાં જઈ ચડે છે, તો ત્યાંના લોકો તેને જાસૂસ કે ચોર સમજી પકડે છે અને મારે છે તે વખતે ગુસ્સામાં પતિને છોડી ચાલી નીકળેલી સ્ત્રીની પેઠે તે ઘેર પાછો ફરે છે! આ બધાં વિઘ્નો અનંત બહુ કઠોર છે તથા દુઃસહ છે, છતાં તેમનાથી ગભરાઈ પાછા ભાગવાને બદલે ધીરજથી તેમને સહન કરતાં શીખવું જોઈએ

૨

વળી પોતાનાં નાજુક સ્નેહબંધનો તોડતાં પણ નવા ભિક્ષુને ઓછી મુશ્કેલી નથી પડતી તેને ભિક્ષા માગતો આવેલો દેખી, સગાંસંબંધીઓ તેને ઘેરી લઈ વિલાપ કરવા માંડે છે કે "હે તાત! અમે તને ઉછેરી મોટો કર્યો, હવે તું અમારું ભરણપોષણ કર તેમ કરવાને બદલે તું અમારો ત્યાગ કેમ કરે છે? વૃદ્ધ માતાપિતાનું ભરણપોષણ કરવું એ તો આચાર છે તેનો ત્યાગ કરવાથી તને ધર્મ શી રીતે પ્રાપ્ત થશે? તારા વડીલો મીઠી જીભના છે, તારા પુત્રો હજુ બાળક છે, તારી સ્ત્રી પણ જુવાન છે રખે તે અવળે માર્ગે ચડી જાય! માટે

હે તાત ! તુ ઘેર પાછો ચાલ તારે હવે કાંઈ કામ નહી કરવુ પડે અમે બધા તને મદદ કરીશુ તારૂ દેવુ અમે વહેચી લીધુ છે અને વેપારધધા માટે તારે ફરી પૈસા જોઈતા હશે તો પણ અમે આપીશુ માટે એક વાર તુ પાછો ચાલ. પછી તને ન ફાવે તો ભલે પાછો ચાલ્યો જજે એમ કરવાથી તારા શ્રમણપણાને વાધો નહી આવ આ બધુ સાભળી, સ્નેહીઓના દુસ્તર સ્નેહબધમા બધાયેલો નબળો મનનો માણસ ઘર તરફ દોડવા માડે છે અને તેના સબધીઓ પણ એક વાર તે હાથમા આવ્યો એટલે તેને ચારે બાજુથી ભાગવિલાસમા જકડી લઈ પળ વાર વીલો મૂકતા નથી

આ ઉપરાત બીજા પણ ઘણા પ્રલોભનો છે કોઈ પવિત્ર જીવન ગાળનારા ઉત્તમ સાધુને જોતા જ રાજાઓ અમાત્યો તથા બ્રાહ્મણક્ષત્રિયો તેને ઘેરી લઈ વળે છે અને સત્કારપૂર્વક તેને પોતાને ત્યા નિમત્રણ આપે છે તેઓ કહે છે, 'હે મહર્ષિ ! અમારા આ રથવાહન, સ્ત્રી અલકાર, શય્યા વગેરે સર્વ પદાર્થો આપના જ છે આપ કૃપા કરી તેમનો સ્વીકાર કરો જેથી અમારુ કલ્યાણ થાય અમારે ત્યા પધારવાથી આપના વ્રતનો ભગ નહી થાય તે ઉપરાત, હવે આપે ઘણી તપશ્ચર્યાઓ કરી છે હવે આવા પદાર્થોનો સ્વીકાર કરવાથી આપને દોષ નહિ લાગે " આવુ સાભળી પરાણે ભિક્ષુજીવન ગાળતા તથા તપશ્ચર્યાથી કટાળેલા નબળા લોકો ટેકરાવ ચડતા ઘરડા બળદની પેઠે અધવચ બેસી પડે છે અને કામભોગોથી લોભાઈ, સસાર તરફ પાછા ફરે છે

૩

વળી કેટલાક ભિક્ષુઓ પહેલેથી જ આત્મવિશ્વાસ વિનાના હોય છે સ્ત્રીઓ વગેરેથી કે ગરમ પાણી પીવા વગેરેના કડક નિયમોથી પોતે ક્યારે હારી જશે, તેનો ભરોસો એમને નથી હોતો તેઓ પ્રથમથી જ, તેવો પ્રસગ આવે ત્યારે આજીવિકામા વાધો ન આવે તે માટે, વૈદક, જ્યોતિષ વગેરે ગુજરાનના સાધન શોધી રાખે છે આવા માણસોથી કાઈ જ થઈ શકતુ નથી કારણ, મુશ્કેલી આવે ત્યારે તેની સામે ઝૂઝવાને બદલે તેઓ પહેલેથી શોધી રાખેલા બચાવના સાધનોનો આશરો લઈ બેસી જાય છે મુમુક્ષુએ તો પ્રાણ હાથમા લઈ નિશકતાથી અડગપણે પોતાના માર્ગમા આગળ વધવુ જોઈએ [૧ ૭]

ભિક્ષુને વળી ભિન્ન ભિન્ન આચારવિચારવાળા પરતીર્થિકોના આક્ષેપોનો[૧] પણ સામનો કરવાનો હોય છે તે વખતે પોતાના માર્ગમા દૃઢ નિશ્ચય વિનાનો ભિક્ષુ ગભરાઈ જાય છે અથવા શકિત બની જાય છે

પરતીર્થિકો દ્વેષથી તેને ઉતારી પાડવા તેના આચારવિચાર વિષે ગમે તેવા આક્ષેપો કરે છે તે વખતે બુદ્ધિશાળી ભિક્ષુએ ગભરાયા વિના ચિત્તને સ્વસ્થ રાખી, અનેક ગુણોથી યુક્ત એવી યુક્તિસગત વાણીથી તેમનો રદિયો આપવો કેટલાક પરતીર્થિકો જૈન ભિક્ષુઓ સામે એવો આક્ષેપ કરે છે કે, 'તમે લોકો પોતાના સઘનો કોઈ ભિક્ષુ માંદો પડે ત્યારે, તેને માટે ભિક્ષા માગી લાવી તેને ખવરાવો છો એટલે તમે એકબીજામા આસક્તિવાળા તથા

૧ બીજા તીર્થ–ધર્મમાર્ગ–ને અનુસરનાર, પરવાદી

એ બીજાને પરાધીન છો. તે વખતે તેમને જવાબ આપવા કે, 'તમે તો તેથી પણ ભૂંડું કરો છો. કેમકે, તેવે વખતે તમે ગૃહસ્થીઓ પાસે મા ! માણસને ઉદ્દેશીને ભોજન તૈયાર કરાવી મંગાવો છો અને તેમના જ વાસણોમાં આરોગો છો ! આમ પોતાને માટે ખાસ તૈયાર કરેલું નિષિદ્ધ અન્ન ખાવું સારું કે પોતાના સાથીએ ગૃહસ્થો પાસેથી વધ્યુંઘટ્યું માગી આણેલું નિર્દોષ ભોજન ખાવું સારું ?' તેઓને આમ મચોટ ગયા મળે છે ત્યારે તેઓ આગળ બોલી શકતા નથી. પછી તેઓ ગાળાગાળી કરવા લાગે છે. પણ ડાહ્યા ભિક્ષુએ સ્વસ્થ રહી, સામો વાદી તપી ન જાય તે રીતે તેને શાંતિથી યોગ્ય જવાબ આપવો. [૮–૧૮]

૪

બીજા કેટલા પરતીર્થિકો એવો આક્ષેપ કરે છે કે, બીજ ધાન્ય વગેરે ખાવામાં તેમજ ઠંડું પાણી પીવામાં[1] એવો તે શો બાધો છે કે તમે તેમનો ત્યાગ કરો છો ? વિદેહનો રાજા નમિ તેમજ રામગુપ્ત વગેરે બીજ–ધાન્યાદિ ખાતા હોવા છતાં સિદ્ધિ પામ્યા હતા. તેમજ બાહુક તથા નારાયણ ઋષિ ઠંડું પાણી પીતા હતા અને અસિત, દેવિલ, દ્વૈપાયન અને પારાશર વગેરે તો[2] ઠંડું પાણી, બીજ ધાન્ય ઉપરાંત લીલોતરી વગેરેનો ઉપયોગ કરતા હતા છતાં મુક્તિ

૧ જૈન આચારમાં ગરમ કરી નિર્જીવ કરેલું તથા બીજાએ પોતાના ઉપયોગમાં લીધેલું પાણી વાપરવાનો જ વિધિ છે. તેમજ ઊગવાની શક્તિ હજુ જેમની નાશ નથી પામી તેવા ધાન્ય વગેરે પદાર્થોનું ભિક્ષાન્ન ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ છે. સામાન્ય રીતે ત્રણ વર્ષ બાદ બીજની ઉત્પાદક શક્તિ નાશ પામી જાય છે એમ મનાય છે.

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧

પામ્યા હતા તો પછી એ બધા પદાર્થોનો ત્યાગ કરી, તમે શા માટે દુ:ખ વેઠો છો ?" [૧-૫]

તે જ પ્રમાણે બીજા કેટલાક એવો આક્ષેપ કરે છે કે, "સુખ વળી દુ:ખકર સાધનોથી પ્રાપ્ત થતું હશે ? તો પછી તમે લોકો આત્યંતિક સુખની પ્રાપ્તિ માટે આવાં દુ:ખકર કઠોર સાધનો શા માટે આચરો છો ? આ તે તમારો કેવોક અવળો માર્ગ છે ?" [૬-૭]

તેમના જેવા જ બીજા વળી કહે છે, "સ્ત્રીઓ સાથે કામભોગ ભોગવવામાં શો દોષ છે કે તમે તેનો ત્યાગ કરો છો ? તેમાં કોઈને પીડા નથી થતી કે કાંઈ પાપ ચોટતું નથી પણ બેઉને શાંતિ થાય છે" [૮-૧૨]

પરંતુ મહાનામી નાસ્તિક પુરુષોના આવા શબ્દો સાંભળી, ડાહ્યા ભિક્ષુએ ડામાડોળ થઈ જઈ પોતાના સાધનમાર્ગ વિષે અશ્રદ્ધાળુ ન બની જવું. જગતમાં વિવિધ માન્યતાવાળા તથા વિવિધ આચારવાળા પુરુષો પોતાને શ્રમણ કહેવડાવતા ફરે છે. તેમના આવા લોભાવનારા કે આક્ષેપ કરનારા શબ્દો સાંભળીને ગૂંચવાઈ ન જવું. માત્ર વર્તમાન સુખોમાં જ રાચતા તે મૂર્ખ લોકો જાણતા નથી કે આયુષ્ય અને જુવાની તો ક્ષણભંગુર છે. અંતકાળે તે લોકો જરૂર પસ્તાય છે. માટે બુદ્ધિશાળી પુરુષે તો, વખત છે ત્યાં સુધી, પ્રબળ પુરુષાર્થથી વૈતરણી જેવા એ દુસ્તર કામભોગોમાંથી નીકળી જઈ, સંત પુરુષોએ ઉપદેશેલા માર્ગ અનુસાર સંસારપ્રવાહથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવો. જેઓ કામભોગોનો તથા પૂજન સત્કારની કામનાનો ત્યાગ કરી શક્યા છે, તેઓ જ

આ મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિત થઈ શકાય છે, એ યાદ રાખવું [૧૩-૧૭]

આવા આના આંતર બાહ્ય અનેક વિઘ્નો અને પ્રલોભનો મુમુક્ષુના માર્ગમાં આવી પડે છે તે બધાને પ્રથમથી સમજી લેનાર ભિક્ષુ તે બધા અચાનક આવી પડે ત્યારે ગભરાતો નથી બાકી ઘણા કાચા ભિક્ષુઓ, એ બધા વિઘ્નો દેખ્યા નથી હોતા ત્યાં સુધી પોતાને મહા શૂર માન્યા કરે છે, પણ પછી પ્રથમ વિઘ્ને જ બેસી પડે છે — કૃષ્ણને જોયા નહોતા ત્યાં સુધી શિશુપાળ પોતાની બહાદુરીનો ગર્વ કરતો હતો તેમ પરંતુ જેઓ આ બધા વિઘ્નોને પ્રથમથી જાણી લઈ, પ્રસંગ આવ્યે તેમની સામે પ્રાણાંત સુધી ઝૂઝે છે, તેઓ જ વણકમી નાવિકોની પેઠે આ સંસારરૂપી દુસ્તર સમુદ્રને અંતે તરી જાય છે [૧૮]

આટલું કહી શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ નં ૧ નમિ રાજા અને ઇદ્રનો સંવાદ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર અ ૯ મા આવે છે ત્યા નમિને રાજર્ષિ કહેલા છે, તથા વિદેહ દેશના રાજા હોવાથી તે વૈદેહી પણ કહેવાય છે, એમ ટીકાકારે ત્યા જણાવ્યું છે ઋગ્વેદમા નમિ ઋષિને ઇદ્રે સહાય કર્યાનો ઉલ્લેખ છે (મંડળ ૧ સૂ ૨૦, મ ૯) મહાભારતમા અનુશાસન પર્વના ૧૪ મા અધ્યાયમા 'નિમિ' નામના 'તપોધન'નો ઉલ્લેખ છે ભાગવત ૯ ૧૩મા ઇક્ષ્વાકુવંશીય 'નિમિ'નું વૃત્તાંત છે તેને ત્યા વિદેહ, જનક, અને મિથિલ પણ કહ્યો છે રામગુપ્તને ટીકાકાર રાજર્ષિ કહે છે જેકોબી તે રામ હોવાનો તર્ક કરે છે બાહુકનો ઉલ્લેખ મહાભારત (વન ૭૩) મા નળના બીજા નામ તરીકે આવે છે નારાયણને ટીકાકાર મહર્ષિ કહે છે વિકમોર્વશીયમા તેમનો ઉલ્લેખ છે અસિત અને દેવલ એ બે નામો મહાભારતમા તથા ગીતામા એકસાથે આવે છે (આદિ ૫૩-૮, સભા ૪-૧૬, ૧૧-૨૪ શાતિ ૨૩૬-૫ ૨૮૧-૧, ગીતા અ ૧૦-૧૩) દેવલ સ્મૃતિમા મહર્ષિ તરીકે તેમનું એકતાનું નામ પણ આવે છે અસિત દેવલ એ એક જ નામ હોય એવો સભવ છે

વ્યાસમુનિનું બીજુ પ્રસિદ્ધ નામ તે દ્વૈપાયન મહાભારત આદિ ૬૪મા તેમની ઉત્પત્તિનું વર્ણન આવે છે પારાશરની હકીકત મહાભારત આદિ ૧-૪મા વિગતવાર આવે છે

અધ્યયન ૮ મું

સ્ત્રીપ્રસંગ

૧

શ્રી સુધર્મસ્વામી આગળ કહેવા લાગ્યા

માતાપિતા વગેરે કુટુંબીઓનો તથા કામભોગોનો ત્યાગ કરી પોતાના કલ્યાણ માટે તત્પર બની નિર્જન સ્થાનમાં જ રહેવાનો સંકલ્પ કરનાર ભિક્ષુને ભિક્ષા તથા ઉપદેશાદિ પ્રસંગે નારીઓ તરફથી અનેક વિઘ્નો આવવાનો સંભવ છે. તે વખતે પ્રમાદી બનવાથી તે પોતામાં રહેલી સંયમને ગુમાવે છે. તે પ્રસંગ કેવા હોય અને ભિક્ષુનું શીલ કેવી રીતે ભ્રષ્ટ થાય છે

કેટલીક ધૂર્ત કુશીલ સ્ત્રીઓ તેવે વખતે ભ્રમણ કરતા ભિક્ષુને ભરમાવવા અનેક પ્રપંચ કરે છે. તેઓ જાણે છે કે ભિક્ષુ તેઓનું આમંત્રણ સ્વીકારશે નહિ તેથી પોતાની પાસે આવવા માટે અનેક બહાનાં કાઢી તેવું આમંત્રણ પ્રપંચથી કરે છે [૧-૩] તેઓ ભિક્ષુની પાસે બેસી

સજ્જ થઈ, તેની પાસે આવીને કહે છે હે ભિક્ષુ ! હું સંસારથી વિરક્ત થઈ ગઈ છુ માટે મને ધર્મોપદેશ આપો [૨૫] ત્યારબાદ, સુતાર જેમ રથના પૈડાને ધીમે ધીમે ગોળ બનાવે છે તેમ તે સ્ત્રીઓ તે જાણે નહીં તેવી રીતે, તેને લોભાવતી જાય છે પછી પાશમાં બંધાયેલા મૃગની પેઠે, તે ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે પણ તેમનામાંથી છૂટી શકતો નથી [૯] પરિણામે, અગ્નિ પાસે મૂકેલો લાખનો ઘડો જેમ ઓગળી જઈ નાશ પામે છે, તેમ તેમના સહવાસથી તે વિદ્વાન ભિક્ષુ પોતાના સમાધિ યોગથી ભ્રષ્ટ થઈ, નાશ પામે છે [૧૬-૨૬]

વિષમિશ્રિત દૂધ પીનારની જેમ અંતે તે ભિક્ષુ ઘણો પસ્તાય છે માટે પ્રથમથી જ ભિક્ષુએ સ્ત્રીઓ સાથેના પ્રસંગનો ત્યાગ કરવો ભલે ને પુત્રી હોય, પુત્રવધૂ હોય, પ્રૌઢા હોય કે નાની કુમારી હોય, તોપણ તેણે તેનો સંસર્ગ ન કરવો તથા કોઈ પણ કારણે તેમના નિકટ પ્રસંગમાં અવાય તેવી રીતે તેમના ઓરડાઓમાં કે ઘરોમાં એકલા ન જવું [૯-૧૩] કારણ, સ્ત્રીસંગ કરી ચૂકેલા તથા સ્ત્રીચરિત્રના અનુભવી બુદ્ધિશાળી પુરુષો પણ સ્ત્રીઓનો સંસર્ગ રાખવાથી થોડા જ વખતમાં ભ્રષ્ટ થઈ, દુરાચારીઓની કોટીના બની જાય છે [૧૨, ૨૦]

પછી તો હાથપગ કાપો, ચામડી અને માંસ ઉતરડી નાખો, જીવતા અગ્નિમાં શેકો, શરીર છેદી છેદીને ઉપર તેજાબ છાંટો કાન અને નાક કાપી નાખો, કે ડોકું ઉડાવી દો, પણ તેઓ તેમનો સંગ છોડી શકતા નથી તેઓ પરસ્ત્રીસંગ કરનારને થતી બધી સજાઓ સાંભળતા છતાં, તથા કામ-

શાસ્ત્રોમાં કુટિલ સ્ત્રીઓના હાવભાવ તથા તેમનું માયાવીપણું જાણવા છતાં અને હવેથી નહીં કરીએ એવા સંકલ્પો કરવા છતાં એ અપકર્મ કર્યા જ કરે છે [૨૧-૨૪]

તેવા ભિક્ષુ બહારથી તો સદાચરણની અને મોક્ષમાર્ગની વાતો બમણા જોરથી કર્યા કરે છે ; પણ દુરાચરણનું જોર છૂપમાં હોય છે ! છતાં, તેમનું સાચુ સ્વરૂપ અંતે પ્રગટ થયા વિના રહેતું નથી તે વખતે તે સાચી વાત કબૂલ કરવાને બદલે ઊલટા પોતાની નિર્દોષતાના બણગાં ફૂંકે છે અને એવું હીન કર્મ તે હું કરું ? એમ કહી ઉપરથી ગ્લાનિ બતાવે છે કોઈ વાર ઉઘાડેછોક પકડાઈ જાય તો તે કહે છે, " હું કાંઈ પાપ નહોતો કરતો, તે તો મારા ખોળામાં સૂઈ રહી હતી !' આમ એ મૂર્ખ માણસ આબરૂ સાચવવા જૂઠું બોલી, બેવડું પાપ કરે છે માટે પ્રથમથી જ સ્ત્રીઓના નિકટ પ્રસંગમાં આવવું નહીં એ પ્રથમ બુદ્ધિલક્ષણ છે [૧૭-૧૮ ૨૮-૨૯]

૨

એક વાર તેવા પ્રસંગમાં આવી કોઈ સ્ત્રીના પ્રેમમાં પડ્યા પછી તેવા ભોગેચ્છુ ભિક્ષુઓની શી દશા થાય છે તેના નમૂના તરીકે ભિક્ષુના ગૃહસંસારનું વર્ણન હું કહું છું તે તમે સાંભળો અને એ બધું કંઈ કલ્પિત નથી પણ સ્ત્રીઓમાં ફસાયેલા ઘણા ભિક્ષુઓએ ખરેખર કરેલું છે !

જ્યાં સુધી ભિક્ષુ પોતાના વશમાં આવ્યો નથી હોતો, ત્યાં સુધી તો સ્ત્રી તેને અત્યંત સ્નેહ દર્શાવતી કહે છે " હે ભિક્ષુ, હું તમારી પ્રિયતમા હોવા છતાં, હું સંસારી હોવાને કારણે જ તમે મારી સાથે સહવાસ ન કરી શકતા હો તો

હું મારા કેશ ટૂંપાવી નાખી સાધ્વી બનવા તૈયાર છું પરંતુ મને મૂકીને ક્યાંય ચાલ્યા ન જશો' પણ પછી જ્યારે તે ભિક્ષુ બરાબર પોતાને વશ થાય છે, ત્યારે તે સ્ત્રી તેનો તિરસ્કાર કરવા માંડે છે તથા પોતાના ઘરસંસારમાં બધાં કામ તેની પાસે કરાવવા લાગે છે તેને નર્યું ભિક્ષાન્ન ભાવે નહીં એટલે તે શાક રાંધવા તપેલી, શાક તથા બળતણની વ્યવસ્થા કરવાનું તેને કહે છે પોતાનાં એઠાં વાસણ પણ તેની પાસે જ મંજાવરાવે છે તથા પગચંપી પણ કરાવે છે તેને માટે ગંધ, રંગેલાં વગેરે પાથીં, અન્નવસ્ત્ર તથા (વાળ ટૂંપાવવાનું સહન ન થતું હોવાથી) હજામની જોગવાઈ પણ તેને જ કરવી પડે છે [૧-૬]

આ તો સાધ્વી બનેલી સ્ત્રી સાથેના ગૃહસંસારની વાત થઈ પણ જો તે ભિક્ષુ ગૃહસ્થી સ્ત્રી સાથે જ બંધાઈ જાય છે, તો તો પછી તેને માટે લાવવાની વસ્તુઓનો પાર નથી રહેતો સવારમાં જ દાંત સાફ કરવાનું મંજન, નાહવા માટે લોધ્રચૂર્ણ તથા આમળાં, માથે ઘસવાનું તેલ, હોઠે લગાડવાનું નંદીચૂર્ણ અંબોડે પહેરવા લોધ્રકુસુમ, નાના વાળ ટૂંપવાનો ચીપિયો, વાળ ઓળવાનો દાંતિયો, વેણી બાંધવાની ઊનની દોરી, તિલક કરવાની અંજનની સળી તથા કંકુ અને કાજળ પછી પહેરવાનાં વસ્ત્રો અને આભૂષણ ત્યાર બાદ ખાવાપીવાની તથા તેનાં સાધનોની જોગવાઈ ઘડો, તપેલી, શાકપાન, અનાજ, સૂપડું ખાંડણિયો વગેરે, અને ખાધા બાદ જોઈતાં સોપારી તથા તંબોળ તે ઉપરાંત છત્રી, મોજડિયો, સીવવાના સોયદોરા, કપડાં ધોવા માટે કુંડી તથા ખાર અને કપડાંનો રંગ ઝાંખો થાય એટલે તેમને અવારનવાર રંગાવવાની વ્યવસ્થા પણ કરવાની સંગીત

માટે વીણા વગેરે વાદ્ય તથા વર્ષાકાળ આવે ત્યારે ઘર અનાજ નવી દોરીઓવાળો ખાટલો તથા કાદવમાં પગ ન પડે માટે પહેરવાની પાવડીઓ વગેરે પણ ખરાં જ! [૭–૧૫]

એમ કરતાં કરતાં તે ગર્ભિણી થાય, એટલે તો તેના દોહદોનો પાર ન રહે તે બધા પણ તેણે નાકે દમ આવે તોય પૂરા કરવાના પછી જ્યારે દંપતીજીવનના ફળરૂપ પુત્ર ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તો તે ભિક્ષુમાં અને ભાર વહેનાર ઊંટમાં કશો તફાવત જ રહેતો નથી તેની સ્ત્રી વારંવાર તેનો તિરસ્કાર કરી, છોકરાને રમાડવાનું તથા સંભાળવાનું કહ્યા કરે છે તથા કોઈ વાર ગુસ્સે થઈ, તેને ફળી દેવાનું પણ કહે છે! રાતે પણ તેને ઊંઘમાંથી ઊઠીને પુત્રને હાલરડાં ગાઈ ઊંઘાડવો પડે છે અને શરમ આવતી હોય છતાં, સ્ત્રીને ખુશ કરવા તેનાં લૂગડાં ધોવાં પડે છે [૧૫–૧૭]

આમ ભોગોને માટે સ્ત્રીઓને વશ બનેલા ઘણા ભિક્ષુઓએ કરેલું છે માટે ડાહ્યા પુરુષે સ્ત્રીઓની શરૂઆતની લોભાવનારી વિનંતિઓ તરફ લક્ષ આપી તેમનો પરિચય કે સહવાસ ન વધારવો સ્ત્રી સાથેના કામભોગો એ હિંસાપરિગ્રહાદિ સર્વ મહાપાપોના કારણ છે એમ જ્ઞાની પુરુષોએ કહ્યું છે એ ભોગો ભયરૂપ છે અને કલ્યાણથી વિમુખ કરનારા છે માટે નિર્મળ ચિત્તવાળા બુદ્ધિમાન ભિક્ષુએ તો આત્મા સિવાયના સર્વ પર પદાર્થોની કામનાનો ત્યાગ કરી મન વચન અને કાયાથી સર્વ સ્પર્શો સહન કરતા કરતા મોક્ષ પામતા સુધી વીરભગવાને બતાવેલા માર્ગને અનુસરવું [૧૮–૨૨]

આમ કહી શ્રીસુધર્મસ્વામી થોભ્યા

અધ્યયન ૫

પાપનું ફળ

મે [સુધર્માએ] એક વાર મહર્ષિ કેવલી મહાવીરને પૂછ્યું હતું 'હે મુનિ! અજ્ઞાનીઓની નરકમાં શી દશા થાય છે? ત્યાં કેવા પ્રકારનાં દુઃખ હોય છે? હું એ જાણતો નથી, તો તે મને કહો' [૧]

એટલે તીવ્રબુદ્ધિ કાશ્યપે જવાબ આપ્યો, 'સાંભળ દુષ્કર્મીઓ દીન બનીને કેવાં અપાર દુઃખો ભોગવે છે, તે હું કહું છું પોતાના જીવને અર્થે પાપકર્મો કરનારા મંદબુદ્ધિ ક્રૂર લોકો, પોતાના સુખને કારણે પ્રાણીઓની છડેચોક હિંસા કરનારા, તેમને વિવિધ રીતે રિબાવનારા, ચોરી કરનારા જરા પણ સંયમધર્મ નહિ રાખનારા ને ધૃષ્ટતાપૂર્વક નિરંતર પ્રાણીવધ કર્યે જનારા — આવા આવા દુષ્કર્મી અજ્ઞાની લોકો નરકગામી બને છે [૨-૫]

"ત્યાંના નરક-દેવો[1] મારો કાપો ચીરો બાળો" એવી ગર્જનાઓ કરતા હોય છે. બિચારા નરકગામીઓ આ સાંભળતાં ભયથી બેબાકળા બની ક્યાંક નાસવા ચાહે છે, પણ તેમને માર્ગેય મળતો નથી, અને અવશ બની ત્યાંના તાપોથી દાઝતા ને ચીસો પાડતા, ત્યાં જ લાંબા કાળ સુધી બળ્યા કરે છે. [૬-૭]

હે વત્સ! અસહ્ય દુઃખ દેનારી એવી નરકની વૈતરણી નદી વિષે તેં સાંભળ્યું છે? અસ્ત્રાની ધાર જેવા કારી નીરવાળી એ નદી પાર કરતા આ નરકગામીઓને ત્યાંના દૂતો ભાલા ને બાણો ભોંકી ભોંકીને ધકેલે છે, અને ક્યાંક રાહત મેળવવા વચ્ચે થોભે તો તેમને શૂળ ને ત્રિશૂળથી પાછા ગોદાવે છે. [૮-૯]

'અને આ વૈતરણી જેવાં દુઃખદાયીનાં તો અનેક સ્થાનો ત્યાં પડેલાં છે. દુર્ગંધ, તાપ, અગ્નિ, અંધકાર અને અનેકવિધ શસ્ત્રાસ્ત્રોનો માર — આવાં નર્યાં રિબાવવાનાં જ સાધનોથી ભરપૂર એવાં એ સ્થાનોમાં આ જીવોને રિબાવ્યા જ કરવામાં આવે છે. કોઈ નગરની કતલ ચાલતી હોય તેમ ત્યાંથી સતત્ અતિશય દુઃખી ચીસો સંભળાયા જ કરે છે. નરક-દેવો પાપીઓને તેમનાં કર્યાં પાપો યાદ દઈ દઈને માર્યે જાય છે. અને બિચારા જીવોને એ માર અને એ ત્રાસસામગ્રીમાં નિરંતર જાતે ને એકલા જ સડવું પડે છે. કોઈ તેમને ત્યાં બચાવી પણ શકતું નથી. અનેક પાપો એકઠાં

૧ મૂળમાં આ દેવો માટે પરમ અધાર્મિક, અસાધુકર્મ, ક્રૂરકર્મ, વગેરે શબ્દો છે.

કરનારા એ અનાર્યોને, પોતાની બધી ઇષ્ટ અને પ્રિય વસ્તુઓથી વિખૂટા પડી, આવા અત્યંત દુર્ગંધયુક્ત, બીડથી ભમકતાં, ચીતરી ચડે એવાં ને માગપરુથી અસહ્ય એવા નરકસ્થાનોમા લાખો કાળ કાઢવો પડે છે અને પૂર્વના વૈરી હોય એમ, પેલા નરક-દેવો ક્રોધ કરી કરીને એમના શરીર પર શસ્ત્રાસ્ત્રનો મારો ચલાવ્યે જાય છે હે આયુષ્યમાન ! એવુ વિકરાળ ત્રાસસ્થાન આ નરક છે પૂર્વે જેવુ કર્યું હોય તેવુ પરલોકમા સાથે આવે છે પાપીઓને ભાગ આવા નરકમા સહવાનુ હોય છે

હે આયુષ્યમાન ! બુદ્ધિમાન મનુષ્ય આ જાણીને સમસ્ત વિશ્વમા કોઈની હિંસા નહિ કરે પણ સંસારને વશ ન થતા, સર્વ પ્રકારે પરિગ્રહબુદ્ધિ છોડીને સાચા સિદ્ધાંતનુ શરણ લઈ પરમ બોધને પામશે પશુ પક્ષી દેવ મનુષ્ય સઘળા આ કર્મફળના ચક્રમા રહેલા છે, એ જાણીને, મતિમાન મનુષ્યે મરણ પર્યંત સંયમધર્મ આચરવાનો બોધ લેવો ”

આમ કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

ક્ષત્રિયોમાં દંતવક્રની[1] પેઠે, દાનોમાં અભયદાનની પેઠે, સત્ય વચનોમાં પારકાને પીડા ન ઉપજાવનાર વચનની પેઠે, તપોમાં બ્રહ્મચર્યની પેઠે, વધુ જીવનારાઓમાં લવસત્તમ દેવોની[2] પેઠે, સભાઓમાં સુધર્માની[3] સભાની પેઠે તથા સર્વ ધર્મોમાં નિર્વાણની પેઠે તે જ્ઞાતપુત્ર મહામુનિ મહાવીર સર્વ મુનિઓમાં તથા સર્વ મનુષ્યોમાં જ્ઞાન શીલ અને તપની બાબતમાં સર્વોત્તમ હતા. [૧૫ ૧૮-૨૪]

આ લોક તથા પરલોક ના સર્વ કામભોગોનો ત્યાગ કરી દુઃખક્ષય કરવાના હેતુથી તેમણે અતિ દુષ્કર તપ આચર્યું હતુ અને સ્ત્રીભોગ, રાત્રીભોજન તથા તમામ ભોગપદાર્થોનો હમેશા ત્યાગ કર્યો હતો પછી સર્વોત્તમ શુક્લ ધ્યાન[4] પ્રાપ્ત કરી તે મહામુનિ પરમ સિદ્ધિને પામ્યા હતા. તેમના સમયમાં પ્રચલિત ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, વૈનયિક અને અજ્ઞાનવાદીઓના સર્વ વિરોધી વાદો જાણવા છતા તેમણે જીવનપર્યંત પોતાને યોગ્ય લાગતો સંયમધર્મ આચર્યો હતો. તથા સર્વ પદાર્થોનુ સ્વરૂપ જાણીને, લોકોના કલ્યાણ અર્થે હિતકર એવો તે ધર્મ, દીપકની પેઠે પ્રગટ કર્યો હતો. તેજસ્વી અગ્નિની જેમ તે ધર્મ સર્વ કર્મોનો નાશ કરનાર છે. [૧૫-૧૭, ૨૬-૨૮]

---

૧ મહાભારત, સભાપર્વ, અ. ૩૨. શ્લો ૩ માં એમનું વર્ણન છે.

૨ 'લવ' એટલે મુહૂર્તનો ૧૭ મો ભાગ. આ દેવો વિષે એમ કહેવાય છે કે, તેઓ માત્ર સાત લવ વધારે જીવે તો, સિદ્ધ થઈ જાય.

૩ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૩

૪ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૪

શુદ્ધ યુક્તિઓથી સંસ્થાપિત તે ધર્મને તમે પણ શ્રદ્ધાપૂર્વક તથા પ્રમાદરહિતપણે અનુસરો તે ધર્મને બરાબર સમજી શ્રદ્ધાપૂર્વક અનુસરનારા, કાંતો સંપૂર્ણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે, અથવા દેવોના અધિપતિ ઇંદ્ર જેવું ઉત્તમ પદ પામે છે [૧૯]

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ નં૦ ૧ જ્ઞાન પાંચ પ્રકારના છે મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનપર્યંવ અને કેવલ. મતિજ્ઞાન એટલે પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિયો અને મન વડે થતું જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન એટલે શાસ્ત્ર કે આપ્તવચન સાંભળવાથી થતું જ્ઞાન અવધિજ્ઞાન એટલે ઇંદ્રિયો કે મનની સહાય. વિના જ, આત્માની યોગ્યતાના બળથી થતું સમગ્ર લોકના રૂપી, મૂર્ત દ્રવ્યોનું જ્ઞાન મનપર્યંવજ્ઞાન એટલે સામા માણસના મનના ચિંતનોનું જ્ઞાન કેવળજ્ઞાન એટલે સર્વ વસ્તુઓ અને ભાવોનું સંપૂર્ણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પ્રથમના ચાર જ્ઞાન ગમે તેટલા શુદ્ધ હોય તો પણ, ચેતનાશક્તિના અપૂર્ણ વિકાસરૂપ હોવાથી, એક પણ વસ્તુના સમગ્ર ભાવો જાણવાને અસમર્થ છે કેવળજ્ઞાન ચેતનાશક્તિના સંપૂર્ણ વિકાસ વખતે, સર્વ આવરણ દૂર થયા બાદ પ્રગટે છે

ટિપ્પણ નં૦ ૨ જૈન માન્યતામાં મેરુનું વર્ણન મોટે ભાગે હિંદુ માન્યતા જેવું છે તે એક લાખ યોજન ઊંચો છે, જેમાંથી હજાર યોજન જમીનની અંદર છે તેને પૃથ્વી, સોનું અને વૈદૂર્ય એ ત્રણના ત્રણ કાંડ – મજલા છે તેના ઉપર ભદ્રશાલ, નંદન, સૌમનસ અને પાંડુક એમ ચાર વન છે તેનો રંગ સોનાનો છે; તેની આસપાસ સૂર્યો ફરે છે, અને તેના ઉપર મહેંદ્રો આનંદક્રીડા કરે છે

ટિપ્પણ નં૦ ૩ દેવોની ચાર જાતિ છે (૧) અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુપર્ણકુમાર વગેરે ૧૦ પ્રકારના દેવો ભવનપતિ કહેવાય છે (૨) કિંનર, ગાંધર્વ, યક્ષ, ભૂત, પિશાચ વગેરે આઠ પ્રકારના દેવો

વ્યંતર કહેવાય છે (૩) સૂર્ય ચંદ્ર, ગ્રહ નક્ષત્ર, તારા એ પાંચ પ્રકારના દેવો જ્યોતિષ્ક કહેવાય છે (૪) વૈમાનિક દેવોના બે પ્રકાર છે ૧ કલ્પમાં રહેનારા અને ૨. કલ્પાતીત સૌધર્મ ઐશાન સાનત્કુમાર, માહેન્દ્ર એમ કલ્પના બાર વિભાગ છે એ બાર કલ્પોની ઉપર કલ્પાતીત દેવોના નવ ગ્રૈવેયક અને (વિજય, વૈજયંત, જયંત અપરાજિત અને સર્વાર્થસિદ્ધ એ) પાંચ અનુત્તર વિમાનો છે તેમની ઉપર મુક્ત જીવોનું સિદ્ધક્ષેત્ર જ છે શ્લોક ૨૪માં જે લવસત્તમ દેવોની વાત છે, તે પાંચ અનુત્તર (કે અનુત્તરમાંથી પાંચમા) વિમાનમાં રહેનારા દેવોની વાત છે તેમનું આયુષ્ય સંસારી જીવોમાં સૌથી વધારે (૩૩ સાગરોપમ વર્ષ) છે

એ જ શ્લોકમાં સુધર્માની સભાની વાત છે તે કલ્પોપપન્ન વૈમાનિકોમાંના પહેલા સ્વર્ગ સૌધર્મકલ્પના શક્ર નામના ઇંદ્રની સભાની વાત છે

ટિપ્પણ નં૦ ૪ આર્ત રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ એવા ધ્યાનના ચાર ભેદ છે તેમાંથી પ્રથમ બે સંસારના કારણ હોઈ હેય છે અપ્રિય વસ્તુ કે દુઃખના વિયોગ માટે તથા પ્રિય વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવા માટે સતત્ ચિંતા કર્યા કરવી તે આર્તધ્યાન અને હિંસા અસત્ય ચોરી અને વિષયરક્ષણ ઇ માટે સતત્ ચિંતા તે રૌદ્રધ્યાન જ્ઞાનીઓએ શી આજ્ઞા કરી છે ? ઇ કયા છે તેમાંથી કેમ છુટાય વગેરે ધાર્મિક બાબતોનો વિચાર કરવામાં મનોયોગ આપવો તે ધર્મધ્યાન શુક્લધ્યાન એ વધુ સૂક્ષ્મ છે આખા જગતના ભિન્ન ભિન્ન વિષયોમાં અસ્થિરપણે ભટકતા મનને કોઈ પણ એક વિષય ઉપર લાવી સ્થિર કરવામાં આવે અને પછી એક વિષય ઉપર સ્થિરતા આવતા છેવટે મન પણ તદ્દન શાંત-નિષ્પ્રકંપ થઈ જાય, અને શરીરની શ્વાસોચ્છ્વાસ જેવી સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ પણ અટકી જઈ, આત્મપ્રદેશનું સર્વથા અકંપપણું પ્રગટે, તે વખતે સર્વ આસ્રવો, અને બંધનો નિરોધ થઈ, સર્વ કર્મો ક્ષીણ થાય છે અને જ્ઞાનના બધા આવરણો વિલય પામી, સર્વજ્ઞપણું પ્રગટે છે

અધ્યયન ૭ મુ

અધર્મીઓનુ વર્ણન

શ્રીસુધર્મસ્વામી કહેવા લાગ્યા

કેટલાક લોકો ગૃહસ્થમાર્ગનો ત્યાગ કરી, સન્યાસી થઈ, અગ્નિ સળગાવ્યા કરે છે અને માને છે કે, તે (યજ્ઞાદિકથી કે ધૂણી તાપ્યા કરવા)થી મોક્ષ મળશે પરતુ તેથી તો તેઓ અજ્ઞાને કરીને માત્ર ભયકર હિંસા જ રચે છે એમને ભાન નથી કે, અડજ, જરાયુજ, સ્વેદજ અને રસજ વગેરે જગમ પ્રાણોની પેઠે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુ તથા તૃણ, વૃક્ષ અને બીજ વગેરેમાં પણ સ્વતત્ર જીવો છે[૧] એટલે, અગ્નિ સળગાવતા અગ્નિના પૃથ્વીના, તથા બીજા આજુબાજુ ઊડતા ઘણા જીવો નાશ પામે છે છાણાં વગેરેમા તથા લાકડાંમા રહેલા જીવો પણ અગ્નિ સળગાવતાં નાશ પામે છે આમ, તે મૂઢ મનુષ્યો પોતાના સુખ ખાતર, અનેક જીવોનો નાશ કરી, પાપકર્મ બાધી, મુક્ત થવાને બદલે સસારને જ

---

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૧

પામે છે અને જુદી જુદી યોનિઓમાં સ્થાવર કે જંગમરૂપે જન્મી, પોતાનાં દુષ્કર્મોનું ફળ ભોગવતાં, (પોતે જે રીતે અન્ય જીવોનો નાશ કર્યો હોય તે રીતે કે બીજી રીતે) વિનાશ પામ્યા કરે છે [૧-૮]

વળી તે લોકોની મૂર્ખતાને પણ શું કહેવું? સવારસાંજ અગ્નિ સળગાવવાથી કે ધૂણી તાપવાથી જો મોક્ષ મળતો હોય, તો લુહાર વગેરેને તો પાકા સિદ્ધ કહેવા જોઈએ! [૧૮]

વળી કેટલાક મૂઢ લોકો એમ કહે છે કે મીઠાનો[1] ત્યાગ કરવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તે લોકો મીઠું તો છોડે છે પણ મદ્ય માંસ અને લસણ તો આરોગ્યા જ કરે છે! જેમની બુદ્ધિ આમ છેક મંદ બની ગઈ છે, તેવા તે લોકો મોક્ષને બદલે તેથી ઊલટી જ ગતિ પોતાને માટે તૈયાર કરે છે [૧૨-૧૩]

વળી બીજા કેટલાક એમ માને છે કે, ઠંડા પાણીથી (સવારસાંજ નાહવાધોવાથી) મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે સવારસાંજ પાણીમાં નાહ્યા કરવાથી જો મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો હોય તો પાણીમાં રહેનાર માછલાં વગેરે જળચર પ્રાણીઓને તો મોક્ષ તરત જ પ્રાપ્ત થઈ જાય! પાણીથી જો પાપકર્મો ધોવાઈ જતાં હોય, તો પુણ્યકર્મો પણ સાથે ધોવાઈ ન જાય વારુ! આમ એ લોકોના સિદ્ધાંતો વગર વિચાર્યે ઉપજાવેલા છે તે પ્રમાણે સિદ્ધિ મળે જ નહિ ઊલટું તે અજ્ઞાનીઓ વિવિધ પ્રકારે અગ્નિ, પાણી વગેરે જીવોની હિંસા કરીને, સંસારને જ પામ્યા કરે છે પોતાના સુખને ખાતર બીજાની હિંસા કરનારો મુક્ત ક્યાંથી થાય? માટે બુદ્ધિમાન મનુષ્યે તો

૧ મૂળ આહારસંપજ્જનન — 'આહારમાં રસ (સંપત્તિ) લાવનાર

સ્થાવરજગમ સર્વ પ્રાણીઓની હિંસાથી સર્વ પ્રકારે વિરત થવુ તથા બીજા પણ વિવિધ પાપકર્મોથી પોતાના આત્માનું રક્ષણ કરવુ કારણ, દરેક પાપ કરનારાને અતે રડવુ પડે છે તથા રિબાવુ પડે છે [૧૪-૨૦]

આ તો વિધર્મી લોકોની વાત પણ થઈ પરતુ સદ્ધર્મ રૂપી માર્ગ પામેલા જૈન ભિક્ષુઓમાના પણ કેટલાક, અમુક બાહ્ય આચારનુ પાલન કરી, પછી બીજી રીતે અનાચાર કરે છે તેઓ પણ અધર્માઓ જ છે જેમકે, કેટલાક ભિક્ષુઓ કદ, બીજ વગેરે સજીવ આહારનો ત્યાગ કરે છે, તથા જીવ વિનાનુ તથા બીજાએ પોતાના ઉપયોગ માટે તૈયાર કરેલું નિર્દોષ અન્નપાણી પ્રાપ્ત કરવાનો વ્યવહાર પાળે છે, પરતુ પછી તે નિર્દોષ ભિક્ષાનો પણ સઘરો કરે છે, અથવા જ્યાં સ્વાદવાળી ભિક્ષા મળતી હોય, તેવા ઘર તરફ ઉત્સાહથી દોડે છે અથવા ઉદર ભરવાની લાલસાથી ધર્મોપદેશ આપે છે અથવા અન્નને કારણે પોતાની કે બીજાની પ્રશસા કરે છે, અથવા અન્યની ખુશામદ કરે છે નીવારના લોલુપ ડુક્કરની પેરે અન્નલોલુપ તે ભિક્ષુઓ થોડા જ વખતમા આચારભ્રષ્ટ, કુશીલ તથા દાણા વિનાનાં ફોતરા જેવા નિસાર થઈ, વિનાશ પામે છે સાચા ભિક્ષુએ તો ઓળખાણ ન હોય તેવે ઠેકાણે જઈ ભિક્ષા મેળવવા પ્રયત્ન કરવો, તેમજ પોતાની તપશ્ચર્યાને કારણે પૂજનમત્કારની આકાક્ષા ન રાખવી મુનિનો આહાર સયમના નિર્વાહાર્થે જ હોય તે જ પ્રમાણે નિર્દોષ પાણીનો પણ જીવવા પૂરતો જ ઉપયોગ કરવાનો હોય કારણ, ગમે તેટલુ નિર્દોષ હોય તો પણ, પાણીમાત્રના ઉપયોગમાં કર્મબધન રહેલુ જ છે છતાં, કેટલાય જૈન ભિક્ષુઓ આચાર પ્રમાણે, બીજાએ ઉપયોગમા લીધેલું, ગરમ કરેલુ, નિર્જીવ

તથા નિર્દોષ પાણી માગી લાવી, પછી શરીરની તથા કપડાંની ટાપટીપ અર્થે નાહવાધોવામાં તેને વાપરે છે એવા ભિક્ષુઓ સાચા ભિક્ષુપણાથી ક્યાય દૂર છે બુદ્ધિમાન ભિક્ષુ તો પોતામાંથી સર્વ પાપો દૂર થઈ સંયમધર્મમાં પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય એ અર્થે જ શરીર ધારણ કરતો હોય છે તેણે સર્વ સંગો તથા સર્વ પ્રકારના કામભોગોની આસક્તિનો ત્યાગ કર્યો હોય છે, તે સર્વ જીવોને અભયદાન દેનારો તથા નિર્મળ અંતઃકરણવાળો હોય છે પોતામાં રહેલી સર્વ પાપવૃત્તિઓ સામે તે સંગ્રામને મોખરે ઝૂઝનારા વીરની પેઠે ઝૂઝતો હોય છે તથા પોતાનું પરિપૂર્ણ પરાક્રમ દાખવતો હોય છે તેમાં તે બધી તરફથી (આંતરમાલ્ય શત્રુઓ વડે) પાટિયાની પેઠે ભલે છોલાઈ જાય કે મોત પણ આવીને ઊભુ રહે તોપણ, એક વાર કર્મોને ખંખેરી નાખ્યા પછી, ધરી ભાંગેલા ગાડાની પેઠે ફરી તે સંસાર તરફ ડગનું ભરતો નથી [૨૧-૩૦]

આમ કહો, શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ નં૦ ૧ આ સૂત્રમાં અનેક જગાએ જણાવ્યું છે કે, પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ એ બધામાં માનવ જેવું ચૈતન્ય છે તેમને લગતી બીજી માહિતી જૈન ગ્રંથોમાં આ પ્રમાણે હોય છે —

'તે બધા આહાર કરે છે, શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે, અને તે બધાને આપણી પેઠે આયુષ્યમર્યાદા હોય છે એ બધા એકેંદ્રિય જીવો છે એટલે કે, તેઓ માત્ર એક સ્પર્શઇંદ્રિયથી જ પોતાનો વ્યવહાર ચલાવે છે તે બધામાં આહાર, નિદ્રા, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ-સંજ્ઞા છે, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચારે કષાયો છે, તેઓ સ્પર્શેન્દ્રિય દ્વારા ખોરાક મેળવે છે તે બધા જ્યારે મરણ પામે છે, ત્યારે પોતાની એ પાંચ યોનિમાંની કોઈ એક યોનિમાં આવવાની કે બે, ત્રણ, ચાર અને પાંચ ઇંદ્રિયોવાળા જીવોની યોનિમાં આવવાની પણ યોગ્યતા ધરાવે છે માત્ર અગ્નિ અને વાયુના જીવો મનુષ્યની યોનિમાં આવવાની યોગ્યતા ધરાવતા નથી.

અધ્યયન ૮ મુ

સાચુ વીરત્વ

શ્રીજંબુસ્વામી પૂછે છે

હે ભગવન્ ! વીરતા બે પ્રકારની કહેવાય છે તેમાં ધર્મવીરનુ વીરત્વ શામા રહેલુ છે, તથા તેનું વર્ણન શી રીતે કરવામાં આવ્યુ છે તે અમને કહો " [૧]

શ્રીસુધર્મસ્વામી કહેવા લાગ્યા

હે આયુષ્મન્ ! તારુ કહેવુ બરાબર છે લોકોમાં તે વિષે બે પક્ષ પડેલા દેખાય છે કેટલાક કર્મને વીર્ય કહે છે જ્યારે કેટલાક સુવ્રતી મુનિઓ અકર્મને વીર્ય કહે છે પ્રમાદ એ કર્મ છે અને અપ્રમાદ એ અકર્મ છે જે જે પ્રવૃત્તિઓ પ્રમાદયુક્ત છે એટલે કે સત્ય ધર્મથી વિમુખ છે તે બધી પ્રવૃત્તિઓ કર્મરૂપ છે, તેથી ત્યાજ્ય છે જે જે પ્રવૃત્તિઓ પ્રમાદરહિત એટલે સદ્ધર્મ અનુસાર છે તે અકર્મ છે, અને તે કરવા યોગ્ય છે

જેમકે, પ્રાણીઓના નાશ માટે શસ્ત્રવિદ્યા શીખવામા કે કામભોગો માટે માયાદિ આચરવામા, કે સયમરહિતપણે

વેરભાવયુકત બની, મન વચન અને કાયાથી આ લોક કે પરલોકને લગતાં કર્મો કરવામા — ટૂંકમા, જેથી આત્માનુ અહિત થાય, એવી રાગદ્વેષયુકત પ્રવૃત્તિઓમાં — દાખવેલુ વીર્ય અથવા પરાક્રમ, સસાર પ્રાપ્ત કરાવનાર કર્મ (બધન)નું કારણરૂપ હોઈ, હેય છે [૧-૯]

હવે શાણા લોકોનુ અકર્મવીર્ય કહુ છુ તે સાંભળ બુદ્ધિમાન પુરુષ સમજે છે કે, જેમ જેમ માણસ વધારે ને વધારે પાપકર્મ કર્યે જાય છે તેમ તેમ ચિત્તની અશુભતા વધતી જાય છે અને મનુષ્ય વધારે ને વધારે વેરોમા બધાતો જઈ, અતે દુખનો જ ભાગી થાય છે ઉપરાત, સ્વર્ગાદિ સ્થાનો પણ નિત્ય રહેનારા નથી તથા સગાસબધી અને મિત્રો સાથેનો સહવાસ પણ અનિત્ય છે તેથી, સમજુ લોક બધી મમતાનો ત્યાગ કરી, સર્વ શુભધર્મયુક્ત અને શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ કહેલા તથા મુકિત માર્ગે લઈ જનારા આર્ય ધર્મનુ શરણ લઈ, પાપકર્મરૂપી કાંટાને મૂળમાથી ખેચી કાઢવા ધર્મ અનુસાર પ્રબળ પુરુષાર્થ કરે છે કારણ, પોતાના કલ્યાણનો જે કોઈ ઉપાય જણાવામા આવે તે બુદ્ધિશાળી મનુષ્ય જીવન દરમ્યાન તરત જ શીખી લે છ [૯-૧૫]

તેવો બુદ્ધિશાળી મનુષ્ય સ્વબુદ્ધિથી કે બીજા પાસેથી ધર્મનુ રહસ્ય સમજી લઈ તેમા પૂર્ણભાવે પ્રયત્નશીલ થવા, ઘરબારનો ત્યાગ કરી ચાલી નીકળે છ કાચબો જેમ પોતાના અગો પોતાના શરીરમાં સમેટી લે છે, તેમ તે સર્વ પાપવૃત્તિઓને તથા હાથપગ વગેરે કર્મેદ્રિયો અને પાચે જ્ઞાનેન્દ્રિયો સહિત મનને અને તેમના દોષોને પોતામા સમેટી લે છે, સર્વ પ્રકારની સુખશીલતાનો ત્યાગ કરે છે, અને કામનાઓથી ઉપશાત થઈ, આસક્તિ વિનાનો બની,

મોક્ષમાર્ગમાં જ પ્રબળ પુરુષાર્થ આદરે છે આ વીરત્વ ધર્મવીરનું છે [૧૫-૧૮]

તે પ્રાણોની હિંસા કરતો નથી, ચોરી કરતો નથી, વિશ્વાસઘાત કરતો નથી, જૂઠું બોલતો નથી, ધર્મનું ઉલ્લંઘન મનવાણીથી ઇચ્છતો નથી તથા જિતેન્દ્રિય થઈ આત્માનું સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરતો વિચરે છે તે થોડું ખાય છે, થોડું પીવે છે તથા થોડું બોલે છે તે ક્ષમાયુક્ત અને નિરાતુર બની સદા પ્રયત્નશીલ રહે છે તથા સર્વપ્રકારની પાપવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરી, તિતિક્ષાને પરમધર્મ સમજી ધ્યાનયોગ આચરતો મોક્ષ પર્યંત વિચરે છે [૧૯-૨૧, ૨૫-૬]

આમ જ્ઞાની તેમજ અજ્ઞાની બંને સમાન વીરત્વ દાખવતા હોવા છતાં અધૂરા જ્ઞાનવાળાનું કે છેક જ અબોધનું ગમે તેટલું પરાક્રમ હોય તોપણ તે અશુદ્ધ છે તથા કર્મબંધનનું કારણ છે પરંતુ જ્ઞાન અને બોધયુક્ત પુરુષનું પરાક્રમ શુદ્ધ છે અને તેનું કાંઈ ફળ તેને ભોગવવું પડતું નથી

યોગ્ય માર્ગે કરેલું તપ પણ જો કીર્તિની ઇચ્છાથી કરાયું હોય, તો તે પણ શુદ્ધ નથી પરંતુ જે તપ બીજા જાણતા નથી તે જ ખરું તપ છે [૨૨-૨૪]

આમ કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી થોભ્યા

અધ્યયન ૯ મુ

ધર્મ વિષે

જબુસ્વામી પૂછે છે

" હે ભગવન્! મતિમાન બ્રાહ્મણ મહાવીરે કયો ધર્મ કહ્યો છે? તે અમને કૃપા કરી કહો જેથી, તે જાણીને અમે તેમા પ્રયત્નવાન થઈએ "

શ્રીસુધર્મસ્વામી કહે છે

જિનેશ્વર પ્રમોધેલો જિનોનો તે સીધો યથાર્થ માર્ગ હુ તમને અહી સભળાવુ છુ તે તમે સાંભળો તે ધર્મ જાણવાનો અને આચરવાનો અધિકાર કોનો છે તે હું પ્રથમ તમને કહુ જે પુરુષ પોતામાં વિવેક પ્રગટવાથી જગતના પદાર્થો અને ભાવો પ્રત્યે વૈરાગ્યયુક્ત બન્યો છે, તથા જે મનુષ્ય આસક્તિપૂર્વક કરાતી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓથી બંધાતુ

વેર તથા પુષ્ટ થતા કામો અને તેમનું દુઃખરૂપી ફળ જાણે છે, તે આ માર્ગનો અધિકારી છે તે જાણે છે કે, માણસ જે જે પદાર્થો માટે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરે છે, તે બધા પદાર્થો મૃત્યુ બાદ સગાસબંધીઓના જ હાથમાં જાય છે અને તેને પોતાને તો પોતાના કર્મોનું ફળ જ ભોગવવાનું રહે છે તે વખતે જેમને માટે તે બધી પ્રવૃત્તિઓ કરી હતી તે બધા — માતપિતા ભાઈ, પત્ની પુત્રો તથા પુત્રવધૂ — રક્ષણ કરવા આવતા નથી આવો વિચાર કરી તે મમતા અને હુંપણુ તજી દઈ જિનભગવાને કહેલા પરમ માર્ગનું શરણ સ્વીકારે છે મનુષ્યના વિવેક અને વૈરાગ્યની સાચી પરીક્ષા એ છે કે પ્રાપ્ત થયેલા કામભોગો પ્રત્યે પણ આકર્ષણ ન થાય આવા વિવેક અને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયા પછી અધિકારી મનુષ્ય ધનસંપત્તિ પુત્રો, સગાસબંધી મમતા અને શોક તજી, તથા સંસારથી નિરપેક્ષ થઈ, સન્યાસી બને [૧-૭ ૩૨]

પછી તે મુમુક્ષુ સુંદર પ્રજ્ઞાવાળા સંપૂર્ણ તપસ્વી, પરાક્રમી આત્મજ્ઞાનના વાંછુક ધૃતિમાન તથા જિતેંદ્રિય એવા સદ્ગુરુનું શરણ સાધે કારણકે, જ્ઞાનપ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવા ગૃહસંસારનો ત્યાગ કરનાના ઉત્તમ સત્પુરુષો જ મુમુક્ષુ જનોનું પરમ શરણ છે તેઓ સર્વ બંધનોથી મુક્ત હોઈ જીવિતની તેમજ વિષયોની આકાંક્ષા વિનાના તથા સર્વ પ્રકારની પાપી પ્રવૃત્તિઓથી રહિત હોય છે એવા સદ્ગુરુનું શરણ સ્વીકારીને તેણે નિર્ગ્રંથ મહામુનિ મહાવીર ઉપદેશેલા માર્ગમાં પુરુષાર્થ આદરવો [૩૨-૩૪]

પૃથ્વી, (પાણી,) અગ્નિ અને વાયુ તૃણ, વૃક્ષ અને

બીજ અંડજ, પોતજ,[૧] જરાયુજ,[૨] રસજ,[૩] સ્વેદજ,[૪] તથા ઉદ્ભિજ્જ એમ જીવોના છ વર્ગો છે તેમને જાણી, વિદ્વાન પુરુષે મન વાણી અને કાયાથી તેમની હિંસાનો તેમજ પોતાના સુખ ખાતર તેમના પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો તે જ પ્રમાણે તેણે જૂઠ, મૈથુન અને ચોરીને પણ મહા પાપ સમજી છોડવા માયા, લોભ, ક્રોધ, અને માન[૫] પણ જગતમા કર્મબંધનના કારણો છે એમ જાણી, તેમનો પણ ત્યાગ કરવો[૬] [૮-૧૧]

તેણે શરીરના સર્વ સંસ્કારો — જેવા કે બસ્તીકર્મ, વિરેચન વમન, અંજન, ગંધ માલ્ય, સ્નાન, દંતપ્રક્ષાલન (દાતણ), ધોવુ રંગવુ વગેરે — નો તેમને સંયમના વિરોધી ગણી, ત્યાગ કરવો તે બધા પરિગ્રહ તથા કામવાસનાના કારણરૂપ છે તે જ પ્રમાણે તેણે પગરખા છત્રી, માચો, પલંગ, ચામર વગેરેનો ત્યાગ કરવો અને નિર્જીવ તથા સાફ કરેલા નિર્દોષ પાણીથી પણ અંગો વગેરે ન ધોવા [૧૨-૩ ૧૮-૯]

---

(૧) બચ્ચા રૂપે જ પેદા થનારા હાથી વગેરે (૨) ઓરથી વીંટળાઈને જન્મતા ગાય, મનુષ્ય ઇત્યાદિ (૩) દહીં, આથો વગેરેમા થતા (૪) પરસેવાથી થતા જૂ, માકડ, ઇત્યાદિ (૫) સામાન્ય રીતે આનો અર્થ જમીન ફોડીને નીકળતી વનસ્પતિ એવો થાય પણ ટીકાકાર અહીં તેનો અર્થ 'કાંઈ ફોડીને બહાર નીકળતા દેડકા વગેરે' એવો લે છે (૫) આ ચારે માટે મૂળમા અનુક્રમે આ શબ્દો છે પલિકુંચન વક્રતા પમાડે છે માટે ભજન બધા વડે ભજાય છે માટે સ્થંડિલ આત્માને વેરાન્ એનર જેવો બનાવે છે માટે ઉચ્છ્રાય માણસ માની ઊઠે છે માટે (૬) જુઓ પ્રકરણ ૧૧ ને અંતે ટિપ્પણ ન ૧

આહારની બાબતમાં તેણે પૂર્ણ સંયમ સ્વીકારવો પોતાને ઉદ્દેશીને ગૃહસ્થે તૈયાર કરેલું, ખરીદેલું, ઉછીનું આણેલું, કે પોતે જ્યાં રહેતો હોય ત્યાં ગૃહસ્થ લઈ આવ્યો હોય તેવું, કે તે બધાના અંશવાળું ભિક્ષાન્ન તેણે ન સ્વીકારવું તેણે માદક આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરવો તથા જેનાથી માત્ર જીવિત ટકી રહે તેટલું જ અન્નપાન માગી લાવવું વધારે માગી લાવી, બીજાને આપી દેવું પડે તેમ ન કરવું [૧૪-૫, ૨૩]

ચારિત્રવાન ભિક્ષુએ કોઈનો સંગ ન કરવો કારણ તેમાં સુખના વેશમાં જોખમો રહેલાં છે માટે વિદ્વાને તેનાથી ચેતતા રહેવું તેણે સંસારીઓ સાથે મંત્રણા તેમની ક્રિયાઓની પ્રશંસા તેમની સાંસારિક ગૂંચવણોમાં સલાહ તેમના ઘરમાં બેસીને કે, તેમના વાસણમાં ભોજન કે પાન તેમનાં કપડાં પહેરવાં, તેમના ઘરમાં બેસી તેમના ખબર સમાચારની પૂછપરછ તેમના તરફથી યશ, કીર્તિ, પ્રશંસા અને વંદન પૂજનની કામના તેમના ઘરમાં ખાસ કાંઈ કારણ વિના સૂઈ જવું ગામના છોકરાંની રમતમાં ભળવું અને મર્યાદા મૂકીને હસવું—એ બધાંનો ત્યાગ કરવો કારણ, તેમાંથી અનેક અનર્થોની પરંપરા જન્મે છે [૧૬-૮, ૨૦-૨, ૨૮-૯]

તેણે નકામી છતાં અનર્થકારક પ્રવૃત્તિ સહેજ પણ કરવી નહીં જેમકે જુગાર રમતાં ન શીખવું કલહકંકાસ ન કરવા, કે પૂર્વે કરેલી ક્રીડાઓનું સ્મરણ ન કરવું તેણે બોલવામાં પણ ધર્મથી નિષિદ્ધ એવું કાંઈ બોલવું નહીં તથા બોલવા બેસે ત્યારે બોલ્યા જ ન કરવું બીજાના મર્મસ્થાનને આઘાત પહોંચે તેવું બોલવાની

ઇચ્છા ન કરવી, કે બીજા છેતરાય તેવું ન બોલવું તેણે પૂરેપૂરો વિચાર કરીને જ બોલવાની ટેવ પાડવી તેણે અર્ધી સાચી અને અર્ધી જૂઠી એવી ત્રીજી કોટીની વાણી[1] તજવી, તેમજ બીજાની ગુપ્ત વાત કહી ન દેવી તેણે કોઈને 'હોલ્યા'–'ગોલ્યા' કહીને ન બોલાવવો, કે 'યાર દોસ્ત' કહીને કે ગોત્રનું નામ દઈને ન બોલાવવો તુચ્છતા કરવું એ શિષ્ટ નથી, માટે તેમ તો કદી જ ન કરવું [૧૭, ૨૧, ૨૫–૭]

આ પ્રમાણે નિરર્થક પ્રવૃત્તિમાં પડ્યા વિના તેમજ સુંદર પદાર્થોની ઉત્સુકતા રાખ્યા વિના પ્રયત્નશીલ રહી, પ્રમાદ કર્યા વિના વિચરવું અને તેમ કરતાં જે કાંઈ દુઃખો આવે તે સહન કરવાં કોઈ મારે તો ગુસ્સે ન થવું કે કોઈ ગાળો ભાંડે તો તપી ન જવું પરંતુ પ્રસન્ન મનથી બધું સહન કરી લઈ શાંતિ રાખવી [૩૦–૧]

આમ કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

૧ વાણીની ચાર કોટીઓ આ પ્રમાણે છે

(૧) સત્ય. (૨) અસત્ય. (૩) સત્ય-અસત્ય (૪) ન સત્ય-ન અસત્ય

અધ્યયન ૧૦ મુ

સમાધિ

શ્રી સુધર્મસ્વામી આગળ કહેવા લાગ્યા

૬ જે મોક્ષમાર્ગ તમને કહી સભળાવુ છુ, તે માર્ગ મતિમાન મહાવીરે ધર્મનો સાક્ષાત્કાર કર્યા બાદ ઉપદેશેલો છે તે માર્ગ સીધો તેમજ અમોઘ છે તેનો સ્વીકાર કરો। ભિક્ષુએ ચિત્તની સર્વ પ્રકારની ચચળતા દૂર કરી તથા સર્વ સંકલ્પોથી રહિત બની, કોઈ પણ ભૂતપ્રાણીને દુખનુ કારણ બન્યા વિના વિચરવુ એક વખત સન્યાસ લીધા પછી તેણે દીન તથા ખિન્ન ન બની જવુ જેઓ ભોગોની બાબતમા દીન વૃત્તિવાળા હોય છે તેઓ પાપકર્મ કર્યા જ કરે છે તેથી જિનોએ ચિત્તની અત્યત સ્વસ્થતા અને એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરવાનું ઉપદેશ્યુ છે માટે મનુષ્યે જાગ્રત રહેવુ એકાગ્ર રહેવુ તથા વિવેકવિચારમાં પ્રીતિવાળા થઈ સ્થિર ચિત્તવાળા બનવુ [૧–૩ ૬–૭]

જુઓ તો ખરા ! સ્ત્રીઓમા આસક્ત થયેલા જુદા જુદા પ્રાણો અને સત્ત્વો દુખથી પીડિત થઈ કેટલો

પરિતાપ પામે છે। સ્ત્રીઓમા વિશેષ પ્રસંગ રાખનારો અજ્ઞાની પાપકર્મના ચક્રમા ફસાય છે તે પોતે જીવહિંસાથી પાપકર્મો કરે છે એટલું જ નહિ, પણ બીજા પાસેય કરાવે છે તે અજ્ઞાની ભિક્ષુ પછી ધનસંપત્તિનો સંચય કરવા લાગે છે તથા કામનાથી ઉત્પન્ન થતા વેરોમાં ખૂપતો જઈ, પાપકર્મ એકઠુ કર્યે જાય છે પરિણામે, મરણ બાદ તે દુસ્તર નરકને પામે છે માટે બુદ્ધિમાન ભિક્ષુએ ધર્મને સારી રીતે સમજી સર્વ તરફથી નિઃસંગ થઈ, ક્યાય આસક્ત થયા વિના વિચરવુ અને સર્વ પ્રકારની લાલસાનો ત્યાગ કરી, તથા સમસ્ત જગત પ્રત્યે સમભાવ યુક્ત દૃષ્ટિ રાખી, કોઈનુ પ્રિય કે અપ્રિય કરવાની કામના ન રાખવી [૪-૫ ૭-૧૦]

તેણે નિષિદ્ધ અન્નની કદી ઇચ્છા ન કરવી તથા તેમ કરનારની સોબત પણ ન કરવી પોતાના અંતરનો વિકાસ ઇચ્છનાર તે ભિક્ષુએ કશાની અપેક્ષા રાખ્યા વિના તથા જરા પણ ખિન્ન થયા વિના બાહ્ય શરીરને ઘસાઈ જવા દેવુ, પણ જીવિતની કામના કરી પાપકર્મ ન કરવુ તેણે પોતાની એકલી અસહાય દશાનો વિચાર વારવાર કર્યા કરવો એ ભાવનામા જ મુક્તિ રહેલી છે

એ મુક્તિ કઈ મિથ્યા વસ્તુ નથી પણ સર્વોત્તમ વસ્તુ છે પરંતુ તે ગમે તેનાથી પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી સ્ત્રીસંભોગથી નિવૃત્ત થયેલો, અપરિગ્રહી, તથા નાના મોટા વિષયોમાથી અને અસત્ય, ચૌર્ય વગેરે પાપોમાથી પોતાનું રક્ષણ કરનારો ભિક્ષુ જ મોક્ષના કારણરૂપ સમાધિ નિઃસંશય પ્રાપ્ત કરે છે માટે ભિક્ષુએ પ્રીતિ અને અપ્રીતિ ઉપર વિજય મેળવી, તૃણ, ઠંડી, ગરમી, ડંશ વગેરે શારીરિક કષ્ટોથી

ગભરાયા વિના મન વાણી અને કાયાને (પાપકૃત્યોથી) સુરક્ષિત રાખી, સમાધિયુક્ત થવુ તથા તે પ્રકારે નિર્મળ ચિત્તવૃત્તિવાળા થઈ ને, પ્રસગ પડ્યે પોતે આચરેલો તે ઉત્તમ ધર્મ બીજાને ભલી પ્રકારે સમજાવતા વિચરવુ [૧૧-૧૫]

જગતમા કેટલાય જુદી જુદી માન્યતાવાળા લોકો કરે છે તેઓમાના ઘણા નિષ્ક્રિય આત્માની તેમજ ક્રિયાવાદ કે અક્રિયાવાદની વાતો કરે છે અને મોક્ષનો ઉપદેશ આપે છે પરતુ તેઓ વિમુક્તિના કારણરૂપ સદ્ધર્મને જાણતા નથી તેઓ અજરામર હોય તેમ, અજ્ઞાન અને મૂર્ખતાપૂર્વક, પાપથી જરા પણ બીન્યા વિના સગાસબધીઓ અને ધનાદિની મમતામાં બધાયેલા રહે છે તથા રાતદિવસ બીજાનાં શરીરોને દુ ખ થાય તેવી પ્રવૃત્તિઓ અમયમીપણે ર્યા કરે છે પરતુ બુદ્ધિમાન મનુષ્યે તો સદ્ધર્મને સમજી વનના નાના પ્રાણીઓ સિહથી દૂર રહે તેમ, પાપથી દૂર રહેવુ કારણ બધી પાપપ્રવૃત્તિઓમા હિસા અનિવાર્ય છે અને હિસામાથી વેર બાધનારાં અને મહા ભયવાળા પાપકર્મો અચૂક બધાય છે પરિણામે મનુષ્યની દુ ખમાંથી મુક્તિ થતી નથી. માટે ભિક્ષુએ તો જીવિતની કે મરણની પરવા કર્યા વિના, કશા ફળની આકાક્ષા રાખ્યા વિના તથા શરીરની પણ મમતા છોડી દઈ મતિમાન બ્રાહ્મણ[૧] મહાવીરે ઉપદેશેલા માર્ગને નિષ્કપટતાથી અનુસરી, એ પાપચક્રરૂપી દુસ્તર સમારને તરી જવા પ્રયત્ન કરવો [૧૬-૨૪]

આમ કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

---

૧ 'પવિત્ર અને જ્ઞાની પુરુષ' એવા અર્થમાં.

અધ્યયન ૧૧ મુ

મોક્ષમાર્ગ

શ્રીજંબુસ્વામી પૂછવા લાગ્યા

હે મહામુનિ! સર્વ દુઃખોમાથી મુક્તિ અપાવનાર એવો, મહાવીર ભગવાને ઉપદેશેલો ઉત્તમ માર્ગ તમે જે રીતે જાણો છો તે રીતે અમને કહી સભળાવો

શ્રીસુધર્મસ્વામી કહેવા લાગ્યા

કાશ્યપ ઋષિએ ઉપદેશેલો તે મહાનિષ્ટ માર્ગ મે જે પ્રમાણે સાભળ્યો છે તે પ્રમાણે તમને યથાક્રમે હુ કહી સભળાવુ છુ તેને અનુસરીને અત્યાર આગમચ ઘણાય લોકો વેપારીઓ જેમ દુસ્તર સમુદ્રને તરી જાય છે, તેમ આ અપાર સસારને તરી ગયા છે અને ભવિષ્યમા પણ તરશે [૧-૬]

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ વાયુ, ધાન્યોના બીજો સહિત તૃણ અને વૃક્ષો અને હાલી ચાલી શકે તેવા પ્રાણીઓ — એમ જીવોના ૭ વર્ગો છે એ ૭ વર્ગો જ એક

બીજા પ્રત્યે હિમા પરિગ્રહાદિથી કેમ મધનના નિમિત્ત અને છે? બુદ્ધિમાન માણમે પોતાના દાખલા ઉપરથી, અનુકૂળ તર્ક વડે વિચાર કરવા કે મારી પેઠે કોઈ પ્રાણીને દુખ ગમતુ નથી માટે માર કોઈની હિમા ન કરવી જોઈએ જ્ઞાનીના જ્ઞાનનો માર પણ એટલો જ છે કે તે કોઈની હિસા કરતો નથી અહિમાનો સિદ્ધાત પણ એ જ છે, તથા તેને જ શાતિ કે નિર્વાણ પણ કહે છે [૭-૧૧]

પ તુ જ્યા સુધી મનુષ્યોમાથી સર્વ પ્રકારના દોષો દૂર થયા નથી ત્યા સુધી તે મન વાણી અને કાયાથી સપૂર્ણ અહિસા પાળી શકવાનો નથી માટે મહાપ્રજ્ઞાવાળા બુદ્ધિશાળી મનુષ્યે જિતેદ્રિય થઈ વિષયભોગોથી નિવૃત્ત થવુ અને સયમાદિમા પરાક્રમી બની વિચરવુ તેણે અતિ માન, માયા ક્રોધ અને લોભથી દૂર રહેવુ ટૂકમા તેણે સર્વ સારા કર્મ આચરવા અને પાપકર્મો ત્યાગવા તેણે તપાચરણમા પરાક્રમી બની, નિર્વાણને નક્ષત્રોમા ચદ્રમાની પેઠે શ્રેષ્ઠ માની, તેને સાધવામા પુરુષાર્થી થવુ જેમ આ જગત સર્વ ભૂતપ્રાણીઓનુ આધારસ્થાન છે તેમ જે બુદ્ધો થઈ ગયા છે અને હજુ થવાના છે તેમનુ નિર્વાણ એ જ આધારસ્થાન છે માટે તેણે ઇદ્રિયોનુ દમન કરી તે નિર્વાણને જ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નશીલ થવુ [૧૨ ૩૩-૬, ૨૨]

મહાપ્રજ્ઞાવાળા તે બુદ્ધિશાળી પુરુષે વિધિ પ્રમાણે જે કાઈ ભિક્ષા મળે તેના વડે નિર્વાહ કરવો અને નિષિદ્ધ અન્નનો ત્યાગ કરવો પ્રાણીઓની હિસા કરીને કે પોતાને ઉદ્દેશીને તૈયાર કરવામા આવ્યુ હોય તેવુ અન્નપાન તેણે

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૧

ન સ્વીકારવું તેવા અન્નના અગ્રવાળું કે જગ્યા મળ્યી શકા-વાળું ભિક્ષાન્ન પણ તેણે ન સ્વીકારવું કોઈ હિંસા કરતું હોય, તેને તેણે કોઈ પણ પ્રકારે અનુમતિ ન આપવી ગામ કે નગરમાં વિચરતા તેના ઘણા પ્રસંગો તેના ઉપર આવી પડે છે જેમકે ગામમાં ઘણા લોકો દાન પુણ્યને નિમિત્તે (માંસાદિ યુક્ત) ભોજન તૈયાર કરે છે હવે જો ભિક્ષુ તેની પ્રશંસા કરે તો તેવા કાર્યને ઉત્તેજન મળે અને પરિણામે વધુ પ્રાણીવધ થાય અને જો તેનો પ્રતિષેધ કરે, તો કોઈના પેટ ઉપર પગ મૂક્યા જેવું થાય માટે તે એમાંથી એક પણ પ્રકારે કાંઈ કહ્યા વિના તેણે પોતાની ઇન્દ્રિયોનું દમન કરતા વિચરવું [૧૩–૨૧]

આમ જે ભિક્ષુ પોતાના આત્માનું (પાપપ્રવૃત્તિથી) રક્ષણ કરવામાં તત્પર હોય સદા ઇંદ્રિયનિગ્રહી હોય સંસાર-ભ્રમણરૂપી પ્રવાહને જેણે પોતાપૂરતો હંમેશને માટે અટકાવી દીધો હોય, તથા જે સર્વથા પાપરહિત હોય, તેવો ભિક્ષુ જ શુદ્ધ પરિપૂર્ણ અને અનુત્તમ ધર્મને ઉપદેશી શકે તેવો ભિક્ષુ જ સંસારપ્રવાહમાં તણાતા અને કર્મો વડે રિબાતા પ્રાણીઓને જગતની પ્રતિષ્ઠારૂપ નિર્વાણદ્વીપ બતાવી શકે [૨૩-૪]

આ વસ્તુ ન જાણનારા તથા પોતે અજ્ઞાની હોવા છતા પોતાને જ્ઞાની માનતા અને લોકોને તે પ્રમાણે જણાવતા પુરુષો સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી તેઓ ગમે તેવું નિષિદ્ધ અન્નપાન સ્વીકારે છે અને પછી ધ્યાન ધરવા બેસે છે પણ એ મિથ્યા માન્યતાવાળા અનાર્ય શ્રમણોનું ધ્યાન બગલા જેવા જળચર પ્રાણીઓના જેવું વિષયપ્રાપ્તિનું જ હોઈ, કલુષિત અને અધમ હોય છે તે મિનઅનુભવી લોકો

સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી શુદ્ધ માર્ગનું ઉલ્લંઘન કરી ઉન્માર્ગે વળેલા તે લોકો દુઃખ અને વિનાશના જ ભાગી થાય છે છિદ્રોવાળા નાવમાં બેસી પાર જવાની ઇચ્છા કરતા જન્માંધ માણસની પેઠે, તેઓ અધવચ જ સંસારપ્રવાહના મુખ્ય ભાગમાં સપડાઈને નાશ પામે છે [૨૫-૩૧]

પરંતુ કાશ્યપે ઉપદેશેલા આ ધર્મનું શરણ લઈને મતિમાન ભિક્ષુ સંસારરૂપી મહાઘોર પ્રવાહને તરી જાય છે પોતાના આત્માનું રક્ષણ કરતો નાના મોટા વિઘ્નોથી મેરુની જેમ અકંપિત રહેતો તથા મરણની રાહ જોતો તે આનંદથી વિચરે છે [૩૨ ૩૭ ૮]

આમ કહી શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ નં૦ ૧ સૂત્રકૃતાગમા ઠેરઠેર આવુ વાકય આવે છે કે "ભગવાને પૃથ્વી આદિ જીવોના છ વર્ગોને કર્મબંધનના નિમિત્ત કહ્યા છે પુનરાવર્તન દૂર કરવાના ઇરાદાથી, એ વાક્ય અનુવા મા ટૂકાવ્યુ છે કે પડતુ મૂક્યુ છે પરતુ આ એક ઠેકાણે નીચેની નોધ કરતા જવાની જરૂર છે તે, એ વાકય પાછળ રહેલા પાપ વિષેના જૈન સિદ્ધાતની એ સિદ્ધાત એવો લાગે છે કે, દરેક પ્રકારના પાપકર્મથી આપણે કોઈ ને કોઈ પ્રાણી પ્રત્યે દ્રોહ કે હિંસા કરીએ છીએ તેથી એમ કહી શકાય કે, દરેક પાપકર્મ કોઈ ને કોઈ પ્રાણી પ્રત્યે હોય છે બીજા શબ્દોમા, જુદા જુદા પ્રાણીઓ દરેક પાપકર્મમા નિમિત્તરૂપે હોય છે તેથી જ જૈન ધર્મ અહિંસા-રૂપી એક જ વ્રતમા બધા પાપકર્મોનો ત્યાગ સમાવી દે છે કારણ કે, તમામ પ્રકારના પાપકર્મનો ત્યાગ કર્યા વિના સંપૂર્ણ અહિંસક થવાય જ નહિ એટલે જૈન દષ્ટિએ અહિંસા જ સંપૂર્ણ ધર્મ છે – એક જ ધર્મ છે એટલે આ તથા પહેલાના પ્રકરણોમા સપૂર્ણ સમાધિ, મોક્ષમાર્ગ કે ધર્મ કહી બતાવવાનુ કહી, સૂત્રકાર માત્ર અહિંસા જ રજૂ કરે છે

અધ્યયન ૧૨ મુ

જુદા જુદા વાદીઓ

શ્રીસુધર્મસ્વામી કહેવા લાગ્યા

હે આયુષ્મન્ ! હવે હું લોકોમા પ્રચલિત એવા અનેક વાદો વિષે કહું છુ, તે સાભળ તે વાદોને નીચેના ચાર વિભાગમા મુખ્યત્વ વહેચી શકાય જેમકે (૧) ક્રિયાવાદ (૨) અક્રિયાવાદ (૩) વિનયવાદ (૪) અજ્ઞાનવાદ * [૧]

(તેમાના અજ્ઞાનવાદીઓ કહે છે કે, પરલોક સ્વર્ગ નરક અને સારાખોટા કર્મોનુ ફળ — વગેરે બાબતો વિષે આપણે કાઈ જાણી શકીએ તેમ નથી તે વસ્તુઓ છે એમ પણ કહી શકાતુ નથી, કે નથી એમ પણ કહી

---

* આ બધા વાદો અને વાદીઓ વિષેના ઉલ્લેખો માત્ર આવા જૈન આગમો તેમજ સમકાલીન બૌદ્ધ ગ્રંથોમાથી જ મળી શકે તેમ હોવાથી અહી શબ્દશઃ અનુવાદ આપવામા આવ્યો છે ઉમેરેલા વધારાના ભાગને કૌસમા મૂકયા છે બૌદ્ધ વગેરે ગ્રંથોમા મળી આવતુ આવી જ જાતના વાદો વિષેનુ વર્ણન ઉપોદ્ઘાતમા આપેલુ છે

શકાતું નથી અથવા તે બન્નેથી ભિન્ન એવું પણ કાંઈ કહી શકાતું નથી આમ,) આ અજ્ઞાનવાદીઓ દલીલો કરવામાં કુશળ હોવા છતાં, અસંબદ્ધ બોલનારા છે તેઓ પોતે જ શંકાનો પાર પામ્યા નથી હોતા તેઓ પોતે અજ્ઞાન હોઈ, અજ્ઞાન લોકોને ખોટું ખોટું સમજાવે છે [૨]

(વિનયવાદીઓ આચારની કેટલીક તુચ્છ અને બિન અગત્યની વસ્તુઓને જ સર્વસ્વ માની, તેમાં રચ્યાપચ્યા રહે છે તે સિવાય બીજું કાંઈ તેઓ દેખી શકતા જ નથી) આમ સત્યને અસત્ય સમજનારા અને અસાધુને સાધુ કહેનારા એ વિનયવાદીઓ, કોઈ પૂછે એટલે પોતાનો સિદ્ધાંત અચૂક કહેવા લાગે છે [૩]

(અક્રિયાવાદીઓ તો ક્રિયામાં કે તેના ફળમાં જ નથી માનતા તેમનામાંના કેટલાક આત્માને નિષ્ક્રિય માને છે કેટલાક આત્મામાં જ માનતા નથી જ્યારે બીજા કેટલાક જગતને જ માયારૂપ માને છે અથવા ઈશ્વર નિયતિ કે કાલ વગેરેને બધી ક્રિયાઓ માટે જવાબદાર માની પ્રાણી કાંઈ કરતું નથી અથવા કરી શકે તેમ નથી, એમ માને છે) આમ, કર્મ અને તેમના ભવિષ્યમાં થનારા ફળથી ડરનારા અક્રિયાવાદીઓ 'ક્રિયા જ નથી' એમ કહે છે પોતે જ જણાવેલા તત્ત્વમાં પોતે ચોક્સ ન હોવાથી, તેઓ એમ કહે છે કે, આ વસ્તુ આમ અમને દેખાય છે' કોઈ કંઈ પૂછે તો તેઓ કશું ચોકસ કહી શકતા નથી પણ 'આ બે પક્ષવાળું છે,' 'આ એક પક્ષવાળું છે' એમ કહ્યા કરે છે અને કર્મ તો ઇંદ્રિયો કરે છે (અમે કરતા નથી) એમ કહે છે અબૂજ

અક્રિયાવાદીઓ જુદુ જુદુ (ઘણુ) કહે છે તેઓને મતે આખુ જગત વધ્ય અને નિયત છે[1] તેમના કહ્યા પ્રમાણે તો સૂર્ય ઊગતો નથી કે આથમતો નથી, ચદ્રમા વધતો નથી કે ઘટતો નથી, નદીઓ વહેતી નથી કે પવન વાતો નથી! આખો વિનાનો આધળો જેમ દીવો હોવા છતા કશુ દેખી શકતો નથી તેમ રૂધાઈ ગયેલી બુદ્ધિવાળા આ અક્રિયાવાદીઓ ક્રિયા હોવા છતા તેને દેખતા નથી [૪-૮]

બાકી જ્યોતિષશાસ્ત્ર સ્વપ્નશાસ્ત્ર સામુદ્રિકશાસ્ત્ર શુકનશાસ્ત્ર ઉત્પાતોનુ શાસ્ત્ર તથા આઠે અગોવાળુ નિમિત્તશાસ્ત્ર ભણીને ઘણાય લોકો ભવિષ્યમા થનાર ક્રિયા કે ફળ જાણી જ શકે છે ને? જો ક્રિયા કે તેનુ ભવિષ્યમા થનારુ ફળ હોત જ નહી તો આમ કેમ બને? જો કે, અક્રિયાવાદીઓ તો એમ જ કહેવાના કે તે શાસ્ત્રોનું પણ બધુ ક્યા સાચુ પડે છે? તેઓ પોતે તે શાસ્ત્રો શીખ્યા જ નથી હોતા છતા તેમને જૂઠા કહેવામા તેમને કશો વાંધો આવવાનો નહિ! [૯-૧૦]

પરંતુ જગતનો સત્ય વિચાર કરનાર શ્રમણો અને બ્રાહ્મણો એમ જ કહે છે કે દુ ખ પોતાનુ જ કરેલું થાય છે બીજાનુ કરેલુ નહી તેમજ મોક્ષ પણ જ્ઞાન અને તે પ્રમાણેના આચરણથી પ્રાપ્ત થાય છે [૧૧]

પ્રજાને જે લોકો આવો હિતકર ઉપદેશ આપે છે, તેઓ જ આ જગતના ચક્ષુરૂપ નાયકો છે તેમણે આ સસારને પણ શાશ્વત કહ્યો છે તેમા રાક્ષસો દેવો, સુરો ગાધર્વોથી માડીને આકાશગામી કે પૃથ્વી ઉપર રહેનારા

૧ એટલે કે નિયત થયેલા ઉપરાત નવુ કશુ આ જગતમા થઈ શકે તેમ નથી તથા જે કઈ થાય છે, તેનું કર્યું ફરે નથી.

બધા જીવોને, પોતપોતાના કર્મો અનુસાર, સુખદુઃખ ભોગવતા જન્મમરણને પામ્યા કરવુ પડે છે તે ચક્રમાથી મહાએ છૂટી શકાય છે વિષયો તથા કામભોગોમા આસક્ત એવા અજ્ઞાન પ્રાણીઓ તેમા વારવાર સપડાયા જ કરે છે કારણ, કર્મોથી કર્મોનો ક્ષય થઈ શકે નહિ કોઈ વિ ના બુદ્ધિશાળી પુરુષો જ અકર્મથી કર્મનો ક્ષય કરી, તે ચક્રનો અત લાવી શકે છે [૧૨-૧૫]

બીજા પણ જેને તે ચક્રમાથી છૂટવુ હોય તેણે તેવા જગતના જ્યોતિરૂપ તથા ધર્મનો સાક્ષાત્કાર કરી તેને પ્રગટ કરનારા મહાત્માઓની સમીપ હમેશા રહેવુ કારણ, તેઓ જ પોતાની જાતને તેમજ જગતને, જીવોની ગતિને તેમજ અગતિને[1] જન્મને તેમજ મરણને, શાશ્વતને તેમજ અશાશ્વતને તથા મનુષ્યના પરજન્મને જાણે છે તેઓ કર્મ આત્મામા કેવી રીતે દાખલ થાય છે[2] અને તેને કેવી રીતે રોકી શકાય છે[3] તે જાણે છે તથા કર્મના ફળને તેમજ કર્મના નાશને[4] પણ જાણે છે તેઓ જગતનુ

---

૧ 'જીવોની ગતિ' એટલે જીવો પોતાના કર્મોને કારણે ક્યા જાય છે અને જન્મ પામે છે તે 'જીવોની અગતિ' એટલે કર્મચક્રમાથી પુરુષાર્થ વડે મુક્ત થયેલા જીવો કઈ સ્થિતિ પામવાથી ફરી આ સસારમા પાછા નથી આવતા તે ટૂકમા, ગતિ અને અગતિ એટલે બધ અને મોક્ષ કહી શકાય

૨ મૂળ આસ્રવ। જુઓ પા ૮૧, ટિ૰ ૪

૩ મૂળ સવર જુઓ પા ૮૧, ટિપ્પણ ન૰ ૪

૪ મૂળ નિર્જરા આત્મા સાથે બધાયેલા કર્મનો બે પ્રકારે નાશ થાય છે એક તો તે કર્મનુ ફળ ભોગવાઈ જવાથી, અને બીજુ ઉચિત તપ વગેરેના બળથી

પોતાના પ ધાયા જેવો તુચ્છ ગણે છે અથવા મ સાસી ભિતુ થઈને પણ પોતાના બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય, ઉગ્ર[1] કે નિચ્છવી[2] કુળનો ગર્વ કરે છે તેવા મનુષ્યો મન્યાસી છતા ગૃહસ્થીનુ આચરણ કરનારા કહેવાય તેઓને મુક્તિ પ્રાપ્ત થવી અશક્ય છે કારણકે દીર્ઘકાળ સેવેના જ્ઞાન અને ચારિત્ર સિવાય જાતિ કે કુળ કોઈને બચાવી શકતા નથી [૮–૧૧]

બનેને કોઈ ભિતુ ભાષા ઉપર કાબૂવાળો હોય કે પ્રતિભાવાન પડિત તથા ગાઢ પ્રજ્ઞાવાળો વિચારક હોય તોપણ તે જો પોતાની બુદ્ધિ કે વિભૂતિને કારણે મ મત્ત થઈ, બીજાનો તિરસ્કાર કરે, તો તે પ્રજ્ઞાવાન હોવા છતા સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ માટે ભિક્ષુએ પ્રજ્ઞામદ તપોમદ ગોત્રમદ તથા ચોથો ધનમદ એ ચાર મદ ન કરવા જે એવા મદ નથી કરતો તે જ પડિત છે અને ઉત્તમ સત્ત્વવાળો છે ગોત્ર વગેરેથી પર થયેના મહર્ષિઓ જ ગોત્ર વિનાની પરમ ગતિને પામે છે [૧૩–૧૬]

જે ભિક્ષુ સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને તથા લૂખાસૂકા મળે તેવા આહાર ઉપર નભનારો હોવા છતા માનપ્રિય

કેટલાક ભિક્ષુઓ હઠીલા, દુરાગ્રહી, કલહપ્રિય તથા તીખા અને ક્રોધી હોય છે તેઓ ઝઘડાઓમાંથી કદી શાંતિ પામી શકતા નથી ભિક્ષુએ તો ગુરુની આજ્ઞાનુસાર વર્તનાર, લજ્જાશીલ, પોતાના કામમાં જ નજર રાખનાર, નિષ્કપટ, મધુર તેમજ થોડું બોલનાર, પુરુષાર્થી, જાતવાન, સરળ આચરણવાળો તથા શાંત હોવું જોઈએ ધર્મમાં સ્થિર થવા ઇચ્છનાર તિરસ્કારવા યોગ્ય કે પાપજનક પ્રવૃત્તિઓથી દૂર જ રહે [૫-૭, ૧૯]

શાંતિનાથી કાંતિવાળા તથા ધર્મનું રહસ્ય સમજનાર ભિક્ષુએ, ગામ કે નગરમાં દાખલ થયા બાદ, અન્નપાનનો લોભ રાખ્યા વિના રતિ અરતિ દૂર કરીને તથા સંઘમાં હોય કે એકલો હોય તો પણ કઠોર સંયમમાં સ્થિર રહીને, પોતાની આખરની એકલી અસહાય દશાની ભાવના કરતા કરતા વિચરવું તેણે પોતાની મેળે (શાસ્ત્રમાંથી) સમજીને કે ગુરુ પાસેથી સાંભળીને પ્રજાને હિતકર ધર્મ ઉપદેશવો પરંતુ કોઈનો ભાવ તર્કથી જાણ્યા વિના, ગમે તેવા ક્ષુદ્ર અને અશ્રદ્ધાળુ મનુષ્યને ઉપદેશ ન આપવો સામા માણસના કર્મ અને છંદ સમજીને, તેનો દુષ્ટ સ્વભાવ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો કારણ, લોકો ભયાનક વિષયોમાં ગાઢપણે બંધાઈ ગયેલા હોય છે તેણે પૂજન કે પ્રશંસાની ઇચ્છા ન રાખવી કે કોઈને પ્રિય કે અપ્રિય કરવાની કામના ન કરવી એ પ્રમાણે સર્વ અનર્થોનો ત્યાગ કરી મનથી પણ આકુળ કે ક્ષુબ્ધ થયા વિના, સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે હિંસાનો ત્યાગ કરી જીવિત કે મરણની કામનાથી રહિત થઈ, તેણે સંસારચક્રમાંથી મુક્ત થતા સુધી વિચરવું [૧૮, ૨૦-૨૩]

આમ કહી શ્રીસુધર્મસ્વામી થોભ્યા

पोताना पडछाया जेवो तुच्छ गणे छे अथवा म याभी भिक्षुक थईने पण पोताना ब्राह्मण क्षत्रिय, उग्र[1] के लिच्छवी[2] कुळनो गर्व करे छे तेवा मनुष्यो संन्यासी छता गृहस्थीनु आचरण करनारा कहेवाय तेओने मुक्ति प्राप्त थवी अशक्य छे कारणके दीर्घकाळ सेवेला ज्ञान अने चारित्र सिवाय जाति के कुळ कोईने बचावी शकता नथी [८-११]

भलेने कोई भिक्षु भाषा उपर काबूवाळो होय के प्रतिभावान पंडित तथा गाढ प्रज्ञावाळो विचारक होय, तोपण ते जो पोतानी बुद्धि के विभूतिने कारणे मत्त थई, बीजानो तिरस्कार करे, तो ते प्रज्ञावान होवा छता समाधि प्राप्त करी शके नहि माटे भिक्षुए प्रज्ञामद, तपोमद, गोत्रमद तथा चोथो धनमद ए चार मद न करवा जे एना मद नथी करता ते ज पंडित छे अने उत्तम सत्त्ववाळो छे गोत्र वगेरेथी पर थयेला महर्षिओ ज गोत्र विनानी परम गतिने पामे छे [१३-१६]

जे भिक्षु सर्वस्वनो त्याग करीने तथा लूखासूका मळे तेवा आहार उपर जीवनारो होवा छता मानप्रिय अने स्तुतिनी कामनावाळो होय छे तेनो ए संन्यास तेनी आजीविका ज छे तेवो भिक्षु ज्ञान पाम्या विना ज फरी फरी आ संसारने पामे छे [१२]

१ आवश्यक सूत्रमा, 'जे क्षत्रियो आरक्षक (रखेवाळ) अने उग्र दंड धारण करनारा हता, ते उग्र कहेवाता हता, एम जणाव्युं छे

२ एक प्रसिद्ध क्षत्रिय वंशनु नाम छे तेना विशे सविस्तर वर्णन माटे जुओ पुरातत्त्व, पु० १ पा. १२५

કેટલાક ભિક્ષુઓ કજિયાખોર, કલહપ્રિય તથા તીખા અને ક્રોધી હોય છે તેઓ ઝઘડાઓમાંથી કદી શાંતિ પામી શકતા નથી ભિક્ષુએ તો ગુરુની આજ્ઞાનુસાર વર્તનાર, લજ્જાશીલ, પોતાના કામમાં જ નજર રાખનાર, નિષ્કપટ, મધુર તેમજ થોડું બોલનાર, પુરુષાર્થી, જાતવાન સત્ય આચરણવાળા, તથા શાંત હોવું જોઈએ ધર્મમાં સ્થિર થવા ઇચ્છનારે તિરસ્કરવા યોગ્ય કે પાપજનક પ્રવૃત્તિઓથી દૂર જ રહેવું [૫-૭, ૧૯]

શાંતિદાયી કાંતિવાળા તથા ધર્મનું રહસ્ય સમજનારા ભિક્ષુએ ગામ કે નગરમાં દાખલ થયા બાદ અન્નપાનનો લોભ રાખ્યા વિના રતિ અરતિ દૂર કરીને તથા સંઘમાં હોય કે એકલો હોય તો પણ કઠોર સંયમમાં સ્થિર રહીને, પોતાની આખરની એકલી અસહાય દશાની ભાવના કરતા કરતા વિચરવું તેણે પોતાની મેળે (શાસ્ત્રમાંથી) સમજીને કે ગુરુ પાસેથી સાંભળીને પ્રજાને હિતકર ધર્મ ઉપદેશવો પરંતુ કોઈનો ભાવ તર્કથી જાણ્યા વિના, ગમે તેવા ક્ષુદ્ર અને અશ્રદ્ધાળુ મનુષ્યને ઉપદેશ ન આપવો સામા માણસના કર્મ અને છંદ સમજી, તેનો દુષ્ટ સ્વભાવ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો કારણ, લોકો ભયાનક વિષયોમાં ગાઢપણે ખેંચાઈ ગયેલા હોય છે તેણે પૂજન કે પ્રશંસાની ઇચ્છા ન રાખવી કે કોઈને પ્રિય કે અપ્રિય કરવાની કામના ન કરવી એ પ્રમાણે સર્વ અનર્થોનો ત્યાગ કરી મનથી પણ આકુળ કે ગુસ્સે થયા વિના, સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે હિંસાનો ત્યાગ કરી, જીવિત કે મરણની કામનાથી રહિત થઈ, તેણે સંસારચક્રમાંથી મુક્ત થતા સુધી વિચરવું [૧૮, ૨૦-૨૩]

આમ કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી થોભ્યા

પોતાને કઠોર શબ્દો કહેવામાં આવે તોપણ, શિષ્યે ગુરુ પ્રત્યે દ્વેષયુક્ત ન થવું પરંતુ નિદ્રા કે પ્રમાદ સેવ્યા વિના, ગમે તેમ કરી પોતાના સંશયો ટાળવા નાનો, મોટો, તેની ઉપરની અવસ્થાનો કે સમાન ઉંમરનો જે કોઈ તેને શિખવાડનો હોય તેને તેણે સ્થિરતાથી આદરપૂર્વક સાંભળવો એટલું તો શું, પણ પોતે ભૂલ કરતો હોય ત્યારે ઘરનું હલકું કામ કરનારી પનિયારી દાસી કે સામાન્ય ગૃહસ્થ પણ તેને સુધારે, તો ગુસ્સે થયા વિના તે કહે તે પ્રમાણે કરવું કારણ કે વનમાં માર્ગ ન જાણનારને માર્ગ જાણનાર રસ્તો બતાવે, તો તેમાં તેનું જ શ્રેય છે તેમ તેણે પણ સમજવું ધર્મની બાબતમાં પરિપક્વ ન થયેલો શિખાઉ શરૂઆતમાં ધર્મને જાણી શકતો નથી પણ જિન ભગવાનના ઉપદેશથી સમજણ આવ્યા બાદ, સૂર્યોદય થયે જેમ આંખો વડે રસ્તો દેખી શકાય છે, તેમ તે ધર્મને જાણી શકે છે [૬-૧૩]

ગુરુને યોગ્ય સમયે શિષ્યે પોતાની શંકાઓ પૂછવી તથા તે જે માર્ગ કહી બતાવે તે કેવલી પુરુષોનો માર્ગ છે એમ જાણીને હૃદયમાં સ્થાપવા એ માર્ગમાં સારી રીતે સ્થિર થયેલા અને પોતાનું અને બીજાનું (પાપ તથા હિંસાથી) રક્ષણ કરનાર ગુરુઓ પાસે જ શંકાસંશયનું યોગ્ય સમાધાન મળી શકે છે એવા ત્રિલોકદર્શી લોકો જ એવી રીતે ધર્મ કહી શકે છે કે, જેથી શિષ્ય ફરી ભૂલમાં પડતો નથી સ્થાન, શયન, આસન અને પરાક્રમની બાબતમાં યોગ્ય આચરણવાળા તથા શુભાશુભમાં વિવેકવાળા ગુરુએ પણ શિખવતી વખતે દરેક વસ્તુ ખુલાસાથી અલગ અલગ સમજાવવી [૧૫-૬,૫]

તેવા ગુરુ પાસેથી પોતાનું ઇચ્છિત જ્ઞાન શીખનારો શિષ્ય જ પ્રતિભાવાન તથા કુશળ બને છે તેવો શિષ્ય શુદ્ધ

માર્ગ પામીને, મોક્ષની ઇચ્છાયુક્ત થઈ, સર્વ સ્થાવરજંગમ પ્રાણીઓ પ્રત્યે અપ્રમાદી તથા મનમાં પણ દ્વેષબુદ્ધિરહિત બને છે તથા તપ અને મૌન આચરી મોક્ષ પામે છે [૧૭]

ગુરુ પાસેથી ધર્મને બરાબર સમજીને, તેનું રહસ્ય પામ્યા બાદ, તથા તેને પરિપૂર્ણ રીતે સમજાવી શકે તેવા થઈને શિષ્યે બીજાને ઉપદેશ આપવા જવું, તથા માગખોટાનો વિવેક રી, ગુરુએ કહેલાની મર્યાદા ન ઓળંગાય એ રીતે ઉપદેશ આપવો. એ મોક્ષમાર્ગ કેવી રીતે ઉપદેશવો એ જે જાણે છે તેવા શ્રદ્ધાળુને માથે સિદ્ધાંતને આંચ આવતી નથી [૨૪–૨૫]

જે સત્યને ચોરતો નથી કે છુપાવતો નથી, અલ્પ અર્થવાળી વસ્તુને આડંબરથી મોટી કરતો નથી તથા સૂત્ર કે તેના અર્થની બનાવટ કરતો નથી, તે માણસ સિદ્ધાંતનો સાચો રક્ષક છે. ગુરુ પ્રત્યે ભક્તિવાળો તે શિષ્ય ગુરુના કહેલાનો વિચાર કરીને સાંભળેલી વસ્તુ બરાબર કહી સંભળાવે છે [૨૬ ૨૩]

જે શાસ્ત્રોને શુદ્ધ રીતે સમજે છે જે તપસ્વી છે જે ધર્મને વિગતવાર જાણે છે જેનું કહેવું પ્રામાણિક છે, જે કુશળ છે તથા વિવેકયુક્ત છે તે મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશવાને યોગ્ય છે. ધર્મનો સંપૂર્ણપણે સાક્ષાત્કાર કરીને જેઓ ઉપદેશ આપે છે, તે શુદ્ધ પુરુષો સંસારનો અંત કરાવી શકે છે. પોતાની તેમજ બીજાની મુક્તિ સાધનારા તેઓ ગુંચવાડાના પ્રશ્નોનો નિવેડો આપી શકે છે [૨૭ ૧૮]

જ્ઞાની પુરુષ જ્ઞાનના બદલામાં માનઆબરૂની કે આજીવિકાની કામના ન કરે. તે સત્યને છુપાવે નહીં કે તેનો લોપ કરે નહીં, અનર્થકારક ધર્મ ન ઉપદેશે ખોટા

સિદ્ધાન્તની પણ તુચ્છકારપૂર્વક ઠેકડી ન કરે, સાચુ પણ કર્કશ ન બોલે તથા પોતાની બડાઈ ન કરે પોતાને અમુક બાબતમા શકા ન હોય છતા તે બાબતમાં પણ તે દુરાગ્રહી ન થાય અને સ્યાદ્વાદનુ[1] અનુસરણ કરે પ્રજ્ઞાવાન પુરુષે સમતાપૂર્વક દરેક બાબતમાં 'આ અમુક દૃષ્ટિએ આમ પણ છે અને અમુક દૃષ્ટિએ આમ પણ છે' એમ બેવડી વાણી બોલવી [૧૯–૨૨]

પોતે ઉપદેશેલુ શિષ્ય કદાચ ઊંધુ સમજે, તોપણ તેને શાતિથી અને કર્કશ ભાષા વાપર્યા વિના તે વસ્તુ ફરી સમજાવવી, પરંતુ કદી અપશબ્દથી તેનો તિરસ્કાર ન કરવો [૨૩]

આમ કહી શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

---

૧ મૂળ વિભજ્યવાદ સ્યાદ્વાદના અર્થ માટે ઉપોદ્ઘાતમા સજયબેલટ્ટીપુત્તવાળો વિભાગ જુઓ

અધ્યયન ૧૫ મું

ઉપસંહાર[1]

૧

શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

ઉપદેશ આપેલો છે કેમકે, તેઓ મહા સત્યથી અપન્ન હોઈ, હમેશા ભૂતપ્રાણીઓ પ્રત્યે મૈત્રીયુક્ત હતા [૧–૩]

ભૂતપ્રાણીઓનો દ્વેષ ન કરવો એ જ સયમી પુરુષોનો સાચો ધર્મ છે બુદ્ધિમાન પુરુષો આ જગતમા રહેલા પાપને જાણી તેમાંથી છૂટા થઈ જાય છે કારણ, કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી જે નવુ કર્મ કરતો નથી તેને નવુ કર્મબંધન પણ પ્રાપ્ત થતુ નથી બાર ભાવનાઓરૂપી[૨] યોગથી વિશુદ્ધ થયેલા અંતકરણવાળો તે સયમી પુરુષ નાવની પેઠે સામે કિનારે પહોચી જઈ, સર્વ દુ ખોથી મુક્ત થાય છે [૪–૭]

મનુષ્યજન્મરૂપી આ અવસર અનુપમ છે મનુષ્યજન્મથી ચ્યુત થનારને પછી સમ્યગ્ જ્ઞાન થવુ દુર્લભ છે, તેમજ ધર્મનુ રહસ્ય પામી શકે તેવી ચિત્તવૃત્તિ પણ દુર્લભ છે મનુષ્યલોકમા આપણે ધર્મની આરાધના માટે જ મનુષ્ય થયા છીએ લોકોત્તર ધર્મનુ અનુસરણ કરનાર કાતો કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે, અથવા ઉત્તમ ગતિને પામે છે માટે મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત કરી, કર્મોનો નાશ થાય એવુ પરાક્રમ પ્રગટાવી, ઇંદ્રિયોના પ્રવાહોને રોકી વિકારરહિત થવા પ્રયત્નો કરો જાણ્યુકે, ત્યા સુધી ધર્મમાર્ગમાં આચરણ અસભવિત છે સ્ત્રીઓ અને તેવા બીજા કામભોગો ડુક્કરને ફસામા સપડાવનારની નીવાર જેવા છે જેઓ સ્ત્રીઓને સેવતા નથી તેઓ આ સમારમા મુક્ત (જેવા) છે વિષયેચ્છાનો અંત લાવનાર પુરુષ મનુષ્યોના ચક્ષુરૂપ છે માટે એ અંત પામવાને જ પ્રયત્નશીલ થાઓ

૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૧

અધ્યયન ૧૫ મું

ઉપસંહાર[1]

૧

શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

હે આયુષ્મન્! અત્યાર સુધી મેં તને ભગવાન મહાવીરે પ્રબોધેલા સંયમધર્મ વિષે કહ્યું. આગળ હવે કહું છું કે

ભગવાન મહાવીર અતીત, વર્તમાન તથા ભવિષ્યને જાણે છે. કારણકે તેમણે સત્ય દર્શન (અને જ્ઞાન)ના અંતરાયક કર્મોનો અંત આણ્યો છે. સંશયનો અંત લાવનાર તે ભગવાને આ અનુપમ ધર્મ કહેલો છે. તેવા ઉપદેશક ઠેરઠેર નથી થતા. તેમણે દરેક બાબત ઉપર યથાર્થ

---

૧. મૂળ जमईयम् 'યમક વાળું' શંખલાયમક અલંકારમાં દરેક શ્લોકનો કે ચરણનો છેલ્લો અક્ષર એ પછીના શ્લોક કે ચરણનો પહેલો અક્ષર બને છે. નિર્યુક્તિકારે આ અધ્યયનનું બીજું નામ આ નીયસંકલિયા (શંખલા) સૂચવ્યું છે. તેમાં પણ આ શૃંખલા યમક નામનું જ સૂચન છે. — જેકોબી.

ઉપદેશ આપેલો છે કેમકે, તેઓ સદા સત્યથી સંપન્ન હોઈ, હમેશાં ભૂતપ્રાણીઓ પ્રત્યે મૈત્રીયુક્ત હતા [૧–૩]

ભૂતપ્રાણીઓનો દ્વેષ ન કરવો એ જ સંયમી પુરુષોનો સાચો ધર્મ છે બુદ્ધિમાન પુરુષો આ જગતમાં રહેનાર પાપને જાણી તેમાંથી છૂટા થઈ જાય છે ત્રણ કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી જે નવું કર્મ કરતો નથી, તેને નવું કર્મબંધન પણ પ્રાપ્ત થતું નથી બાર ભાવનાઓ રૂપી[૨] યોગથી વિશુદ્ધ થયેલા અંતઃકરણવાળો તે સંયમી પુરુષ નાવની પેઠે સામે કિનારે પહોંચી જઈ, સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થાય છે [૪–૭]

મનુષ્યજન્મ રૂપી આ અવસર અનુપમ છે મનુષ્યજન્મથી ચ્યુત થનારને પછી સમ્યક્ જ્ઞાન થવું દુર્લભ છે, તેમજ ધર્મનું રહસ્ય પામી શકે તેવી ચિત્તવૃત્તિ પણ દુર્લભ છે મનુષ્યલોકમાં આપણે ધર્મની આરાધના માટે જ મનુષ્ય થયા છીએ લોકોત્તર ધર્મનું અનુસરણ કરનાર કાંતો કૃતકૃત્ય થઇ જાય છે, અથવા ઉત્તમ ગતિને પામે છે માટે મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત કરી, કર્મોનો નાશ થાય એવું પરાક્રમ પ્રગટાવી ઇંદ્રિયોના પ્રવાહોને રોકી વિકારરહિત થવા પ્રયત્નો કરો કારણકે, ત્યાં સુધી ધર્મમાર્ગમાં આચરણ અસંભવિત છે સ્ત્રીઓ અને તેવા બીજા કામભોગો ડુક્કરને ફાંસામાં સપડાવનારની નીવાર જેવા છે જેઓ સ્ત્રીઓને સેવતા નથી તેઓ આ સંસારમાં મુક્ત (જેવા) છે વિષયેચ્છાનો અંત લાવનાર પુરુષ મનુષ્યોના ચક્ષુરૂપ છે માટે એ અંત પામવાને જ પ્રયત્નશીલ થાઓ

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૧

અધ્યયન ૧૫ મુ

ઉપસંહાર[1]

૧

શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

હે આયુષ્મન્! અત્યાર સુધી મે તને ભગવાન મહાવીરે પ્રબોધેલા સંયમધર્મ વિષે કહ્યુ સારાંશે હવે કહુ છુ કે

ભગવાન મહાવીર અતીત, વર્તમાન તથા ભવિષ્યને જાણે છે કારણકે તેમણે સત્ય દર્શન (અને જ્ઞાન) ના અંતરાયક કર્મોનો અંત આણ્યો છે સંશયનો અંત લાવનાર તે ભગવાને આ અનુપમ ધર્મ કહેલો છે તેવા ઉપદેશક ઠેરઠેર નથી થતા તેમણે દરેક બાબત ઉપર યથાર્થ

---

૧ મૂળ જમઇયમ્ 'યમક વાળુ' શૃંખલાયમક અલંકારમા દરેક શ્લોકનો કે ચરણનો છેલ્લો અક્ષર એ પછીના શ્લોક કે ચરણનો પહેલો અક્ષર બને છે નિર્યુક્તિકારે આ અધ્યયનનુ બીજુ નામ આદાનીય સંકલિકા (શૃંખલા) સૂચવ્યુ છે તેમા પણ આ શૃંખલા યમક નામનું જ સૂચન છે' — જેકોબી.

ઉપદેશ આપેલો છે કેમકે, તેઓ સદા સત્યથી સંપન્ન હોઈ, હમેશાં ભૂતપ્રાણીઓ પ્રત્યે મૈત્રીયુક્ત હતા [૧–૩]

ભૂતપ્રાણીઓનો દ્વેષ ન કરવો એ જ સંયમી પુરુષોનો સાચો ધર્મ છે બુદ્ધિમાન પુરુષો આ જગતમાં રહેલા પાપને જાણી તેમાંથી દૂર થઈ જાય છે કારણ, કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી જે નવું કર્મ કરતો નથી, તેને નવું કર્મબંધન પણ પ્રાપ્ત થતું નથી બાર ભાવનાઓ પી૨ યોગથી વિશુદ્ધ થયેલા અંત કરણવાળો તે સંયમી પુરુષ નાવની પેઠે સામે કિનારે પહોંચી જઈ, સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થાય છે [૪–૭]

મનુષ્યજન્મરૂપી આ અવસર અનુપમ છે મનુષ્ય-જન્મથી ચ્યુત થનારને પછી સમ્યક્ જ્ઞાન થવું દુર્લભ છે, તેમજ ધર્મનું રહસ્ય પામી શકે તેવી ચિત્તવૃત્તિ પણ દુર્લભ છે મનુષ્યલોકમાં આપણે ધર્મની આરાધના માટે જ મનુષ્ય થયા છીએ લોકોત્તર ધર્મનું અનુસરણ કરનાર કાંતો કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે અથવા ઉત્તમ ગતિને પામે છે માટે મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત કરી, કર્મોનો નાશ થાય એવું પરાક્રમ પ્રગટાવી ઇંદ્રિયોના પ્રવાહોને રોકી વિકારરહિત થવા પ્રયત્નો કરો કારણકે, ત્યાં સુધી ધર્મમાર્ગમાં આચરણ અસંભવિત છે સ્ત્રીઓ અને તેવા બીજા કામભોગો ભુક્કરને ફાંસામાં સપડાવનારની નીવાર જેવા છે જેઓ સ્ત્રીઓને સેવતા નથી તેઓ આ સંસારમાં મુક્ત (જેવા) છે વિષયેચ્છાનો અંત લાવનાર પુરુષ મનુષ્યોના ચક્ષુરૂપ છે માટે એ અંત[૨] પામવાને જ પ્રયત્નશીલ થાઓ

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૧

જીઓને અન્નનો પણ અંત' (ધાર) જ કામ આવે છે અને પૈડું પણ અંત (નેમિ) ઉપર જ ફરે છે. બુદ્ધિમાન મનુષ્યો વસ્તુઓના અંત[1] સેવે છે, તેથી જ અમા નો પણ અંત લાવી શકે છે [૧૩ ૧૫-૮, ૨૨]

આમ જેણે પૂર્વે બાંધેલું કર્મ ખંખેરી નાખ્યું છે, અને નવું થવા દીધું નથી, તે મહાવીર પછી જ મતો નથી કે મરતો નથી. વાયુ જેમ જ્વાળાને ઓળંગી જાય છે તેમ તે જગતના મનોરમ કામભોગોને ઓળંગી જાય છે તેને હવે શો સંકલ્પ રહ્યો નથી તેમજ જીવિત કે મરણની પણ કામના રહી નથી. તે હવે જગતના ચક્ષુરૂપ બન્યો છે. પોતાના પૂર્વકર્મોને લીધે તે હવે મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશે છે તે ઉપદેશ ભિન્ન ભિન્ન પ્રાણીઓ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. તેને જગતના પૂજન સત્કારની દરકાર હોતી નથી. જે મનુષ્ય શુદ્ધ પરિપૂર્ણ અને સર્વોત્તમ ધર્મનો ઉપદેશ આપતો હોય અને પોતે પણ તે ધર્મના સ્થાનરૂપ બન્યા હોય, તે પ્રજ્ઞાવાન તથાગતને હવે બીજા જન્મની વાત કેવી ? [૮ ૧૦-૧ ૧૮-૨૦]

તે ઉત્તમ સ્થાન કાશ્યપે કહી બતાવ્યું છે તેને પ્રાપ્ત કરીને નિશ્ચિત થયેલા કેટલાય બુદ્ધિશાળી લોકો પરમ શાંતિ પામ્યા છે સર્વ સાધુ પુરુષોને સંમત એવો તે મોક્ષમાર્ગ કર્મરૂપી શલ્યને ઉખેડી નાખે છે. એ દુર્બોધ માર્ગનો અંત પામીને અનેક મુક્ત પુરુષો પૂર્વે થઈ ગયા છે અને બીજા પણ તેવા સુંદર આચરણવાળા હજુ થશે [૨૧, ૨૪-૨૫]

(૧) જેમકે ગામનો અંત એટલે કે ગામ બહાર રહેવું, ખોરાકનો 'અંત' એટલે જીવનનિર્વાહ પૂરતો લુખોસૂકો ખોરાક તે જ પ્રમાણે શબ્દાઓના અંત વગેરે સમજવું

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ નં૦ ૧ ૧ ‘બધુ અનિત્ય છે’ એવુ ચિંતન તે અનિત્યભાવના ૨. ‘દુ:ખ-મરણમાથી કોઈ બચાવી શકે તેમ નથી’ એવુ ચિંતન તે અશરણભાવના ૩ ‘અનેક યોનિઓવાળો આ સસાર દુસ્તર છે’ એવુ ચિંતન તે સસારભાવના ૪ ‘કર્મોનુ ફળ એકલાને જ ભોગવવુ પડવાનુ છે’ એવુ ચિંતન તે એકત્વભાવના. ૫ ‘શરીરથી આત્મા અન્ય છે અથવા દરેક આત્મા સ્વતત્ર છે, કોઈ કોઈનુ નથી’ એવુ ચિંતન તે અન્યત્વભાવના ૬ ‘આ દેહ અપવિત્ર છે’ એવુ ચિંતન તે અશુચિભાવના ૭ ‘આપણી પ્રવૃત્તિઓ મારફતે કર્મ આપણામા દાખલ થાય છે’ એવુ ચિંતન તે આસ્રવભાવના ૮ ‘તેને શુભ પ્રવૃત્તિઓથી અટકાવી શકાય છે’ એવુ ચિંતન તે સવરભાવના ૯ ‘તેને તપ સયમ આદિથી દૂર કરી શકાય છે’ એવુ ચિંતન તે નિર્જરાભાવના ૧૦ ‘દેવ મનુષ્ય સર્વ ગતિઓમા સુખ નથી, સુખ માત્ર આ સસારની ટોચ ઉપર આવેલા સિદ્ધલોકમા છે, જ્યા આત્મા પોતાના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપે બિરાજે છે’ એવુ ચિંતન તે લોકભાવના ૧૧ ‘સસારમા આત્માને સમ્યગ્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે’ એવુ ચિંતન તે બોધદુર્લભભાવના ૧૨. ‘ધર્મના ઉપદેશક અને શુદ્ધ શાસ્ત્રના બોધક ગુરુ અને એનો ઉપદેશ દુર્લભ છે’ એવુ ચિંતન તે ધર્મદુર્લભભાવના

અધ્યયન ૧૬ મું

ગાથા[1]

શ્રીસુધર્મસ્વામી આગળ કહેવા લાગ્યા

આ પ્રમાણે જે ઇંદ્રિયનિગ્રહી હોય મુમુક્ષુ હોય, તથા શરીર ઉપર મમતા વિનાનો હોય તે જ બ્રાહ્મણ કહેવાય, શ્રમણ કહેવાય ભિક્ષુ કહેવાય કે નિર્ગ્રંથ કહેવાય

તે બ્રાહ્મણ એટલા માટે કહેવાય કે તે રાગદ્વેષ કલહ, ખોટી નિંદા, ચુગલી કુથલી સંયમમાં અરતિ-

---

૧ આ આખું અધ્યયન ગદ્યમાં હોઈ, તેનું બાહ્ય રૂપ કે વિષય એમાંથી એકે તેના નામને અનુરૂપ નથી. નિર્યુક્તિકાર તેનું આ નામ સાર્થ છે એવું ઠરાવવા બે ત્રણ ખુલાસા આપે છે તે ત્રણમાંથી, 'આગલા પંદર અધ્યયનોનો ઉપદેશ આમાં ગાથીકૃત એટલે કે એકત્રિત કરેલો છે માટે તેનું નામ ગાથા છે એ ખુલાસો બંધબેસતો ગણી શકાય.

આ ૧૬મા અધ્યયનના નામ ઉપરથી જ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં (૩૧-૧૩) આ પ્રથમ ખંડને ગાથાષોડશક ('જેનાં સોળમા અધ્યયનનું નામ ગાથા છે') કહ્યો છે

વિષયોમા ગતિ, કુડકપટ અને જૂઠ વગેરે સર્વ પાપકર્મોથી વિરત થયો હોય છે, મિથ્યા માન્યતાઓ રૂપી કાંટા વિનાનો હોય છે સમ્યક્ પ્રવૃત્તિવાળા હોય છે, હમેશા યત્નવાન હોય છે, પોતાના કલ્યાણમાં તત્પર હોય છે, કદી ગુસ્સે થતો નથી તથા અભિમાન કરતો નથી [૧]

તે શ્રમણ એટલા માટે કહેવાય કે, તે વિઘ્નોથી હારી જતો નથી, તથા સર્વ પ્રકારની આકાંક્ષાઓ વિનાનો હોય છે વળી તે પરિગ્રહ, હિંસા, જૂઠ, મૈથુન, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ તથા દ્વેષરૂપી પાપના મૂળ કારણ, કે જેમના વડે પાપકર્મ બધાય છે તથા જે આત્માને દોષિત કરે છે, તે સર્વથી પહેલેથી જ વિરત થયેલો હોય છે [૨]

તે ભિક્ષુ એટલા માટે કહેવાય કે, તે અભિમાન વિનાનો હોય છે નમ્ર હોય છે તથા ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરનારો હોય છે તે વિવિધ પ્રકારના કષ્ટો અને વિઘ્નોથી દબાઈ જતો નથી અધ્યાત્મયોગથી તેણે પોતાનું અતકરણ શુદ્ધ કરેલુ હોય છે તે પ્રયત્નશીલ હોય છે, સ્થિર ચિત્તવાળો હોય છે અને પારકાએ આપેલા ભોજનથી મર્યાદામા રહીને જીવનનિર્વાહ કરતો હોય છે [૩]

તે નિર્ગ્રંથ એટલા માટે કહેવાય કે, તે એકલો[1] હોય છે, એકને જાણનાર[2] હોય છે, જાગેલો હોય છે,

---

૧ રાગદ્વેષરહિત અથવા સન્યાસી

૨ ટીકાકાર એવો અર્થ ઘટાવે છે કે તે આત્માને એકલો (કોઈની સહાય વિનાનો તથા એકલો જ પોતાના કર્મફળ ભોગવનાર) જાણે છે અથવા તે 'એક' એટલે શ્રેષ્ઠ એવા મોક્ષ અથવા ધર્મ ને જાણે છે

પાપકર્મોના પ્રવાહોને રોકનારો હોય છે સુસંયત હોય છે, સમ્યક્ પ્રવૃત્તિવાળો હોય છે, સમભાવયુક્ત હોય છે, આત્મતત્ત્વ સમજનારો હોય છે વિદ્વાન હોય છે, ઇંદ્રિયોની વિષયો તરફની પ્રવૃત્તિ તથા અનુકૂળપ્રતિકૂળ વિષયો તરફ રાગદ્વેષ — એમ બંને પ્રકારના પ્રવાહોને રોકનારો હોય છે પૂજાસત્કાર અને લાભની ઇચ્છા વિનાનો હોય છે, ધર્માર્થી હોય છે ધર્મજ્ઞ હોય છે મોક્ષપરાયણ હોય છે તથા સમતાપૂર્વક વર્તનારો હોય છે

(ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે કે) ' આ બધું મેં કહ્યું છે તેવું જ તમે જાણો કારણ કે ભયમાથી રક્ષણ કરનાર (સર્વજ્ઞ) છું "[1]

આમ કહી આર્યસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

---

૧ આ શબ્દો કોના ગણવા તે સહેજે ગૂંચવે તેવો પ્રશ્ન છે ટીકાકાર આ શબ્દો સુધર્મસ્વામીના જ ગણી, આવો અર્થ કરે છે 'કારણ, ભયમાથી રક્ષણ કરનાર (મહાવીર ભગવાને એમ કહ્યું છે) એમ હું કહું છું. દરેક અધ્યયનને અંતે 'એમ હું કહું છું એવા શબ્દો હોય છે તે આ વાક્ય સાથે જોડી દેવાથી તેવો અર્થ થાય પણ ખરો

મહાવીરસ્વામીનો સંયમધર્મ

ખંડ ૨ જો

અધ્યયન ૧ લું

પુંડરીક

શ્રીસુધર્મસ્વામી જંબુસ્વામી વગેરેને ઉદ્દેશીને બોલ્યા - એક વખત ભગવાન મહાવીરે એક અદ્ભુત રૂપક કહેલું તે તમે સાંભળો

એક ઘણા પાણી તથા કાદવવાળી, ધોળા કમળથી ભરેલી, જોવાલાયક, રમણીય તથા મનોહર પુષ્કરિણી હતી તેમાં અહીંતહીં ચારેબાજુ મોટી સંખ્યામાં કમળોમાં શ્રેષ્ઠ એવાં શ્વેત કમળો ઊગ્યાં હતાં તે પુષ્કરિણીના બરાબર મધ્યભાગમાં તે સર્વ શ્વેત કમળોમાં પણ શ્રેષ્ઠ એવું એક મોટું શ્વેત કમળ ઊગ્યું હતું તે યોગ્ય સ્થળે ઊગેલું હોઈ ઊંચું, તેજસ્વી રંગ, ગંધ, રસ અને કોમળતાથી ભરેલું તથા જોવાલાયક, રમણીય અને મનોહર હતું [૧]

હવે, પૂર્વ દિશામાંથી એક પુરુષ તે પુષ્કરિણી તરફ આવી ચડ્યો તેણે કિનારા ઉપર ઊભાંઊભાં પેલું મોટું કમળ જોયું તેને જોઈને તે કહેવા લાગ્યો 'હું એક

જાણકાર કુશળ, પંડિત વિવેકી બુદ્ધિમાન, પાકી ઉમરનો, માર્ગે રહેનાર, તથા માર્ગ તેમજ માર્ગની આંટીઘૂંટી જાણનારો માણસ છું માટે હું કમળોમાં શ્રેષ્ઠ એવા આ શ્વેત કમળને લઈ આવું '

આમ વિચારી તે માણસ પુષ્કરિણીમાં ઊતર્યો પણ તે જેમ જેમ પુષ્કરિણીમાં ઊતરવા લાગ્યો, તેમ તેમ પાણી અને કાદવ વધતાં ચાલ્યાં આમ તે કિનારાથી ઘણે દૂર નીકળી ગયો પણ શ્વેતકમળ સુધી પહોંચી શક્યો નહીં પછી તો તે ન પાછો આવી શકે તેમ રહ્યું કે ન સામે પાર નીકળી શકે તેમ રહ્યું આમ પુષ્કરિણીની અધવચ જ તે પ્રથમ પુરુષ કાદવમાં ફસી ગયો [૨]

પછી દક્ષિણ દિશામાંથી એક બીજો પુરુષ આવ્યો તેણે પેલું કમળ તેમજ તેને લેવા જતાં અધવચ ફસી ગયેલો પેલો પુરુષ જોયો પછી તેના કરતાં પોતાને વધુ જાણકાર અને અનુભવી માની, તે પુરુષ પણ તે કમળ લેવા અંદર ઊતર્યો અને પ્રથમ પુરુષની માફક જ અધવચ ફસી ગયો [૩]

તે જ પ્રમાણે પશ્ચિમ દિશામાંથી આવેલા ત્રીજા પુરુષની અને ઉત્તર દિશામાંથી આવેલા ચોથા પુરુષની પણ વલે થઈ [૪-૫]

ત્યારબાદ રાગદ્વેષથી રહિત (મસારને) સામે પાર પહોંચવાની કામનાવાળો, જાણકાર કુશળ એવો કોઈ એક ભિક્ષુ એકાદ દિશામાંથી કે ખૂણામાંથી ત્યાં આવી ચડ્યો તેણે તે કમળને તથા ફસી ગયેલા પેલા ચારે પુરુષોને જોયા

તે સમજી ગયો કે આ લોકો પોતાને જાણનાર તથા કુશળ માની, આ કમળ લેવા જતા તળાવના કાદવમા કળીઇ ગયા છે પરતુ આ કમળ એ રીતે લેવા ન જવુ જોઈએ. એમ વિચારી, તેણે કિનારા ઉપર ઊભાઊભા જ બૂમ પાડી 'હે શ્વેત કમળ ! અહી ઊડી આવ ' એટલે પેલુ શ્વેત કમળ ઊડીને તેની પાસે આવી પડ્યુ ! [૬]

ભગવાન મહાવીરે કહેલી આ કથાનુ તાત્પર્ય કોઈ સાધુ કે સાધ્વી ન સમજી શક્યાથી, તેમણે પોતે જ તેનુ રહસ્ય આ પ્રમાણે કહી સભળાવ્યુ

આ રૂપકમા પુષ્કરિણી એ સસાર છે તેનુ પાણી તે કર્મો અને કાદવ તે કામભોગો શ્વેત કમળો તે જનસમુદાય, અને શ્રેષ્ઠ કમળ તે રાજા જુદા જુદા વાદીઓ (મતપ્રચારકો) તે પેલા ચાર પુરુષો પેલો ભિક્ષુ તે બીજો કોઈ નહિ પણ સદ્ધર્મ કિનારો એટલે સઘ ભિક્ષુએ પાડેલી બૂમ તે ધર્મોપદેશ અને કમળનુ ઊડી આવવુ તે નિર્વાણપ્રાપ્તિ એટલે કે સદ્ધર્મ સિવાય બીજુ કોઈ સસારમાથી નિર્વાણ અપાવી ન શકે જે બધા વાદીઓ પોતે જ કર્મો અને કામભોગોમા બધાયેલા હોય છે તે બીજાને નિર્વાણ અપાવતા પહેલા પોતે જ સસારમા ડૂબી મરે છે [૭-૮]

આ સસારમા જુદી જુદી દિશાઓમાં સર્વત્ર અનેક મનુષ્યો પોતપોતાના કર્મ અનુસાર ઊચનીચ જાતિ કે ગોત્રમા ઓછીવત્તી વિભૂતિ સાથે જન્મ્યા હોય છે તે બધામા સૌથી વધારે પરાક્રમ, બળ અને વૈભવયુક્ત એવો એક રાજા હોય છે તે પોતાની પ્રજાનુ આતર બાહ્ય સર્વ શત્રુઓથી રક્ષણ

કરી પ્રજાનું બધી રીતે પાલન કરતો હોય છે[1] તેની સુખ્યાતિ સાંભળી જુદા જુદા પંથના શ્રમણબ્રાહ્મણો, 'તેને આપણા મતમાં લાવીશું તો તેની સમસ્ત પ્રજા પણ આપણા મતમાં આવશે અને પછી આપણને સુખસામગ્રીની મણા નહિ રહે' એમ માની તેને પોતાના પંથમાં લાવવા તેની પાસે જાય છે અને તેને જઈને કહે છે કે અમે અમુક ધર્મ સારી રીતે સમજાવી તથા શીખવી શકીએ તેમ છીએ અમારો તે ધર્મ આ પ્રમાણે છે

પગના તળિયાથી ઉપર ને માથાના વાળના મૂળિયાથી નીચે તથા આજુબાજુ ચામડીની સપાટી સુધીનું જે શરીર એ જ જીવ છે શરીર ટકી રહે છે ત્યાં સુધી તે ટકી રહે છે અને શરીર મરણ પામતાં તેનો પણ નાશ થાય છે પછી તેને બાળી નાખવા લોકો લઈ જાય છે અગ્નિથી તે શરીર બળી જાય છે ત્યારે ભૂખરા રંગના હાડકાંઓ પડી રહે છે કેમ

---

૧ મૂળમાં રાજાના વર્ણનમાં વાપરેલાં નીચેનાં કેટલાક વિશેષણો જેવા જેવાં છે "માતાપિતાથી સારી રીતે જ મેલો અને ઊછરેલો હોય છે બીજાઓ માટે મર્યાદા નક્કી કરનાર તથા પોતે મર્યાદા ધારણ કરનાર હોય છે બીજાનું ક્ષેમ કરનાર તથા ધારણ કરનાર હોય છે જનપદનો પિતા, પુરોહિત, સેતુ અને કેતુ હોય છે ધન મેળવવામાં અને તેનો પ્રયોગ કરવામાં કુશળ, બળવાન, દુર્બળોનો રક્ષક તથા વિરોધીઓ અને શત્રુઓને નિર્મૂળ કરનારો હોય છે તેણે દુકાળ, મહામારી તથા બીજા રોગોના ભયથી પ્રજાને મુક્ત કરી હોય છે તે રાજાની પરિષદ પણ ભોગવંશીય, ઐક્ષ્વાકુવંશીય, જ્ઞાતૃવંશીય, કૌરવવંશીય લિચ્છવી-વંશીય, ઉગ્રવંશીય ક્ષત્રિયો તથા બ્રાહ્મણો, અમાત્યો અને સેનાપતિઓની બનેલી હોય છે

તેના ખાટલો અને તેને ઊચકનારા ચાર જણા ગામમાં ફરે છે માટે શરીરથી જીવ જુદો નથી જે લોકો એમ કહે છે કે, જીવ જુદો છે અને શરીર જુદુ છે, તેઓને પૂછો તો ખરા, કે ભના એ જીવ લાંબો છે, ટૂકો છે, ત્રિભણુ છે, ચોગ્મ છે, રાતો છે, પીળો છે, સુગંધી છે, દુર્ગંધી છે, કડવો છે, તીખો છે, બગ્ગટ છે, સુવાળો છે, ભારે છે કે હલકો છે ? જેમ કોઈ પુરુષ તલવારને મ્યાનમાથી જુદી ખેચી કાઢીને બતાવી શકે છે તેમ આત્માને શરીરમાથી જુદો કાઢીને કોઈ બતાવી શકતુ નથી, અથવા જેમ તલમાથી તેલ કાઢીને બતાવી શકાય છે, કે દહીમાથી માખણ કાઢીને બતાવી શકાય છે તેમ જીવને કોઈ શરીરમાથી જુદો કાઢીને બતાવી શકતુ નથી[1] માટે હે ભાઈઓ! આ શરીર છે ત્યા સુધી જ જીવ છે પરલોક બરલોક કાંઈ નથી કારણ, મર્યા પછી ત્યા જનાર જ કોઈ નથી માટે શરીર છે ત્યા સુધી મારો, ખોદો, છેદો, બાળો, રાંધો, લૂટો, ઝૂટો — ફાવે તેમ કરો, — પણ સુખી થાઓ

આમ કેટલાક અવિચારી લોકો પ્રવ્રજ્યા લઈ પોતે કલ્પી કાઢેલો ધર્મ ઉપદેશે છે તેઓ ક્રિયા–અક્રિયા, સુકૃત–દુષ્કૃત, કલ્યાણ–પાપ સાધુ–અસાધુ સિદ્ધિ–અસિદ્ધિ નરક કે ન–નરક એવુ કાંઈ માનતા નથી[2] તેઓ વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ

---

૧ મૂળમા એ ઉપરાત બીજા નીચેના દાખલા પણ છે મુંજમાથી સળી, માસમાથી હાડકુ, હાથમાથી આમળુ, શેરડીમાથી રસ, અને અરણિમાથી અગ્નિ

૨. કારણ, મરણ પછી પણ આત્મા કાયમ રહેતો હોય અને પાપપુણ્યનુ ફળ ભોગવવુ પડતું હોય, તો જ એ બધા શબ્દોનો કાંઈ કે અર્થ હોઈ શકે

દ્વારા વિવિધ કામભોગો સેવ્યા કરે છે તેમનામાં શ્રદ્ધા રાખનારા લોકો પણ તેમને કહે છે વાહ! ઘણું સારું કર્યું ઘણું સાચુ કર્યું હે શ્રમણ, હે બ્રાહ્મણ, હે આયુષ્મન્! અમે ખાનપાન, મુખવાસ, મીઠાઈ, વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબળ અને રજોહરણથી આપનું પૂજન કરીએ છીએ!

આમ કેટલાય (શુભોપભોગ તથા) પૂજન સત્કારની લાલચે એ માર્ગ તરફ વળી જાય છે અને પછી બીજાને પણ લલચાવે છે શરૂઆતમા તો તેઓ પાપકર્મનો ત્યાગ કરવાને અર્થે ઘરબાર પુત્ર પશુ ત્યાગી ભિક્ષુક શ્રમણ બન્યા હોય છે પરંતુ પોતે કામનાઓથી પર ન થયા હોવાથી, જાતે પાપકર્મો કરે છે અને બીજા પાસે કરાવે છે એવા સ્ત્રી વગેરે કામભોગોમા આસક્ત લંપટ તથા લુબ્ધ પુરુષો પોતાની જાતને પણ મુક્ત કરી શકતા નથી કે બીજાને પણ મુક્ત કરી શકતા નથી ગૃહસંસાર છોડવા છતાં, આર્ય માર્ગને ન પામેલા તેઓ, નથી આ તરફ આવી શકતા કે નથી સામે પાર જઈ શકતા પરંતુ વચ્ચે જ કામભોગોમાં ખૂંચી જાય છે

આમ 'જે શરીર છે તે જ જીવ છે' એવું માનનાર તજ્જીવતચ્છરીરવાદી નું વર્ણન પૂરું થયું [૯]

હવે પંચમહાભૂતમાં માનનારા બીજા પુરુષનું વર્ણન કહેવામાં આવે છે તે પણ રાજા પાસે આવીને કહે છે હે રાજન્! આ લોકમા પાંચ મહાભૂતો જ છે તેમના વડે ઘાસના તણખલા સુધીની બધી વસ્તુઓ અમે ઘટાવી શકીએ છીએ પાંચ મહાભૂતો તે આ પ્રમાણે પૃથ્વી પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશ તેમના એકઠા મળવાથી આ બધા પદાર્થો બન્યા છે પણ તેમને પોતાને કોઈએ

નિર્માં નથી તેઓ અનાદિ અને અવિનાશી છે તેઓ કાર્યો ઉત્પન્ન કરે છે પણ તેમાં તેમને પુરોહિતની જરૂર પડતી નથી તેઓ સ્વતંત્ર છે શરીરાકારે એકઠા થયેલા આ પાંચમાંથી છઠ્ઠો આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે અને શરીર નાશ થયે પાછો નાશ પામી જાય છે જે વસ્તુ પ્રથમથી અસત્ હોય છે તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી, અને સત્ હોય છે તેનો નાશ થતો નથી બધા પ્રાણીઓ બધા પદાર્થો અને આખું જગત એ પાંચ મહાભૂતોનું જ બનેલું છે અને એ પાંચ મહાભૂતો જ તરણખલા સરખી પણ લોકપ્રવૃત્તિનું મુખ — સાધન — છે માટે માણસ કંઈ ખરીદે–ખરીદાવે, હણે–હણાવે રાંધે–રંધાવે અરે ખુદ માણસને ખરીદી તેનું માંસ રંધાવે તોપણ તેમાં કાંઈ દોષ નથી આમ આ લોકો પણ ક્રિયા–અક્રિયા સુકૃત–દુષ્કૃત, કલ્યાણ–પાપ ઇત્યાદિ કાંઈ માનતા ન હોવાથી, વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા વિવિધ કામભોગો ભોગવ્યા કરે છે તેઓ પણ નથી આ તરફ આવી શકતા, કે નથી સામે પાર જઈ શકતા, પરંતુ વચ્ચે જ કામભોગોમાં ખૂંચી જાય છે આમ પાંચ મહાભૂતમાં માનનારા બીજા પુરુષનું વર્ણન પૂરું થયું [૧૦]

હવે ઈશ્વરને સર્વનું કારણ માનનારો ત્રીજો પુરુષ આવે છે તે કહે છે : જગતના બધા પદાર્થોનું આદિ પણ ઈશ્વર[1] છે, અંત પણ ઈશ્વર છે તેમને ઈશ્વરે બનાવ્યા છે તેઓ

---

૧ મૂળમાં શરૂઆત 'ઈશ્વર' થી કરી, પછી બંને ઠેકાણે 'પુરુષ' શબ્દ વાપર્યો છે અને ઉપસંહાર પાછો 'ઈશ્વરકારણિક' શબ્દથી કર્યો છે ટીકાકારે આ વાદીને ઈશ્વરકારણિક તથા આત્મવિવર્તવાદી – અદ્વૈતવાદી – પણ કહ્યો છે આ અંતિમ અર્થ ઘટાવવા માટે 'પુરુષ'નો અર્થ આત્મા સમજવો જોઈએ.

ઈશ્વરમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે તેઓ ઈશ્વર વડે પ્રકાશિત થતા છે, સર્વ પ્રકારે ઈશ્વરમાં રહેલા છે અને ઈશ્વરને આશ્રીને વર્તે છે જેમ ગૂમડું તથા બેચેની શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે શરીરમાં રહે છે અને શરીરને આશ્રીને વર્તે છે તેમ[1] શ્રમણનિગ્રંથોએ ઉપદેશેલા, રચેલા અને પ્રચારેલા આ ગાર અંગોરૂપી ગણિપિટક[2] મિથ્યા છે ખરા નથી તેમજ યથાર્થ નથી પરંતુ અમારો આ સિદ્ધાંત સાચો છે તથા યથાર્થ છે આમ બધું જ ઈશ્વરાધીન[3] માનનારા તેઓ ક્રિયા-અક્રિયા સુકૃત-દુષ્કૃત વગેરે કાંઈ માનતા નથી એટલે પછી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા વિવિધ કામભોગો જ ભોગવ્યા કરે છે પોતાની આવી અવળી સમજ તેઓ બીજાઓમાં પણ ઊભી કરે છે અને સર્વત્ર ફેલાવે છે તેઓ પણ પક્ષી પાંજરામાંથી છૂટી ન શકે તેમ પોતાની અવળી સમજથી ઉત્પન્ન થતા કર્મો અને દુઃખોમાંથી છૂટી શકતા નથી અને આ પાર કે પેલે પાર પહોંચવાને બદલે

---

૧ મૂળમાં તેવા જ બીજા દાખલા પણ આપ્યા છે ઝીણો રાફડો અને માટી, વૃક્ષ અને જમીન, તલાવડી અને જમીન, પાણીનો સમુદ્ર અને પાણી પાણીનો પરપોટો અને પાણી.

૨. જુઓ ઉપોદ્‌ઘાત, શરૂઆતનો ભાગ

તેઓ જીવની સર્વ શુભાશુભ ક્રિયાનું કારણ ઈશ્વરને જ માને છે, અને જીવને કર્મની સર્વ જવાબદારીમાંથી મુક્ત કરે છે

अज्ञो जन्तुरनीशः स्यादात्मनः सुखदुःखयोः ।

ईश्वरप्रेरितो गच्छेत् स्वर्गं वा श्वभ्रमेव वा ॥

एष ह्येव साधु कर्म कारयति तं यमेभ्यो लोकेभ्य उन्निनीषते एष उ एवासाधु कर्म कारयति तं यमधो निनीषते ॥ कौषी ३ ८

અધઃચ જ કામભોગોમાં ખૂપી જાય છે આમ ઈશ્વરને સર્વનું કારણ માનનારા ત્રીજા પુરુષનું વર્ણન પૂરું

[૧૧]

હવે નિયતિને સર્વનું કારણ માનનારો ચોથો પુરુષ આવે છે તે કહે છે આ જગતમાં બે પ્રકારના માણસો છે એક ક્રિયાને માને છે અને બીજા અક્રિયામાં માને છે તેઓ બંને એક જ સમાન વસ્તુનું કારણ ભિન્ન ભિન્ન સમજતા હોય છે તેમાં જે મૂર્ખ હોય છે, તે આવું કારણ સમજે છે હું જે દુખી થાઉં છું શોક પામું છું ઝૂરું છું, પિટાઉં છું અને પરિતાપ પામું છું એ બધું મારા કરેલાનું ફળ છે તે જ પ્રમાણે બીજો કોઈ પણ જ્યારે દુખી થાય છે અને શોક પામે છે ત્યારે તે પણ તેના કરેલાનું ફળ છે' તે મૂર્ખ માણસ પોતાના અથવા બીજાના દુખનું કારણ આમ સમજે છે પરંતુ બુદ્ધિશાળી મનુષ્ય તેનું કારણ આ પ્રમાણે સમજે છે હું જે દુખ શોક કે પરિતાપ વગેરે પામું છું, તે બધું મારા કરેલાનું ફળ નથી તે જ પ્રમાણે બીજો પણ જ્યારે દુખ વગેરે પામે છે ત્યારે તે બધું તેના કરેલાનું ફળ હોતું નથી એ બધું નિયતિ — બનવાકાળ — પ્રમાણે બન્યા કરે છે આ બધા જે સ્થાવર-જંગમ પ્રાણી છે, તે નિયતિને કારણે જ શરીરસંબંધ પામે છે તથા બાલ્ય-યૌવન તેમજ કાણાપણું, લંગડાપણું, રોગ, શોક વગેરે અવસ્થાઓ ભોગવે છે તથા તે જ પ્રમાણે નિયતિને કારણે જ શરીરથી પાછા વિખૂટા પડે છે' આ બધું નિયતિથી થયેલું છે એમ માની, તેઓ ક્રિયા-અક્રિયા સુકૃત-દુષ્કૃત વગેરે કાંઈ માનતા નથી અને થી, વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા વિવિધ કામભોગો ભોગવ્યા

કે છે આમ તે અનાર્યો એકે પાર પહોંચવાને બદલે અવશ્ય જ કામભોગોમાં ખૂંચી મરે છે આમ નિયતિને મર્મનું કારણ માનનારા ચોથા પુરુષનું વર્ણન પૂરું થયું

આમ જુદી જુદી બુદ્ધિ રુચિ તથા પ્રકૃતિવાળા તે લોકો ઘરબાર છોડીને પણ આર્યમાર્ગને ન પામી અધવચ જ કામભોગોમાં ખૂંપી જાય છે [૧૨]

પરંતુ જગતમાં કેટલાક વિચક્ષણ પુરુષો એવા હોય છે કે જેઓ વિવેકવિચારથી જગતના પદાર્થો અને ભોગોનું સ્વરૂપ સમજી લે છે તેઓ જુએ છે કે, લોકો ખેતર ઘર ધન સંપત્તિ મણિમાણેક વગેરે પદાર્થો તથા શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ અને ગંધ વગેરે વિષયોને અને કામભોગોને પોતાના માને છે અને પોતાને તેમના માને છે પરંતુ ખરું જોતાં તે પદાર્થોને પોતાના કહી શકાય નહીં કારણકે જ્યારે રોગ, શોક વગેરે પોતે નહિ ઇચ્છેલા પોતાને નહીં ગમતા તથા દુઃખપૂર્ણ પ્રસંગો આવે ત્યારે કોઈ પોતાના કામભોગોને કહેવા જાય કે 'હે કામભોગો! આ દુઃખપૂર્ણ વ્યાધિ વગેરે તમે લઈ લો કારણ કે હું ઘણો દુઃખી થાઉં છું તો જગતના તમામ કામભોગો તેનું તે દુઃખ કે વ્યાધિ લઈ શકવાના નથી વળી કોઇ વખત માણસને પોતાને જ તેમને છોડીને ચાલ્યા જવું પડે છે, તો કોઈ વેળા તે કામભોગો જ તને છોડીને ચાલ્યા જાય છે માટે વાસ્તવિક રીતે, તે પ્રિયમાં પ્રિય લાગતા કામભોગો પણ આપણા નથી અને આપણે તેમના નથી તો પછી તેમનામાં શા માટે આટલી બધી મમતા રાખવી? આમ વિચારી તેઓ તેમનો ત્યાગ કરે છે

વળી ઉપરના પદાર્થો તો બહિરંગ છે પણ નીચેની વસ્તુઓ તો તેથી પણ વધુ નિકટની ગણાય છે જેમકે માતા, પિતા, સ્ત્રી બહેન, પુત્રો, પુત્રીઓ, પાત્રો, પુત્રવધૂઓ મિત્રો, કુટુંબીઓ, તથા ઓળખીતાઓ માણસ એમ માને છે કે તે બધા પોતાના સંબંધીઓ છે અને પોતે પણ તેમનો છે પરંતુ જ્યારે રોગ વ્યાધિ વગેરે દુઃખ આવી પડે છે ત્યાં બીજાનું દુઃખ બીજો લઈ શકતો નથી અને બીજાનું કરેલું બીજો ભોગવી શકતો નથી માણસ એકલો જ જન્મે છે એકલો જ મરે છે અને એકલો જ બીજી યોનિઓમાં જાય છે દરેકના રાગદ્વેષ તથા દરેકનું જ્ઞાન ચિંતન અને વેદના સ્વતંત્ર હોય છે વળી કોઈ વખત માણસને જ તેમને છોડી ચાલ્યા જવું પડે છે તો કોઈ વખત તે સંબંધીઓ જ તેને છોડી ચાલ્યા જાય છે માટે વાસ્તવિક રીતે, તે નિકટ ગણાતા સંબંધીઓ પણ આપણાથી ભિન્ન છે અને આપણે તેમનાથી ભિન્ન છીએ તો પછી તેમની અંદર શા માટે મમતા રાખવી ? આમ વિચારી, તેઓ તેમનો ત્યાગ કરે છે

વળી નીચેની વસ્તુઓ સગાસંબંધીઓથી પણ વધુ નિકટની ગણાય છે જેમકે મારા પગ મારા હાથ, મારા સાથળ, મારું પેટ, મારું શીલ મારું બળ, મારો વર્ણ, મારી કાંતિ' વગેરે મનુષ્યો તે બધાને પોતાના જ ગણી તેમના પ્રત્યે મમતા કરે છે પરંતુ ઉમર જતાં તે બધા, આપણને ન ગમતું હોય છતાં, જીર્ણ થઈ જાય છે મજબૂત સાંધાઓ ઢીલા પડી જાય છે કેશ ધોળા થઈ જાય છે અને ગમે તેટલા સુંદર વર્ણ તથા અવયવોવાળું

ન્યથમી નહોતા અને અત્યાર પણ તેવા જ છે આમ વિચારી તે ભિક્ષુ માત્ર શરી યાત્રા પૂરતો જ તેમનો આધાર સ્વીકારી પોતાના માર્ગમા પ્રયત્નશીલ થાન છે

ભિક્ષુજીવનમા આહારશુદ્ધિ જ મુખ્ય વસ્તુ હોવાથી, તે બાબતમા તે ઘણો કાળજીપૂર્વક વર્તે છે[1] ગૃહસ્થોએ પોતા માટે તૈયા કરેલામાથી વધ્યુઘટ્યુ માગી લાવીને જ તે પોતાનો નિર્વાહ કરે છે તે જાણે છે કે ગૃહસ્થોને ત્યા પોતાને માટે, કે પોતાના માટે અન્ન તૈયાર કરવાની કે સઘરી રાખવાની પ્રવૃત્તિ હોય છે એવુ બીજાએ પોતાને માટે તૈયાર કરેલુ અને તેમાથી વધતુ, આપનારના લેનારના અને લેવાના એ ત્રણે પ્રકારના દોષોથી રહિત પવિત્ર નિર્દોષ હિંસાના સભવ વિનાનુ ભિક્ષા માગીને આણેલુ માધુ જાતિને આપેલુ[2] તથા માધુકરીની રીતે થોડુ થોડુ ઘણી જગાએથી પ્રાપ્ત થયેલુ ભોજન જ તેને માટે ગ્રાહ્ય હોય છે તેવુ ભોજન પણ તે ભૂખના ખાસ પ્રયોજનથી પ્રમાણસર ધરીને ગાડીના તેલ જેટલું કે ઘા ઉપર લેપ કરવો જોઈએ એવી ભાવનાથી સયમનો નિર્વાહ થાય તેટલા પૂરતું, તથા સાપ જેમ દરમા પેસે છે તેમ (મોમા સ્વાદ માટે ફેરવ્યા વિના) ખાય છે ખાવાને સમયે ખાય છે, પીવાને સમયે પીવે છે તથા બીજી પાત્ર પહેરવા સૂવાની તમામ ક્રિયાઓ તે ભિક્ષુ યોગ્ય સમયે જ કરે છે

વળી તે ભિક્ષુ પ્રથમથી એવી ઇચ્છા નથી રાખતો કે મે જે કાઈ જોયુ છે સાભળ્યુ છે ચિતવ્યુ છે કે જાણ્યુ છે

---

1. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૧

2. પોતાની નાતજાતનો કે સગો કે સપ્રદાયનો જાણીને નહીં.

તેનાથી, અથવા મેં વિધિપૂર્વક આચરેલા તપ, નિયમ કે બ્રહ્મચર્યથી, કે સંયમના નિર્વાહપૂરતું જ જીવન ગાળવારૂપી સંયમથી હું આ દેહ છોડીને સર્વ કામો અને ભોગો જેને સ્વાધીન છે એવો દેવ થાઉં, કે સર્વ પ્રકારના અનિષ્ટોથી રહિત સિદ્ધ થાઉં, કે આ લોકમાં જન્મ પામું કે ન પામું

મર્યાદાના ભાનવાળો તે ભિક્ષુ ફરતો ફરતો જ્યાં ગયો હોય છે, ત્યાં ધર્મોપદેશ સ્વાભાવિક રીતે કરે છે અને પ્રવ્રજ્યા લેવા તૈયાર હોય કે ન હોય તોપણ સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા સર્વને શાંતિ, વિરતિ નિર્વાણ, શૌચ ઋજુતા, મૃદુતા, લઘુતા તથા સર્વ જીવોની, પ્રાણોની, ભૂતોની અને સત્વોની[1] અહિંસારૂપી ધર્મ કહી સંભળાવે છે

તે ભિક્ષુ અન્ન માટે પાન માટે વસ્ત્ર માટે, રહેઠાણ માટે, પથારી માટે કે બીજા વિવિધ કામભોગો માટે ધર્મોપદેશ નથી આપતો પણ પોતાનાં પૂર્વકર્મોને કારણે જ ગ્લાનિ પામ્યા વિના આપે છે

એવા ગુણવાન ભિક્ષુ પાસે ધર્મ સાંભળીને તથા સમજીને પરાક્રમી પુરુષો પ્રયત્નપૂર્વક તે ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તથા તેમ કરીને સર્વ શુભ સાધનસંપત્તિથી યુક્ત થાય છે, સર્વ પાપસ્થાનોથી નિવૃત્ત થાય છે વિરત થાય છે, તથા સંપૂર્ણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે

આમ ધર્મમાત્રના પ્રયોજનવાળો, ધર્મવિદ્ તથા મોક્ષપરાયણ કોઈ ભિક્ષુ જ પદ્મોમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે શ્વેત

---

૧ આ ચારે શબ્દો સમાનાર્થ છે પરંતુ ભેદ બતાવવા ટીકાકારો નીચેના અર્થ આપે છે બે ઇંદ્રિય, ત્રણ ઇંદ્રિય અને ચાર ઇંદ્રિયવાળા તે પ્રાણ વૃક્ષ વગેરે તે ભૂત પાંચે ઇંદ્રિયવાળા તે જીવ- પૃથ્વી, પાણી વાયુ અને અગ્નિના જીવો તે સત્વ

કમળને પામી શકે છે અથવા નથી પણ પામતો ! કર્મસંગ તથા સંસારનું સ્વરૂપ જાણનારો ઉપરાંત સમ્યક્ પ્રવૃત્તિવાળો પોતાના કલ્યાણમાં તત્પર તથા જિતેંદ્રિય તે ભિક્ષુ શ્રમણ બ્રાહ્મણ ક્ષાંત દાંત, ગુપ્ત[1] મુક્ત ઋષિ, મુનિ કૃતિ વિદ્વાન, ભિક્ષુ, રુક્ષ[2], મુમુક્ષુ અને ચરણકરણનો પાર[3] જાણનારો કહેવાય છે [૧૪–૧૫]

આમ કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી થોભ્યા

---

૧ અશુભ પ્રવૃત્તિઓથી પોતાનું રક્ષણ કરનારો

૨ કઠોર સંયમ પાળનાર

૩ પંચમહાવ્રત તે ચરણ અને તેમની રક્ષાર્થે જે સમિતિ ગુપ્તિ વગેરે તે કરણ

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ નં૦ ૧ ભિક્ષુએ અન્નપાન વગેરે શોધવામાં (ગવેષણા), સ્વીકારવામાં (ગ્રહણૈષણા), અને ભોગવવામાં (પરિભોગૈષણા) કાળજી રાખવાની છે. ભિક્ષાની ગવેષણામાં તે દાતા (ગૃહસ્થને) મુખ્યત્વે લગતા ૧૬ ઉદ્ગમદોષો અને ભિક્ષુ (મુનિ)ને લગતા ૧૬ ઉત્પાદન દોષો ટાળવાના છે. તે જ પ્રમાણે ગ્રહણૈષણામાં દાતા અને ગ્રાહક બંનેને લગતા દશ દોષો ટાળવાના છે. [illegible] દોષો ભિક્ષા ભોગવતી વખતના છે, તે ભિક્ષુને પોતાને જ લગતા છે.

૧૬ ઉદ્ગમદોષો —(૧) આધાકર્મ [illegible] (બધા સંપ્રદાયના) [illegible] ઉદ્દેશીને કર્યું હોય તે. (૨) ઔદ્દેશિક [illegible] તેને ઉદ્દેશીને [illegible] (‘[illegible]’ કરવામાં આવ [illegible]) [illegible] પૂતિકર્મ [illegible] અંશોથી [illegible] મિશ્રજાત [illegible] અને થોડુંક [illegible] પહેલેથી [illegible] તે. (૫) સ્થાપનાકર્મ [illegible] (૬) પ્રાભૃતિકા [illegible] [?] (૭) પ્રાદુષ્કરણ [illegible] આપેલી (૮) [illegible] (૯) પ્રામિત્ય [illegible] લાવીને આપેલ (૧૦) [illegible] ત્યાનું હલકા [illegible] પાડોશીને બ[illegible] લાવીને આપવું તે (૧૧) અભ્યાહૃત [illegible] ગામથી સાધુને મુકામે લાવીને આપેલું (૧૨) ઉદ્ભિન્ન [illegible] વગેરેથી કોઠા કોઠીમાં લીપીને બંધ કરેલું [illegible] આપેલું. (૧૩) માલાપહૃત માળ વગેરે [illegible] નિસરણી વગેરેથી ઉતારી આપેલું. (૧૪) આચ્છેદ્ય નબળા [illegible] પાસેથી ઝૂંટવીને આપેલું. (૧૫) અનિસૃષ્ટ [illegible] સહિયારામાંથી એક જણ બીજાને પૂછ્યા વિના આપે તે. (૧૬) અધ્યવપૂરક રંધાતા આંધણમાં સાધુને દેખી વધારે ઉમેરે તે

૧૬ ઉત્પાદનદોષો —(૧) ધાત્રીકર્મ આહાર મેળવવા ગૃહસ્થના છોકરાંને દાઈની માફક રમાડે (૨) દૂતકર્મ: સગાવહાલાના સમાચાર લાવી આપે (૩) નિમિત્ત સુખદુઃખ, લાભ, નુકસાન વગેરે ભવિષ્ય ભાખે (૪) આજીવિક પોતે દાન આપનારના જ્ઞાતિકુળનો છે એમ કહે (૫) વનીપક ગૃહસ્થની કે તેના ઇષ્ટની ભાટાઈ કરે, પોતાનું દુઃખ રડે ઇ૦ (૬) ચિકિત્સા વૈદું કરે (૭) ક્રોધપિંડ શાપ વગેરેની ધમકી આપે (૮) માનપિંડ મે તારે ત્યાંથી ભિક્ષા મેળવવાની હોડ બકી છે વગેરે કહે ( ) માયાપિંડ વેષપલટો વગેરે છેતરપિંડી કરે (૧૦) લોભપિંડ રસયુક્ત ભોજન મેળવવા રખડે (૧૧) સંસ્તવપિંડ આહાર લેતા પહેલા અને પછી ગૃહસ્થની સ્તુતિ કરે (૧૨) વિદ્યાપિંડ વિદ્યા વડે મેળવે (૧૩) મંત્રપિંડ મંત્ર જપથી મેળવે (૧૪) ચૂર્ણયોગ વશીકરણ વગેરેના ચૂર્ણ આપીને કે શીખવીને મેળવે (૧૫) યોગપિંડ અદૃશ્ય થવા ઇ૦ માટેના અંજન વગેરે યોગો બતાવીને મેળવે (૧૬) મૂલકર્મ મંના, મૂલા વગેરે નક્ષત્રોની શાંતિ સારુ મૂળ વગેરેથી સ્નાન ઇ૦ અનુષ્ઠાનો બતાવીને મેળવે

ગ્રહણૈષણાના ૧૦ દોષો (૧) શંકિત દાતાને આહાર આપતા (સદોષ નિર્દોષની) શંકા હોય (૨) મ્રક્ષિત ઉદક વગેરે સચિત્ત પદાર્થોથી ખરડાયેલો (૩) નિક્ષિપ્ત સચિત્ત પદાર્થો ઉપર કે તેમની વચ્ચે મૂકેલો (૪) પિહિત આહાર પોતે અચિત્ત હોય પણ સચિત્ત પદાર્થોથી આચ્છાદિત હોય (અથવા તેથી ઊલટું પણ) (૫) સંહૃત મોટા વાસણમાંથી બીજા વાસણમાં કાઢીને આપેલો (અથવા, વાસણમાંથી ફોતરા વગેરે ન આપવા જેવું, સચિત્ત પૃથ્વી વગેરે ઉપર એકઠું કરી તે વાસણ વડે આપેલો) (૬) દાયક અયોગ્ય અવસ્થાના દાતા પાસેથી લીધેલો આહાર (૭) ઉન્મિશ્રિત સચિત્તથી મિશ્રિત (૮) અપરિણત હજુ બરાબર ન રંધાયેલું કે બે પુરુષનું સહિયારું હોઈ એકે બીજાની મરજી વિરુદ્ધ સાધુને આપેલું (૯) લિપ્ત દહીં દૂધ વગેરે દ્રવ્ય કે જેનાથી હાથ કે વાસણ ખરડાય અને જેથી પછી હાથ વગેરે ધોવારૂપી પશ્ચાત્ કર્મ કરવું પડે તે

વગેરેથી આવેલુ તે ૧૦ છર્દિત આપતા આપતા ઢોળાતુ હોય તેવુ લે.

નીચેના ચાર પરિભોગૈષણાના દોષો છે

૧ સંયોજના દૂધ, ખાંડ, ઘી વગેરે ભેગવીને સ્વાદુ કરીને ખાય ૨ અપ્રમાણ જેટલા આહાર લેવાનો વિધિ હોય તેનાથી વધારે પ્રમાણમા ખાય. ૩ અંગાલ-ધૂમ સારો આહાર આપનારની સ્તુતિ કે ખરાબ આપનારની નિન્દા કરીને ખાય. ૪ અકારણ શાસ્ત્રમા કહેલા પ્રસંગો બહાર સ્વાદ ખાતર ખાય

અ યયન ૨ જુ

તેર ક્રિયાસ્થાનો

શ્રીસુધર્મસ્વામી આગળ કહેવા લાગ્યા

હે આયુષ્મન્ ! ભગવાન મહાવીર પાસેથી મે ક્રિયાસ્થાનો એટલે કે કર્મબંધનના સ્થાનો વિષે સાભળેલો ઉપદેશ તને યથાક્રમે કહી બતાવુ છુ તેમા મુખ્યત્વે ધર્મ અને અધર્મ એ બે સ્થાનોનુ વિવરણ છે તે બેમા ધર્મનુ સ્થાન ઉપશમયુક્ત હોય છે અને અધર્મનુ તેથી ઊલટુ હોય છે

પ્રાણીઓ સામાન્ય રીતે બીજા પ્રાણીઓ[1] પ્રત્યે નીચેના ૧૩ પ્રકારે પાપકર્મ કરે છે તેને કારણે તેમને કર્મબંધન થાય છે તેથી તે દરેક પ્રકારને ક્રિયાસ્થાન કહે છે તે ૧૩ સ્થાનો આ પ્રમાણે છે

(૧) અર્થદંડપ્રત્યયિક૦ — એટલે કે કોઈ ‘અર્થ’ પ્રયોજનને માટે કરેલા પાપ (દંડ) ને લીધે પ્રાપ્ત થતુ

---

૧ મૂળમા ચારે ગતિ પામેલા પ્રાણીના નામ છે નારકિ, પશુપક્ષી, મનુષ્ય અને દેવ.

ક્રિયાસ્થાન જેમકે, કોઈ પુરુષ પોતાને માટે કે પોતાના[1] માટે સ્થાવરજગમ પ્રાણીની હિંસા કરે કે કરાવે,[2] તો તે અર્થદંડપ્રત્યયિક[3] ક્રિયાસ્થાન કહેવાય

(૨) અનર્થદંડપ્રત્યયિક૦— એટલે કે કાંઈ પણ પ્રયોજન વિના કરેલા પાપને લીધે પ્રાપ્ત થતુ ક્રિયાસ્થાન જેમકે, કોઈ અવિવેકી મૂર્ખ મનુષ્ય કાઈ પ્રયોજન વિના જ[4]

---

૧ સામાન્ય રીતે સૂત્રમા આને બદલે માતાપિતા, ભાઈ, બહેન, પત્ની, પુત્ર, પુત્રી, પુત્રવધૂ વગેરે કુટુબીઓ અન્ય સબધીઓ, નોકરચાકર, ઓળખીતાઓ તથા મિત્રો વગેરેની ગણતરી કરાવી હોય છે અનુવાદમા તે બધા માટે 'પોતાના' એટલો જ શબ્દ વાપરવામા આવ્યો છે તે બધા ઉપરાત અહી 'ઘર, નાગ, ભૂત અને યક્ષ' એટલા વધારે છે

૨ સામાન્ય રીતે ત્રણે પ્રકાર લખેલા હોય છે જાતે કરવી, બીજા પાસે કરાવવી અને કોઈ કરતો હોય તેને અનુમતિ આપવી અનુવાદમા હવેથી 'કરવુ કરાવવુ' એ બે પ્રકારો જ રાખીશું

૩ 'પ્રત્યયિક' એટલે 'ને કારણે ઉત્પન્ન થતુ'

૪ મૂળમા પ્રયોજનોના દાખલા નીચે પ્રમાણે છે પ્રાણીઓના શરીર, ચામડી, માસ, લોહી, હૃદય, પિત્ત, વસા, પીછા, પૂછડી, વાળ, સીગડા દાત, દષ્ટ્રા, નખ, સ્નાયુ, હાડકા, હાડકાની મજ્જા વગેરે માટે, અથવા તેમણે મને ઈજા કરી હતી, કરે છે, કે કરશે એવા ખ્યાલથી, અથવા પોતાના પુત્ર કે પશુ વગેરેના પોષણ માટે અથવા પોતાના ઘર મોટા કરવા માટે અથવા શ્રમણ-બ્રાહ્મણોના નિર્વાહ માટે કે પોતાના કાઈ પ્રયોજન માટે

સ્થાવ જગમ[1] પ્રાણોને હણે કે હિંસાવે[2] તો તે અનર્થદંડ-પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય

(૩) હિંસાદંડપ્રત્યયિક૦— એટલે કે, પ્રાણોની હિંસા રૂપી પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન જેમકે કોઈ પુરુષ અમુક પ્રાણીએ કે મનુષ્યે મને મારાને કે બીજા કોઈને ઈજા કરી હતી કરે છે કે કરશે ' એમ માની સ્થાવર-જંગમ પ્રાણોની હિંસા કરે તો તે હિંસાદંડપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય

(૪) અકસ્માદ્દંડપ્રત્યયિક૦ — એટલે કે, અજાણતા થયેલા પાપને લઈ પ્રાપ્ત થતુ ક્રિયાસ્થાન જેમકે કોઈ પુરુષ મૃગ વગેરે જનાવરાને મારીને આજીવિકા ચલાવતો હોય તેવો માણસ કોઈક પ્રાણીને મૃગ માની તેને મારવા બાણ છોડે અને અજાણતા કોઈ બીજા જ પ્રાણીને[3] વીંધી નાખે

---

૧ મૂળમા સ્થાવર પ્રાણોના નામ નીચે પ્રમાણે છે ઈક્કડ, જંતુગ, પરગ, મોથ, તણ, કુશ, કચ્છ વગેરે તૃણો અને વનસ્પતિઓ

૨. મૂળમા તેના દાખલા નીચે પ્રમાણે આપ્યા છે જ્યા હમેશા પાણી રહેતુ હોય ધરો હોય, નીચાણવાળી જગા હોય કે ઝાડથી ઢંકાયેલી અંધારી જગા હોય — એટલે કે જ્યાં જીવજંતુ હોવાનો સંભવ વિશેષ કરીને હોય, ત્યા ઘાસના ઢગલા કરીને આગ લગાડે અથવા જ્યા આજુબાજુ વૃક્ષો, ખાઈ, કે વનના કિલ્લાઓ જેવુ હોય, પર્વત હોય કે પર્વતની આજુબાજુ કિલ્લા જેવુ હોય — એટલે કે, જ્યાથી પ્રાણીઓ ઝટ બહાર નાસી જઈ શકે તેમ ન હોય, ત્યા આગ લગાડે

૩ મૂળમા તેમના નામ નીચે પ્રમાણે છે તેતર, બટેરો, ચકલો, લાવરી, કબૂતર, વાંદરો કે કપિંજલ

અથવા કોઈ માણસ ધાન્યના[1] ખેતરમાંથી નકામું ઘાસ[2] નીંદવા જાય અને અજાણતાં મૂળ ધાન્યના છોડને જ કાપી નાખે, તો તે અસ્માદ્દંડપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય.

(૫) દૃષ્ટિવિપર્યાસદંડપ્રત્યયિક૦ — એટલે કે, નજરચૂકથી થયેલા પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન. જેમકે, કોઈ પુરુષ સગાવહાલા સાથે કોઈ ગામ કે નગરમાં[3] રહેતો હોય. તેવે વખતે અચાનક તે ગામ કે નગરમાં કોઈક દરોડો પડે. તે વખતે, ચોર ન હોય તેને ચોર માની તે પુરુષ મારી નાખે તો તે દૃષ્ટિવિપર્યાસદંડપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય.

(૬) મૃષાવાદપ્રત્યયિક૦ — એટલે કે જૂઠ બોલવારૂપી પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન. જેમકે, કોઈ માણસ પોતાને માટે કે પોતાના માટે જૂઠું બોલે કે બોલાવે, તો તે મૃષાવાદપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય.

(૭) અદત્તાદાનપ્રત્યયિક૦ — એટલે કે ચોરી કરવા રૂપી પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન. જેમકે, કોઈ

---

૧. મૂળમાં ધાન્યના નામો આ પ્રમાણે છે – શાળી, ડાંગર, કોદરા, કાંગ, બંટી, રાલ.

૨. મૂળમાં નકામા ઘાસના નામો આ પ્રમાણે છે –શ્યામાક, તણગ, મુકુંદક, વીહિઊશિત, કાલેષુક.

૩. મૂળમાં તે ઉપરાંત નીચેના નામ પણ છે –ખેટ (નદી કે પહાડને આશરે વસેલું નાનું ગામ), ખર્વટ (પર્વતથી ઘેરાયેલું ગામ) મડંબ (જેની ચારે બાજુ યોજન સુધી બીજું ગામ ન હોય તેવું ગામ) દ્રોણમુખ (નદી કે દરિયાકિનારે જ્યાં ભરતી આવતી હોય, ત્યાં વસેલું ગામ) પટ્ટણ (રત્નની ખાણોવાળું ગામ) આશ્રમ (તાપસોનું સ્થાન) સંનિવેશ (વેપારી કાફલા કે લશ્કરનો ઉતારો) નિગમ (વેપારી વાણિયાઓનું મથક) તથા રાજધાની.

માણસ પોતાને માટે કે પોતાનાં માટે ચોરી કરે કે કરાવે, તો તે અદત્તાદાનપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય

(૮) અધ્યાત્મપ્રત્યયિક૦ — એટલે કે, ક્રોધાદિ દૂષિત મનોવૃત્તિઓરૂપી પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન. જેમકે કોઈ માણસ ક્રોધ માન માયા કે લોભ એ ચારમાંથી કોઈ એકાદ કે એ ચારે દુષ્ટ મનોવૃત્તિઓ યુક્ત બની, કોઈએ દૂભવ્યો ન હોવા છતાં, હીન દીન દુઃખયુક્ત ખિન્ન તથા અસ્વસ્થ બની, શોકસાગરમાં ડૂબી જઈ હથેળી ઉપર માથું ટેકવી ચિંતામગ્ન થઈ, બેઠોબેઠો દુષ્ટ વિચાર કર્યા કરે તો તે અધ્યાત્મપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય

(૯) માનપ્રત્યયિક૦ — એટલે કે, માન–અહંકારરૂપી પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન જેમકે, કોઈ પુરુષ પોતાના જાતિ કુળ, બળ, રૂપ, તપ જ્ઞાન લાભ, ઐશ્વર્ય કે પ્રજ્ઞા વગેરેને કારણે મદમત્ત થઈ બીજાની અવહેલના કે તિરસ્કાર કરે, અને પોતાની બડાઈ કરે તો તે માનપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય તેવો મનુષ્ય ઘણો ક્રૂર અક્કડ, ચપળ અને અભિમાની હોય છે તે મર્યા બાદ એક યોનિમાંથી બીજી યોનિમાં તથા એક નરકમાંથી બીજા નરકમાં ભટક્યા કરે છે

(૧૦) મિત્રદોષપ્રત્યયિક૦ — એટલે કે, સગાસંબંધીઓ પ્રત્યે વિનાકારણ કે હદબહાર ક્રૂરતારૂપી પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન કોઈ માણસ પોતાનાં માતપિતા ભાઈબહેન ભાર્યા પુત્ર–પુત્રી અને પુત્રવધૂ વગેરે સાથે રહેતો હોય તે તેમના નાના સરખા વાંક માટે પણ તેમને ગમે તેવી આકરી સજા કરે જેમકે, તેમને ઠંડા પાણીમાં ડબોળે કે તેમના ઉપર ગરમ ગરમ પાણી રેડે

કે તેમને અગ્નિથી ડામે કે તેમને નેતર કે દોરડા વગેરેથી મારી મારી તેમના પડખા ચીરી નાખે કે લાકડી વગેરે સાધનથી તેમને પ્રહાર કરે તેવો માણસ ઘરમા હોય છે ત્યા સુધી બધા માણસો નામેલા રહે છે અને તે બહાર જાય છે ત્યારે ગજી થાય છે તે જરા જરામાં તપી જાય છે ગમે તેવી સજા કર છે અને સામાની પીઠ સુધીનુ માસ ખરી જાય તેવા તાતા વેણ બોલે છે આ મિત્રદોષપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય

(૧૧) માયાપ્રત્યયિક — એટલે કે માયા-છળકપટ-રૂપી પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતુ ક્રિયાસ્થાન કેટલાક લોકો માયાવી તથા દગાબાજ હોય છે તેઓના કશા કામ સીધા હોતા નથી તેઓ હમેશા બીજાને ભોળવવાની દાનતવાળા હોય છે તેમની પ્રવૃત્તિ ગૂઢ અને છૂપી હોય છે તેઓ અદરથી તુચ્છ[૧] હોવા છતા, બહારથી ભારેખમપણાનો ડોળ કરે છે તેઓ આર્ય હોવા છતા અનાર્ય લોકોની ભાષાઓમા (ગુપ્ત સંકેતોથી) બોલે છે પૂછ્યુ હોય તેનાથી જુદુ કહે છે, તથા કહેવાનુ હોય તેનાથી ઊલટુ જ બતાવે છે તેવા માયાવી માણસોનુ ચિત્ત કદી નિર્મળ નથી હોતુ તેઓ પોતાના દોષ કબૂલ કરતા નથી ફરીથી તેમ ન કરવાનો નિશ્ચય પણ કરતા નથી પોતાના કૃત્યો તરફ નિંદા કે જુગુપ્સા પણ બતાવતા નથી, કે યથાયોગ્ય તપકર્મથી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ કરતા નથી તેવા માણસોનો આ લોકમા કોઈ વિશ્વાસ કરતુ નથી અને પર લોકમા પણ તેઓ નરક વગેરે હીન ગતિ વારવાર પામે છે આ માયા-પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય

૧ મૂળમા 'ઘુવડના પીછા જેવા તુચ્છ

(૧૨) નાગપ્રત્યયિક — એટલે કે કામભોગો વગેરે વિષયોમાં આસક્તિથી પાપને કારણે પ્રાપ્ત થતું ક્રિયાસ્થાન. કેટલાક (તાપસો અથવા સાધુઓ) અરણ્યમાં, આશ્રમમાં કે ગામ બહાર રહે છે, અને કોઈ કોઈ ગુપ્ત ક્રિયાઓ કે સાધનાઓ કરે છે; પરંતુ તેઓ ખાસ સંયમી નથી હોતા કે સર્વે ભૂતપ્રાણીઓ(ની મારના કે હિંસા)થી ખાસ વિરત પણ થયા નથી હોતા. તેઓ આ વગેરે કામભોગોમાં આસક્ત તથા મૂર્છિત હોય છે. તેઓ પોતાને ફાવે તેવી સાચી જૂઠી વાતો બીજાઓને જણાવે છે. જેમકે 'બીજાને મારવા પણ અમારે ન મારવા, બીજાને હુકમ કરવો પણ અમને ન કરવો, બીજાને ગુનો થતાં પકડવા પણ અમને ન પકડવા, બીજાને મજૂર કરવી પણ અમને ન કરવી, બીજાનો પ્રાણ [illegible] પણ અમને ન દેવો.' એ લોકો એ પ્રમાણે થોડા અથવા વધારે વખત કામભોગો ભોગવી નિયત સમયે મૃત્યુ પામી અસુરો અને પાતકીઓનાં સ્થાન પામે છે અને તેમાંથી છૂટી પણ વારંવાર જન્મથી મૂંગા-બહેરા, આંધળા કે માત્ર મૂંગા થઈને જન્મે છે. આ નાગપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય.[1]

૧ આ ક્રિયાસ્થાનની વ્યાખ્યા તેમજ ખાસ બીજાં ક્રિયાસ્થાનોની પેઠે પ્રાસંગિક નથી. તેમનો અર્થ પણ 'કામભોગોની આસક્તિ' એવો વિસ્તૃત કર્યો છે તથા દાખલો પણ સામાન્ય ગૃહસ્થીનો ન દેતાં, અમુક આરણ્યકોનો લીધો છે. આ આખો ફકરો પછી પણ બીજા પ્રસંગમાં પરંતુ આ જ શબ્દોમાં બે વખત આવે છે. એટલે, રાજા કે નગરના વર્ણનોના અમુક નિયત ફકરા કે જે આખા અંગસાહિત્યમાં પ્રસંગ આવતાં એક જ શબ્દોમાં વાપરવામાં આવે છે તેમના જેવો જ આ પણ હોય અને તેની વિગતોને પ્રાસંગિક વર્ણન સાથે બહુ નિસબત ન પણ હોય.

આ બારે ક્રિયાસ્થાનો મુમુક્ષુ શ્રમણબ્રાહ્મણે સારી રીતે સમજી લઈને ત્યાગવા જોઈએ, તે બધા અધર્મનાં સ્થાનરૂપ છે

હે વત્સ, હવે તેરમું ઐર્યાપથિક ક્રિયાસ્થાન તને કહું પથિક એટલે કે શુદ્ધ સાધુજીવન[1] (ઈર્યાપથ) ગાળતા મુનિ વડે પણ અજાણતા અવશ્ય થતી કેટલીક સ્વાભાવિક ક્રિયાઓરૂપી પાપ આત્મભાવમાં સ્થિર રહેવા માટે સર્વ પ્રકારની મન-વાણી-કાયાની પ્રવૃત્તિઓ સાવધાનતાપૂર્વક કરનાર તથા ઇંદ્રિયો વગેરેને વશમાં રાખી, સર્વ પ્રમાદના દોષોથી પોતાનું રક્ષણ કરનાર સંયમી મુનિ વડે પણ પાંપણના હાલવાચાલવા જેવી સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ થઈ જાય છે તેમનાથી તેને કર્મ બંધાય છે પરંતુ તે કર્મ પ્રથમ ક્ષણમાં બંધાય છે અને આત્માના સંબંધમાં આવે છે બીજી ક્ષણે તેનું ફળ અનુભવાઈ જાય છે અને ત્રીજી ક્ષણે તે નાશ પામી જાય છે પછી તેટલા પૂરતા તે ભિક્ષુ કર્મરહિત થઈ જાય છે[2] પરંતુ તે ક્રિયાસ્થાન ધર્મના સ્થાનરૂપ છે અને તેથી અવશ્ય સેવવા યોગ્ય છે ભૂતકાળમાં અરિહંતો અને ભગવંતોએ તેને ઉપદેશેલું છે તથા સેવેલું છે વર્તમાનમાં પણ ઉપદેશે છે તથા સેવે છે અને ભવિષ્યમાં પણ ઉપદેશશે તથા સેવશે

---

૧ મૂળમાં એ સાધુજીવનની વિગતોમાં સમિતિ, ગુપ્તિ વગેરેનું વર્ણન કરેલું છે

૨. "પ્રવૃત્તિમાત્રથી આત્મામાં કર્મનો પ્રવેશ થવાના દ્વાર ખૂલી જાય છે એ વાત ખરી. પરંતુ જો તે પ્રવૃત્તિ ક્રોધ, લોભ આદિ કષાયોપૂર્વક થઈ હોય, તો જ કર્મ આત્મા સાથે ચોંટી જઈ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે નહીં તો સૂકી ભીંત ઉપર લાગેલા લાકડાના ગોળાની માફક તરત જ ખરી જાય છે

આ તેરે ક્રિયાસ્થાનો જે અર્હતો અને ભગવતો પૂર્વે થઈ ગયા છે જેઓ અત્યાર છે અને જેઓ ભવિષ્યમા થવાના છે તે બધાએ કહી બતાવ્યાં છે તથા ઉપદેશ્યાં છે વર્તમાનમા પણ ઉપદેશે છે અને ભવિષ્યમા પણ ઉપદેશશે

કેટલાક લોકો મત્ર, તત્ર, જાગણ, મારણ લક્ષણ, જ્યોતિષ વગેરે જુદી જુદી મેલી વિદ્યાઓથી[1] જુદી જુદી સિદ્ધિઓ મેળવે છે એ બધી વિદ્યાઓ તેઓ ખાનપાન વસ્ત્ર ઘરબાર વગેરે ઉપભોગસામગ્રી મેળવવા માટે તેમજ બીજા પણ વિવિધ કામભોગો ભોગવવા માટે યોજે છે એવી મેલી વિદ્યાઓ સેવતા તે અનાર્યો ખોટે માર્ગે ચડી પરિણામે મરણનો સમય આવતા મૃત્યુ પામી અસુરો અને પાતાળીઓના સ્થાનોમા જન્મે છે અને ત્યાથી છૂટીને પાછા મૂગા બહેરા કે આધળા થઈને જન્મે છે

કેટલાક લોકો કોઈના અનુગામી સેવક કે ચાકર થઈ (તેનામા વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી લાગ જોઈ) તેને મારી કે તેનુ ખૂન કરી તેનુ ધન વગેરે પડાવી લઈ પોતાને કે પોતાના માટે આહાર વગેરે ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે

કેટલાક લોકો વાટપાડુ બની, મુસાફરોને મારી લૂટીને, કે ચોર થઈ કોઈના ઘરમા ખાતર પાડીને, કે ખીસાકાતરુ બનીને પોતાને કે પોતાના માટે આહાર વગેરે ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે

કેટલાક લોકો ભરવાડ બની ઘેટાને કે બીજા પ્રાણીને મારી કાપીને આહાર વગેરે ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે તો બીજા, ખાટકી બની પાડા કે બીજા પ્રાણીને મારી કાપીને

1 જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન 1

અથવા જાળ પાથરનારો વાઘરી બની, હરણ વગેરે પ્રાણીને મારી કાપીને, અથવા પખી પકડનાર વ્યાધ બની, પખી વગેરેને મારી કાપીને, અથવા માછી બની, માછલા વગેરેને મારી કાપીને, અથવા ગાયો વગેરે પાળનારો ગોવાળ બની, ગાયો વગેરેને મારી કાપીને[૧], અથવા ગાય કાપનારો ખાટકી બની, ગાય કે બીજા કોઈ પ્રાણીને મારી કાપીને, અથવા શિકારી કૂતરા પાળનારો બની તે કૂતરાને કે બીજા પ્રાણીને મારી કાપીને, અથવા શિકારી કૂતરા પાળનારનો મદદગાર બની તેને જ અથવા બીજા પ્રાણીઓને મારી કાપીને — પોતાને કે પોતાના માટે આહાર વગેરે ભોગસામગ્રી મેળવે છે આમ એ બધા મહાપાપ મોં વડે તેઓ પોતાની અધોગતિ કરે છે

વળી કેટલા- લોકો મિજલસમા બેઠા હોય છે, ત્યારે કાંઈ કારણ વિના જ ઊભા થઈને કહે છે કે 'જુઓ હુ પેના પખીને મારુ છુ ' એમ કહી કોઈ તેતર, બટેરુ લાવરુ, કબૂતર કે કપિંજલને કે બીજા કોઈ પ્રાણીને મારે છે

વળી કેટલાક લોકો ખળાની વહેચણીમાં કે દારૂની વહેચણીમા વાધો પડવાથી, કે તેવા કાઈ કારણથી ચિડાઈ જઈ, સામા ગૃહસ્થના કે તેના પુત્રોના અનાજથી ભરેલા ખેતર જાતે કે બીજા પાસે સળગાવી મુકાવે છે, અથવા તેમના ઊંટ, ગાય, ઘોડા, ગધેડા વગેરે પશુઓના જાંઘ વગેરે અવયવો જાતે કે બીજા પાસે કપાવી નખાવે છે, અથવા તેમનાં જાનવરોના તબેલાઓ કે વાડાઓ કાંટા ઝાંખરાથી ભરી નાખી, જાતે કે બીજા પાસે સળગાવી મુકાવે છે, અથવા

૧ ટીકાકાર અહીં કોઈ ગાય આડી અવળી ચાલે તો તેને મારે એવો અર્થ સૂચવે છે

આ તેરે ક્રિયાસ્થાનો જે અર્હંતો અને ભગવંતો પૂર્વે થઈ ગયા છે જેઓ અત્યાર છે અને જેઓ ભવિષ્યમાં થવાના છે તે બધાએ કહી બતાવ્યાં છે તથા ઉપદેશ્યાં છે, વર્તમાનમાં પણ ઉપદેશે છે અને ભવિષ્યમાં પણ ઉપદેશશે

કેટલાક લોકો મંત્ર, તંત્ર, જારણ, મારણ લક્ષણ જ્યોતિષ વગેરે જુદી જુદી મેલી વિદ્યાઓથી[1] જુદી જુદી સિદ્ધિઓ મેળવે છે એ બધી વિદ્યાઓ તેઓ ખાનપાન વસ્ત્ર ઘરબાર વગેરે ઉપભોગસામગ્રી મેળવવા માટે તેમજ બીજા પણ વિવિધ કામભોગો ભોગવવા માટે યોજે છે એવી મેલી વિદ્યાઓ સેવતા તે અનાર્યો ખોટે માર્ગે ચડી, પરિણામે મરણનો સમય આવતાં મૃત્યુ પામી અસુરો અને પાતકીઓના સ્થાનોમાં જન્મે છે અને ત્યાંથી છૂટીને પાછા મૂંગા બહેરા કે આંધળા થઈને જન્મે છે

કેટલાક લોકો કોઈના અનુગામી સેવક કે આશ્રય થઈ (તેનામાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી લાગ જોઈ) તેને મારી કે તેનું ખૂન કરી તેનું ધન વગેરે પડાવી લઈ પોતાને કે પોતાના માટે આહાર વગેરે ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે

કેટલાક લોકો વાટપાડુ બની, મુસાફરોને મારી લૂટીને, કે ચોર થઈ કોઈના ઘરમાં ખાતર પાડીને કે ખીસાકાતરુ બનીને પોતાને કે પોતાના માટે આહાર વગેરે ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે

કેટલાક લોકો ભરવાડ બની ઘેટાંને કે બીજા પ્રાણીને મારી કાપીને આહાર વગેરે ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે તો બીજા ખાટકી બની પાડા કે બીજા પ્રાણીને મારી કાપીને

---

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૧

અથવા જાળ પાથરનારો વાઘરી બની, હરણ વગેરે પ્રાણીને મારી કાપીને, અથવા પંખી પકડનાર વ્યાધ બની, પંખી વગેરેને મારી કાપીને, અથવા માછી બની, માછલાં વગેરેને મારી કાપીને, અથવા ગાયો વગેરે પાળનારો ગોવાળ બની ગાયો વગેરેને મારી કાપીને[1], અથવા ગાય કાપનારો ખાટકી બની, ગાય કે બીજા કોઈ પ્રાણીને મારી કાપીને, અથવા શિકારી કૂતરા પાળનારો બની તે કૂતરાને કે બીજા પ્રાણીને મારી કાપીને, અથવા શિકારી કૂતરા પાળનારનો મદદગાર બની તેને જ અથવા બીજા પ્રાણીઓને મારી કાપીને — પોતાને કે પોતાના માટે આહાર વગેરે ભોગસામગ્રી મેળવે છે આમ એ બધાં મહાપાપ કર્મો વડે તેઓ પોતાની અધોગતિ કરે છે

વળી કેટલાક લોકો મિજલસમાં બેઠા હોય છે, ત્યારે કાંઈ કારણ વિના જ ઊભા થઈને કહે છે કે જુઓ હું પેલા પંખીને મારું છું ' એમ કહી, કોઈ તેતર બટેરું લાવરું, કબૂતર કે પિંજરને કે બીજા કોઈ પ્રાણીને મારે છે

વળી કેટલાક લોકો ખળાની વહેંચણીમાં કે દારૂની વહેંચણીમાં વાંધો પડવાથી, કે તેવા કાંઈ કારણથી ચિડાઈ જઈ સામા ગૃહસ્થનાં કે તેના પુત્રોનાં અનાજથી ભરેલાં ખેતર જાતે કે બીજા પાસે બળાવી મુકાવે છે, અથવા તેમનાં ઊંટ, ગાય, ઘોડાં, ગધેડાં વગેરે પશુઓના જાંઘ વગેરે અવયવો જાતે કે બીજા પાસે કપાવી નખાવે છે અથવા તેમનાં જાનવરોના તબેલાઓ કે વાડાઓ, કાંટા ઝાંખરાથી ભરી દઈ, જાતે કે બીજા પાસે બળાવી મુકાવે છે, અથવા

[1] ટીકાકાર અહીં ' કોઈ આવ આડો આવતો હોય તો તેને મારે કરે એવો અર્થ સૂચવે છે

આ તેરે ક્રિયાસ્થાનો જે અરિહંતો અને ભગવંતો પૂર્વે થઈ ગયા છે, જેઓ અત્યારે છે અને જેઓ ભવિષ્યમાં થવાના છે તે બધાએ કહી બતાવ્યાં છે તથા ઉપદેશ્યાં છે, વર્તમાનમાં પણ ઉપદેશે છે અને ભવિષ્યમાં પણ ઉપદેશશે.

કેટલાક લોકો મંત્ર, તંત્ર, જારણ, મારણ, લક્ષણ, જ્યોતિષ વગેરે જુદી જુદી મેલી વિદ્યાઓથી[1] જુદી જુદી સિદ્ધિઓ મેળવે છે. એ બધી વિદ્યાઓ તેઓ ખાનપાન, વસ્ત્ર, ઘરબાર વગેરે ઉપભોગસામગ્રી મેળવવા માટે તેમજ બીજા પણ વિવિધ કામભોગો ભોગવવા માટે યોજે છે. એવી મેલી વિદ્યાઓ સેવતા તે અનાર્યો ખોટે માર્ગે ચડી, પરિણામે મરણનો સમય આવતાં મૃત્યુ પામી આસુરી અને પાતકીઓનાં સ્થાનોમાં જન્મે છે અને ત્યાંથી છૂટીને પાછા મૂંગા, બહેરા કે આંધળા થઈને જન્મે છે.

કેટલાક લોકો કોઈના અનુગામી, સેવક કે ચાકર થઈ (તેનામાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી, લાગ જોઈ) તેને મારી કે તેનું ખૂન કરી, તેનું ધન વગેરે પડાવી લઈ, પોતાને કે પોતાનાં માટે આહાર વગેરે ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે.

કેટલાક લોકો વાટપાડુ બની, મુસાફરોને મારી લૂંટીને, કે ચોર થઈ કોઈના ઘરમાં ખાતર પાડીને, કે ખીસાકાતરુ બનીને પોતાને કે પોતાનાં માટે આહાર વગેરે ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે.

કેટલાક લોકો ભરવાડ બની ઘેટાંને કે બીજાં પ્રાણીને મારી કાપીને આહાર વગેરે ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે. તો બીજા, ખાટકી બની પાડા કે બીજાં પ્રાણીને મારી કાપીને,

---

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧

તથા મણિસુવર્ણાદિથી પોતાને શણગારી, તેઓ માથે માળાઓવાળો મુગટ ધારણ કરે છે. તેમનું શરીર દૃઢ અવયવોવાળું હોય છે. તેમણે નવા કકડતા કપડા પહેર્યા હોય છે તથા અંગે ચંદનનો લેપ કર્યો હોય છે. પછી મોટી સુશોભિત તથા કિલ્લાઓ વગેરેથી સુરક્ષિત હવેલીઓમાં મોટાં સુશોભિત સિંહાસન ઉપર બેસી સુંદર સ્ત્રીઓ અને દાસદાસીઓથી વીંટળાઈ આખી રાત બળતા દીવાઓના અજવાળામાં, નૃત્ય ગીત તથા વીણાવાજિંત્રોના જોર શોરથી તથા કુશળતાપૂર્વક કરાતા મધુર અવાજો વચ્ચે તેઓ ઉત્તમ એવા માનુષી કામભોગો ભોગવતા વિહરે છે.

તેઓ એક જણને હુકમ કરે તેટલામાં તો ચાર પાંચ માણસો વગર કહ્યે દોડી આવે છે અને કહેવા લાગે છે, 'હે દેવોને પ્રિય! કહો અમે શું કરીએ?' તેમને દેખીને અનાર્ય પુરુષો ચિંતવે છે 'અરે! આ માણસ દેવ છે. તેને દેવો પણ પૂજે છે. તે દેવોને પણ જિવાડનારો છે અને બીજા પણ કેટલાય તેને આધારે જીવે છે!' પરંતુ તેમને દેખીને આર્ય પુરુષો ચિંતવે છે. આ અતિશય ક્રૂર કર્મોમાં પ્રવૃત્ત થયેલો મૂઢ, અસંખ્ય પાપકર્મો વડે જીવી રહ્યો છે તથા અસંખ્ય પાપકર્મો બાંધી રહ્યો છે. તે જરૂર દક્ષિણાયનમાં કૃષ્ણપક્ષમાં મરશે તથા નરકે જશે. પછીના જન્મમાં પણ તેને જ્ઞાન દુર્લભ થશે.

કેટલાય ભિક્ષુ, કેટલાય ગૃહસ્થો, તથા કેટલાય તૃષ્ણાતુર સંસારીઓ એ સુખો અને એ ઐશ્વર્યની કામના કર્યા કરે છે. પરંતુ એ અધર્મસ્થાન અનાર્ય છે, અશુદ્ધ છે, ક્લેશો અપૂર્ણ રહેનારું છે. અન્યાયો ઉપર પ્રતિષ્ઠિત

તેમના કુંડળ મણિ, મોતી વગેરે કીમતી વસ્તુઓ જાતે કે બીજા પાસે લૂંટાવે છે અથવા તેમને ઘેર આવેના શ્રમણબ્રાહ્મણોના છત્ર દંડ પાત્ર વગેરે જાતે કે બીજા પાસે પડાવી લેવરાવે છે એમ કરી તેઓ મહાપાપકર્મોથી પોતાની અધોગતિ કરે છે

વળી બીજા કેટલાક કાંઈ કારણ વિના જ તે બધું કરે છે અને એમ કરી પોતાની અધોગતિ કરે છે

કેટલા માણસો કોઈ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણને આવેતો દેખી કાતો તેને ચપટી વગાડી ચાલ્યા જવાનું કહે છે અથવા તેને કઠોર વચનો સંભળાવે છે ભિક્ષાકાળે આવેલા તેને કાંઈ આપવાને બદલે તેઓ કહી સંભળાવે છે કે મજૂરી કરવી પડતી હોય કે કુટુંબનો ભાર ઊંચકી શકાતો ન હોય કે આળસુ હલકી વર્ણનો કે નકામો માણસ હોય, તે શ્રમણ થઈને આમ રખડે છે તેવા નાસ્તિક લોકો આ જીવનને — આ પાપી જીવનને — વખાણે છે તેમને પરલોકની કાંઈ પડી નથી હોતી તેઓ પોતાના સુખને કારણે બીજાઓને ગમે તેવાં દુ:ખ દે છે અને જરા પણ પાછું વળીને જોતા નથી તેઓ મોટી મોટી પ્રવૃત્તિઓ અને હિંસા વગેરે પાપકર્મોથી મનુષ્યજીવનના ઉત્તમ કામભોગો ભોગવે છે ખાન, પાન, વસ્ત્ર શયન વગેરે બધું તેમને વખતસર જોઈએ છે નાહી ધોઈ, બલિકર્મ કરી, કૌતક,[1] મંગળ[2] તથા પ્રાયશ્ચિત્ત[3]થી પરવારી, માથું ઓળી કંઠમાળ, કંદોરો હાર

1 ઉતાર નજર વગેરે લાગી હોય તે માટે

2 સોનું, દહીં, સરસવ વગેરે માંગલિક વસ્તુઓ સવારના પહોરમાં જોવી સ્પર્શવી વગેરે

3 રાત્રે કુસ્વપ્નાદિ આવ્યા હોય તથા સવારમાં ઊઠતાં અપશુકન થયા હોય, તેમનું નિવારણ

તથા મણિસુવર્ણાદિથી પોતાને શણગારી, તેઓ માથે માળાઓવાળો મુગટ ધારણ કરે છે. તેમનું શરીર દૃઢ અવયવોવાળું હોય છે. તેમણે નવા નક્કોર કપડાં પહેર્યાં હોય છે તથા અંગે ચંદનનો લેપ કર્યો હોય છે. પછી મોટી, સુશોભિત તથા કિલ્લાઓ વગેરેથી સુરક્ષિત હવેલીઓમાં મોટાં સુશોભિત સિંહાસન ઉપર બેસી સુંદર સ્ત્રીઓ અને દાસદાસીઓથી વીંટળાઈ આખી રાત સળગતા દીવાઓના અજવાળામાં નૃત્ય ગીત તથા વીણાવાજિંત્રોના જોર-શોરથી તથા કુશળતાપૂર્વક કરાતા મધુર અવાજો વચ્ચે તેઓ ઉત્તમ એવા માનુષી કામભોગો ભોગવતા વિહરે છે.

તેઓ એક જણને હુકમ કરે તેટલામાં તો ચાર પાંચ માણસો વગર કહ્યે દોડી આવે છે અને કહેવા લાગે છે 'હે દેવોને પ્રિય! કહો અમે શું કરીએ?' તેમને દેખીને અનાર્ય પુરુષો ચિંતવે છે. અરે! આ માણસ દેવ છે. તેને દેવો પણ પૂજે છે. તે દેવોને પણ જિવાડનારો છે અને બીજા પણ કેટલાય તેને આધારે જીવે છે! પરંતુ તેમને દેખીને આર્ય પુરુષો ચિંતવે છે: આ અતિશય ક્રૂર કર્મોમાં પ્રવૃત્ત થયેલો મૂઢ અસંખ્ય પાપકર્મો વડે જીવી રહ્યો છે તથા અસંખ્ય પાપકર્મો બાંધી રહ્યો છે. તે જરૂર દક્ષિણાયનમાં કૃષ્ણપક્ષમાં મરશે તથા નરકે જશે. પછીના જન્મમાં પણ તેને જ્ઞાન દુર્લભ થશે.

કેટલાય ભિક્ષુ, કેટલાય ગૃહસ્થો, તથા કેટલાય તૃષ્ણાતુર સંસારીઓ એ સુખો અને એ ઐશ્વર્યની કામના કર્યા કરે છે. પરંતુ એ અધર્મસ્થાન અનાર્ય છે, અશુદ્ધ છે, હંમેશાં અપૂર્ણ રહેનારું છે, અન્યાયો ઉપર પ્રતિષ્ઠિત

થયેલું છે સંયમરહિત છે મોક્ષમાર્ગથી વિરુદ્ધ છે, સર્વ દુ:ખોનો ક્ષય કરવાના માર્ગથી વિરુદ્ધ છે અત્યંત મિથ્યા છે તથા અયોગ્ય છે

હવે હું ધર્મરૂપી દ્વિતીય સ્થાનનું વિવરણ કરું છું તે સાંભળો

આ જગતમાં સર્વત્ર કેટલાંક મનુષ્યો પોતપોતાનાં કર્મો અનુસાર વિવિધ કુળોમાં વિવિધ ઐશ્વર્ય સહિત જન્મ્યા હોય છે તેમને નાના મોટા ઘર, તથા ખેતર અને થોડા અથવા વધારે નોકર હોય છે તેવી સ્થિતિમાં જન્મ પામીને પણ કેટલાક તે બધા પદાર્થોને દુઃખરૂપ જોઈ નાચી તથા સંયમની શાંતિ પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે ભિક્ષાચર્યા ગ્રહણ કરે છે સદ્ગુરુ પાસેથી મહાપુરુષોએ કહેલો ધર્મ જાણી તેમાં પ્રયત્નપૂર્વક પ્રવૃત્ત થાય છે, અને સર્વ પાપસ્થાનોથી નિવૃત્ત થઈ તથા સર્વ શુભ સાધનસંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી સંપૂર્ણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે

આ ધર્મસ્થાન આર્ય છે શુદ્ધ છે મોક્ષ માર્ગને અનુકૂળ છે તથા સર્વ દુ:ખોનો ક્ષય કરવાના માર્ગરૂપ હોઈ, અત્યંત યોગ્ય છે

હે વત્સ કેટલાક લોકો બાહ્યત ધર્મસ્થાનમાં લાગતા છતાં અધર્મસ્થાન સેવનારા એવા મિશ્રસ્થાની હોય છે તેઓ તાપસ અથવા સાધુઓ બની અરણ્યમાં આશ્રમમાં કે ગામ બહાર રહી, કાંઈ ને કાંઈ શુભ ક્રિયાઓ કે સાધનાઓ કરે છે પરંતુ તેઓ ખાસ સંયમી નથી હોતા કે સર્વ

ભૂતપ્રાણીઓની હામના કે હિંસાથી ખાસ વિરત પણ થયા નથી હોતા સ્ત્રી વગેરે કામોપભોગોમાં મૂઢ એવા એ લોકો થોડો અથવા વધારે વખત તે કામભોગો ભોગવી, નિયત સમયે મૃત્યુ પામી અસુરો અને પાતકીઓના સ્થાને પામે છે, અને તેમાથી છૂટીને પણ વારંવાર જન્મથી મૂગા, બહેરા કે આંધળા કે મૂગા થઈને જન્મે છે

૩

[અધર્મરૂપી પ્રથમ સ્થાનનું વર્ણન કરે છે]

આ જગતમા કેટલાક લોકો મોટી ઇચ્છાઓવાળા, મોટી પ્રવૃત્તિઓવાળા, મોટા પરિગ્રહોવાળા અધાર્મિક, અધર્મપરાયણ, અધર્મને અનુમોદન આપનાર અધર્મનો ઉપદેશ આપનાર, મોટે ભાગે અધર્મથી જ જીવનારા, તથા અધર્મયુક્ત શીલ અને આચારવાળા હોય છે તે લોકો સંસારમાં બધી અધર્મ વડે જ આજીવિકા ચલાવતા વિચરે છે

તેમના હાથ પ્રાણીઓના લોહીથી ખરડાયેલા રહે છે તેઓ ચંડ, રુદ્ર તથા સાહસિક હોય છે તેઓ કુડકપટથી ભરપૂર, દુષ્ટ ચારિત્ર અને વ્રતોવાળા, તથા મહા કષ્ટે રીઝવી શકાય એવા અસાધુ હોય છે તેઓ સર્વ પ્રકારની હિંસાથી માંડીને સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહ સુધીના[1] તથા ક્રોધથી માંડીને મિથ્યા માયતાઓ[2] સુધીનાં સર્વ પ્રકારના પાપકર્મોમા લાગેલા હોય છે તેઓ સર્વ

૧ પાંચ મહાપાપ

૨. જુઓ પાનું ૧૬૭

પ્રકારના સ્નાન, મર્દન, ગંધ વિલેપન, માલ્ય, અલંકાર તથા શબ્દ સ્પર્શ રૂપ, રસ અને ગંધ વગેરે વિષયોમાં ફસ્યા રહે છે તેઓ સર્વ પ્રકારના યાનવાહન[1] તથા શયનઆસન વગેરે સુખ સામગ્રીઓ ભોગવવા-વધારવામાંથી પરવારતા નથી તેઓને જીવનભર ખરીદવા-વેચવામાંથી માસો-અર્ધો માસો કરી તોળવામાંથી કે રૂપિયા વગેરેના વેપાર-ધંધામાંથી ફુરસદ હોતી નથી તેઓ જીવનભર ચાંદી સોનું ધન ધાન્ય મણિ મોતી શંખ શિલા પરવાળાં વગેરેનો મોહ છોડતા નથી તેઓ જીવનભર સર્વ પ્રકારના ખોટા તોલમાપના વાપરવાથી અટકતા નથી આમ તેઓ જીવનભર સર્વ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ અને હિંસાઓથી સર્વ પ્રકારના કરવા-કરાવવાથી રાંધવા-રંધાવવાથી, ખાંડવા-કુટાવવાથી તર્જન-તાડનથી તથા બીજાને વધબંધનાદિ ક્લેશ આપવાથી વિરત થતા નથી તેઓ જીવનભર બીજાં પણ જે કોઈ તેવા પ્રકારનાં દોષયુક્ત જ્ઞાનનું આવરણ કરનાર, બંધનના કારણરૂપ બીજાને પરિતાપ આપનારાં તથા અનાર્યો વડે સેવાતાં કર્મો છે તેમનાથી પણ વિરત થતા નથી

આમ પોતાના સુખ માટે જ જીવન ભોગવતા તેઓ વિનાકારણ ચોખા દાળ તલ મગ વગેરે વનસ્પતિપ્રાણીઓની[2]

---

1 મૂળમાં તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે ગાડાં, રથ, ગાડી, મ્યાનો, ડોળી, બે ઘોડાની ગાડી પાલખી વગેરે

2 મૂળમાં કલમ, (ચોખા) મસૂર તલ મગ, અડદ વાલ કુલથી, ચોખા, કાળા ચણા – આટલાં નામ છે પોતાના જીવન વડે કાંઈક ધર્મ સિદ્ધ કરતા હોત, તો તો તે બધું ખાઈને તેમની હિંસા કરેલી સાર્થક થાત – એવો અભિપ્રાય છે

તથા તે જ પ્રમાણે પંખી, પશુ કે બીજા પેટે ચાલતા પ્રાણીઓની[1] હિંસા કરે છે.

પોતાનો બાહ્ય પરિવાર જેવા કે, નોકરચાકર દાસદાસી ખેડૂત[2] કે આશ્રિતો વગેરે — તેના પ્રત્યે તેઓ અત્યંત ક્રૂર તથા કઠોરપણે વર્તે છે. તેમનો નાનો સરખો અપરાધ થતાં તેઓ તેમને જાતે આકરી[3] શિક્ષા કરે છે, તથા ભારે કર્મોને નોતરી નાખે છે.

તે જ પ્રમાણે પોતાનો આંતરિક પરિવાર જેવો કે, માતાપિતા, ભાઈબહેન, ભાર્યા, પુત્ર, પુત્રી, પુત્રવધૂ વગેરે — તેમને પણ થોડો ઘણો અપરાધ થતાં તે જાતે આકરી શિક્ષા કરે છે. આ પ્રમાણે તેઓ બધાને દુઃખ, શોક

---

૧. મૂળમાં પંખીઓ માટે: તેતર, બતક, લાવક, કબૂતર અને કપિંજલના નામો છે. પશુઓ માટે: મૃગ, પાડા, વનભૂંડના નામો છે. પેટે ચાલનારા માટે: ગોહાઓ, કાચબા અને સાપ વગેરે — એટલા નામો છે.

૨. મૂળ: ભાગે ખેડનાર.

૩. મૂળમાં તેના પ્રકારો આ પ્રમાણે વર્ણવ્યા છે: દંડ કરવો, વાળ ઉખડાવી નખાવવા, તિરસ્કાર કરવો, માર મારવો, બાંધી રાખવા, હેડબેડીમાં નાખવા, હાથપગ છેદાવી નાખવા, લિંગ વગેરે અંગો કપાવી નાખવા, પાંખો ભંગાવી નાખવા, આંખો ફોડી નાખવી, દાંત તોડી પાડવા, નાગા કરવા, જીભ ખેંચી કાઢવી, ઊંધા લટકાવવા, જમીન ઉપર ઘસડાવવા, ઘૂમાવવા, શૂળીએ ચડાવવા, ભાલા મારવા, ઘા ઉપર ખારો છાંટવો, વાહન પાછળ બાંધી ખેંચાવવા, સિંહને કે બળદને પૂંછડે બંધાવવા, બળતા અગ્નિમાં નાખવા, કાગડા-ગીધ પાસે ફડાવી નંખાવવા, ભૂખે તરસે મારવા, જીવનકેદ કરવી, ચાબખા મરાવવા વગેરે.

અને પરિતાપ આપે છે તથા તેમ કરતાં જીવનભર જરા પણ વિરમતા નથી

આ પ્રમાણે, સ્ત્રી વગેરે કામભોગોમાં આસક્ત તથા મૂર્છિત એવા તે લોકો થોડો આવો વધુ સમય તે કામભોગો ભોગવી અનેક વેરબંધનો અને પાપકર્મો ભેગાં કરી આયુષ્ય પૂરું થયે, પથ્થર કે લોઢાનો ગોળો જેમ પાણીને તળિયે જઈને બેસે તેમ પૃથ્વીતળ વટાવી, નીચે આવેલા નરકને તળિયે જઈને બેસે છે તે નરકો અંધકાર, રુધિર પરુ વગેરેથી ભરેલાં, અમળ દુર્ગંધવાળાં તથા દુઃખે નરી શકાય તેવા અશુભ અને ભય ર હોય છે ત્યાં તેમને કાંઈ સ્મૃતિ નિ, ધતિ કે મતિથી રહિત થઈ, અપાર વેદનાઓ સતત ભોગવવી પડે છે પર્વત ઉપરનું ઝાડ કાપી નાખતાં જેમ નીચે ખાઈમાં ગબડી પડે, તેમ તેઓ એક યોનિમાંથી બીજી યોનિમાં અને એક નરકમાંથી બીજા નરકમાં લાંબા કાળ સુધી અપાર દુઃખ ભોગવતા ભટકતા ફરે છે અને ત્યાંથી છૂટીને પણ તેઓ ઝટ વિવેકજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી

[હવે ધર્મરૂપી બીજું સ્થાન ટૂંકામાં કહે છે]

અહીં જગતમાં કેટલાક લોકો મોટી ઇચ્છાઓ, આરંભો તથા પરિગ્રહ વિનાના ધાર્મિક, ધર્મિષ્ઠ તથા ધર્મપૂર્વક આજીવિકા ચલાવનાર હોય છે તેઓ સર્વ પ્રકારની હિંસા વગેરે જ્ઞાનને આવરણ કરનારાં, બીજાને પરિતાપ આપનારાં તથા બંધનનાં કારણરૂપ પાપકર્મોથી જીવનભર વિરત થયેલા હોય છે ઘરનો ત્યાગ કરી ચાલી નીકળેલા તે ભગવંત સાધુઓ ચાલવામાં બોલવામાં વગેરેમાં સાવધાનીથી તથા કોઈ

પ્રાણીને ક્લેશ ન થાય તેવી રીતે વર્તન કરનારા હોય છે તેઓ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ વિનાના, શાંત, મોહરહિત ગ્રંથીરહિત, શોકરહિત તથા અમૂર્છિત હોય છે તેઓ કાંસાના વાસણની પેઠે[1] નિર્લેપ, શંખની પેઠે નિર્મળ, જીવની પેઠે અસ્ખલિત ગમન કરનારા, આકાશની પેઠે અવલંબન વિનાના વાયુની પેઠે બંધન વિનાના શરદઋતુના પાણીની પેઠે નિર્મળ હૃદયવાળા કમળના પાનની પેઠે નિર્લેપ, કાચબાની માફક ઇંદ્રિયોનું રક્ષણ કરનારા પંખીની માફક છૂટા, ગેંડાના શીંગડાની પેઠે એકાકી ભારંડપક્ષીની[2] પેઠે સદા જાગ્રત હાથીની માફક શક્તિશાળી બળદની માફક બળવાન સિંહની પેઠે દુર્ધર્ષ, મંદર પર્વતની પેઠે નિષ્કંપ સાગર જેવા ગંભીર, ચંદ્ર જેવી સૌમ્ય કાંતિવાળા સૂર્ય જેવા તેજસ્વી, કંચનની પેઠે દેદીપ્યમાન પૃથ્વીની પેઠે સર્વ સ્પર્શો સહન કરનારા, તથા ઘી હોમેલા અગ્નિની પેઠે તપના તેજથી જ્વલંત હોય છે

આ ભગવંતોને પશુ પંખી નિવાસસ્થાન કે વસ્ત્રાદિ સાધનસામગ્રી — એ ચાર પ્રકારના અંતરાયોમાંથી એકે પ્રકારનો અંતરાય પોતાને જે દિશામાં જવું હોય ત્યાં જવામાં બાધા કરતો નથી તેઓ નિર્મળ, અહંકારરહિત

૧ કાંસાના વાસણને પાણી ચોંટતું નથી.

૨ આ પક્ષીને બે ડોક અને ત્રણ પગ હોય છે એમ કહેવાય છે તે જો સહેજ પણ પ્રમાદ કરે, તો અવશ્ય મરી જાય કારણકે, પોતાને જ બે મુખ છે એ ભૂલી જઈ, જો બંને મુખ એકબીજાના મોનું ઝૂંટાવવા પ્રયત્ન કરે તો તે નાશ પામે અથવા તેને બે શરીર વચ્ચે ત્રણ પગ જેવું થયું, એટલે ચાલવામાં સહેજ ગોટાળો કરે તો ગબડી પડી નાશ પામે

તથા અલ્પ પરિગ્રહવાળા હોઈ, સંયમ અને તપથી આત્માને વાસિત કરતા ગમે તે દિશામાં વિચરે છે.

તે ભગવંતો ઉક્ત સંયમના નિર્વાહ માટે આવશ્યક હોય તે પ્રમાણે ચોથી ટંકે, છઠ્ઠી ટંકે, આઠમી ટંકે, દશમી ટંકે — એમ છ મહિના સુધીને આંતરે જમીને પણ — ખાય છે અને તે પણ વિવિધ પ્રકારની નિર્દોષ અન્ન ભિક્ષાથી મેળવેલો જ આહાર છે.[1] તેઓ વિવિધ આસનો એમ ધ્યાન ધરે છે. ભિક્ષુની પ્રતિમાઓ રૂપી બાર તપને આચરે છે.[2] તેઓ સૂવાબેસવામાં પણ નિયમવાળા હોય છે. તેઓને શરીરની મમતા હોતી નથી, તથા તેઓ કેશ, દાઢી, મૂછ, રોમ, નખ વગેરેના તેમજ શરીરના તમામ સંસ્કારોથી રહિત થઈને વિચરે છે. તેઓ વસ્ત્ર પણ પહેરતા નથી, ખણજ ખણતા નથી કે થૂંકતા નથી.

આ પ્રકારની નિદ્રા તથા પુરુષાર્થયુક્ત ચર્યા પ્રમાણે ચાલતા ચાલતા ઘણાં વર્ષો સુધી શ્રમણપણું પાળીને જ્યારે શરીર રોગ તથા જરા વગેરે વિવિધ સંકટોથી ઘેરાઈ જાય, ત્યારે અથવા એમ ને એમ પણ તેઓ ખાવાપીવાનું છોડી દે છે[3] તથા જેને માટે પોતે નગ્નાવસ્થા સ્વીકારી હતી, મુંડન કરાવ્યું હતું, સ્નાન તથા દંતપ્રક્ષાલન ત્યાગ્યું હતું, છત્ર તથા પગરખાં ત્યાગ્યાં હતાં, ભૂમિશય્યા કે પાટિયા ઉપર પડી રહેવાનું કબૂલ કર્યું હતું, વાળ ચૂંટાવ્યા હતા, બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું હતું, પારકાને ઘેર ભિક્ષા માગી હતી, અને

---

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૨

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૩

૩ જુઓ પાન ૧૬૬ ઉપરની નોંધ.

તે પણ મળે કે ન મળે તેની દરકાર કરી નહોતી માનાપમાન, અવહેલા, નિંદા, અવજ્ઞા, તિરસ્કાર, તર્જન તથા તાડન સહન કર્યાં હતાં, તથા વિવિધ અનુકૂળપ્રતિકૂળ ઇંદ્રિયસ્પર્શો સહન કર્યા હતા — તે વસ્તુને ચિત્તમાં આરાધે છે ત્યાર બાદ, જ્યારે તેમના છેવટના શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલતા હોય છે, ત્યારે તેઓ અનંત, સર્વોત્તમ, વ્યાઘાતરહિત, આવરણ વિનાનું, સંપૂર્ણ તથા પરિપૂર્ણ એવું ઉત્તમ 'કેવળ' જ્ઞાનદર્શન પ્રાપ્ત કરે છે, તથા સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ, પરિનિર્વાણ પામે છે, અને સર્વ દુઃખોનો અંત લાવે છે

કેટલાક ભગવંતોનું એ એક જ છેલ્લું શરીર હોય છે જ્યારે, બીજા કેટલાક પૂર્વકર્મોને લીધે દિવ્ય ઋદ્ધિ, દ્યુતિ, રૂપ વર્ણ ગંધ સ્પર્શ દેહ આકૃતિ, તેજ, પ્રકાશ, પરાક્રમ, યશ, બળ, પ્રભાવ તથા સુખવાળી દેવગતિ પામે છે તે ગતિ અને સ્થિતિ કલ્યાણયુક્ત હોય છે ભવિષ્યમાં પણ તેઓ ભદ્ર અવસ્થાને જ પામવાના હોય છે

આ સ્થાન આર્ય છે શુદ્ધ છે તથા સર્વ દુઃખોનો ક્ષય કરવાના માર્ગરૂપ છે

[હવે મિશ્ર નામના તૃતીય સ્થાનનું વર્ણન કહે છે]

અહીં કેટલાક લોકો અલ્પ ઇચ્છા આરંભ તથા પરિગ્રહવાળા, ધર્મિષ્ઠ, તથા ધર્મપૂર્વક આજીવિકા ચલાવનારા હોય છે તેઓ સુશીલ, સુવ્રતી તથા સહેલાઈથી પ્રસન્ન કરી શકાય તેવા સજ્જન હોય છે તેઓ અમુક પ્રકારની હિંસાથી વિરત થયા હોય છે, પણ અમુક પ્રકારની હિંસાથી જન્મભર વિરત થયા હોતા નથી તે જ પ્રમાણે

તેઓ તેના બીજા પણ જે કોઈ દોષયુક્ત કર્મો છે, તેઓમાંના કેટલાકથી વિઘ્ન થયેના હોય છે અને કેટલાકથી વિઘ્ન થયેના હોતા નથી

જેમકે કેટલાક શ્રમણોપાસકો[1] જીવ અને અજીવ તત્ત્વો સમજીને સમજ્યા હોય છે પાપ અને પુણ્યનો ભેદ જાણતા હોય છે કર્મો કેમ કરીને આત્મામાં દાખલ થાય છે (આસ્રવ) અને તેમને કેમ કરીને આવતા રોકી શકાય (સંવર) તેમના ફળ કેવાં હોય છે તેમનો કેમ કરીને નાશ કરી શકાય છે (નિર્જરા) ક્રિયા કોને કહેવાય, તેનું અધિકરણ શું છે બંધ કોને કહેવાય તથા મોક્ષ કોને કહેવાય — એ બધું જાણતા હોય છે બીજા કોઈની મદદ ન હોવા છતાં પણ દેવ, અસુર રાક્ષસ કે કિન્નર વગેરે પણ તેમને તે સિદ્ધાંતમાંથી ચલિત કરી શકતા નથી તેમને જૈન સિદ્ધાંતમાં શંકા કાંક્ષા અને વિચિકિત્સા[2] જેવા હોતા નથી તેઓએ જૈન સિદ્ધાંતનો અર્થ જાણીપૂર્વક નિશ્ચિત કરેલો હોય છે તેમને તે સિદ્ધાંતમાં, હાડકાં અને મજ્જા જેવો પ્રેમ અને અનુરાગ હોય છે તેમને ખાતરી હોય છે કે, "આ જૈન સિદ્ધાંત જ અર્થ તથા પરમાર્થરૂપ છે અને બીજા બધા અનર્થરૂપ છે" તેમના ઘરના આગળા હમેશા ઊંચા રાખેલા હોય છે તેમના કમાડ હમેશાં અભ્યાગતો માટે

1 એટલે કે શ્રમણોના ઉપાસકો જેઓ ગૃહસંસાર ત્યાગી, શ્રમણ થવા તૈયાર ... [2] પોતાનાથી બને તેટલા ... મનો પાળે છે તેવ ...

... ડામાડોળ ... [illegible] એક માન્ય... ધરીકમાં ... શા અને ... ... નહીં

ખુ ના હોય કે તેમનામા પારના વગમા કે અન પુગમા પેમવાની કામના હોતી નથી તેઓ ચૌદશ, આઠમ, અમાવાસ્યા તથા પૂનમ ઉપર પરિપૂર્ણ પાષધવ્રત[1] વિધિસર પાળે છે નિર્ગ્રંથ શ્રમણોને તેઓ નિર્દોષ અને સ્વીકારવા યોગ્ય ખાન-પાન મેવો-મુખવાસ, વસ્ત્ર-પાત્ર, કામળ, રજોહરણ, ઔષધ વગેરે, બેસવા-સૂવાના પાટિયા શય્યા અને રહેઠાણ વગેરે પૂરા પાડે છે આમ તેઓ ઘણા શીલવ્રત[2], ગુણવ્રત[3], વિરમણવ્રત[4] પ્રત્યાખ્યાનવ્રત[5] પોષધોપવાસ વગેરે તપ કર્મો દ્વારા આત્માને વાસિત કરતા વિહરે છે

આ પ્રકારની ચર્યા પ્રમાણે ઘણો વખત અનુસરતા અનુસરતા જ્યારે તે શ્રમણોપાસક નું શરીર નાશ, વૃદ્ધાવસ્થા

---

૧ જે વ્રતને દિવસે શ્રાવક ઉપવાસ કરે છે, સ્નાનવિલેપન વગેરે શારીરિક સસ્કારોનો ત્યાગ કરે છે, દર્ભ કે કામળની પથારીએ સૂઈને તથા વીરાસન વગેરે આસને બેસી ધર્મનુ ચિતન કરે છે, અને નિંદ્ય પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરે છે મૂળ ઉપવસથ (ઉપ+વસ)। તેમા ઉપાસના અને ઉપવાસનો ભાવ સ્પષ્ટ છે એટલા વખત પૂરતો તે સાધુજીવન તથા તેના વ્રતો પાળે છે

૨ એટલે કે સ્થૂલ હિંસા, સ્થૂલ અસત્ય સ્થૂલ ચૌર્ય, સ્થૂલ અબ્રહ્મચર્ય અને સ્થૂલ અપરિગ્રહનો ત્યાગ

૩ એટલે કે નીચેના ત્રણ દરેક દિશામા અમુક જ પ્રદેશ સુધી જવાના નિયમરૂપી દિગ્વ્રત ઉપભોગ પરિભોગ (ની વસ્તુઓની સખ્યા પ્રકાર વગેરે) પરિમાણ (નક્કી તથા સકુચિત કરવારૂપી) વ્રત, તથા કોઈનુ અશુભ તાકવુ બીજાને હિંસામા ઉતારવા અથવા હિંસાયુક્ત દ્રવ્યોનો વેપાર ત્યાગવારૂપી અનર્થદંડત્યાગવ્રત

૪ એટલે કે, અમુક ક્રિયા કે પ્રવૃત્તિથી વિરમવાનુ વ્રત

૫ એટલે કે અમુક વસ્તુના ત્યાગનો નિયમ

વગેરે વિવિધ મંડ્રોથી વેગાઈ જાય છે, ત્યારે અથવા એમને એમ પણ તે ખાનાપીનાનુ છોડી દે છે તથા પોતે કરેલા પાપ મોં ગુરુને નિવેદિન કરી તેમનુ પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકારી, સમાધિયુક્ત[1] થાય છે તથા આયુષ્ય પૂરુ થયે મરણ પામી, મહાઋદ્ધિવાળા તથા મહાદ્યુતિવાળા દેવલોકોમાના કોઈ એક દેવલોકમા જન્મ પામે છે

આ સ્થાન આર્ય છે શુદ્ધ છે સશુદ્ધ છે તથા સર્વ દુખોને ક્ષય કરવાના માર્ગરૂપ છે

આમ મિશ્ર નામના ત્રીજા સ્થાનનુ વિવરણ થયુ

જે મનુષ્ય પાપથી વિરત નથી થતો, તે બાળ જેવા મૂઢ છે અને જે થાય છે તે પંડિત છે જે અમુક બાબતમા થાય છે અને અમુક બાબતમા નથી થતો, તે બાલ તથા પંડિત બને છે

જે સ્થાનમા બધી બાબતોને વિષે અવિરતિ છે, તે સ્થાન હિંસાનુ છે તથા ત્યાગવા લાયક છે અને જે સ્થાનમા બધી બાબતોમા વિરતિ છે તે સ્થાન અહિંસાનુ છે તથા સ્વીકારવા યોગ્ય છે તથા જ્યા અમુક બાબતોમા વિરતિ અને અમુક બાબતોમા અવિરતિ બને છે, તે સ્થાન હિંસા અહિંસા બનેનુ છે (છતા) તે આર્ય છે સશુદ્ધ છે તથા સર્વ દુખોનો ક્ષય કરવાના માર્ગરૂપ છે

---

૧ આ પ્રમાણે મળ, ઉમર કે ઉપસર્ગ (વિઘ્નો)ને કારણે સંયમધર્મ પાળવો અશક્ય થઈ જાય, ત્યારે અથવા એમને એમ પણ અન્નપાનનો ત્યાગ કરી, મૃત્યુ પર્યંત સ્મૃતિ અને સમાધિયુક્ત રહેવુ તેને 'મારણાંતિક સંલેખના' કહે છે

૪

[હવે ઉપસંહારરૂપે આખા અધ્યયનનો સાર તારવવાના હેતુથી એક આખ્યાનિકા કહે છે]

ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી એમ જુદા જુદા વાદીઓની સંખ્યા ૩૬૩ કહેવાય છે બધા લોકોને તેઓ પરિનિર્વાણ અને મોક્ષનો ઉપદેશ આપતા વિચરે છે તેઓ પોતપોતાની પ્રજ્ઞા, છંદ, શીલ, દૃષ્ટિ રુચિ પ્રવૃત્તિ અને સંકલ્પ અનુસાર જુદા જુદા ધર્મમાર્ગો સ્થાપીને તેમનો પ્રચાર કરે છે

એક વખત તે બધા વાદીઓ એક મોટું કુંડાળું વળીને એક ઠેકાણે બેઠા હતા તે વખતે એક માણસ બળતા અંગારાથી ભરેલી એક લોઢાની કઢાઈ પૂરેપૂરી ભરીને લોઢાની સાંડસી વડે પકડી, જ્યાં તે બધા બેઠા હતા ત્યાં આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો હે મતવાદીઓ! તમે બધા પોતપોતાના ધર્મમાર્ગોના સંસ્થાપકો છો, અને પરિનિર્વાણ તથા મોક્ષનો ઉપદેશ આપતા વિચરો છો તમે આ બળતા અંગારાથી ભરેલી કઢાઈ એક મુહૂર્ત સુધી ખુલ્લા હાથમાં પકડી રાખો!

આમ કહી, તે માણસ તે બળતા અંગારાથી ભરેલી કઢાઈ દરેકના હાથમાં મૂકવા ગયો પરંતુ તેઓ પોતપોતાના હાથ પાછા ખેંચી લેવા લાગ્યા એટલે તે માણસે તેમને પૂછ્યું, 'હે ધર્મસંસ્થાપકો! તમે તમારા હાથ પાછા કેમ ખેંચી લો છો? હાથ ન દાઝે તે માટે? અને દાઝે તો શું થઈ જાય? દુઃખ? દુઃખ થાય તે માટે તમે તમારા હાથ પાછા ખેંચી લો છો એમ ને?

વગેરે વિવિધ ગ ક્રોથી ઘેરાઈ જાય છે, ત્યારે અથવા એમને એમ પણ તે ખાવાપીવાનુ છોડી દે છે તથા પોતે સેવા પાપ મેં ગુન્ને નિવેદિત કરી તેમનુ પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકારી, સમાધિયુક્ત[1] થાય છે તથા આયુષ્ય પૂરુ થયે મરણ પામી, મહાઋદ્ધિવાળા તથા મહાદ્યુતિવાળા દેવલોકોમાના કોઈ એક દેવલો મા જન્મ પામે છે

આ સ્થાન આર્ય છે શુદ્ધ છે અશુદ્ધ છે તથા સર્વ દુ ખોને ક્ષય કરવાના માર્ગરૂપ છે

આમ મિશ્ર નામના ત્રીજા સ્થાનનુ વિવ ણ થયુ

જે મનુષ્ય પાપથી વિરત નથી થતો, તે બાળક જેવો મૂઢ છે અને જે થાય છે તે પડિત છે જે અમુક બાબતમા થાય છે અને અમુક બાબતમા નથી થતો તે બાલ તથા પડિત બને છે

જે સ્થાનમા બધી બાબતોને વિષે અવિરતિ છે, તે સ્થાન હિસાનુ છે તથા ત્યાગવા લાયક છે અને જે સ્થાનમા બધી બાબતોમા વિરતિ છે, તે સ્થાન અહિસાનુ છે તથા સ્વીકારવા યોગ્ય છે તથા જ્યા અમુક બાબતોમા વિરતિ અને અમુક બાબતોમા અવિરતિ બને છે તે સ્થાન હિસા અહિસા બનેનુ છે (છતા) તે આર્ય છે, અશુદ્ધ છે તથા સર્વદુ ખોનો ક્ષય કરવાના માર્ગરૂપ છે

---

૧ આ પ્રમાણે કાળ, ઉંમર કે ઉપસર્ગ (વિઘ્નો)ને કારણે સયમધર્મ પાળવો અશક્ય થઈ જાય, ત્યારે અથવા એમને એમ પણ અન્નપાનનો ત્યાગ કરી, મૃત્યુ પર્યંત સ્મૃતિ અને સમાધિયુક્ત રહેવુ તેને ‘મારણાતિક સલેખના’ કહે છે

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ નં૦ ૧ મૂળમાં તે બધી વિદ્યાઓનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે પૃથ્વી ઉપરના ઉપદ્રવો, વાદળાનું હસવું વગેરે વિચિત્ર ઉત્પાતો, સ્વપ્નો, અંતરિક્ષમાં બનતા બનાવો શરીરના અંગોનું ફરકવું, કાગડા વગેરેનું બોલવું, શંખ ચક્ર વગેરે લક્ષણો તથા તલ મસા વગેરે ચિહ્નો ઉપરથી ભવિષ્ય ભાખવાની વિદ્યા સ્ત્રી, પુરુષ, ઘોડો હાથી, ગાય, બળદ, ઘેટું, બકરું, કૂકડો, તીતર, વટા (બતક ?) લાવક વગેરેનાં લક્ષણોની વિદ્યા ચક્ર, છત્ર, દંડ, તલવાર, મણિ તથા રત્નનાં લક્ષણોની વિદ્યા કોઈને સુખી બનાવવાની, કોઈને દુઃખી બનાવવાની, સ્ત્રીને ગર્ભવતી બનાવવાની, કોઈને મૂઢ બનાવવાની, કોઠમાં કુવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાની, ઇન્દ્રજાળની તથા જુદી જુદી વસ્તુઓથી જુદા જુદા હોમ કરવાની વિદ્યા ધનુર્વિદ્યા વગેરે ક્ષત્રિય વિદ્યાઓ, ચંદ્ર, સૂર્ય, શુક્ર બૃહસ્પતિ વગેરે ગ્રહોની ગતિ, ઉલ્કાપાત, દિશાઓ સળગવી, હરણ શિયાળ વગેરે પશુઓનું દર્શન, કાગડાઓનું મંડળ બાંધી ઊડવું, ધૂળ, વાળ, માંસ રુધિરની વૃષ્ટિ થવી — વગેરે ઉપરથી શુભાશુભ ફળ કહી બતાવનાની વિદ્યા જાપ વગેરેથી કોઈને નુકસાન કરવાની અથવા તે નુકસાન પાછું ખેંચી લેવાની વૈતાળી અને અર્ધ-વૈતાળી વિદ્યા, લોકોને નિંદ્રામાં નાખવાની, તાળાં ઉઘાડી નાખવાની, તથા ચંડાળ શબર, દ્રવિડ કલિંગ, ગૌડ અને ગાંધાર (લોકોની ?) વિદ્યાઓ કોઈને નીચે પાડી નાખવાની કોઈને ઊંચો કરવાની ઊડવાની, કોઈને સ્થિર કરી દેવાની, કોઈને ચોંટાડી દેવાની, કોઈને માંદો પાડવાની કે માંદાને સાજો કરવાની, દૂર ચાલ્યા જવાની, અંતર્ધાન થવાની (અને પાછા છતા થવાની) વિદ્યાઓ

ટિપ્પણ નં૦ ૨ મૂળમાં ભિક્ષુકોના નિયમો નીચે પ્રમાણે છે ગૃહસ્થે હાંડલીમાંથી કાઢી, પોતાને માટે બીજા વાસણમાં પીરસ્યું હોય, તેમાંથી જ આપેલું ખાય અથવા ગૃહસ્થ પોતાને માટે કાઢી લીધા બાદ વધારાનું પાછું નાખ્યું હોય, તે જ ખાય અથવા તે બે પ્રકારનું જ વારાફરતી લાવીને ખાય, અથવા તદ્દન સસ્તું અને નીરસ

'તો એ જ ગજ અને માપથી બીજાઓની બાબતમાં પણ વિચાર કરવો એ જ ધર્મવિચાર કહી શકાય કે નહિ? બસ ત્યારે આપણને હવે માપવાનો ગજ પ્રમાણ અને ધર્મવિચાર મળી ગયા.' એટલે જે શ્રમણબ્રાહ્મણો એમ કહે છે તથા ઉપદેશે છે કે બધા ભૂતપ્રાણીઓને મારવા જોઈએ, તેમની પાસે બળાત્કારે કામ કરાવવું જોઈએ કે તેમને હેરાન કરવા જોઈએ, તે બધા ભવિષ્યમાં પણ એ જ રીતે છેદન તથા જન્મ જરા મરણ પામશે અને અનેક યોનિઓમાં ભટકતા ભટકતા સંસારપ્રપંચના કષ્ટો ભોગવશે. તેમને માતૃમરણ પિતૃમરણ ભ્રાતૃમરણ તથા એ જ પ્રમાણે ભાર્યા, પુત્ર પુત્રી તથા પુત્રવધૂના મરણનું દુઃખ ભોગવવું પડશે તથા દારિદ્ર્ય દૌર્ભાગ્ય અપ્રિયપ્રાપ્તિ અને પ્રિયવિયોગ વગેરે બહુ પ્રકારના દુઃખદૌર્મનસ્ય ભોગવવાં પડશે. તેઓ સિદ્ધિ કે બોધ પ્રાપ્ત કરવા અસમર્થ થશે તથા તેઓ સર્વ દુઃખોનો અંત લાવી શકશે નહીં.

પરંતુ જે શ્રમણબ્રાહ્મણો અહિંસાધર્મ ઉપદેશે છે તેઓ આ બધા દુઃખો નહીં પામે તથા તેઓ સિદ્ધિ અને બોધ પામી સર્વ દુઃખોનો અંત લાવી શકશે."

પ્રથમના બાર ક્રિયાસ્થાનોમાં વર્તનારા જીવોને સિદ્ધિ બુદ્ધિ અને મુક્તિ પ્રાપ્ત થવી મુશ્કેલ છે. પરંતુ તેરમું ક્રિયાસ્થાન સેવનારા સિદ્ધિ, બુદ્ધિ અને મુક્તિ પામી, સર્વ દુઃખોનો અંત લાવી શકે છે. તેથી આત્માને ઇચ્છનારા, આત્માનું કલ્યાણ કરવામાં તત્પર, આત્મા ઉપર અનુકંપાવાળા, તથા આત્માને આ કારાગૃહમાંથી છોડાવવા પરાક્રમ અને પ્રવૃત્તિવાળા મનુષ્યો પોતાના આત્માને તે બાર ક્રિયાસ્થાનોમાંથી બચાવે.

આમ કહી શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા.

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ નં૦ ૧ મૂળમાં તે મેલી વિદ્યાઓનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે પૃથ્વી ઉપરના ઉપદ્રવો, વાદળાનું હસવું વગેરે વિચિત્ર ઉત્પાતો, સ્વપ્નો, અંતરિક્ષમાં બનતા બનાવો શરીરના અંગોનું ફરકવું, માગડા વગેરેનું બોલવું, શંખ ચક્ર વગેરે લક્ષણો તથા તલ મસા વગેરે ચિહ્નો ઉપરથી ભવિષ્ય ભાખવાની વિદ્યા, સ્ત્રી, પુરુષ, ઘોડો હાથી, ગાય, બળદ, ઘેટું, બકરું, કૂકડો, તીતર, વટ્ટા (બતક ?) લાવક વગેરેના લક્ષણોની વિદ્યા ચક્ર, છત્ર, દંડ, તલવાર, મણિ તથા રત્નના લક્ષણોની વિદ્યા, કોઈને સુખી બનાવવાની, કોઈને દુઃખી બનાવવાની, સ્ત્રીને ગર્ભવતી બનાવવાની, કોઈને મૂઢ બનાવવાની, કોઈમાં કુવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાની, ઇંદ્રજાળની તથા જુદી જુદી વસ્તુઓથી જુદા જુદા હોમ કરવાની વિદ્યા ધનુર્વિદ્યા વગેરે ક્ષત્રિય વિદ્યાઓ, ચંદ્ર, સૂર્ય, શુક્ર બૃહસ્પતિ વગેરે ગ્રહોની ગતિ, ઉલ્કાપાત, દિશાઓ સળગવી, હરણ શિયાળ વગેરે પશુઓનું દર્શન, કાગડાઓનું મંડળ બાંધી ઊડવું, ધૂળ, વાળ, માંસ રુધિરની વૃષ્ટિ થવી — વગેરે ઉપરથી શુભાશુભ ફળ કહી બતાવવાની વિદ્યા જાપ વગેરેથી કોઈને નુકસાન કરવાની અથવા તે નુકસાન પાછું ખેંચી લેવાની વૈતાળી અને અર્ધ-વૈતાળી વિદ્યા લોકોને ઊંઘમાં નાખવાની, તાળા ઉઘાડી નાખવાની, તથા ચંડાળ, શબર, દ્રવિડ, કલિંગ, ગૌડ અને ગાંધાર (લોકોની ?) વિદ્યાઓ કોઈને નીચે પાડી નાખવાની કોઈને ઊભો કરવાની, ઊડવાની, કોઈને સ્થિર કરી દેવાની, કોઈને ચોંટાડી દેવાની, કોઈને માંદો પાડવાની, કે માંદાને સાજો કરવાની, દૂર ચાલ્યા જવાની, અંતર્ધાન થવાની (અને પાછા છતા થવાની) વિદ્યાઓ

ટિપ્પણ નં૦ ૨ મૂળમાં ભિક્ષુકોના નિયમો નીચે પ્રમાણે છે ગૃહસ્થે હાંલ્લીમાંથી કાઢી, પોતાને માટે બીજા વાસણમાં પીરસ્યું હોય, તેમાંથી જ આણેલું ખાય અથવા ગૃહસ્થે પોતાને માટે કાઢી લીધા બાદ વધારાનું પાછું નાખ્યું હોય, તે જ ખાય, અથવા તે બે પ્રકારનું જ વારાફરતી લાવીને ખાય, અથવા તદ્દન સસ્તું અને નીરસ

બેસવામા ગોદોહાસન અને વીરાસન અને સંકોચાઈને બેસવુ — એટના દમેરાય ૧૧ મી પ્રતિમા એક રાત અને એક દિવસની. તેમા પાણી વિના બે ઉપવાસ (છ ટક) કરવાના, અને ગામની બહાર હાથ લબાવીને રહેવાનુ ૧૨ મી પ્રતિમા એક રાત્રિની તેમા ત્રણ ઉપવાસ (આઠ ટક) કરવાના, નદી વગેરેને કાંઠે ભેખડ ઉપર બેસવાનુ, અને આખો નહિ પટપટાવવાની

એવુ અન્ન મેળવીને જ ખાય, અથવા ગૃહસ્થ ખાતા વધેલુ હોય તેલુ જ મળવીને ખાય અથવા લૂખુ અન્ન મેળવીને જ ખાય, અથવા થોડુ થોડુ ઘણે ઠેકાણેથી લાવીને ખાય, અથવા એઠા હાથે આપેલુ જ ખાય અથવા તદ્દન સ્વચ્છ હાથે આપેલુ જ ખાય અથવા પોતાને ભિક્ષામા જે અન્ન મળ્યુ હોય તેનાથી એઠા હાથે આપેલુ જ ખાય (નિદોષ છે કે સદોષ) એમ પોતે નજરે જોયેલી વસ્તુની જ ભિક્ષા લે અથવા (સ્વાદિષ્ટ છે કે સામાન્ય એ જાણવા ખાતર) નજરે જોયા વિનાની જ વસ્તુની ભિક્ષા લે તે જ પ્રમાણે પૂછીને આપેલુ જ લે અથવા પૂછ્યા વિના જ આપેલુ લે અથવા માગીને મેળવેલુ જ ખાય કે માગ્યા વિના (બારણે જઈને ઊભા રહેવા માત્રથી) મેળવેલુ જ ખાય અજ્ઞાત રહીને જ ભિક્ષા મેળવે નજીકમાથી જ મેળવે અમુક સખ્યાની વસ્તુઓ જ મેળવે અમુક પ્રમાણમા જ મેળવે સ્વાદ વિનાનુ જ મેળવે, કે ખરાબ સ્વાદવાળુ જ મેળવે ઓસામણ જેવી વસ્તુઓ જ મેળવે પહેલા બે પહોર વીત્યા પછી જ ખાય દૂધ-ઘી જેવા ચીકટ પદાર્થો કે મદ્યમાસ ન ખાય તથા બહુ તેજ પદાર્થો ન ખાય

ટિપ્પણ ન ૭ ૩ ભિક્ષુની બાર પ્રતિમાઓ ૧લી એક માસ સુધી કરવાની તેમા અન્ન અને પાણીની એક દત્તિ લેવાની (દત્તિ એટલે દાતા ગૃહસ્થ અન્નપાણી આપતો હોય ત્યારે તેની એક જ ધારમા જેટલુ આવે તેટલુ) આ પ્રમાણે બીજી ત્રીજી, ચોથી પાચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી પ્રતિમામા મુદતમા એક એક માસ વધે અને દત્તિની સખ્યામા પણ એક એકનો વધારો થાય આઠમી પ્રતિમા સાત રાત્રિ અને દિવસ પાળવાની તેમા પાણી પીધા વિના એકાતરા ઉપવાસ કરવાના, પારણામા માત્ર ઓસામણ પીવાનુ, ગામની બહાર રહેવાનુ, ચત્તા કે પડખે સૂવાનુ, અને ઉભડક બેસવાનુ ૯ મી પ્રતિમાની મુદત પણ તેટલી જ છે તેમા ઉપર જણાવ્યા ઉપરાત ઉભડક રહેવાનુ અને વાકા વાકા ની પેઠે માથુ, કેડ અને પગ જ જમીનને અડે તેમ સૂવાનુ ૧૦ મી પ્રતિમાની મુદત પણ તેટલી જ તેમા પણ ૯મી પ્રતિમામા જણાવેલી વસ્તુએ ઉપરાત

બેસવામા ગોદોહાસન અને વીરાસન અને સંકોચાઈને બેસવુ — એટલા ઉમેરાય. ૧૧ મી પ્રતિમા એક રાત અને એક દિવસની. તેમા પાણી વિના બે ઉપવાસ (છ ટક) કરવાના, અને ગામની બહાર હાથ લબાવીને રહેવાનુ ૧૨ મી પ્રતિમા એક રાત્રિની તેમા ત્રણ ઉપવાસ (આઠ ટપ) કરવાના, નદી વગેરેને કાંઠે બેખ' ઉપર બેસવાનુ, અને આંખો નહિ પટપટાવવાની

એવુ અન્ન મેળવીને જ ખાય અથવા ગૃહસ્થ ખાતા વધેલ હોય તેનુ જ મળવીને ખાય અથવા લુખુ અન્ન મેળવીને જ ખાય, અથવા થોડુ થોડુ ઘેરે ઘેરે ઠેકાણેથી લાવીને ખાય અથવા એંઠા હાથે આપેલ જ ખાય, અથવા તદ્દન સ્વચ્છ હાથે આપેલ જ ખાય, અથવા દાતાને નિભામા જે અન્ન મળેલ હોય તેનાથી એંઠા હાથે આપેલ જ ખાય (નિર્દોષ છે કે સદોષ) એમ પોતે નજરે જોયેલી વસ્તુની જ ભિક્ષા લે અથવા (સ્વાદિષ્ટ છે કે સામાન્ય એ જાણવા ખાતર) નજરે જોયા વિનાની જ વસ્તુની ભિક્ષા લે, તે જ પ્રમાણે પૂછીને આપેલુ જ લે અથવા પૂછ્યા વિના જ આપેલ તે અથવા માગીને મેળવેલ જ ખાય કે માગ્યા વિના (બારણે જઈને ઊભા રહેવા માત્રથી) મેળવેલુ જ ખાય અજ્ઞાત રહીને જ ભિક્ષા મેળવે નજીકમાંથી જ મળે અમુક સખ્યાની વસ્તુઓ જ મેળવે અમુક પ્રમાણમા જ મળે સ્વાદ વિનાનુ જ મેળવે, કે ખરાબ સ્વાદવાળુ જ મેળવે ઓસામણ જેવી વસ્તુઓ જ મેળવે પહેલા બે પહોર વીત્યા પછી જ ખાય દૂધ-ઘી જેવા વીકટ પદાર્થો કે મદ્યમાસ ન ખાય તથા બહુ તેજ પદાર્થો ન ખાય

ટિપ્પણ ન ૩ ભિક્ષુની બાર પ્રતિમાઓ ૧લી એક માસ સુધી કરવાની તેમા અન્ન અને પાણીની એક દત્તિ લેવાની (દત્તિ એટલે દાતા ગૃહસ્થ અન્નપાણી આપતો હોય ત્યારે તેની એક જ ધારમા જેટલુ આવે તેટલુ) આ પ્રમાણે બીજી ત્રીજી, ચોથી, પાચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી પ્રતિમામા મુદતમા એક એક માસ વધે અને દત્તિની સખ્યામા પણ એક એકનો વધારો થાય આઠમી પ્રતિમા સાત રાત્રિ અને દિવસ પાળવાની તેમા પાણી પીધા વિના એકાંતરા ઉપવાસ કરવાના, પારણામા માત્ર ઓસામણ પીવાનુ ગામની બહાર રહેવાનુ, ચત્તા કે પડખે સૂવાનુ, અને ઉભડક બેસવાનુ ૯ મી પ્રતિમાની મુદત પણ તેટલી જ છે તેમા ઉપર જણાવ્યા ઉપરાત ઉભડક રહેવાનુ અને વાકા લાકડાની પેઠે માથુ, કેડ અને પાની જમીનને અડે તેમ સૂવાનુ ૧૦ મી પ્રતિમાની મુદત પણ તેટલી જ તેમા પણ ૯મી પ્રતિમામા જણાવેલી વસ્તુઓ ઉપરાત

બેસવામાં ગોદોહાસન અને વીરાસન અને સંકોચાઈને બેસવું — એટલાં ઉમેરાય. ૧૧ મી પ્રતિમા એક રાત અને એક દિવસની. તેમાં પાણી વિના બે ઉપવાસ (છઠ્ઠ) કરવાના, અને ગામની બહાર હાથ લંબાવીને રહેવાનું. ૧૨ મી પ્રતિમા એક રાત્રિની. તેમાં ત્રણ ઉપવાસ (અઠ્ઠમ) કરવાના, નદી વગેરેને કાંઠે એક ઉપર બેસવાનું, અને આંખો નહિ પટપટાવવાની.

અધ્યયન ૩ જું

આહારવિચાર

[શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા : નિર્ગ્રંથ આહાર કોને કહેવાય તે વિષે મેં ભગવાન મહાવીર પાસેથી સાંભળેલો ઉપદેશ હવે તમને કહી સંભળાવું.]

કેટલાક જીવો પોતાના કર્મોથી પ્રેરાઈને તથા પોતાના કર્મોથી ખેંચાઈને વિવિધ પદાર્થોની યોનિરૂપ પૃથ્વીમાં વનસ્પતિરૂપે પોતપોતાના બીજ તથા ઉત્પત્તિસ્થાન પ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય છે. વનસ્પતિનાં બીજો ચાર પ્રકારનાં હોય છે; જેમકે ટોચ ઉપર થતા (તાડ, આંબો, ડાંગર વગેરેને), કંદરૂપી (આદુ વગેરે), પર્વરૂપી (શેરડી વગેરેની પિગાઈમાં થતી આંખો વગેરે), સ્કંધ–ડાળી–રૂપી (મોગરા વગેરેની).

(૧) તે વનસ્પતિજીવો પૃથ્વીમાં વૃક્ષરૂપે ઉત્પન્ન થઈ, પૃથ્વીનો રસ ખેંચે છે. તેઓ તે પૃથ્વીશરીરો ઉપરાંત બીજાં પણ પાણી, તેજ, વાયુ અને વનસ્પતિ શરીરોનું ભક્ષણ કરે છે. આમ તેઓ અનેક સ્થાવરજંગમ

પ્રાણોનાં શરીરોને પ્રાણરહિત કરી, તેમનો વિનાશ કરે છે પછી પોતે પૂર્વે ભક્ષણ કરેના તેમજ અત્યારે પણ ત્વચાથી ભક્ષણ કરતા તે શરીરોને તેઓ પચાવી, પોતારૂપ કરી દે છે આમ તે વૃક્ષો પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થઈ, પૃથ્વીને આધારે રહે છે તથા વધે છે તે વૃક્ષોના બીજા પણ (મૂળ, શાખા, ડાળી પાંદડાં, ફૂલ વગેરે) વિવિધ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ તથા આકૃતિવાળા અને વિવિધ પ્રકારના શારીરિક પરમાણુઓના બનેના અંગો હોય છે તે બધા (પણ) સ્વતંત્ર જીવો છે, અને પોતપોતાના કર્મોને કારણે તે રૂપે ઉત્પન્ન થયા છે એમ (ભગવાન તીર્થંકરે) અમને કહ્યું છે

(૨) કેટલાક વનસ્પતિજીવો ઉપર જણાવેલા પૃથ્વીયોનીય વૃક્ષોમા વૃક્ષરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તથા તેમનો રસ ચૂસી તથા બીજા પણ પાણી, તેજ વાયુ અને વનસ્પતિનાં શરીરાનું ભક્ષણ કરી, તેમને આધારે રહે છે તથા વધે છે

(૩) તે જ પ્રમાણે કેટલાક વનસ્પતિ જીવો તે વૃક્ષયોનીય વૃક્ષોમા વૃક્ષરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તથા તેમનો રસ ચૂસી[1] તેમને આધારે રહે છે તથા વધે છે

(૪) વળી કેટલાક જીવો તે વૃક્ષયોનીય વૃક્ષોમા મૂળરૂપે, કંદરૂપે, થડરૂપે, ત્વચારૂપે ડાળીરૂપે, કુંપળરૂપે પાંદડારૂપે, ફળરૂપે તથા બીજરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, તથા તેમનો રસ ચૂસી તેમને આધારે રહે છે તથા વધે છે[2]

કેટલાક જીવો વૃક્ષોમા વૃક્ષવલ્લી તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે તેમની બાબતમા પણ ઉપર પ્રમાણે ચારે આલાપક

---

૧ ઉપર પ્રમાણે બાકીનું ક્રમે લેવું

૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૧

ઘટાવી લેવા તથા તે જ પ્રમાણે પૃથ્વીમાં થતાં તૃણો, ઔષધિઓ અને હરિયાળી માટે પણ ચારે આલાપકો સમજવા.

તે જ પ્રમાણે પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થતાં આય, વાય, કાય, કૂહણ, કંદુક, ઉવેહણિય, નિવેહણિય, સચ્છ, છત્તગ તથા વાસાણિય વગેરે[1] તૃણો વિષે સમજવું. પરંતુ (તે તૃણોમાંથી બીજાં આય વાય કાય વગેરે ઉત્પન્ન થતાં નથી માટે[2]) તેમની બાબતમાં પહેલો જ આલાપક ઘટાવવો; બાકીના ત્રણ નહીં.

કેટલાક વનસ્પતિજીવો પૃથ્વીને બદલે પાણીમાં વૃક્ષ, વૃક્ષવલ્લી, તૃણ, ઔષધિ અને હરિયાળી રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે; તે દરેકને માટે પણ ઉપર પ્રમાણે ચારે આલાપકો સમજી લેવા. પરંતુ ઉદગ, અવગ, પણગ, સેવાલ, કલંબુગ, હડ, કસેરુગ, કચ્છભાણિય, ઉત્પલ, પદ્મ, કુમુદ, નલિન, સુભગ, સોગંધિય, પુંડરીક, મહાપુંડરીક, શતપત્ર, સહસ્રપત્ર, કલ્હાર, કોકનદ, અરવિંદ, તામરસ, બીસ, મૃણાલ, પુષ્કર, પુષ્કરાક્ષી તથા ભગ વગેરે પાણીમાં ઉત્પન્ન થનાર વનસ્પતિઓ એવી છે કે, તેમને બીજા ત્રણ આલાપકો ઘટી શકતા નથી.

વળી કેટલાક જીવો એ પૃથ્વી તથા પાણીમાં ઉત્પન્ન થતી વનસ્પતિઓમાં જંગમ પ્રાણી તરીકે રહે છે અને તેમના રસ વગેરે ખાઈને જીવે છે તથા વધે છે.

---

1. ટીકાકાર જણાવે છે કે, તેમના અર્થો તેમને જાણનારાઓ પાસેથી સમજી લેવા.

2. કૌંસમાં મૂકેલો અર્થ ટીકાકારનો છે.

૭

હવે મનુષ્યો વિષે મનુષ્યોમા કેટલાક કર્મભૂમિમા પેદા થનારા હોય છે, કેટલાક અકર્મભૂમિમા પેદા થનારા હોય છે, કેટલાક અન્તરદ્વીપોમા[1] પેદા થનારા હોય છે, કેટલાક આર્ય તરીકે પેદા થનારા હોય છે અને કેટલાક મ્લેચ્છ તરીકે પેદા થનારા હોય છે[1]

તેમની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે થાય છે

સ્ત્રી અને પુરુષનો, પૂર્વકર્મથી પ્રાપ્ત થયેલી યોનિમા, સભોગેચ્છાપૂર્વક સયોગ થાય છે ત્યા તેઓ એક બીજાના રસો એકઠા કરે છે તે રસોમા જુદા જુદા જીવો સ્ત્રીરૂપે, પુરુષરૂપે કે નપુસકરૂપે પોતપોતાના બીજ[2] અને અવકાશ[3] અનુસાર ઉત્પન્ન થાય છે તે જીવો પ્રથમ માતાનુ રજ પિતાનુ વીર્ય કે તે બંને મળીને થયેલી ગદી વસ્તુ ખાય છે ત્યારબાદ ગર્ભ મોટો થતા, માતા જે વિવિધ રસવાળો આહાર ખાય છે, તેનુ સત્ત્વ પોતાના એક ભાગ (નાળ) વાટે ખાય છે જન્મ થયા બાદ તે જીવો બાળક હોય છે ત્યા સુધી માતાનુ દૂધ ધાવે છે તથા ઘી ચાટે છે પછી ધીમે ધીમે મોટા થઈ ભાત, અડદ તથા બીજા સ્થાવર જગમ પ્રાણોને ખાય છે

---

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૨

૨ પુરુષનુ બીજ વધારે હોય, તો પુરુષ થાય સ્ત્રીનુ બીજ વધારે હોય, તો સ્ત્રી થાય અને બંનેનુ સમાન હોય તો નપુંસક થાય — એ માન્યતાનો ઉલ્લેખ છે

૩ ગર્ભસ્થાનની જમણી બાજુમા પુરુષ થાય, ડાબીમા સ્ત્રી અને મધ્યમા નપુસક — એ માન્યતા પ્રમાણે

તે જ પ્રમાણે પાચ ઇન્દ્રિયવાળા જળચર પ્રાણીઓ જેવા કે, મચ્છ શુશુમાર વગેરે માટે સમજવુ માત્ર તેઓ નાના હોય છે ત્યા સુધી (માતાના દૂધને બ ને) પાણીનો રસ ખાય છે પછી મોટા થતા મા વનસ્પતિ તથા બીજા સ્થાવરજગમ પ્રાણો ખાય છે

તે જ પ્રમાણે ચાર પગવાળાં જમીન ઉપર ચાલનારાં, પાચ ઇન્દ્રિયવાળા પ્રાણીઓ જેવા કે, એક ખરીવાળા, બે ખરીવાળા માનીની એરણ જેવા પગવાળા (હાથી, ગેડો વગેરે) તથા નહ નવાળા (સિહ વાઘ વગેરે) પ્રાણીઓનુ સમજવુ માત્ર તેઓ નાના હોય છે ત્યા સુધી માતાનુ દૂધ પીએ છે પછી મોટા થઈ વનસ્પતિ તથા બીજા સ્થાવર જગમ પ્રાણો ખાય છે

ત જ પ્રમાણે પેટે ચાલનારા પાચ ઇન્દ્રિયવાળા સાપ, અજગર, આસાલિક મહોરગ વગેરે પ્રાણીઓનુ સમજવુ તેઓમાના કેટલાક ઈંડા મૂકે છે, તથા કેટલા બચ્ચાને જન્મ આપે છે તેઓ નાના હોય છે ત્યા સુધી વાયુનો આહાર કરે છે પછી મોટા થઈ વનસ્પતિ તથા બીજા સ્થાવરજગમ પ્રાણો ખાય છે

તે જ પ્રમાણે ભુજાવડે જમીન ઉપર ચાલનારા, પાચ ઇન્દ્રિયોવાળા પ્રાણીઓ જેવા કે ઘો, નોળિયા શિહોળી, કાચડો મ ન, સરવ ખર, ઘરોળી વિસ્મંભર ઉ દર, કોળ, પયનાઈ બિડાલી, જોહ અને ચઉપ્પાઈ વગેરેનુ પણ સમજવુ

તે જ પ્રમાણે આકાશમા ઊડનારા પાચ ઇન્દ્રિયોવાળા પખીઓ જેવા કે ચર્મમય પાખવાળા (ચામાચીડિયા

વગેરે), લોમમય પાંખવાળાં (માગમ વગેરે), પેટી જેવી પાંખવાળાં અને વિસ્તૃત રહેનારી પાંખવાળાં[1] પખીઓનું સમજવું. માત્ર તે જીવો નાના હોય છે ત્યાં સુધી માતાના શરીરનો રસ ખાય છે.

કેટલા જીવો વિવિધ પ્રકારના સ્થાવરજંગમ પ્રાણીઓનાં ચેતન કે અચેતન શરીરોને આશ્રયે (જૂ, લીખ, માંકણ, કીડા વગેરે થઈને) જન્મે છે. તે જીવો તે વિવિધ પ્રકારના સ્થાવરજંગમ પ્રાણીઓનો રસ ખાઈને જીવે છે.

એ જ પ્રમાણે વિષ્ટા વગેરે ગંદી ચીજોમાં તથા પ્રાણીઓની ચામડી ઉપર ઉત્પન્ન થતા (ચિમોડી વગેરે) જંતુઓનું પણ સમજવું.

૨

(૧) જગતમાં કેટલાક જીવો પોતાનાં કર્મોને કારણે જંગમ કે સ્થાવર પ્રાણીઓનાં ચેતન કે અચેતન શરીરોમાં [પાણીરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે]. તે [પાણીશરીર] વાયુ વડે ઉત્પન્ન થયું હોય છે, વાયુ વડે ગોઠવાયું હોય છે તથા વાયુ વડે સંચાલિત થયું હોય છે. વાયુ ઉપર જાય ત્યારે તે ઉપર જાય છે, નીચે જાય ત્યારે નીચે જાય છે તથા તીરછો જાય ત્યારે તે તીરછું જાય છે. તેના પ્રકારો આ પ્રમાણે છે : ઓસ, હિમ, ધુમ્મસ, કરા, ઝાકળ અને વરસાદ. તે જીવો પોતે જેમાં ઉત્પન્ન થયા છે, તે સ્થાવરજંગમ પ્રાણીઓનો રસ ખાય છે.

---

૧ આ છેલ્લી બે જાતો આ દ્વીપમાં નથી એમ ટીકાકાર કહે છે.

(૨) વળી કેટલાક [પાણીશરીરી જીવો] ઉપરના પાણીમાં પાણી તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે પાણીનો રસ ખાઈને જીવે છે

(૩) તથા તે જ પ્રમાણે બીજા કેટલાક જીવો એ છેવટના પાણીમાં પાછા પાણી તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેનો રસ ખાઈને જીવે છે

(૪) તથા કેટલાક જીવો એ છેવટના પાણીશરીરોમાં જંગમ જીવો તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પાણીનો રસ ખાઈને જીવે છે[1]

તે જ પ્રમાણે અગ્નિશરીરવાળા જીવોનું વાયુશરીરવાળા જીવોનું અને પૃથ્વીશરીરવાળા જીવોનું સમજી લેવું પૃથ્વીશરીરોના વિવિધ નમૂનાઓ તરીકે નીચેની ગાથાઓ[2] સમજવી

માટી, કાંકરા, રેતી પથ્થર, શિલા અને ખનીજ મીઠું,
લોઢું, કલાઈ તાંબુ, સીસું, રૂપું સોનું અને હીરા ॥ ૧ ॥
હરતાળ હિંગળોક મનશિલ, પારા, સુરમો, પ્રવાલ,
અભરખના પડ અભરખી રેતી અને મણિના પ્રકારો ॥ ૨ ॥
ગોમેદ રુચક અંક સ્ફટિક, લોહિતાક્ષ,
મરકત મસારગલ્લ, ભુજમોચક, ઇંદ્રનીલ (વગેરે) ॥ ૩ ॥
ચંદન, ગેરુક હંસગર્ભ પુલક સૌગંધિ
ચંદ્રપ્રભ, વૈડૂર્ય, જલકાંત અને સૂર્યકાંત ॥ ૪ ॥

આમ વિવિધ પ્રકારની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને વૃદ્ધિવાળા બધાં ભૂતપ્રાણીઓ વિવિધ શરીરોમાં ઉત્પન્ન થઈ

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૩

૨ આ ગાથાઓ ઉત્તરાધ્યયનમાં પણ (૩૬, ૭૪-૭૭) છે

વિવિધ શરીરોનો આહાર કરે છે (અને તે તે પ્રાણોની સતત હિંસા કર્યા જ કરે છે) આમ પોતે બાંધેલા કર્મો દ્વારા પ્રેરાઈ, તે કર્મોને કારણે તથા તે કર્મો અનુસાર, તેઓ ફરી ફરી જુદી જુદી ગતિ, સ્થિતિ અને પરિવર્તન પામ્યાં કરે છે

એટલે, માત્ર આહારની બાબતમાં જ આટલું બધું કર્મબંધન જાણીને આહારની બાબતમાં સાવધાન થાઓ અને પોતાના કલ્યાણમાં તત્પર રહી, સમ્યક્ પ્રવૃત્તિવાળા બની, હમેશાં (એ કર્મચક્રમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે) પુરુષાર્થ કરો

આમ કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ નં૦ ૧ પંડિત સુખલાલજી આ વૃક્ષશ્રેણી વિષે આ પ્રમાણે ખુલાસો જણાવે છે "જે એક વૃક્ષ દેખાય કે મનાય છે, તે વસ્તુત મનુષ્યશરીરની પેઠે એક શરીર નથી, પણ શરીર-રાશિ છે એક શરીરમાં ઓછામાં ઓછો એક જીવ તો હોય જ બીજ એ સ્વજાતીય શરીરનું ઉપાદાન છે પૃથ્વીના રસ આદિને આહાર તરીકે લઈ, પ્રથમ બીજ અંકુરિત થાય છે તે ફણગો સીધી રીતે પૃથ્વીમાંથી આહાર લેતો હોવાથી, પૃથ્વીયોનિક છે એ ફણગામાંથી આહાર મેળવી, તદાશ્રિત બીજાં શરીરો વૃક્ષ પે બંધાય છે એમ ઉપરાઉપર ચાલે છે ત્રીજી કોટિ સીધી રીતે પૃથ્વીમાંથી કે પૃથ્વીયોનિક શરીરમાંથી આહાર ન લેતા, માત્ર વૃક્ષશરીરમાંથી આહાર લે છે મૂળ, પત્ર આદિ જે વિભાગો કહ્યા છે, તે સ્વતંત્ર શરીર જ છે

જોકે, ત્રીજી ગાથા પછી એને વૃક્ષયોનિક વૃક્ષ કહ્યા છે, ત્યા એ મૂળ, પત્ર વગેરે વનસ્પતિની જાતિઓ પ્રમાણે પ્રથમ કોટી પૃથ્વીયોનિક વૃક્ષ અને બીજી કોટી પૃથ્વીયોનિક વૃક્ષયોનિક વૃક્ષને પણ સભવે વર્ણનમા માત્ર ક્રમ છે સભવ તો યથાદર્શન ઘટે ચાર કોટીઓ વાળી એક ગણાતા જીવ શરીર પરત્વે યોનિએ કેવો કેવો હોય તે સૂચવ્યુ છે

"આય, વાય એ કોઈ એવી વનસ્પતિ છે, જેના શરીરો માત્ર પૃથ્વીમાથી જ આહાર લે છે અને પૃથ્વીસભૂત શરીરમાથી આહાર મેળવી પછી તેના ઉપર બીજા શરીરો બધાતા નથી

ટિપ્પણ નં ૨ જૈન માન્યતા પ્રમાણે ઊર્ધ્વલોક, અધોલોક અને મધ્યલોક એમ લોકના ત્રણ ભાગ છે ઊર્ધ્વલોકમા દેવો રહે છે અને અધોલોકમા નારકિઓ રહે છે મધ્યલોકમા જે અનેક દ્વીપો અને સમુદ્રો છે તેમા (આપણે જેમા રહીએ છીએ તે) જબુદ્વીપમા, ધાતકીખડ દ્વીપમા અને પુષ્કરદ્વીપમા અર્ધા ભાગમા —એમ અઢી દ્વીપમા જ માણસની વસ્તી છે તથા જબુદ્વીપની આસપાસ જે લવણસમુદ્ર છે, તેમા આવેલા ૫૬ અતરદ્વીપોમા પણ મનુષ્યની વસ્તી છે અઢી દ્વીપમા પણ સર્વત્ર વસ્તી નથી પણ તેમા ગણાવેલા અમુક પાત્રીસ ક્ષેત્રોમા વસ્તી છે

હવે તે પાત્રીસ ક્ષેત્રો અને ૫૬ અતરદ્વીપોમાથી જેમા મોક્ષમાર્ગને જાણનારા અને તેનો ઉપદેશ કરનારા તીર્થંકર પેદા થઈ શકે છે, તેવી કર્મભૂમિઓ અમુક પદર જ છે બાકીના ૨૦ ક્ષેત્રો અને અતરદ્વીપો અકર્મભૂમિ છે કર્મભૂમિમા જ મુક્તિને યોગ્ય ચારિત્રનો સભવ છે

મનુષ્યોમા પણ આર્ય અને મ્લેચ્છ એવા બે વિભાગ છે તે વિભાગો અમુક દેશમા, જાતિમા તથા કુળમા ઉત્પન્ન થવુ, અમુક કર્મ અને શિલ્પથી આજીવિકા ચલાવવી અને અમુક ભાષા બોલવી એ કારણોથી પાડવામા આવેલા છે

અતરદ્વીપમા રહેનાર મનુષ્યો ઝાડના ફળો ખાઈને જીવે છે, નિર્વાહ માટે બીજુ કાઈ કૃષિ આદિ કર્મ કે શિલ્પ કરતા નથી,

તથા તેમના શરીર પણ વિચિત્ર કદ અને આકારના હોય છે એમ કહેવાય છે કેટલાકને લાંબા કાન અને એક જ પગ હોય છે એટલે એ દ્વીપો વાસ્તવિક કરતા પૌરાણિક કલ્પનાને લગતા કહી શકાય

ટિપ્પણ નં૦ ૩ "મેઘોમા જેમ ઉદકકાય છે, તેમ બધા જ ત્રસસ્થાવરના શરીરોમા ઉદકકાય છે જળશરીરની નિષ્પત્તિમા અને તેના ધારણસંચાલનમા મુખ્ય ભાગ વાતનો છે ઉદકકાય ઉત્પન્ન થયે, પછી એમાથી આહાર મેળવી ઉત્તરોત્તર નવનવ ઉદકમયોની સૃષ્ટિ થાય છે સામાન્ય રીતે આદિથી અંત સુધી કોઈ પણ શરીરમા ઉદક એક જ છે એમ દેખાય છે કે મનાય છે તે સ્થળે એમ ન માનતા, પૂર્વપૂર્વ ઉદકકાયમાથી ઉત્તરોત્તર ઉદકશરીરો વૃક્ષશરીરોની પેઠે પેદા થતા જાય છે, મધ્ય વિભાગ ન દેખાવાથી સજાતીય કોઈ એક સમજાય છે, એમ જાણવુ — પંડિત સુખલાલજી

અધ્યયન ૮ મું

વ્રતનિયમ[1]

શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

હે આયુષ્મન્ ! (મહાવીર) ભગવાને કહી સંભળાવેલી એક અગત્યની ચર્ચા હવે હું તને કહી બતાવું છું તે તું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ

આ જગતમાં કેટલાક લોકો એવા હોય છે કે જેમનામાં વિચારશક્તિ કે વિવેકશક્તિ જાગ્રત થઈ ન હોવાથી તેઓ જીવનભર કોઈ પણ વસ્તુ નિયમપૂર્વક ત્યાગવામાં સમજતા જ નથી તેમને અમુક કામ સારું કે અમુક કામ ખોટું એવી સમજ જ હોતી નથી તેઓ તદ્દન મૂઢ તથા નર્યા ઊંઘતા માણસ જેવા હોય છે તેમની મન વાણી અને કાયાની એકે ક્રિયા વિચારપૂર્વક થયેલી હોતી નથી અને તેથી તેઓ અનેક મિથ્યા માન્યતાઓ અને પ્રવૃત્તિઓમાં ડૂબેલા રહી જીવનભર નવાં પાપકર્મ કર્યા કરે

---

1 મૂળ प्रत्याख्यान કોઈ પણ વસ્તુ નિયમપૂર્વક ત્યાગવી તે.

કે ટૂંકમાં, તેઓમાં સ્વપ્નમાં પડેલા માણસ જેટલા પણ હોશ હોતા નથી.

'છતાં તેઓ જે જે કર્મો કરે છે, તેનું બંધન તો તેઓને લાગે છે જ.'

આચાર્ય આટલું બોલ્યા એટલે તરત સામો વાદી આવી તેમને કહેવા લાગ્યો : જેનું પાપકર્મ કરવાના ઇરાદાવાળું મન ન હોય, વાણી ન હોય, કે કાયા ન હોય, તથા અમુક કામ હિંસા છે તથા પાપ છે એમ જાણ્યા વિના જ જે હિંસાદિ કરતો હોય; જેનામાં સાચાખોટાની કશી સમજ ન હોય, તથા જે પોતાની મન વાણી અને કાયાની સઘળી ક્રિયાઓ વિચારપૂર્વક કરતો ન હોય, ટૂંકમાં, તમે કહો છો તેમ, જેનામાં સ્વપ્નમાં પડેલા માણસ જેટલા પણ હોશ ન હોય — તે માણસ પાપકર્મ કરે છે, તથા તેનું તેને બંધન થાય છે એમ કેમ કરીને કહેવાય?

જવાબમાં આચાર્યે કહ્યું : મેં કહ્યું છે તે જ સાચું છે. કારણ કે જે માણસ પૃથ્વીથી માંડી જંગમ સુધીના છએ વર્ગો પ્રત્યે ઇરાદાપૂર્વક વ્રતનિયમથી પાપકર્મ રોકતો નથી કે ત્યાગતો નથી, તે મનુષ્ય તે જીવો પ્રત્યે અનંત પાપકર્મ[1] કર્યા જ કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે કોઈ ખૂની પુરુષ કોઈના ઘરમાં પેસવાની તથા તેને મારી નાખવાની તક શોધતો રાતદિવસ સૂતાં જાગતાં તેના જ વિચાર કર્યા કરતો હોય, તો તે શું પેલા માણસ પ્રત્યે દોષિત નથી? પછી ભલેને તે પોતે

1. મૂળમાં 'હિંસાથી માંડીને પરિગ્રહ સુધીનાં અને ક્રોધથી માંડીને મિથ્યા માન્યતારૂપી શલ્ય સુધીનાં' — એમ છે. વિગતવાર વર્ણન માટે જુઓ પાન ૧૬૭.

પાપ ર્મ કરી ગ્યો છે એમ ન મમજતો હોય તે જ પ્રમાણે મૂઢ અને અવિવેકી પુરુષ પણ પોતે ન જાણતો હોવા છતા ગતદિવસ સૂતા જાગતાં બધા ભૂત પ્રાણીઓ પ્રત્યે દોષિત છે

એટને પેતો વાદી જવાબમા કહેવા લાગ્યો તમારુ કહેવુ બરાબર નથી જગતમા ઘણા પ્રાણી વગેરે તો એવા છે કે જેમને આપણે આખી ઉમર દરમ્યાન કદી જોયા નથી સાભળ્યા નથી સ્વીકાર્યા નથી કે જાણવા નથી તો પછી તે દરેક પ્રત્યે (પાપકર્મ નિયમપૂર્વક ત્યાગ્યુ નથી તેટલા માટે) રાતદિવસ, સૂતાજાગતા માણસ દોષિત બને છે એમ કેમ કરીને કહેવાય ? તે જ પ્રમાણે જે માણસ પોતે શુ કરે છે તે જાણતો જ નથી તે માણસ પણ પાપ મ કરે છે એમ કેમ કહેવાય ?

આચાર્યે તેના જવાબમા જણાવ્યુ કોઈ માણસ પૃથ્વીથી માંડીને જ ત્રસપ્રાણો સુધીના છયે વર્ગની બાબતમા એવો નિયમ રે કે માત્ર પૃથ્વીવર્ગના જીવોથી જ મારુ કામ ચલાવીશ તો તે માણસ પૃથ્વીવર્ગના જીવો પ્રત્યે જ દોષિત છે પરતુ બાકીના બધા વર્ગો પ્રત્યે નિર્દોષ છે પરતુ જે માણસ એ છયેમાથી કોઈ પણ વર્ગ પ્રત્યે શી મર્યાદા કે નિયમ રાખતો નથી તથા એ છય વર્ગના જીવો વડે પોતાનુ કામ ચલાવે છે તે માણસ તે છયે વર્ગના જીવો પ્રત્યે દોષિત ખરા કે નહિ ?

આ તો મનુષ્યપ્રાણીનો દાખલો થયો તેને તો પાચે ઇંદ્રિયો સહિત સમર્થ કરણો તથા તર્કવિચાર કરી શકાય તેવી સજ્ઞાશક્તિ છે પરતુ પૃથ્વીવર્ગથી માંડીને વનસ્પતિવર્ગ સુધીના પ્રાણી તેવી સજ્ઞાશક્તિ વિનાના છે તે જ પ્રમાણે

કેટલાક હાલી ચાલી શકે તેના જીવા પણ એવા છે કે, જેમનામા કાંઈ ક વા માટે, કરાવવા માટે કે બીજો કરતો હોય તેને અનુમતિ આપવા માટે જરાય તર્કશક્તિ, મનશક્તિ, પ્રજ્ઞાશક્તિ કે મન અને વાણીની શક્તિ નથી તે બધા મૂ પ્રાણો પણ, કોઈ પણ જીવવર્ગ પ્રત્યે હિંસાદિ પાપકર્મથી નિયમપૂર્વક વિ ત થતા ન હોવાથી બધા જ પ્રાણો પ્રત્યે અન્ખા દોષિત છે અને તેનુ કા ણ એ છે કે બધી યોનિઓના પ્રાણીઓ એક જન્મમા સંજ્ઞાવાળા હોઈને પોતે કરેના કર્મોને કારણે જ બીજા જન્મમા અસ જ્ઞી થઈ ને જન્મ્યા હોય છે તથા અસજ્ઞી થઈને પા પાછા ફરીથી સ જ્ઞી થાય છે એટલે સ જ્ઞાવાળા હોવુ ન હોવુ એ પોતે કરેલા કર્મોનુ જ ફળ હોય છે તેથી કરીને અસ જ્ઞી અવસ્થામા જે કાંઈ પાપ કર્મ થાય, તેની જવાબદારી પણ તેમની પોતાની જ છે

માટે સ જ્ઞી કે અસ જ્ઞી જે કોઈ જીવો છે તે બધા જ્યા સુધી નિયમપૂર્વક પાપ કર્મ દૂર કરતા નથી, ત્યા સુધી તે બધા પાપકર્મની બાબતમા દોષિત છે જ અને ત્યા સુધી તેમને અસ યત, અવિરત, ક્રિયાયુક્ત તથા હિંસક કહેવા જોઈએ અને ભગવાન મહાવીર તેમને તેવા કહ્યા જ છે

એટલે પેલા વાદી પૂછવા લાગ્યો તો પછી શુ કરવાથી પ્રાણી સ યત, વિ ત કે પાપ કર્મ ત્યાગનાર થયો કહેવાય ?

જવાબમા આચાર્યે કહ્યુ જેમ મને કોઈ મારે છે કે પીડે છે ત્યાર દુ ખ થાય છે, તેમ બીજા બધા જીવોને પણ થાય છે એમ સમજી તેમને દુ ખ દેવામાથી નિયમપૂર્વક વિરત થવુ જોઈએ જ્યા સુધી મનુષ્ય વિવિધ પાપકર્મો

કરે છે, ત્યાં સુધી તે કોઈને કોઈ જીવની હિંસા કર્યા જ કરે છે માટે સર્વ પાપકર્મોથી વિરત થઈ પ્રાણીમાત્રની હિંસા અને દ્રોહ ન કરતા અટકવું એ જ સંપૂર્ણ ધર્મ છે તથા એ જ ધર્મ ધ્રુવ છે, નિત્ય છે, શાશ્વત છે તથા લોકોનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણપણે સમજીને સર્વજ્ઞોએ ઉપદેશેલો છે તે પ્રમાણે વર્તનારો જે ભિક્ષુ બધા પાપોથી નિવૃત્ત થાય છે, તે સંયત, વિરત, ક્રિયાહિત તથા પંડિત કહેવાય છે

આટલું કહી, શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

અધ્યયન ૫ મું

કેટલીક અનાચારઘાતક માન્યતાઓ

શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

બ્રહ્મચર્ય સ્વીકારી, નિર્વાણમાર્ગને અનુસરવા પ્રયત્ન કરનારા બુદ્ધિશાળી ભિક્ષુએ નીચેની અનાચાર ઘાતક માન્યતાઓ ન ધરાવવી જેમકે પદાર્થોને અનાદિ જાણીને કે અનંત જાણીને તે શાશ્વત છે કે અશાશ્વત છે એવો એકે પક્ષ ન ધારવો કારણકે એ બંનેમાંથી કોઈ પણ પક્ષ સ્વીકારીએ તો વ્યવહાર કે પુરુષાર્થ ઘટી શકતો નથી[1] માટે એ બંને પક્ષોને અનાચારરૂપ ગણવા [૧-૩]

તેજ પ્રમાણે ભવિષ્યમાં કોઈ તીર્થંકર થવાના નથી અને બધા જીવો બંધનયુક્ત જ રહેવાના છે એમ પણ ન

---

૧ શાશ્વત એટલે એક રૂપે જ હંમેશા રહેનાર જેમકે, આત્મા હંમેશા બદ્ધ જ રહેશે એમ માનીએ, તો મોક્ષ માટે પુરુષાર્થ ન ઘટે અને તેને બદલાયા કરનાર માનીએ, તોપણ મુક્ત થયા પછી પાછો બદ્ધ થાય, એટલે પણ પુરુષાર્થ ન ઘટે

કહેવું કે તીર્થ કરો કે મેત થયા જ કરવાના છે એમ પણ ન કહેવું નાના જંતુને કે મોટા પ્રાણીને મનેને મારવાનું પાપ સરખું છે એમ પણ ન કહેવું તેમજ નથી એમ પણ ન કહેવું જેઓ પોતાને ઉદ્દેશીને તૈયાર થયેલો આહાર ખાય છે તેઓ કર્મથી લેપાય છે એમ પણ ન કહેવું, કે નથી લેપાતા એમ પણ ન કહેવું તથા સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ તથા કાર્મણ વગેરે શરીરોમાં જ[1] (બધી પ્રવૃત્તિઓનું) સામર્થ્ય રહેલું છે એમ પણ ન કહેવું, કે તે શરીરોમાં કશું કરવાનું સામર્થ્ય જ નથી એમ પણ ન કહેવું[2] કારણ, એ બનેમાંથી કોઈ પણ પક્ષ સ્વીકારીએ તો વ્યવહાર કે પુરુષાર્થ બની શકતો નથી [૪-૧૧]

હવે નીચેની વસ્તુઓ છે જ એમ માનવું જોઈએ કારણકે, તેમ ન માનીએ તો વ્યવહાર કે પુરુષાર્થ ઘટી ન શકે જેમકે લોક તથા અલોક[3] નથી એમ નિશ્ચય ન કરવો પરંતુ લોક તથા અલોક છે એવો નિશ્ચય કરવો જીવ તેમજ અજીવ પદાર્થો નથી એવો નિશ્ચય ન કરવો પરંતુ જીવ તેમજ અજીવ છે એવો નિશ્ચય કરવો તે જ પ્રમાણે ધર્મ-અધર્મ બંધ-મોક્ષ, પુણ્ય-પાપ, કર્મોનું

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૧

૨ આમાં ચેતન છે અને શરીર જડ છે પરંતુ તેથી એમ માનવાની જરૂર નથી કે એ બંને વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો સબંધ નથી. જો જડ હોવાથી શરીર અક્રિય છે એમ માનીએ, તો માત્ર આત્મા શરીર વિના કાંઈ કરી શકે નહિ અને શરીરમાં જ ક્રિયા માનીએ અને આત્માને નિર્લેપ અને કૂટસ્થ માનીએ તો ચેતન જીવ પોતાની ક્રિયાઓ માટે જવાબદાર ગણાય નહીં

૩ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૨

ઉપાદાન અને નિરોધ, કર્મોનું ફળ અને તેમનો નાશ, ક્રિયા–અક્રિયા, ક્રોધ–માન માયા–લોભ, રાગ–દ્વેષ, ચાર ગતિવાળો સંસાર, દેવ જેવી સિદ્ધિ–અસિદ્ધિ, સિદ્ધ થયેલાનું ખાસ સ્થાન,[1] સાધુ–અસાધુ, તથા કલ્યાણ અને પાપ છે એવો નિશ્ચય કરો, પરંતુ નથી એવો નિશ્ચય ન કરો. કલ્યાણ કે પાપ એ બેમાંથી એકાંત જ સ્વીકારવાથી વ્યવહાર કે પુરુષાર્થ થઈ શકતા નથી. જે શ્રમણો અને અવિવેકી પંડિતો તે બેમાંથી એકને જ સ્વીકારે છે તેઓ કર્મથી થતું બંધન જાણતા નથી. [૧૨–૨૯]

સર્વ અક્ષય છે કે સર્વ દુઃખરૂપ છે તથા પ્રાણીનો વધ કરવા જોઈએ કે ન કરવો જોઈએ એવી વાણી ન બોલવી. અમુક ભિક્ષુઓ સદાચારી છે અને અમુક મિથ્યાચારી છે એવો અભિપ્રાય ન બાંધવો. દાનદક્ષિણા મળે છે કે નથી મળતી એવું [illegible] ન [illegible], પરંતુ બુદ્ધિશાળી મનુષ્યે પોતાની શાંતિનો માર્ગ વધતો જાય તેની કાળજી રાખવી. [૩૦–૩૨]

જિન ભગવાને ઉપદેશેલા આ અભિપ્રાયો મુજબ આચરણ કરતો સંયમી પુરુષ મોક્ષ પ્રાપ્ત થતાં સુધી વિચરે. [૩૩]

આમ શ્રી સુધર્મસ્વામી બોલ્યા.

---

૧ લોકની ટોચ ઉપર આવેલી સિદ્ધશિલા. કર્મોના ભારથી દબાયેલો આત્મા આ સંસારમાં ભ્રમણ કરી રહ્યો છે. પરંતુ કર્મોનો ભાર દૂર થતાં તે પોતાની સ્વાભાવિક ઊર્ધ્વગતિથી ઊંચે ચાલ્યો જાય છે અને લોકની ટોચે જઈ પહોંચે છે. ત્યાંથી આગળ ગતિ સ્થિતિસહાયક તત્ત્વો ન હોવાથી તે ઉપર જઈ શકતો નથી.

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ ન ૦ ૧ જૈનો પાચ શરીરોમા માને છે ૧ ઔદારિક – એટલે કે બાહ્ય સ્થૂલ શરીર ૨ કાર્મણ – એટલે કે પ્રાણીના વિવિધ કર્મોરૂપી શરીર ૩ તૈજસ – એટલે કે સ્થૂલ શરીરમા પાચનક્રિયા વગેરે કરનાર શરીર ૪ આહારક – એટલે કે એક પ્રકારનુ સૂક્ષ્મ શરીર કે જે અમુક વિશિષ્ટ જીવો પોતાને સશય પડે ત્યારે કેવળી ભગવાન જ્યા હોય ત્યા જવા માટે ધારણ કરે છે ૫ વૈક્રિય – એટલે કે યોગસિદ્ધિથી પ્રાપ્ત થતુ નાનુ મોટુ કરી શકાય તેવુ શરીર

ટિપ્પણ ન ૦ ૨ વિશ્વના જે ભાગમા ધર્મ-અધર્મરૂપી ગતિ-સ્થિતિમા સહાયક તત્ત્વો વ્યાપેલા હોવાથી ગતિ-સ્થિતિ વગેરે સભવી શકે છે, તે ભાગ લોક કહેવાય છે પરતુ ત્યાર પછીનો જે ભાગ જેમા તે તત્ત્વો ન હોવાથી ગતિ-સ્થિતિ સભવી શકતી નથી, તે અલોક કહેવાય છે "અનત આકાશમા લોક અને અલોક એવા ભાગ પાડવાનુ કારણ એ દેખાય છે કે જો પદાર્થોની ગતિ-સ્થિતિ અમુક નિયત ક્ષેત્રમા જ મર્યાદિત ન કરવામા આવે, તો દ્રવ્યો પોતાની સહજ ગતિશીલતાના કારણથી અનત આકાશમા ક્યાય પણ ચાલી જાય અને તેમ બને તો તો તે એવા પૃથક્ થઈ જાય, કે એમનુ ફરીથી મળવુ કે નિયત સૃષ્ટિરૂપે નજરે આવી પડવુ મુશ્કેલ બની જાય — પ સુખલાલજી

અધ્યયન ૬ ઠું

આર્દ્રકકુમાર

સંસારના સૂક્ષ્મ સ્નેહપાશોમાંથી પોતાની જાતને પ્રબળતાથી મુક્ત કરી, મહાવીર ભગવાન પાસે જવા નીકળેલા આર્દ્રકકુમારને રસ્તામાં વિવિધ મતાનુયાયીઓનો ભેટો થાય છે. તેઓ મહાવીર અને તેના સિદ્ધાંતો ઉપર વિવિધ આક્ષેપો કરે છે, અને પોતાની માન્યતાઓ તેને કહી સંભળાવે છે. આર્દ્રક પોતાના જવાબોથી તે બધાને પહોંચી વળે છે.

પ્રથમ આજીવિકસંપ્રદાયનો તીર્થંકર ગોશાલક[1] તેને સંબોધે છે.

ગોશાલક

હે આર્દ્રક! આ મહાવીરે પૂર્વે શું કર્યું છે તે સાંભળ. પ્રથમ તે એકાંતમાં એકલો વિચરનાર શ્રમણ હતો. હવે તે

---

૧ ગોશાલક વિષેનું વર્ણન ઉપોદ્ઘાતમાંથી (પાન ૩૧) જોઈ લેવું. આર્દ્રકકુમારની કથા આ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણમાં આપી છે.

અનેક ભિક્ષુઓને એ ા ારી ધર્મોપદેશ આપવા ની જ્યો છે આમ, ત અસ્થિર માણમે પોતાની આજીવિકા ઊભી કરી છે તેનુ અત્યાર્ન આચ ણ તેના પ્રથમના આચરણથી વિરુદ્ધ છે [૧-૩]

આર્દ્રક

પૂર્વે અત્યારે કે ભવિષ્યમા તેમનુ એક્નાપણુ ાયમ છે સ માગનુ સ પુર્ણ સ્વરૂપ સમજી, સ્થાવરજગમ ાાણીઓના ાણ માટે હજારાની વચ્ચે ધર્મોપદેશ રનાર એકાત જ માધી ાો તોર છે કા ણ કે તેની આતરવૃત્તિ સમાન જ હોય છે જ કોઇ શ્રમણ પોતે ક્ષાત ાત જિતદ્રિ તથા વાણીના ગુણદોષ જાણનાા હોય તો ધર્મોપદેશ આપવામાત્રથી તેને કશો દોષ લાગતો નથી જે ભિક્ષુ મહાવ્રતો અણુવ્રતો, કર્મ દાખલ થવાના પાચ દ્વારો[1] તેમજ તેમને દાખલ થતા અટકાવનાર સવરો[2] તથા વિરતિ વગેરે શ્રમણધર્મોને જાણીને ર્મના લેશથી પણ દૂર રહે છે તેને હું શ્રમણ કહુ છુ [૪-૬]

ગોશાલક

અમારા સિદ્ધાન પ્રમાણે ઠડુ પાણી પીવામા બીજ વગેરે ધાન્ય ખાવામા પોતાને માટે તૈયાર કરેલો આહાર ખાવામા તેમજ સ્ત્રીઓ ભોગવવામા એકલા વિચરનાર તપસ્વીને પાપ લાગતું નથી [૭]

---

૧ મૂળ આસવ જુઓ પા ૮૧ ટિ૦ ૪ પાચ આસવો તે હિંસા, અસત્ય, અબ્રહ્મચર્ય ચોર્ય અને પરિગ્રહ

૨. જુઓ પા ૮૧ ટિ૦ ૪

આર્દ્રક

જો એમ હોય, તો ગૃહસ્થીઓને પણ શ્રમણો જ કહેવા જોઈએ કારણકે તેઓ પણ એ બધું કરે જ છે! બીજધાન્ય ખાનાર અને કાચું પાણી પીનાર ભિક્ષુઓને માત્ર આજીવિકાને અર્થે જ ભિક્ષુ થયેલા ગણવા જોઈએ સંસારનો ત્યાગ કરવા છતાં એ લોકો સંસારનો અંત લાવી શકવાના નથી એમ હું માનું છું [૮-૧૦]

ગોશાલક

આમ કહીને તો તું બધા જ વાદીઓનો સરખો તિરસ્કાર કરે છે!

આર્દ્રક

બધા વાદીઓ પોતાના મતને વખાણે છે અને સામાનો તિરસ્કાર કરીને પોતાનો મત કહી બતાવે છે તેઓ કહે છે કે, તત્ત્વ અમારી પાસે જ છે, બીજા કોઈ પાસે નથી પરંતુ, હું તો માત્ર ખોટી માન્યતાનો જ તિરસ્કાર કરું છું, કોઈ માણસનો કરતો નથી જૈન નિર્ગ્રંથો બીજા વાદીઓની પેઠે કોઈના રૂપ વગેરેની ઠેકડી કરીને પોતાનો મત અને માર્ગ ઉપદેશતા નથી જે સંયમી કોઈ પણ સ્થાવર-જંગમ પ્રાણીને દુઃખ ઈજા થાય એવી રીતથી અત્યંત સાવધાનતાપૂર્વક વર્તે છે, તે કોઈનો તિરસ્કાર કેવી રીતે કરી શકે? [૧૧-૧૪]

ગોશાલક

ધર્મશાળાઓમાં કે ઉદ્યાનગૃહોમાં ઘણા ચતુર તથા નાના મોટા તાર્કિક અતાર્કિક લોકો હશે એમ માની, તમારા

શ્રમણ ત્યાં ગયેલા જતો નથી તેને બીક લાગે છે કે કદાચ તે બધા મેધાવી શિક્ષિત બુદ્ધિમાન તથા સૂત્રો અને તેમના અર્થનો નિર્ણય જાણનારા ભિક્ષુઓ કાંઈક પ્રશ્નો પૂછે, તો શો જવાબ દઈએ ! [૧૫-૧૬]

આર્દ્રક

પ્રયોજન વિના કે વિચાર કર્યા વિના તે કાંઈ પણ કરતો નથી રાજા વગેરેની જેમ હસ્તીથી પણ નહિ તેવો માણસ ભયથી કશું જ શાનો કરે ? તેવા સ્થળોએ શ્રદ્ધાથી ભ્રષ્ટ થયેલા અનાર્ય લોકો ઘણા હોય છે એવી શંકાથી તે ત્યાં જતો નથી અને છતાં પ્રયોજન અનુસાર, તે બુદ્ધિમાન શ્રમણ આર્યપુરુષોના પ્રશ્નોનો જવાબ આપે છે જ [૧૭-૧૮]

ગોશાલક

કોઈ વેપારી લાભની ઇચ્છાથી પોતાનો માલ પાથરી મોટું ટોળું જમાવે, તેવો આ તમારો જ્ઞાતપુત્ર છે એવું મને તો લાગે છે ! [૧૯]

આર્દ્રક

વાણિયાઓ તો પ્રાણીઓના સમૂહોની હિંસા કરે છે મમતાપૂર્વક પરિગ્રહ રાખે છે તથા સગાવહાલાંની આસક્તિ છોડતા નથી ધનની કામનાવાળા સ્ત્રીભોગોમાં ડૂબેલા અને કામરસમાં લંપટ તે અનાર્યો આજીવિકાને માટે દૂર દૂર વિચરે છે તેઓ પોતાના વેપારને અર્થે ટોળું જમાવે છે પરંતુ તેમનો લાભ તો ચાર ગતિવાળો અનંત સંસાર છે કારણ આ ક્રિયાનું ફળ હમેશાં દુઃખ જ હોય છે વળી તેમને સદા લાભ જ થાય છે એમ પણ નથી તથા તે કાયમ ટકી

રહેનારો પણ હોતો નથી તેઓના વેપારમા તો સફળતા અને નિષ્ફળતા બને રહેલા છે જ્યારે, આ રક્ષણહાર અને જ્ઞાની શ્રમણ તો એવો લાભ માને છે, કે જેને આદિ છે પણ અંત નથી એના એ અહિંસક સર્વ જીવો ઉપર અનુકંપા-વાળા ધર્મમા સ્થિત અને કર્મોનો વિવેક પ્રગટ કરનાર ભગવાનને તમે પોતાનુ અકલ્યાણ સાધનાર વાણિયાઓ સાથે સરખાવો છો તે તમારા અજ્ઞાનને અનુરૂપ જ છે।

નવુ કર્મ ન કરવુ અને અબુદ્ધિનો ત્યાગ કરી, જૂનુ કર્મ ખખેરી નાખવુ ' એવો ઉપદેશ એ રક્ષણહાર ભગવાન આપે છે એને જ બ્રહ્મવ્રત કહેવામા આવે છે એ લાભની ઇચ્છાવાળો તે શ્રમણ છે એ વાત હુ કબૂલ કરુ છુ। [૨૦-૨૫]

બૌદ્ધ

ખોળના પિંડાને માણસ જાણી, કોઈ ભાલાથી વીંધી નાખે અને તેને અગ્નિ ઉપર શેકે અથવા કુમાર જાણીને તુંબડાને તે પ્રમાણે કરે, તોપણ તેને અમારે મતે પ્રાણીવધનુ પાપ લાગે પરંતુ ખોળનો પિંડો માની કોઈ શ્રાવક માણસને ભાલાથી વીંધી અગ્નિ ઉપર શેકે અથવા તુંબડુ માની કોઈ કુમારને તેમ કરે તો અમારે મતે તેને પ્રાણીવધનુ પાપ ન લાગે, અને તેના વડે બુદ્ધોનુ પારણુ થાય

વળી, જે હમેશા બે હજાર સ્નાતક ભિક્ષુઓને જમાડે, તે પુણ્યનો મહારાશિ ભેગો કરી, મર્યા બાદ અરૂપધાતુ નામના સ્વર્ગમા મહાપ્રભાવશાળી દેવ થાય [૨૬-૨૯]

આર્દ્રક

આમ પ્રાણોની ઉઘાડેછોક હિંસા કરવી, એ સુસંયમી પુરુષોને છાજતુ નથી જેઓ એવો ઉપદેશ આપે છે, અને

જેઓ તે માગણે છે તે બંનેને તે અજ્ઞાન અને અકલ્યાણ પ્રાપ્ત કરાવે છે જેને સંયમ અને પ્રમાદના ત્યાગપૂર્વક અહિંસાધર્મ પાળવો છે તથા જે સ્થાવરજંગમ પ્રાણોનું સ્વરૂપ સમજે છે તે તમે કહો છો તેવું કદી કહે કે કરે ખરો ? વળી તમે કહો છો તેવું આ દુનિયામાં બને છે પણ ક્યાં ? ખોળના પિંડાને કોઈ પુરુષ માની લે એવું ક્યાંય બન્યું છે ? જે એવું કહે છે તે જૂઠો છે અને અનાર્ય છે [૩૦-૩૨]

વળી, મનમાં સાચી વાત સમજતા હોવા છતાં બહારથી બીજો ભાવ ધારણ કરવો, એ સંયમી લોકોનું લક્ષણ છે ? સ્થૂળ અને પુષ્ટ ઘેટાને મારી, તેને કાપી તેના માંસને મીઠું નાખી, તેનમાં તળી, પીપર ભભરાવીને તમારા ભોજન માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે પછી તે માંસને નિર્ગતે આરોગતા છતાં 'અમે પાપથી લેપાતા નથી' એવું તમે બોલો છો એ તમારી રસનલંપટતા અને દુષ્ટ સ્વભાવ જ વ્યક્ત કરે છે જે કોઈ તેવું માંસ ખાય તે અજાણતા ખાતો હોય તોપણ તેને પાપ લાગે છે છતાં 'અમે જાણીને ખાતા નથી માટે અમને દોષ લાગતો નથી' એવું બોલવું એ નર્યું જૂઠ નથી તો બીજું શું છે ?

સર્વ જીવો ઉપર અનુકંપાવાળા મહામુનિ જ્ઞાતપુત્ર તેવો દોષિત આહાર ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાથી, પોતાને ઉદ્દેશીને તૈયાર કરેલો આહાર જ સ્વીકારતા નથી કારણકે, તેવા આહારમાં દોષની શંકા હોય છે જ જેમને ભૂતપ્રાણીઓને મહેજ પણ પીડા થાય એવી પ્રવૃત્તિ નથી કરવી, તેઓને એવો પ્રમાદ કરવો કેમ પાલવે ? સંયમી પુરુષનું ધર્મપાલન એવું સૂક્ષ્મ હોય છે [૩૫, ૩૭-૪૨]

વળી, જે હમેશા બબ્બે હજાર સ્નાતક ભિક્ષુઓને જમાડે છે, તેને ભારે અસયમી કહેવો જોઈએ લોહીથી ખરડાયેલા હાથવાળો તે પુરુષ આ લોકમા જ તિરસ્કારને પાત્ર છે તેને પરલોકમા ઉત્તમ ગતિ શાની હોય? [૩૬]

જે વાણીથી પાપને ઉત્તેજન મળે છે, તે વાણી કદી ન બોલવી તેવી તત્ત્વ વિનાની વાણી ગુણોથી રહિત છે તેમાય દીક્ષિત કહેવાતા ભિક્ષુએ તો તેવુ કદી ન બોલવુ [૩૩]

પરતુ તમે લોકો તો વસ્તુના રહસ્યનો પાર પામી ગયા છો! અને પ્રાણીઓના કર્મનુ ફળ પણ તમે વિચારી લીધુ છે! પૂર્વ સમુદ્રથી પશ્ચિમ સમુદ્ર સુધીનુ આખુ વિશ્વ તમને હથેળીમા જ દેખાય છે! [૩૪]

વેદવાદી દ્વીજ

જે હમેશા બે હજાર સ્નાતક બ્રાહ્મણોને જમાડે છે, તે પુરુષનો ગતિ પ્રાપ્ત કરી દેવ બને છે, એવુ વેદવાક્ય છે [૪૩]

આર્દ્રક

બિલાડીની પેઠે ઘેર ઘેર ખાવાની કામનાથી ભટકનારા બે હજાર સ્નાતકોને જે જમાડે, તે નરકવાસી થઈ, ફાડી ખાવા તલપી રહેલા પ્રાણીઓથી ભરેલા નરકને પામે છે દેવલોકને નહી દયાધર્મનો ત્યાગ કરી, હિસાધર્મ સ્વીકારનારો મનુષ્ય શીલ વિનાના એક પણ બ્રાહ્મણને જમાડે, તો તે એક નરકમાથી બીજા નરકમા ભટક્યા કરે છે તેને દેવગતિ કેમ કરીને હોય? [૪૪-૪૫]

વેદાતી

આપણે બને એક જ – સમાન – ધર્મને અનુસરીએ છીએ, પૂર્વે અનુસર્યા છીએ અને ભવિષ્યમા પણ અનુસરીશુ

આપણા બંનેના ધર્મમાં આચારપ્રધાન શીલ તથા જ્ઞાનને આવશ્યક કહ્યાં છે પુનર્જન્મની બાબતમાં પણ આપણને મતભેદ નથી [૪૬]

પરંતુ અમે એક અવ્યક્ત લોકવ્યાપી, સનાતન અક્ષય અને અવ્યય આત્માને[1] માનીએ છીએ તે બધા જ ભૂતોને વ્યાપી રહ્યો છે — જેમ ચંદ્ર તારાઓને [૪૭]

આર્દ્રક

જો એમ જ હોય તો પછી બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને પ્રેષ્ય તેમજ કીડા, પંખી અને સાપ તથા માણસ અને દેવ એવા ભેદ જ ન રહે! તેમજ (જુદાં જુદાં સુખદુઃખ અનુભવતા) તેઓ આ સંસારમાં રખડે પણ કેમ કરીને?

સંપૂર્ણ એવા કેવળ જ્ઞાનથી લોકનું સ્વરૂપ પોતે જાણ્યા વિના જેઓ બીજાને ધર્મ ઉપદેશે છે, તેઓ પોતાનો અને બીજાનો બંનેનો નાશ કરે છે સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી લોકનું સ્વરૂપ સમજીને તથા પૂર્ણજ્ઞાનથી સમાધિયુક્ત બનીને જે સંપૂર્ણ ધર્મ ઉપદેશે છે, તે પોતે પણ તરે છે અને બીજાને પણ તારે છે

આમ તુચ્છ જ્ઞાનવાળા વેદાંતીઓને અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રવાળા જિનોને આપસમજથી સરખા કહીને હે આયુષ્મન્! તું પોતાની જ વિપરીતતા પ્રગટ કરે છે [૪૭-૫૧]

હસ્તીતાપસ

એક વર્ષમાં એક મહાગજને મારીને, બાકીના જીવો ઉપર અનુકંપાને લીધે અમે એક વર્ષ ગુજરાન ચલાવીએ છીએ [૫૨]

---

૧ મૂળ પુરુષ

આર્દ્રક

એક વર્ષમાં એક પ્રાણી મારો છો માટે કાંઈ તમે દોષમાંથી નિવૃત્ત થયેલા ગણાઓ નહીં, પછી ભલે તમે બાકીના જીવોનો વધ ન કરતા હો. પોતાને નિમિત્તે એક પણ પ્રાણીનો વધ કરનારા તમારામાં અને ગૃહસ્થીઓમાં થોડો જ તફાવત રહે છે. તમારા જેવો આત્માનું અહિત કરનારો મનુષ્ય કેવલજ્ઞાની થઈ શકે નહીં. [૫૩-૫૪]

આવી આવી સ્વકલ્પિત માન્યતાને અનુસરવાને બદલે, જે માણસે જ્ઞાનીની આજ્ઞા અનુસાર પરમ મોક્ષમાર્ગમાં મન વાણી અને કાયાથી સ્થિત થઈ, પોતાના આત્માનું દોષોથી રક્ષણ કર્યું છે તથા તેમ કરીને સમુદ્ર જેવા આ ભવસમુદ્રને તરવા માટે જેણે સર્વ સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે, તેવો પુરુષ ભલે બીજાને ધર્મોપદેશ આપે. [૫૫]

એમ કહી શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા :

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ નં૦ ૧ ટીકામા આર્દ્રક કુમારની વિસ્તૃત જીવન-કથા આપેલી છે તેનો સારાશ આ પ્રમાણે છે

મગધદેશમા વસતપુર ગામમા સામાયિક નામનો ગૃહસ્થ રહેતો હતો ક્રમેક્રમે સસારથી વિરાગ પામી તે પોતાની સ્ત્રી સાથે ધર્મઘોષ આચાર્ય પાસે દીક્ષા લઈ સાધુ થયો એક વખત સાધ્વી બનેલી પોતાની સ્ત્રીને જોઈ તેને મોહ ઉત્પન્ન થયો એ વાતની જાણ તેની સ્ત્રીને થતા, પોતાને કારણે પોતાનો પતિ વ્રતભંગ થશે એમ માની તે સ્ત્રીએ ખાવાપીવાનુ છોડી પ્રાણત્યાગ કર્યો પેલા સાધુએ પણ એ બનાવથી ખિન્ન થઈ, એ જ રીતે પ્રાણત્યાગ કર્યો

બીજે જન્મે પત્ની સાધ્વી વસતપુરમા એક શેઠની પુત્રી તરીકે જન્મી અને પેલો સાધુ આર્દ્રકપુરના રાજાનો પુત્ર આર્દ્રકકુમાર થયો એક વાર તે કુમારે પોતાના પિતાને પોતાના મત્રી દ્વારા શ્રેણિકરાજાને અમૂલ્ય ભેટ મોકલતો જોયો એટલે કુતૂહલવશાત્ તેણે પણ તે રાજાના પુત્ર માટે પોતા તરફથી કઈક ભેટ મોકલી તેથી ખુશ થઈ, શ્રેણિકરાજાના પુત્ર અભયકુમારે બદલામા આદિનાથની સુવર્ણપ્રતિમા આર્દ્રકને મોકલાવી તેને દેખતા આર્દ્રકના પૂર્વસંસ્કારો જાગ્રત થઈ આવ્યા અને તે સસાર છોડી ચાલતો થયો

ફરતો ફરતો તે એક વાર વસતપુરમા પેલા શેઠના જ બગીચામા ધ્યાન ધરતો બેઠો હતો ત્યા તે શેઠની પુત્રીએ તેને જોયો તે પોતાની સખીઓ સાથે બાલક્રીડા કરતી હતી રમતમા પોતાને વરની પસદગી કરવાની આવતા તેણે તે સાધુને પગ પકડી પોતાના પતિ તરીકે પસદ કર્યો વખત જતા તે જ્યાર ઉંમરલાયક થઈ ત્યારે તેનો પિતા તેને માટે વરની તપાસ કરવા લાગ્યો એટલે તે કન્યાએ તેને પોતે નાનપણમા રમત દરમ્યાન કરેલી પસદગીની વાત કરી અને જણાવ્યુ કે, હવે હું બીજા કોઈને મારા પતિ તરીકે સ્વીકારીશ નહિ પિતાએ તેને ઘણી ઘણી સમજાવી

પણ તેણે મા યુ નહી અને તેના પિતાએ કહ્યુ કે, સાધુ તો સસાર-ત્યાગી હોય છે તે લગ્ન કરી કોઈની સાથે ગૃહસસાર માંડે નહી તેમજ તે સાધુ કોણ હતો, ક્યાંનો હતો તે પણ હુ જાણતી નથી ત્યારે કન્યાએ કહ્યુ કે, હું તેમના પગ બરાબર ઓળખુ છુ છેવટે તેના પિતાએ તેને સાધુ સન્યાસીઓને ભિક્ષાદાન આપવામા પોતાનુ જીવન વ્યતીત કરવાની સલાહ આપી.

એક દિવસ પેલો સાધુ જ ત્યા ભિક્ષા લેવા આવી ચઢ્યો તેને પેલી કન્યાએ તરત ઓળખી કાઢયો કન્યાની બધી વાત સાભળી, પ્રસન્ન થઈ, તેણે તેની સાથે લગ્ન કર્યું અને એક પુત્ર થતા સુધી ગૃહસ્થી તરીકે તેની સાથે રહેવાનુ કબૂલ કર્યું કાળાનુક્રમ તેને પુત્ર થયો અને તે બોલી ચાલી શકે તેવી ઉમરનો થતા તેણે સસાર ત્યાગીને ફરી સાધુ થવાનો પોતાનો જૂનો નિશ્ચય જાહેર કર્યો એટલે પેલી ચતુર સ્ત્રી તરત રેટિયો કાતવા બેઠી તેના પુત્રે તેને તેમ કરતી જોઈને પૂછ્યુ કે, મા તુ શુ કરે છે ? ત્યારે તેણે કહ્યુ કે, તારા પિતા આપણને અનાથ છોડી ચાલ્યા જાય છે, અને તુ હજી કમાઈ શકે તેટલી ઉમરનો છે નહિ, એટલે અનિંદ્ય તથા સ્ત્રીજનને ઉચિત એવા આ ઉદ્યમથી તારુ હું ભરણપોષણ કરીશ આ સાભળી પિતાને પ્રિય એવો તે બાળક કાચા સૂતરનું કોકડુ લઈ, પોતાના પિતા બેઠા હતા ત્યા ગયો અને તેમની આસપાસ તે કાચા સૂતરના તાર વીટતો કહેવા લાગ્યો કે, હવે તમે શી રીતે જવાના છો ? પિતાએ બાળકે વીંટેલા આટા ગણી જોયા તો તે બાર થયા એટલે તેણે બાર વર્ષ ગૃહસ્થી તરીકે રહેવાનુ કબૂલ કર્યું બાર વર્ષ પુરા થતા તે ફરી પ્રવ્રજ્યા લઈ ચાલી નીકળ્યો રસ્તામા જગલમા શ્રેણિકરાજાના માણસોએ એક નવો હાથી પકડીને બાધ્યો હતો તે આ સાધુને દેખતા જ બધા બધ તોડી નાખી છૂટો થઈ ગયો આ જોઈ, રાજાએ નવાઈ પામી આર્દ્રકને તેનુ કારણ પૂછ્યુ એટલે આર્દ્રકે જવાબ આપ્યો કે, ઘરમા કાચા સૂતરના તતણાથી બધાયેલો હું છૂટો થઈને નીકળી શક્યો છુ, એટલે મને દેખી આ હાથી તેના બળવાન પાશો તોડી શક્યો છે કારણ કે સૂક્ષ્મ સ્નેહતતુઓ જ તોડવા કઠણ છે

અધ્યયન ૭ મું

નાલંદાનો એક પ્રસંગ

શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

પૂર્વે રાજગૃહ[1] નામે નગરની બહાર ઈશાનખૂણામાં નાલંદા નામનો વાસ[2] હતો તેમાં સેંકડો ભવનો આવેલાં હતાં તેમાં લેપ નામનો એક સંપત્તિમાન ગૃહસ્થ રહેતો હતો તે લેપ શ્રમણોનો અનુયાયી હતો તેની નાલંદાગામમાં ઈશાનખૂણા તરફ શેષદ્રવ્યા[3] નામની એક મનોહર ઉદકશાળા[4] હતી તેના ઈશાનખૂણામાં

---

૧ જૈનો અને બૌદ્ધોનું ધાર્મિક તીર્થ ત્યાં બુદ્ધ તેમજ મહાવીર અનેક વાર ચાતુર્માસ કરીને રહેલા તેનું અત્યારનું નામ રાજગિર છે તે બિહારપ્રાંતમાં બિહારથી લગભગ ૧૩-૧૪ માઈલ દક્ષિણે આવેલું છે

૨ બાહિરિકા નગર બહાર વસેલી વસ્તી

૩ મુખ્ય મકાન બાંધતાં વધેલા સામાનથી બાંધેલી

૪ સ્નાનગૃહ

હસ્તિયામ નામનું ઉપવન હતું તેમાં આવેલા એકાદ મકાનમાં ભગવાન ગૌતમ[1] રહેતા હતા ને ઉપવનમાં તેમના ઉપરાંત ભગવાન પાર્શ્વના[2] અનુયાયી, નિર્ગ્રંથ, મેતાર્ય ગોત્રનો ઉદક પેઢાલપુત્ર પણ રહેતો હતો

એક વખત તે ગૌતમ પાસે આવી કહેવા લાગ્યા

હે આયુષ્માન ગૌતમ ! કુમારપુત્ર નામના શ્રમણનિર્ગ્રંથો કે જેઓ તમારા મતને અનુસરે છે, તેઓ વ્રત-નિયમ લેવા આવેલા ગૃહસ્થ પાસે એવો નિયમ લેવરાવે છે કે બીજાની જબરદસ્તી બાદ કરતાં, બધું ન થઈ શકતું હોય તો થોડું, પણ ડરવાની ભાવનાથી[3] (માત્ર) હાલતા ચાલતા પ્રાણીઓની હિંસા હું નહિ કરું' પરંતુ બધા પ્રાણીઓ વારાફરતી સ્થાવરજંગમ એવી યોનિઓમાં ભમ્યા જ કરતા હોય છે કોઈ વાર સ્થાવર પ્રાણી બીજા જન્મમાં જંગમ થઈને જન્મે છે કે જંગમ પ્રાણી સ્થાવર થઈને જન્મે છે એટલે કોઈ પ્રાણી માત્ર સ્થાવર નથી કે

---

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં ૧

૨ ભગવાન મહાવીર પહેલાના ૨૩મા જૈન તીર્થંકર પછીથી એ બંનેના અનુયાયીઓ એકત્રિત થઈ ગયા હતા

૩ મૂળમાં આ શબ્દો છે 'પેલા ગૃહસ્થે પોતાના પકડાયેલા છ પુત્રો (છોડાવવાનું અશક્ય લાગ્યું ત્યારે તેઓ)માંથી એકને છોડાવ્યો એ ભાવનાથી.' તેની આવી કથા છે એક ગૃહસ્થના છ પુત્રો એક વાર રાજાના અપરાધમાં આવી જતાં તેણે તે છયેનો વધ કરવાની આજ્ઞા કરી તે ગૃહસ્થ રાજા પાસે તેમને મારી આપવાની ઘણી વિનંતિ કરી પરંતુ રાજાએ માન્યું નહિ પછી તેણે અનુક્રમે છમાંથી પાંચને, ચારને, ત્રણને, બેને અને છેવટ વંશ રહે તેટલા પૂરતો એકને બચાવવાની આજીજી કરી એટલે રાજાએ એક પુત્રને જીવતો રહેવા દીધો

માત્ર જંગમ નથી તેથી ઉપરની પ્રતિજ્ઞાવાળા ગૃહસ્થ સ્થાવર પ્રાણોની હિંસા કરવાની પોતાને છૂટ માની જ્યારે તેમની હિંસા કરે છે ત્યારે તે પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે છે કારણ કે, આ જન્મમાં સ્થાવર તરીકે જન્મેલા પ્રાણો આગલા જન્મના જંગમ પ્રાણો જ છે માટે હું કહું છું તેમ નિયમ લેવરાવે તો કશો દોષ ન આવે જેમકે ખીજાની જબરદસ્તી બાદ કરતાં થોડું પણ કરવાની ભાવનાથી અત્યારે જંગમ તરીકે ઉત્પન્ન થયેલા પ્રાણીઓની હિંસા નહીં કરું આ પ્રમાણે નિયમ લે તો તે ખરા નિયમ લીધો કહેવાય અને એ પ્રમાણે નિયમ લેવરાવે તો જ ખરો નિયમ લેવરાવ્યો પણ કહેવાય

એટલે ભગવાન ગૌતમે તેને કહ્યું

હે આયુષ્મન્! મને તારું કહેવું મંજૂર નથી. કારણ કે તારું કહેવું યથાર્થ નથી પરંતુ માત્ર બીજાને નાહક મૂંઝવણમાં નાખનારું છે તેમજ તું પોતા વોશે ઉપર જે પ્રતિજ્ઞાભંગનું આળ મૂકે છે તે પણ ખોટું છે કારણ કે પ્રાણો એક કોટીમાથી બીજી કોટીમાં જાય છે એ વાત સાચી પરંતુ જેઓ આ જન્મમાં જંગમ તરીકે ઉત્પન્ન થયા હોય છે, તેમને જ પેલી પ્રતિજ્ઞા લાગુ પડે છે તમે જેને 'અત્યારે જંગમ તરીકે ઉત્પન્ન થયેલાં' કહો છો તેમને જ અમે 'જંગમ પ્રાણીઓ' કહીએ છીએ એટલે એ બંને વાક્યોનો અર્થ સમાન છે તો પછી હે આયુષ્મન્! તું શા માટે તેમાના એકને સાચું કહે છે અને બીજાને ખોટું કહે છે? તારો એ ભેદ ન્યાય્ય નથી

જંગમ પ્રાણીઓ તેમને કહેવાય કે જેમને જંગમ પ્રાણીઓ બનવા માટેનાં કર્મો ફળ આપવા લાગ્યાં હોય

અને એ કારણે તેમને તેવા નામકર્મ પ્રાપ્ત થયા હોય તે જ પ્રમાણે સ્થાવર પ્રાણીઓનુ પણ સમજવુ

પછી ભગવાન ગૌતમે પોતાના મતવ્યનુ ઉદાહરણ આપતા કહ્યુ કે કેટલાક મનુષ્યો એવો નિયમ લે કે, 'જેમણે મુડ થઈને ઘરબાર છોડી પ્રવ્રજ્યા લીધી હશે તેમની અમે મરતા સુધી હિંસા નહિ કરીએ ' તેમણે ગૃહસ્થીઓની હિંસા ન કરવાનો નિયમ લીધો નથી હવે ધારો કે કોઈ શ્રમણ પ્રવ્રજ્યા લીધા બાદ ચાર પાચ કે વધુ વરસ ચારે બાજુ રખડી થાકીને પાછો ફરી ગૃહસ્થી થાય હવે ઉપરનો નિયમ લેનારો માણસ તે ગૃહસ્થ થયેલા શ્રમણને મારી નાખે તો તેનો શ્રમણને ના મારવાનો નિયમ તૂટ્યો કહેવાય ? નહિ જ તે જ પ્રમાણે જેણે માત્ર જગમ પ્રાણોની હિંસા છોડી દીધી હોય તે આ જન્મમા સ્થાવર બનેલા પ્રાણોની હિંસા કરે તો તેથી તેના નિયમનો ભગ ન જ થાય[1]

પછી ઉદકે ભગવાન ગૌતમને બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો હે આયુષ્માન ગૌતમ ! એવો કોઈ વખત આવે ખરો જ્યારે બધા જ જગમ પ્રાણીઓ સ્થાવર કોટીમા જ ઉત્પન થયા હોય અને તેથી જગમ પ્રાણીઓની હિંસા ન કરવા ઇચ્છનાર શ્રમણોપાસકને તેવું વ્રત લેવાપણુ અથવા કોઈની હિંસા કરવાપણુ જ ન રહે ?

૧ આ ઉપરાત મૂળમા પ્રથમ ગૃહસ્થ હોઈ હિંસક, તથા પછી સંન્યાસી થઈ અહિંસક બનેલા અને પાછા ફરી ગૃહસ્થ થઈ હિંસક બનેલા ગૃહસ્થનો દાખલો છે તથા દીક્ષા લઈ જૈન શ્રમણ બનેલા ભિક્ષુ સાથે જેમ ખાઈ શકાય અને પાછો ફરી તે ગૃહસ્થી થાય ત્યારે ન ખાઈ શકાય એવો દાખલો પણ છે

ભગવાન ગૌતમે જવાબ આપ્યો ના અમારે મતે તેવું કદી બની શકે નહીં કારણ, બધા જ પ્રાણીઓની મતિ, ગતિ અને કૃતિ એકસાથે એવી હીન થઈ જાય કે જેથી તે બધા સ્થાવર પ્રાણીઓ તરીકે જ જન્મે, એવું બનવું સંભવિત નથી કારણ, દરેક સમયે જુદી જુદી શક્તિ અને પુરુષાર્થવાળા પ્રાણો પોતપોતાને માટે ભિન્ન ભિન્ન ગતિ તૈયાર કરી રહ્યા હોય છે જેમકે કેટલાક પ્રવ્રજ્યા લેવાની શક્તિ વિનાના શ્રમણોપાસકો પોષધ,[1] અણુવ્રત વગેરે નિયમોથી પોતાને માટે શુભ એવી દેવગતિ અથવા સુંદર કુળવાળી મનુષ્યગતિ તયાર કરે છે જ્યારે બીજા કેટલાક મોટી ઇચ્છાઓ પ્રવૃત્તિઓ અને પરિગ્રહોવાળા અધાર્મિક પુરુષો પોતાને માટે નરકાદિ દુર્ગતિ તૈયાર કરી રહ્યા હોય છે વળી બીજા કેટલાક અલ્પ ઇચ્છા, પ્રવૃત્તિ અને પરિગ્રહવાળા ધાર્મિક પુરુષો દેવગતિ અથવા મનુષ્યગતિ તૈયાર કરે છે જ્યારે બીજા કેટલાક અરણ્યમા આશ્રમોમા કે ગામ બહાર રહેનારા તથા ગુપ્ત ક્રિયા અને સાધના કર્યા કરનારા તાપસો વગેરે સયમ અને વિરતિ ન સ્વીકારી તથા કામભોગોમા આસક્ત અને મૂર્છિત રહી, પોતાને માટે અસુરો અને પાતકીઓના સ્થાનમા જન્મવારૂપી તથા ત્યાથી છૂટીને પણ અધ બધિર કે મૂક તરીકે જન્મવારૂપી દુર્ગતિ તૈયાર કરે છે

વળી કેટલાક શ્રમણોપાસકો કે જેમનાથી પોષધવ્રત[1] કે મારણાંતિક સંલેખના[2] વ્રત વગેરે આકરા વ્રતો પાળી શકાય એમ હોતું નથી તેઓ પોતાની પ્રવૃત્તિના સ્થાનની

---

૧ જુઓ પાન ૧૮૫ ઉપરની નોંધ

૨ જુઓ પાન ૧૯૬ ઉપરની નોંધ

મર્યાદા વટાડના જનારથી સામાયિક દેશાવકાશિક વ્રત લે છે આમ તેઓ તે મર્યાદા બહારના બધા પ્રાણીઓની હિંસાનો ત્યાગ કરે છે અને મર્યાદાની અંદર પણ જગમ પ્રાણીઓની હિંસા ન કરવાનુ વ્રત લે છે તેમ મર્યાદા બાદ તે મર્યાદામા જ જે જગમ પ્રાણીઓ હોય છે, તેમા ફરી જન્મ પામે છે, અથવા તે મર્યાદામાના સ્થાવર પ્રાણોમા જન્મ પામે છે, અથવા તે મર્યાદા બહારના સ્થાવરજગમ પ્રાણોમા જન્મ પામે છે વળી તે મર્યાદામાના સ્થાવરજગમ પ્રાણો પણ પોતાનુ આયુષ્ય પૂરુ થયે તે મર્યાદામાના જ જગમ પ્રાણો તરીકે જન્મે છે અથવા તે મર્યાદામાના સ્થાવર પ્રાણો તરીકે જ જન્મે છે અથવા તે મર્યાદા બહારના સ્થાવર કે જગમ પ્રાણો તરીકે જન્મે છે તે જ પ્રમાણે તે મર્યાદા બહારના જે જગમ કે સ્થાવર પ્રાણો હોય છે, તે પણ આયુષ્ય પૂરુ થયે તે મર્યાદામાના જગમ પ્રાણો તરીકે જન્મે છે, કે તે મર્યાદામાના સ્થાવર પ્રાણો તરીકે જન્મે છે, કે તે મર્યાદા બહારના સ્થાવર કે જગમ પ્રાણો તરીકે જન્મે છે

આમ, જ્યા જુદા જુદા પ્રાણો પોતપોતાના જુદા જુદા કર્મો અનુસાર જુદી જુદી ગતિ પામ્યા જ કરે છે, ત્યા કોઈ વખત એવુ કેમ કરીને બને કે જ્યારે બધા જ એક સમાન જ ગતિ પામ્યા હોય? વળી જુદા જુદા પ્રાણીઓ જુદા જુદા આયુષ્યવાળા પણ હોય છે એટલે તેઓ જુદે જુદે સમયે મરણ પામી જુદી જુદી ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે એટલે એવુ પણ કદી ન બને કે બધા પ્રાણીઓ એક સાથે જ મરણ પામી, એક સરખી ગતિ પ્રાપ્ત કરે કે જેથી કોઈને વ્રત લેવાપણુ કે હિંસા કરવાપણુ જ ન રહે!

ભગવાન ગૌતમે જવાબ આપ્યો ના આમ મતે તેવું કદી બની શકે નહીં કારણ બધા જ પ્રાણીઓની મતિ ગતિ અને વૃત્તિ એકસાથે એવી હીન થઈ જાય કે જેથી તે બધા સ્થાવર પ્રાણીઓ તરીકે જ જન્મે, એવું બનવું સંભવિત નથી પરંતુ દરેક સમયે જુદી જુદી શક્તિ અને પુરુષાર્થવાળા પ્રાણો પોતપોતાને માટે ભિન્ન ભિન્ન ગતિ તૈયાર કરી રહ્યા હોય છે જેમકે કેટલાક પ્રવ્રજ્યા લેવાની શક્તિ વિનાના શ્રમણોપાસકો પોષધ[1] અણુવ્રત વગેરે નિયમોથી પોતાને માટે શુભ એવી દેવગતિ અથવા સુંદર કુળવાળી મનુષ્યગતિ તૈયાર કરે છે જ્યારે બીજા કેટલાક મોટી ઇચ્છાઓ પ્રવૃત્તિઓ અને પરિગ્રહોવાળા અધાર્મિક પુરુષો પોતાને માટે નરકાદિ દુર્ગતિ તૈયાર કરી રહ્યા હોય છે વળી બીજા કેટલાક અલ્પ ઇચ્છા, પ્રવૃત્તિ અને પરિગ્રહવાળા ધાર્મિક પુરુષો દેવગતિ અથવા મનુષ્યગતિ તૈયાર કરે છે જ્યારે બીજા કેટલાક અરણ્યમાં, આશ્રમોમાં કે ગામ બહાર રહેનારા તથા ગુપ્ત ક્રિયા અને સાધના કર્યા કરનાર તાપસો વગેરે સંયમ અને વિરતિ ન સ્વીકારી તથા કામભોગોમાં આસક્ત અને મૂર્છિત રહી પોતાને માટે અસુરો અને પાતકીઓના સ્થાનમાં જન્મવારૂપી તથા ત્યાંથી છૂટીને પણ અંધ બધિર કે મૂક તરીકે જન્મવારૂપી દુર્ગતિ તૈયાર કરે છે

વળી કેટલાક શ્રમણોપાસકો કે જેમનાથી પોષધવ્રત[1] કે મારણાંતિક સંલેખના[2] વ્રત વગેરે આકરાં વ્રતો પાળી શકાય એમ હોતું નથી તેઓ પોતાની પ્રવૃત્તિના સ્થાનની

---

1 જુઓ પાન ૧૯૫ ઉપરની નોંધ

2 જુઓ પાન ૧૯૬ ઉપરની નોંધ

મર્યાદિત પ્રદેશના જીવો પૂરતી સામાયિક દેનાર પાસેથી વ્રત લે છે. આમ તેઓ તે મર્યાદિત ભાગના બધા પ્રાણીઓની હિંસાનો ત્યાગ કરે છે અને મર્યાદાની અ ન પણ જંગમ પ્રાણીઓની હિંસા ન કરવાનું વ્રત લે છે. તેઓ મર્યા બાદ તે મર્યાદામાં જ જે જંગમ પ્રાણીઓ હોય છે તેમાં ફરી જન્મ પામે છે, અથવા તે મર્યાદામાંના સ્થાવર પ્રાણીમાં જન્મ પામે છે, અથવા તે મર્યાદા બહારના સ્થાવરજંગમ પ્રાણીઓમાં જન્મ પામે છે. વળી તે મર્યાદામાંના સ્થાવર જંગમ પ્રાણી પણ પોતાનું આયુષ્ય પૂરું થયે તે મર્યાદામાંના જ જંગમ પ્રાણી તરીકે જન્મે છે, અથવા તે મર્યાદામાંના સ્થાવર પ્રાણી તરીકે જ જન્મે છે, અથવા તે મર્યાદા બહારના સ્થાવર કે જંગમ પ્રાણી તરીકે જન્મે છે. તે જ પ્રમાણે તે મર્યાદા બહારના જે જંગમ કે સ્થાવર પ્રાણી હોય છે, તે પણ આયુષ્ય પૂરું થયે તે મર્યાદામાંના જંગમ પ્રાણી તરીકે જન્મે છે, કે તે મર્યાદામાંના સ્થાવર પ્રાણી તરીકે જન્મે છે, કે તે મર્યાદા બહારના સ્થાવર કે જંગમ પ્રાણી તરીકે જન્મે છે.

આમ, જ્યાં જુદા જુદા પ્રાણી પોતપોતાનાં જુદાં જુદાં કર્મો અનુસાર જુદી જુદી ગતિ પામ્યા જ કરે છે, ત્યાં કોઈ વખત એવું કેમ કરીને બને કે જ્યારે બધા જ એક સમાન જ ગતિ પામતા હોય? વળી જુદાં જુદાં પ્રાણીઓ જુદા જુદા આયુષ્યવાળાં પણ હોય છે. એટલે તેઓ જુદે જુદે સમયે મરણ પામી જુદી જુદી ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે. એટલે એવું પણ કદી ન બને કે બધા પ્રાણીઓ એક સાથે જ મરણ પામી, એક સરખી ગતિ પ્રાપ્ત કરે કે જેથી કોઈને વ્રત લેવાપણું કે હિંસા કરવાપણું જ ન રહે!

આમ ઉદ૦ના સ્વભાવને અનુકૂળ લાંબો લાંબો જવાબ આપી પછી ભગવાન ગૌતમ તેને સલાહરૂપે કહેવા લાગ્યા કે હે આયુષ્માન ઉદ૦ જે મનુષ્ય, પાપકર્મ ત્યાગવાને અર્થે જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર પ્રાપ્ત કરીને પણ બીજા કોઈ શ્રમણબ્રાહ્મણની ખોટી નિંદા કરે છે તે ભલેને પોતાને તેમનો મિત્ર માનતો હોય તોપણ પોતાનો પરલોક બગાડે છે

ત્યારબાદ પેઢાલપુત્ર ઉદ૦ ભગવાન ગૌતમને નમસ્કાર વગેરે આદર બતાવ્યા વિના જ પાછો પોતાને ઠેકાણે ચાલવા લાગ્યો એટલે ગૌતમે તેને ફરીથી કહ્યું હે આયુષ્મન્ ! કોઈ શિષ્ટ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણ પાસે ધર્મયુક્ત એક પણ આર્ય સુવાક્ય સાંભળવાનું કે શીખવાનું મળવાથી આપણને આપણી બુદ્ધિથી વિચારતા એમ લાગે કે, આજે આમણે મને ઉત્તમ યોગ-ક્ષેમના સ્થાને પહોંચાડ્યો, તો તે માણસે પેલા શ્રમણબ્રાહ્મણનો આદર કરવો જોઈએ પૂજ્યબુદ્ધિથી તેને નમસ્કાર કરવા જોઈએ તેનું સંમાન કરવું જોઈએ, તથા કલ્યાણકારી મંગળમય દેવતાની જેમ અથવા દેવમંદિરની જેમ તેની ઉપાસના કરવી જોઈએ

એટલે પેઢાલપુત્ર ઉદકે ભગવાન ગૌતમને કહ્યું

આવા શબ્દો પૂર્વે મેં કદી જાણ્યા નહોતા કે સાંભળ્યા નહોતા, તથા કોઈએ મને કહ્યા નહોતા તેથી હું તે પ્રમાણે વર્ત્યો નથી પણ હે ભગવાન હવે એ શબ્દો સાંભળીને મને તે શબ્દો ઉપર શ્રદ્ધા વિશ્વાસ તથા રુચિ પ્રાપ્ત થઈ છે અને હું કબૂલ કરું છું કે તમારું કહેવું બરાબર છે

એટલે ભગવાન ગૌતમે તેને કહ્યું હે આર્ય ! એ શબ્દો ઉપર શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ અને રુચિ કર કારણ, અમે જે કહ્યું છે તે બરાબર છે

પછી પેઢાલપુત્ર ઉ° ભગવાન ગૌતમને ‍ હ્યું

હે ભગવન્ ! તમારી પાસે ‍ ચાર વ્રતવાળા[૧] ધર્મમાથી ની‍ળી, પાચ મહાવ્રતવાળા તથા પ્રતિક્રમણવિધિવાળા[૨] ધર્મમા આવવા ઇચ્છુ છુ

ત્યારે ભગવાન ગૌતમે તેને ‍ હ્યું તને જેમ સુખ થાય તેમ કર

એટલે પેઢાલપુત્ર ઉ° કે ભગવાન મહાવીર પાસે પાચમહાવ્રતવાળો અને પ્રતિક્રમણવિધિવાળો ધર્મ સ્વીકાર્યો

આમ કહી શ્રીસુધર્મસ્વામી બોલ્યા

---

૧ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૨

૨ જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ ન ૩

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ ન ૦ ૧ ગૌતમ ઇંદ્રભૂતિ એ મહાવીરના મુખ્ય શિષ્ય હતા તથા તેમના અગિયાર ગણધરોમાના એક હતા. તે પૂર્વાશ્રમમા બ્રાહ્મણ હતા. તેમના પિતાનુ નામ વસુભૂતિ અને માતાનુ નામ પૃથિવી હતુ તે ઈ સ પૂ ૬૦૭ મા રાજગૃહ નજીક ગોબ્બર ગામમા જ ગ્યા હતા તે ગોતે વેદવિદ્ અ ચાપક હતા અને તેમનુ શિષ્યવૃંદ મોટું હતુ તે મહાવીરના અનુયાયી કેવી રીતે થયા તેનુ વર્ણન આ ગ્રથના ઉપોદ્ઘાતની શરૂઆતમા આપેલુ છે પરતુ એમ વાર જૈન થયા બા તેમનો મહાવીર સ્વામી પ્રત્યેનો અનુરાગ સૌથી ઉત્કટ હતો. તે અનુરાગ જ તેમને અ તિમ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવામા આડે આવતો હતો આથી ભગવાન મહાવ રે તેમને પોતાનાથી દૂર એકલા તપશ્ચર્યા કરવા મોકલી દીધા જે રાતે તેમન કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ, તે વિસે જ ભગવાન મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા એટલે ગુરુશિષ્ય ફરી ભેગા થઈ શક્યા નહી આ સૂત્રમા જ તેમને ભગવાન તરીકે ઉલ્લેખ્યા છે, એ ઉપરથી સઘમા તેમનુ સ્થાન કેટલુ ઊંચુ હતુ તે દેખાઈ આવે છે

ટિપ્પણ ન ૦ ૨ પાર્શ્વનાથનો ધર્મ ચાતુર્યામિક કહેવાતો કારણ કે તેમના સિદ્ધાતમા બ્રહ્મચર્ય વ્રતનો પરિગ્રહ વ્રતમા જ સમાવેશ કરી લેવામા આવેલો હોવાથી અહિસા, સત્ય, અચૌર્ય અને અપરિગ્રહ એ ચાર જ યામો હતા. પરતુ વખત જતા ધીમે ધીમે સાધુઓ ધીઠ થવા ગયા અને બ્રહ્મચર્યનો વ્રત તરીકે સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ ન હોવાથી તેનુ પાલન કરવાની અગત્ય કબૂલ ન કરવા લાગ્યા એટલે ભગવાન મહાવીરે તેમનાથી ૧ બ્રહ્મચર્યને પાચમા મહાવ્રત તરીકે જુદુ પાડ્યુ જુઓ ૨ -૨૬

સૂત્રકૃતાંગમાંના સુભાષિતો

ખંડ ૧

चित्तमन्तमचित्तं वा, परिगिज्झ किसामवि ।
अन्नं वा अणुजाणाइ, एवं दुक्खा ण मुच्चइ ॥

જ્યાં સુધી માણસ (કામિનીકાંચન વગેરે) સચિત્ત કે અચિત્ત પદાર્થોમાં આસક્તિવાળો છે[1] ત્યાં સુધી તે દુઃખમાંથી મુક્ત થતો નથી (૧-૧-૨)

सयं तिवायए पाणे, अदुवाऽन्नेहिं घायए ।
हणन्तं वाऽणुजाणाइ, वेरं वड्ढइ अप्पणो ॥

જ્યાં સુધી માણસ (પોતાના સુખ માટે) બીજા પ્રાણોની હિંસા કર્યા કરે છે,[2] ત્યાં સુધી તે પોતાનું વેર વધાર્યા કરે છે (૧-૧-૩)

---

૧ મૂળમાં "અથવા બીજાઓ તેમ કરતા હોય તેને અનુમતિ આપે છે" એટલું વધારે છે

૨ અહીં પણ મૂળમાં "જાતે કરે, બીજા પાસે કરાવે કે કોઈ કરતો હોય તેને અનુમતિ આપે" એટલું વધારે છે

एय खु नाणिणा सारं, जन्न हिंसइ किंचण ।
अहिंसासमयं चेव, एतावंत विजाणिया ॥

જ્ઞાનીના જ્ઞાનનો સાર એ છે કે તે કોઈની હિંસા કરતો નથી. અહિંસાનો સિદ્ધાંત પણ એટલો જ છે. (૧-૪-૧૦)

संबुज्झह किं न बुज्झह ! संबोही खलु पेच्च दुल्लहा ।
णो हूवणमंति राइओ, नो सुलभं पुणरावि जीवियं ॥

જાગો ! તમે સમજતા કેમ નથી ? મૃત્યુ બાદ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું દુર્લભ છે. વીતી ગયેલી રાત્રીઓ પાછી આવતી નથી અને મનુષ્યજન્મ ફરી મળવો સહેલો નથી. (૨-૧-૧)

जमिणं जगती पुढो जगा, कम्मेहिं लुप्पंति पाणिणो ।
सयमेव कडेहिं गाहइ, णो तस्स मुच्चेज्जऽपुट्ठयं ॥

જગતમાં પ્રાણીઓ પોતાના કર્મોથી જ દુઃખી થાય છે અને સારીમાઠી દશા પ્રાપ્ત કરે છે. કરેલું કર્મ ફળ દીધા વિના છૂટી અલગ થતું નથી. (૨-૧-૪)

जे यावि बहुस्सुए सिया, धम्मिय माहण भिक्खुए सिया ।
अभिणूमकडेहिं मुच्छिए, तिव्वं ते कम्मेहिं किच्चति ॥

માણસ ભલેને બહુ શાસ્ત્રો ભણેલો હોય, ધાર્મિક હોય, બ્રાહ્મણ હોય કે ભિક્ષુ હોય, પરંતુ જો તેના કર્મો સારાં ન હોય,[1] તો તે દુઃખી થવાનો જ. (૨-૧-૭)

---

૧ મૂળ 'અસદાચરણમાં મૂર્છિત હોય.

जइ वि य णिगणे किसे चरे, जइ वि य भुंजिय मासमंतसो।
जे इह मायाइ मिज्जइ, आगंता गब्भाय णंतसो॥

કોઈ ભલે નગ્નાવસ્થામાં વિચરે, છ મહિનાને અંતે એક વાર જ ખાય પણ જો તે માયાયુક્ત હોય, તો તે વારંવાર ગર્ભવાસ પામવાનો. (૨-૧-૯)

पुरिसोरम पावकम्मुणा पलियंतं मणुयाण जीविय।
सन्ना इह काममुच्छिया, मोहं जंति नरा असंवुडा॥

હે મનુષ્ય! પાપકર્મથી નિવૃત્ત થા. માણસનું જીવિત અલ્પ છે. જગતના પદાર્થોમાં આસક્ત અને કામભોગોમાં મૂર્છિત એવા અસંયમી લોકો મોહ પામ્યા જ કરે છે. (૨-૧-૧૦)

ण य संखयमाहु जीविय, तह वि य बालजणो पगब्भई।
बाले पावेहिं मिज्जई, इति संखाय मुणी ण मज्जई॥

જીવિત ફરી સાંધી શકાય તેવું નથી એમ ડાહ્યા પુરુષો વારંવાર કહે છે, છતાં મૂઢ મનુષ્યો ધૃષ્ટતાપૂર્વક પાપોમાં મગ્ન રહ્યા કરે છે. એ જોઈ મુનિ પ્રમાદ ન કરે. (૨-૨-૨૧)

महयं पलिगोव जाणिया, जा वि य वंदणपूयणा इहं।
सुहुमे सल्ले दुरुद्धरे, विउमंता पयहिज्ज संथवं॥

આ જગતના વંદનપૂજનને કાદવના ખાડા જેવા જાણવા. એ કાંટો બહુ સૂક્ષ્મ છે, તથા મહા મુશ્કેલીએ કાઢી શકાય તેવો છે. માટે વિદ્વાને તેની અસરમાં ન જવું. (૨-૨-૧૧)

णागा वणिएहिं आहियं, धारंती राइणिया इहं ।
एवं परमा महव्वया, अक्खाया उ सराइभोयणा ॥

દૂર દેશાવર થી વેપારીઓએ આણેલાં રત્નો રાજાઓ જ ધારણ કરી શકે છે તેમ રાત્રીભોજનત્યાગ સાથેનાં આ મહાવ્રતો પણ કોઈ વીરલા જ ધારણ કરી શકે છે (૨-૩-૩)

वाहेण जहा व विच्छए, अबले होइ गवं पचोइए ।
से अंतसो अप्पथामए, नाइवहइ अबले विसीयइ ॥
एवं कामेसणं विऊ, अज्ज सुए पयहेज्ज संथवं ।
कामी कामे ण कामए, लद्धे वा वि अलद्ध कण्हुई ॥

નબળા બળદને તેનો હાંકનાર ગમે તેટલો મારીઝૂડીને હાંકે પણ તે ઊલટો ગળિયો બનતો જાય છે, અને છેવટે ભાર ખેંચવાને બદલે થાકીને બેસી પડે છે તેવી સ્થિતિ વિષયરસ ચાખેલા માણસની છે પરંતુ તે વિષયો તો આજે કે કાલે છોડીને ચાલ્યા જનારા છે એમ વિચારી કામી પુરુષે પ્રાપ્ત થયેલા કે કોઈ કારણથી પ્રાપ્ત ન થયેલા કામોની કામના છોડી દેવી (૨-૩-૫ ૬)

मा पच्छ असाहुया भवे, अच्चेही अणुसास अप्पगं ।
अहियं च असाहु सोयई, स थणइ परिदेवइ बहुं ॥

અંતે પસ્તાવું ના પડે માટે અત્યારથી જ આત્માને ભોગોમાંથી છૂટો કરી સમજાવો કામી પુરુષ અંતે ઘણો પસ્તાય છે અને વિલાપ કરે છે (૨-૩-૭)

इणमेव खणं वियाणिया, णो सुलभं बोहिं च आहियं ।

વર્તમાન ક્ષણ એ જ એકમાત્ર તક છે! અને બોધપ્રાપ્તિ સુલભ છે નહી એમ સમજી, પોતાના કલ્યાણમાં તત્પર થાઓ! અત્યારના જિનો પણ એમ જ કહે છે, ભવિષ્યના પણ એમ જ કહેશે (૨-૩-૧૯)

जेहिं काले परिकंत, न प च्छा परितप्पए ।

ते धीरा बन्धणुम्मुक्का, नावकंखन्ति जीविय ॥

જેઓ યોગ્ય સમયે પરાક્રમ કરે છે તેઓ જ પાછળથી પસ્તાતા નથી તે ધીર પુરુષો બંધનોથી ઉન્મુક્ત હોઈ, જીવિતમાં આસક્તિ વિનાના હોય છે (૩-૪-૧૫)

जेहिं नारीण संजोगा, पूयणा पिट्ठओ कया ।

सव्वमेयं निराकिच्चा, ते ठिया सुसमाहिए ॥

જેઓ કામભોગો અને પૂજનસત્કારને ત્યાગી શક્યા છે, તેઓએ બધુ જ ત્યાગ્યુ છે તેવા લોકો જ મોક્ષમાર્ગમા સ્થિત થઈ શક્યા છે (૩-૪-૧૭)

उदगेण जे सिद्धिमुदाहरन्ति, सायं च पायं उदगं फुसन्ता ।

उदगस्स फासेण सिया य सिद्धी, सिज्झिंसु पाणा बहवे दगंसि ॥

સવારસાંજ નાહવાથી જ જો મોક્ષ મળતો હોય તો પાણીમાં રહેનારા કેટલાય જીવો મુક્ત થઈ જાય (૭-૧૪)

उदयं जइ कम्ममलं हरेज्जा, एवं सुहं इच्छामित्तमेव ।

अंधं व णेयारमणुस्सरित्ता, पाणाणि चेव विणिहन्ति मन्दा ॥

પાણી જો પાપકર્મો ધોઈ નાખતું હોય તો પુણ્યકર્મોને પણ ધોઈ નાખે! એટલે તેમનો સિદ્ધાંત મનોરથમાત્ર છે આંધળા નેતાને અનુસરનારાની પેઠે તે મૂઢ લોકો નિરર્થક જીવહિંસા કર્યા કરે છે (૭-૧૬)

भारस्स जाआ मुणि भुञ्जएज्जा, कंखेज पावस्स विवेग भिक्खू ।
दुक्खेण पुट्ठे धुयमाइएज्जा, संगामसीसे व परं दमेज्जा ॥

मुनिए भार(रूप) संयमना निर्वाहार्थे ज आहार ग्रहण करवो पोतामांथी सर्व पापो दूर थाय एम इच्छवुं तथा दुःखो आवी पडे तो संयमनुं शरण लई, संग्रामने मोखरे शूरवीर जेम तेम आंतर शत्रुने दमाववा (७-२९)

पमायं कम्ममाहंसु, अप्पमायं तहावरं ।
तब्भावादेसओ वा वि, बालं पण्डियमेव वा ॥

प्रमाद ए कर्म छे अने अप्रमाद ए अकर्म छे ते बे होय न होय ते उपरथी माणस पंडित के मूर्ख कहेवाय छे (८-३)

जं किंचुवक्कमं जाणे, आउक्खेमस्स अप्पणो ।
तस्सेव अन्तरा खिप्पं, सिक्खं सिक्खेज्ज पण्डिए ॥

पोताना जीवनना कल्याणनो जे कोई उपाय जाणवामां आवे ते बुद्धिशाळी मनुष्य जीवन दरम्यान तरत ज शीखी लेवो (८-१५)

सुयं मे इहमेगेसिं एयं वीरस्स वीरियं ।
सातागारवणिहुए, उवसन्ते निहे चरे ॥

बुद्धिमान पुरुषो पासेथी में सांभळ्युं छे के, सुखशीलतानो त्याग करी, कामनाओने शांत करवी तथा निरीह थवुं ए ज वीरनुं वीरत्व छे (८-१८)

जे याबुद्धा महाभागा, वीरा असमत्तदंसिणो ।
असुद्धं तेसि परक्कन्तं, सफलं होइ सव्वसो ॥

જેઓ વસ્તુનુ તત્ત્વ સમજ્યા નથી, તેવા મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા પુરુષો લોકોમા પૂજ્ય ગણાતા હોય તેમજ ધર્માચરણમા મહા વીર જેવા હોય, તો પણ તેઓનો બધો પુરુષાર્થ અશુદ્ધ છે અને તેનાથી તેમને બધન જ થાય છે (૮-૨૨)

जे य बुद्धा महाभागा वीरा सम्मत्तदंसिणो ।

सुद्ध तेसिं परक्कंत, अफल होइ सव्वसो ॥

પરતુ જે પુરુષો વસ્તુનુ તત્ત્વ સમજ્યા છે તેવા જ્ઞાની પુરુષોનુ ધર્માચરણ શુદ્ધ છે અને તેને લીધે તેઓ બધાતા નથી (૮-૨૩)

तेसिं पि न तवो सुद्धो, निक्खता जे महाकुला ।

ज नेवन्ने वियाणन्ति न सिलोग पवेज्जए ॥

મોટા કુળમા ઉત્પન્ન થયેલા હોઈને જેઓએ સન્યાસ લીધો હોય, અને જેઓ મહા તપસ્વી હોય, તેવાઓનુ તપ પણ જો કીર્તિની ઇચ્છાથી થયેલુ હોય તો તે શુદ્ધ નથી જે તપ બીજા જાણતા નથી, તે જ સાચુ તપ છે પોતાની પ્રશસા કદી ન કરવી (૮-૨૪)

अप्पपिण्डासि पाणासि, अप्प भासेज्ज सुव्वए ।

खन्तेऽभिनिव्वुडे दन्ते, वीतगिद्धी सया जए ॥

સુન્દર વ્રત ધારણ કરનાર પુરુષે થોડુ ખાવુ, થોડુ પીવુ અને થોડુ બોલવુ, તથા ક્ષમાયુક્ત, નિરાતુર, જિતેન્દ્રિય અને કામનારહિત થઈ, સદા પ્રયત્નશીલ રહેવુ (૮-૨૫)

लद्धे कामे ण पत्थेज्जा, विवेगे एवमाहिए ।

आयरियाई सिक्खेज्जा, बुद्धाण अंतिए सया ॥

પ્રાપ્ત થયેલા કામભોગોમાં પણ ઈચ્છા ન થવી એનું નામ વિવેક. પોતાના આચાર હમેશા ડાહ્યા પુરુષો પાસેથી શીખવા (૯-૩૨)

सुस्सूसमाणो उवासेज्जा, सुप्पन्न सुतवस्सिय ।
वीरा ज अत्तपन्नेसी, धिइमन्ता जिइन्दिया ॥

મુમુક્ષુએ પ્રજ્ઞાયુક્ત, તપસ્વી પુરુષાર્થી, આત્મજ્ઞાનના વાંછુક, ધૃતિમાન તથા જિતેંદ્રિય ગુરુને હમેશા સુશ્રૂષાપૂર્વક સેવવા (૯-૩૩)

अगिद्धे सद्दफासेसु आरम्भेसु अणिस्सिए ।
सव्व त समयातीत, जमेय लविय बहु ॥

શબ્દાદિ વિષયોમાં અનુબંધ રહે અને નિંદિત કર્મો ન કરે (એ જ મુખ્ય ધર્માચરણ છે) બાકી બધુ જે સભાણથી કહ્યું છે, તે સિદ્ધાંત બહારનું છે (૮-૩૫)

जे आयओ परओ वा वि णच्चा, अलमप्पणो होति अल परेसिं ।
त जोइभूत च सयावसेज्जा, जे पाउकुज्जा अणुवीइ धम्म ॥

પોતાની અંદર તેમજ બહાર - એમ બંને રીતે સત્યને જાણીને જેઓ પોતાને તેમજ બીજાને તારવાને સમર્થ છે, તેવા જગતના જ્યોતિરૂપ તથા ધર્મનો સાક્ષાત્કાર કરી તેને પ્રગટ કરનાર (મહાત્મા) ની સોબતમાં હમેશ રહેવું (૧૨-૧૯)

णिक्किंचणे भिक्खु सुलूहजीवी, जे गारव होइ सिलोगगामी ।
आजीवमेय तु अबुज्झमाणो, पुणोपुणो विप्परियासुवेन्ति ॥

સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને લૂખાસૂકા આહાર ઉપર જીવનારો બનીને પણ જે ગર્વિષ્ઠ તથા સ્તુતિની કામનાવાળો હોય છે, તેનો સંન્યાસ એ તેની આજીવિકા છે. જ્ઞાન પામ્યા વિના તે ફરી ફરી સંસારમાં ભમશે. (૧૩-૧૨)

एवं ण से होइ समाहिपत्ते, जे पन्नवं भिक्खु विउक्कसेज्जा ।
अहवा वि जे लाहमयावलित्ते, अन्नं जणं खिंसइ बालपन्ने ॥

જે સાધક પોતાની પ્રજ્ઞાને કારણે કે બીજી કોઈ વિભૂતિને કારણે મદમત્ત થઈ બીજાનો તિરસ્કાર કરે છે, તે સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી (૧૩-૧૪)

गंथं विहाय इह सिक्खमाणो, उट्ठाय सुबम्भचेरं वसेज्जा ।
ओवायकारी विणयं सुसिक्खे, जे छेय से विप्पमायं न कुज्जा ॥

શાસ્ત્ર શીખવા ધનધાન્યાદિ કામભોગોનો ત્યાગ કરી પ્રયત્નપૂર્વક બ્રહ્મચર્યનું સેવન કરવું તથા ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરતા કરતા આચારની શિક્ષા પ્રાપ્ત કરવી. ચતુર શિષ્યે પ્રમાદ ન કરવો. (૧૪-૧)

सयं समेच्चा अदुवा वि सोच्चा, भासेज्ज धम्मं हितयं पयाणं ।

सम्बाइ धम्मं च वियागरन्ति, बुद्धा हु ते अंतकरा भवंति ।
ते पारगा दोण्ह वि मोयणाए, संसोधियं पण्हमुदाहरंति ॥

ધર્મનો સાક્ષાત્કાર કરીને જે જ્ઞાનીઓ ઉપદેશ આપે છે, તેઓ જ સંશયનો અંત લાવી શકે છે. પોતાની તેમજ બીજાની એમ બન્નેની મુક્તિ સાધનાર તેઓ જમાનાઓથી પુછાતા પ્રશ્નોનો નિવેડો આપી શકે છે (૧૪-૧૮)

अंताणि धीरा सेवंति, तेण अंतकरा इह ।
इह माणुस्सए ठाणे, धम्ममाराहिउं णरा ॥

બુદ્ધિમાન પુરુષો (વસ્તુઓના) અંત સેવે છે માટે જ સમાગ્નો અંત લાવી શકે છે. મનુષ્યતામાં આપણે ધર્મની આરાધના માટે જ મનુષ્ય થયા છીએ. (૧૫-૧૫)

धम्मं कहंतस्स उ णत्थि दोसो खंतस्स दंतस्स जिइंदियस्स ।
भासाय दोसे य विवज्जगस्स, गुणे य भासाय णिसेवगस्स ॥

ધર્મ કહેવામાં નથી દોષ લાગતો નથી, — જો તે કહેનાર ક્ષાંત હોય, દાંત હોય, જિતેંદ્રિય હોય, વાણીના દોષો ત્યાગનારો હોય અને વાણીના ગુણો સેવનારો હોય. (૫૦ ૨ ૬-૫)

णायाभिओगेण जमावहेज्जा, णो तारिसं वायमुदाहरेज्जा ।
अट्ठाणमेयं वयणं गुणाणं, णो दिक्खिए बूय सुरालमेयं ॥

જે વાણી બોલવાથી પાપને ઉત્તેજન મળે, તે વાણી કદી ન બોલવી. દીક્ષિત ભિક્ષુએ ગુણોથી રહિત તથા તથ્ય વિનાનું કાંઈ ન બોલવું. (૫૦ ૨, ૬-૩૦)

बुद्धस्स आणाए इमं समाहिं, अस्सिं सुठिच्चा तिविहेण ताई ।
तरिउं समुद्दं व महाभवोघं, आयाणवं धम्ममुदाहरेज्जा ॥

જ્ઞાનીની આજ્ઞાનુસાર મોક્ષમાર્ગમાં મન વાણી અને કાયા – એમ ત્રણે પ્રકારે સ્થિત થઈ જે પોતાની ઇંદ્રિયોનું રક્ષણ કરે છે, તથા સમુદ્ર જેવા આ સંસારને તરવા માટે જેની પાસે સર્વ સામગ્રી છે, તે પુરુષ ભલે બીજાને ધર્મોપદેશ આપે. (૫૦ ૨ ૬-૫૫)

સૂચિ

પૂર્તિ

ઉપો૦ પા૦ ૪૪-૭ આ પુસ્તકના ઉપોદ્‌ઘાતમા (પા. ૪૪ તથા ૪૭) જણાવ્યુ છે કે ભગવાન મહાવીરનો જમ ઈ સ પૂ ૫૯૯મા થયો હતો અને તે ઈ સ પૂ ૫૨૭મા એટલે ક બુદ્ધથી ૫૦ વર્ષ પહેલા નિર્વાણ પામ્યા હતા સામાન્ય રીતે અત્યાર સુધી જૈનપરપરામા એ જ સમય સ્વીકારાતો આવ્યો છે અને અર્વાચીન વિદ્વાનોના પુસ્તકોમા પણ મોટે ભાગે સ્વીકારાય છે પરતુ થોડો સમય થયા, તે બાબતમા એક અગત્યની ચર્ચા શરૂ થઈ છે તેનો કાઈ છેવટનો નિશ્ચય આવી ગયો છે એમ તો ન જ કહેવાય, પણ તે ચર્ચા કયા મુદ્દાઓ ઉપર ચાલે છે તેનો કાઈક ખ્યાલ આપવા સારુ, તે ચર્ચાવાળી એક લેખમાળાનો ટૂક સાર અહી આપ્યો છે૧

પ્રખ્યાત જૈન લેખક મેરુતુગે વિ સ ૧૩૬૧ એટલે કે ઈ સ ૧૩૦૪મા 'પ્રબધચિતામણિ' ગ્રથ રચ્યો અને બે વર્ષ બાદ 'વિચારશ્રેણિ' ગ્રથ રચ્યો તેમા તેમણે વીર સવત અને વિક્રમ સવતની ગણતરી જણાવતા નીચેના અર્થના શ્લોકો ટાક્યા છે

'જે રાત્રે અર્હત્ તીર્થંકર મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા, તે રાત્રે અવન્તીના રાજા પાલકનો રાજ્યાભિષેક થયો પાલક રાજાના ૬૦ વર્ષ અને નદ (રાજાઓ)ના ૧૫૫ ૧૦૮ મૌર્યોના અને પુષ્યમિત્રના ૩૦ બલમિત્ર અને ભાનુમિત્રના ૬૦, તથા નભોવાહનના ૪૦ ગર્દભિલ્લના ૧૩ વર્ષ અને શકના ૪'

---

૧ મૂળ માટે જુઓ 'ઇંડિયન એન્ટીક્વરી' વર્ષ ૧૯૧૪

એ ફેરોમાં આ પ્રમાણે મહાવીરના નિર્વાણ અને વિક્રમના ગાદીરોહણ વચ્ચે ૪૭૦ વર્ષ વીત્યાં એમ જણાવ્યું છે. વિક્રમ સંવત ઈ. સ. પૂ. ૫૭થી શરૂ થતો ગણીએ તો એ હિસાબે મહાવીર ઈ. સ. પૂ. ૫૨૭માં નિર્વાણ પામ્યા હતા એમ ઠરે. અને જૈન પરંપરા પોતાની તમામ ગણતરીઓમાં એ સમય જ સ્વીકારે છે એ વાત તો નક્કી જ, કે એ શ્લોકો વિક્રમ સંવત એવું નામ સ્વીકારતા હોવાથી તે આઠમા નવમા સૈકા જેટલા અર્વાચીન છે. કારણ કે ત્યાર પહેલાં વિક્રમસંવત એવું નામ જાણીતું નહોતું.

હવે, એ સમય બીજી ઐતિહાસિક ગણતરીઓ સાથે બંધબેસતો આવે છે કે નહિ તે તપાસીએ.

બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં 'નિગંઠનાતપુત્ત' ('નિર્ગ્રંથ જ્ઞાતપુત્ર' એટલે કે જ્ઞાત નામના રાજવંશમાં જન્મેલો નિર્ગ્રંથ)ના જે સંખ્યાબંધ ઉલ્લેખો મળે છે તે ભગવાન મહાવીરને લગતા છે એ તો હવે નિઃશંક સાબિત થઈ ચૂક્યું છે. એ જ ગ્રંથો ઉપરથી એ પણ જણાઈ આવે છે કે, બુદ્ધ અને મહાવીર બંને સમકાલીન હોઈ, એક જ સમયે ઉપદેશ કરતા હતા.

ભગવાન બુદ્ધ ઈ. સ. પૂ. ૪૭૭ની આસપાસ નિર્વાણ પામ્યા હતા એ વસ્તુ અનેક ઐતિહાસિક પ્રમાણોથી નિશ્ચિત થયા જેવી છે. હવે જો મહાવીર ઈ. સ. પૂ. ૫૨૭માં નિર્વાણ પામ્યા હોય તો તે વખતે બુદ્ધ ૩૦ વર્ષના જ હોય (કારણ કે નિર્વાણ વખતે તે ૮૦ વર્ષના હતા) અને બુદ્ધે ૩૬મા વર્ષે પહેલો ધર્મોપદેશ જ શરૂ કર્યો નહોતો. એટલે બંને એક સમયે જ ઉપદેશ કરતા હતા એ બીના ઘટી શકે નહિ.

વળી, બંને અજાતશત્રુ રાજાના સમય દરમ્યાન હયાત હતા એ વાત બંને સંપ્રદાયના ધર્મગ્રંથો ઉપરથી નિશ્ચિત થઈ શકે છે. પરંતુ અજાતશત્રુ બુદ્ધના મૃત્યુ પૂર્વે ૮ વર્ષ પહેલાં જ રાજા થયો હતો. એટલે મહાવીર જો ઈ. સ. પૂ. ૫૨૭માં નિર્વાણ પામ્યા હોય તો તે વખતે અજાતશત્રુ રાજા જ બન્યો ન હોય.

આમ બુદ્ધના કાલનિર્ણય સાથે જૈન પરંપરાને ઘણો વિરોધ આવે છે એટલે બેમાંથી એક કાલનિર્ણયને ખોટો ગણવો જોઈએ પરંતુ બુદ્ધના કાલનિર્ણયને બીજા ઐતિહાસિક પ્રમાણોનો સારા જેવો ટેકો છે, એટલે તેને ખોટો ગણી શકાય તેમ નથી પરંતુ આ જમાએ હેમચંદ્ર જેવા પ્રસિદ્ધ જૈન લેખક જ ઉપર જણાવેલી જૈનપરંપરામાં અમુક સુધારો સૂચવે છે આપણે ઉપર મેરુતુંગે ટાંકેલા શ્લોકોમાં જોઈ આવ્યા છે, તેમાં મૌર્યવંશ એટલે કે ચંદ્રગુપ્ત મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૨૧૫ વર્ષે ગાદીએ આવ્યો એમ જણાવ્યું છે પરંતુ હેમચંદ્ર પોતાના 'સ્થવિરાવલીચરિત (પરિશિષ્ટ પર્વન્)માં જણાવે છે કે 'મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૧૫૫ વર્ષે ચંદ્રગુપ્ત રાજા થયો' આપણે હેમચંદ્રનો એ સુધારો કબૂલ રાખીએ, તો મહાવીરના નિર્વાણકાળ અને વિક્રમ સંવત વચ્ચે ૨૧૫+૨૫૫ને બદલે ૧૫૫+૨૫૫ એટલે કે ૪૧૦ વર્ષ ગયાં હતાં એમ ઠરે, એટલે કે મહાવીર ઈ સ પૂ ૪૬૭માં નિર્વાણ પામ્યા હતા એમ નક્કી થાય

મહાવંશમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અજાતશત્રુ બુદ્ધના નિર્વાણ (ઈ સ પૂ ૪૭૭) પહેલાં ૮ વર્ષે (ઈ સ ૪૮૫માં) ગાદીએ આવ્યો હતો અને ગાદીએ આવ્યા પછી તેનું પહેલું જ કાર્ય કોશલના વૃદ્ધ રાજા સાથે લડાઈ હતું હવે ભગવતીસૂત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ગોશાલ એ યુદ્ધ પછી તરત જ શ્રાવસ્તીમાં મરણ પામ્યો હતો અને મહાવીર ગોશાલના મૃત્યુ પછી ૧૬ વર્ષ જીવ્યા હતા એટલે પણ મહાવીરનો નિર્વાણસમય ઈ સ પૂર્વે ૪૬૮–૬૭ જેટલો આવીને ઊભો રહે

અલબત્ત, હેમચંદ્રની ગણતરી પ્રમાણે ચંદ્રગુપ્તનું રાજ્યારોહણ ઈ સ પૂ ૩૧૨માં થયું હતું એમ ઠરે બીજાં પ્રમાણો પ્રમાણે તે સમય તેનાથી ૧૦–૧૨ વર્ષ પહેલાં હોવો જોઈએ પરંતુ સંભવ છે કે, મહાવીર પછી ૧૫૫ વર્ષે ચંદ્રગુપ્તનું રાજ્યારોહણ થવાને બદલે તે વખતે ચંદ્રગુપ્તના રાજ્ય દરમ્યાનની જૈનોને લગતી કોઈ મહા અગત્યની બીના જ બની હોય અને આપણે જાણીએ પણ છીએ

કે, ચંદ્રગુપ્તના રાજ્ય દરમ્યાન ૧૨ વર્ષનો કારમો દુકાળ પડયો હતો અને તે પ્રસંગે જૈનોમાં શ્વેતાંબર દિગંબરના ભેદનું મૂળ નંખાયું હતું. ચંદ્રગુપ્ત રાજા થયો તે અરસામાં જૈનસંઘ સંભૂતિવિજયના નેતૃત્વ હેઠળ હતો. પરંતુ સંભૂતિવિજય આ અરસામાં એટલે કે વીર પછી ૧૫૬ વર્ષે મરણ પામ્યા એટલે તેમની પછી તેમના ગુરુભાઈ ભદ્રબાહુ સંઘના નેતા બન્યા.*

દુકાળના વખતમાં ભદ્રબાહુ કેટલાક અનુયાયીઓને લઈ દક્ષિણમાં ચાલ્યા ગયા. દુકાળ પૂરો થતાં તે બધા પાછા આવ્યા ત્યારે તેમણે જોયું તો મગધવાળા સાધુઓએ આચારમાં ઘણી છૂટછાટ મૂકી હતી તે તેમને પસંદ પડ્યું નહિ. ભદ્રબાહુ પછી તપ કરવાને નેપાલમાં ચાલ્યા ગયા અને આગમ ગ્રંથો ભેગા કરવા મળેલી સમિતિમાં તેમણે ભાગ લીધો નહિ.

દક્ષિણમાંથી પાછા આવેલા સાધુઓએ મગધવાળાઓએ એકત્રિત કરેલા ગ્રંથો મંજૂર રાખ્યા નહિ. આમ, તેમની વચ્ચે તીવ્ર મતભેદનું મૂળ નંખાયું. એટલે સંભૂતિવિજયને જ અખંડ જૈનસંઘના છેલ્લા આચાર્ય માનવા જોઈએ. અને તે કારણે જ તેમના મૃત્યુની ઘટનાને જૈન ઇતિહાસમાં અગત્યની માનીને ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યારોહણ સાથે જોડી દેવામાં આવી હોય એમ બને.

પરંતુ મહાવીરનો નિર્વાણસમય ઈ. સ. પૂ. ૪૬૭માં માનવાને બીજાં પણ કારણો છે. હેમચંદ્ર સુધાં સમગ્ર જૈનપરંપરા ભદ્રબાહુનું મૃત્યુ વીર પછી ૧૭૦ વર્ષે થયેલું માને છે. હવે જો મહાવીરના નિર્વાણનું વર્ષ ઈ. સ. પૂ. ૫૨૭ લઈએ, તો ભદ્રબાહુનું મૃત્યુ ઈ. સ. પૂ. ૩૫૭માં માનવું જોઈએ. જૈનપરંપરા ભદ્રબાહુનો

* તે તથા તેમની પછી આચાર્ય પદે આવનાર, સંભૂતિવિજયના શિષ્ય સ્થૂલભદ્ર બંને, ૧૪ પૂર્વ ગ્રંથો જાણતા હતા. પણ સ્થૂલભદ્ર છેલ્લાં ચાર પૂર્વ કોઈને શીખવી શકે તેમ નહોતા. તેથી દિગંબરો ભદ્રબાહુને છેલ્લા શ્રુતકેવલી માને છે, જ્યારે શ્વેતાંબરો સ્થૂલભદ્રને માને છે.

ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યકાળ સાથે નિકટ સંબંધ માને છે પરંતુ ચંદ્રગુપ્તનો રાજ્યકાળ ઈ સ પૂ ૩૨૩–૨૯૮ની વચ્ચે જ મૂકી શકાય તેમ છે એટલે એ બે વાતો બંધ બેસતી આવતી નથી હવે જો ઈ સ. પૂ ૪૬૭ ને નિર્વાણનું વર્ષ સ્વીકારીએ, તો ભદ્રબાહુનું મૃત્યુ ઈ સ પૂ ૨૯૭મા ઠરે – જે ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યકાળ દરમ્યાન આવીને ઊભુ રહે

અહીં એક અગત્યની દલીલનો રદિયો આપવાનો રહે છે દીઘનિકાય (૩–૧૧૭) અને મજ્ઝિમનિકાય (૨–૨૪૩) મા જણાવ્યું છે કે, બુદ્ધ શાક્યોના સામગામમા હતા ત્યારે તેમને ખબર મળ્યા કે નાતપુત્ર પાવામા મરણ પામ્યા છે અને તેનો સંઘ ફાટફૂટથી છિન્નભિન્ન થઈ જવાની અણી ઉપર આવ્યો છે આ ઉલ્લેખ પ્રમાણે તો મહાવીર બુદ્ધ પહેલા નિર્વાણ પામ્યા હોવા જોઈએ, અને આપણી ગણના પ્રમાણે તો બુદ્ધ (ઈ સ પૂ ૪૭૭)ની પછી મહાવીર (ઈ સ પૂ ૪૬૭) નિર્વાણ પામવા જોઈએ પણ ઉપર જણાવેલા ઉલ્લેખો ઉપર નીચેના બે કારણોથી વજૂદ મૂકવા જેવું નથી

એક તો એ કે, એ ઉલ્લેખોમા મહાવીરના મૃત્યુસ્થાન તરીકે જે પાવા જણાવ્યુ છે તે કુસિનારાની નજીક શાક્યોના દેશમા આવેલુ પાવા છે જ્યારે, જૈનો મહાવીરના મૃત્યુસ્થાન તરીકે જે પાવા જણાવે છે, તે તો બિહારમા ગિરિયકથી ૩ માઈલ દૂર આવેલું પાવાપુરી ગામ છે ઉપરાંત મહાવીરના મૃત્યુ સમયે જૈનસંઘ છિન્નભિન્ન થવાની અણી ઉપર આવ્યો હતો એવો કશો જ ઉલ્લેખ જૈન ગ્રંથોમા મળતો નથી જૈનગ્રંથો સામાન્ય રીતે પોતાના સંઘમા પડેલી ફાટફૂટ છુપાવવાને બદલે તેની કાળજીપૂર્વક નોંધ લેતા માલૂમ પડે છે એટલે નિકાયના લેખકોએ બહુ પછીના સમયમા જુદી જુદી સાંભળેલી વાતોનો ભળતો જ ગોટાળો વાપર્યો હોય એમ બની શકે

બીજું કારણ એ કે, બૌદ્ધગ્રંથોમા બુદ્ધ સાથે રાજા બિંબિસારનું નામ વધારે આવે છે, જ્યારે, જૈનગ્રંથોમા મહાવીર સાથે બિંબિસારના પુત્ર કૂણિક (અજાતશત્રુ)નું નામ વધુ આવે છે ઉપરાંત બૌદ્ધગ્રંથોમા

ભગવની જૂની રાજધાની રાજગૃહ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે, જ્યારે જૈન ગ્રંથોમાં કૂણિકની નવી રાજધાની ચંપા મુખ્ય સ્થાન લે છે એ વસ્તુ અજાતશત્રુના રાજ્યના અંતભાગને વધુ સૂચિત કરે છે, કે જે વખતે બુદ્ધ હયાત ન હોય પણ મહાવીર હયાત હોય

પા ૧૧૩, લીં૦ ૫-૧૩ એ ફકરામાં તથા અન્ય સ્થળે (પા-૧૫૦-૧, ૧૮૭) જે અઢાર પાપકર્મો અથવા પાપસ્થાનકોનો ઉલ્લેખ છે, તે અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે છે સામાન્ય રીતે તેમનો અર્થ પણ નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે જ લેવાય છે —

૧ હિંસા ૨. જૂઠ ૩ ચોરી ૪ અબ્રહ્મચર્ય ૫ પરિગ્રહ ૬ ક્રોધ ૭ માન ૮ માયા (કપટ) ૯ લોભ ૧૦ રાગ ૧૧ દ્વેષ ૧૨ કલેશ (કલહ) ૧૩ અભ્યાખ્યાન (ખોટા આક્ષેપ) ૧૪ પૈશુન્ય (ચુગલી કરવી) ૧૫ રતિ-અરતિ (આનંદથી મત્ત થવું અને શોકથી ખિન્ન થઈ જવું) ૧૬ પરપરિવાદ (બીજાની નિંદા) ૧૮ મિથ્યાદર્શનશલ્ય (કુદેવ, કુગુરુ અને કુધર્મને સાચા માની સેવવા)

પા ૧૬૧ લીં૦ ૧૭ અહીં જણાવેલ અડજ, પોતજ ઉગદ્ધ અને પગદ્ધ એ ચાર પ્રતિમાઓને બંને કલ્પસૂત્રમાં નીચેના ચાર જણાવ્યા છે અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ દ્રવ્ય (સચિત્ત સ્ત્રી ઇ૦ કે અચિત્ત આભૂષણ ઇ૦) સબંધી, ક્ષેત્ર સંબંધી, કાળ સંબંધી અને (ક્રોધ, માન, રાગ, દ્વેષ આદિ) ભાવ સંબંધી

પા ૨૪૦, લીં૦ ૧૨ ઇ૦ ગૌતમના કેવળજ્ઞાનની હકીકત આ પ્રમાણે છે પોતા પ્રત્યેનો ગૌતમનો રાગ દૂર કરવા ભગવાન મહાવીરે તેમને પોતાના નિર્વાણની રાત્રીને આગલે દિવસે નજીકના ગામમાં દેવશર્મા બ્રાહ્મણને ઉપદેશ આપવા મોકલી દીધા પછી પાછલી રાતે ભગવાન નિર્વાણ પામ્યા પાછા ફરતાં તે સમાચાર જાણી ગૌતમ મહાશોકમાં મગ્ન થઈ ગયા અને તે દરમ્યાન તેમને તે રાતે જ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું

શુદ્ધિ

પૃ	લી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩	૨૦	દુર્ગમ છતા	દુર્ગમ હોવા છતા
૫	૧૯	અને જ બુન	અને તે જ બુને
૭	૪ ઇ૦	પાટલીપુત્ર	પાટલિપુત્ર
૩૩	૨૦	ક્રિમ, સક્રિય	ક્રિસસક્રિન્ય
૩૭	૧૫	પણ કહી શકાય – ત્યાં ઉમેરો (સ્યાદસ્તિ સ્યાદવક્તવ્ય) અમુક દૃષ્ટિબિંદુથી વસ્તુને 'નથી એમ પણ કહી શકાય અને પાછી અવક્તવ્ય કહી શકાય	
૧૪૬	૩	૧	૨૮ કરો
૧૭૩	૨	વાસ્થી આપત્રુ ને	,,

નોંધ પા ૪૪-૭, ૧૬૭ ૧૯૧ અને ૨૪૦ માટે ઉપર પૂર્તિ જુઓ